

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ
ТА ПРАВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

*Матеріали Другої звітної
наукової конференції
29 лютого 2008 р.*

Львів – 2008

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ФАКУЛЬТЕТ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ТА ПРАВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

*Матеріали Другої звітної
наукової конференції
29 лютого 2008 р.*

ЛЬВІВ – 2008

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ (протокол № 6 від 31 грудня 2007 р.).

Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи. Матеріали Другої звітної наукової конференції. – Львів, 2008. – 424 с.

У книзі вміщено тези доповідей і повідомлень учасників Другої звітної наукової конференції – працівників кафедр факультету економічної безпеки, молодих науковців, здобувачів, ад'юнктів та аспірантів Львівського державного університету внутрішніх справ, а також науковців ряду навчальних закладів, з якими співпрацює факультет. Конференцію заплановано провести 29 лютого 2008 р. На її засіданнях буде підведено підсумки науково-дослідницької роботи у минулому навчальному році, а також накреслено шляхи її поліпшення у поточному році.

Упорядник – **Т.В. Курило**,
кандидат юридичних наук, доцент.

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2008

ПІДВОДЯЧИ ПІДСУМКИ, ДУМАЄМО ПРО ПЕРСПЕКТИВИ

Започаткована 2007 р. звітна наукова конференція факультету економічної безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ заклала добрі підвалини колегіального обговорення проблем і перспектив державотворчих і правотворчих процесів в Україні. Позитивний досвід акумулювання новітніх наукових підходів до аналізу державно-правових питань дає підстави вважати доцільним запровадження щорічного проведення таких підсумкових заходів.

Враховуючи побажання всіх учасників попередньої наукової конференції щодо ознайомлення з матеріалами виступів не лише пленарного, а й секційних засідань, цього разу ми видали збірник тез виступів ще до початку роботи конференції. Надзвичайно приємно бачити серед авторів цього видання широкознаних в Україні та далеко за її межами вчених-юристів – професорів В.К. Грищука, С.С. Сливку, М.П. Гетьманчука. Не менш відрадно, що до когорти науковців активно входить молодь, вносячи свіжі ідеї, пропонуючи нові концепції, декларуючи іноді еклектичні, але водночас по-особливому цікаві й оригінальні підходи до трактування актуальних проблем.

Протягом року науково-педагогічні працівники факультету плідно працювали над розробкою і теоретичним забезпеченням окремих наукових напрямів і тем. Наукові й творчі зусилля науковців кафедр спрямовувалися на комплексне дослідження такої проблематики: „Органи внутрішніх справ України та їх вплив на соціальну дійсність” (кафедра філософії та політології), „Методологія вивчення державно-правових явищ, філософії права, стану і перспектив розвитку ОВС України”

(кафедра теорії та історії держави і права), „Економіка та безпека: стан, проблеми та перспективи” (кафедра економічної безпеки), „Теоретико-правові проблеми кримінально-правового регулювання в Україні та шляхи їх вирішення” (кафедра кримінального права та кримінології), „Цивільно-правове підґрунтя формування громадянського суспільства в Україні” (кафедра цивільного права і процесу).

У контексті зазначеної проблематики відбулися успішні захисти семи дисертаційних праць, з них однієї – на здобуття наукового ступеня доктора наук (В.С. Макаrchук) і шести – кандидатів наук (С.В. Якімова, Р.Л. Максимович, М.Й. Штангрет, Н.М. Грабар, О.М. Балинська, Л.М. Кельман). Протягом цього року запланований захист ще семи кандидатських дисертацій.

Зміцнення наукового потенціалу факультету позитивно вплинуло і на редакційно-видавничу діяльність. Так, у 2007 р. науково-педагогічні працівники факультету економічної безпеки підготували й видали шість монографій, 53 навчально-методичних посібники, опублікували 98 наукових статей, здійснили понад 100 апробацій на наукових заходах різного масштабу, а також розробили науково-практичний коментар Земельного кодексу України, підготували і надіслали у відповідні інстанції сім відгуків на автореферати дисертацій тощо.

Приємно відзначити, що науковці факультету підвищують свою професійно-педагогічну майстерність не лише шляхом самовдосконалення, а й для підвищення рівня підготовки майбутніх працівників правоохоронних органів. Так, при кафедрах успішно діють наукові курсантсько-студентські гуртки, на заняттях яких провідні фахівці кафедр працюють із талановитою молоддю, готуючи кандидатів для участі у різноманітних конкурсах, олімпіадах, наукових конференціях і семінарах. Лише протягом минулого року дев'ять курсантів взяли участь у науково-практичних і науково-теоретичних заходах, що проводилися у вищих навчальних закладах Львова, Луцька, Харкова.

Загалом робота факультету ведеться з урахуванням новітніх концепцій українського державотворення і правотворення, з використанням сучасних розробок відомих вітчизняних та зарубіжних учених – істориків, правників, політологів; охоплює теоретичний аналіз і педагогічний виклад найбільш важливих (у теоретичному й методологічному аспектах) проблем юриспруденції з особливим акцентом на проблемах „перехідного” суспільства і права.

Тези виступів учасників Другої звітної наукової конференції факультету економічної безпеки є своєрідним дослідницьким відтворенням процесів, що реально відбуваються у житті суспільства, держави, права, економічної і політичної системи; емпіричною базою для суспільних наук і дисциплін у формі фундаментальних політико-юридичних знань і нового бачення державно-правової матерії.

Запропоновані матеріали містять варіанти вирішення проблеми оптимального поєднання сучасного, новітнього державно-правового матеріалу із традиційними, класичними розробками державознавства і правознавства. Сподіваємося, що серед опублікованих тез виступів науковці зможуть знайти нові комплексні підходи та актуальні механізми щодо перспектив вдосконалення та оптимізації процесів державотворення і правотворення в Україні.

В.І. Франчук,
начальник факультету економічної безпеки,
кандидат економічних наук, доцент.

О.Т. Бойко,

доцент кафедри іноземних мов
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

ПРАВОВА ІНФОРМАТИЗАЦІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПОСТУПУ: ОСВОЄННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ

Програма правової інформатизації, комп'ютеризації органів правопорядку вимагає особливої уваги. У Законі України „Про Концепцію Національної програми інформатизації” від 4 лютого 1998 р. визначаються правові основи гарантованого своєчасного, оперативного і повного одержання достовірної правової інформації як установами, так і окремими громадянами. Використання комп'ютерних мереж працівниками органів внутрішніх справ дозволяє отримувати безпосередній доступ до єдиних автоматизованих інформаційних систем з робочого місця чи чергової частини, пришвидшити обмін оперативною інформацією між підрозділами, які перебувають на значних відстанях тощо. Все це сприяє підвищенню ефективності роботи підрозділів органів внутрішніх справ, надає статистичну, аналітичну та довідкову інформацію у процесі розкриття, розслідування та попередження злочинів. У додержанні основних принципів інформаційної професійної діяльності працівниками органів правопорядку – відкритості інформації у межах, встановлених законодавством, офіційності правової інформації, оперативності її надання та взаємодії державного та недержавного секторів – усе ще проблемними залишаються питання освоєння новітніх технологій у практичній роботі. Вони пов'язані, передусім, із значною кількістю проблем лінгвокомунікативного характеру. Йдеться про особливості оволодіння комп'ютерними технологіями, а також вільне володіння спеціальною термінолексикою, яка у своїй основі є інтернаціональною.

Питаннями впровадження інформатизації у правову діяльність займалися І. Аристова, Я. Глинський, Л. Дибкова, І. Жаровська, В. Іванов, М. Кисельов, О. Коваленко, О. Матов, О. Токменко [1] та інші, однак над концептуальним вирішенням багатьох завдань, пов'язаних із реалізацією положення згаданого Закону України, доведеться ще багато працювати. Науковці відзначають, що під час користування Інтернетом у процесі освоєння „перевага надається частково-пошуковій діяльності та діалогічному спілкуванню” [2, с. 138]. Інтернет – це доступ до широкої мережі інформації для розв’язання багатьох державотворчих завдань через джерела автентичних текстів різними мовами; автентичні моделі письмової та усної мови, веб-сайти, присвячені міжнародному досвідові державотворення.

Мета нашого повідомлення – привернути увагу до азів освоєння інноваційних технологій у правоохоронній галузі через посередництво запозичених спеціальних термінів, представлених у мережі інформаційних технологій однією зі світових мов – англійською. Спеціалізована методика використання інформаційних систем повинна розпочинатися з унормування понять, термінів, що стосуються практики застосування комп’ютерних технологій. Правова інформатизація – це процес широкого використання сучасних комп’ютерних технологій, методів обробки інформації та засобів телекомунікацій у правотворчій, правоохоронній та правоосвітній (науковій) діяльності; процес створення оптимальних умов для повного задоволення інформаційно-правових потреб державних і суспільних організацій та громадян на основі ефективної організації і використання інформації із застосуванням прогресивних технологій. Інтернаціональна термінологіка, що становить основу програмування, є засобом реалізації мети користувача. Тому лексичний англійський запас працівника органів внутрішніх справ становить першооснову прагматики в оперативному практичному використанні комп’ютерних технологій, умовою досягнення професіоналізму у цій сфері. Від термінів латинського походження, що домінують у програмних засобах персональних комп’ютерів, і до англійських створюється системне вивчення цих двох мов.

Основний термінологічний фонд операційних систем Windows 2000, XP, Linux, Office 2000 та інших є інтернаціональним приблизно

на 90 відсотків. Це зумовлено витоками формування цієї галузі та нерозробленістю мовнотермінологічних відповідників в українській національній терміносистемі.

Проблемними аспектами у відтворенні знань з англійської мови, що полегшують роботу користувача Windows та Office, є не завжди точні відповідники термінів та команд у російській та українській мовах. Наприклад, номінації апаратних засобів персональних комп'ютерів та деяких сервісних операцій позначені кількома відповідниками, такими як: *Escape* (відмінити дію); *Delete* (вилучити); *Notepad* (блокнот); *Password* (пароль); *Backspace* (назад); *Page Up* (сторінку вгору); *Page Down* (сторінку вниз); *Autocorrect* (авто виправляти); *Cancel* (відмінити); *Click* (клацнути); *Convert* (перетворити); *Decrease* (зменшити); *Display* (показати); *Drag-and-Drop* (тягнути і кинути); *Find* (знайти); *Increase* (збільшити); *Insert* (вставити); *Open* (відкрити) та інші.

Відтак проблеми правової інформатизації постають невирішеними, оскільки користувачам електронних засобів слід у перспективі освоїти не лише технічні аспекти володіння комп'ютером, а й досягти належного рівня оволодіння термінологією, яка переважно є англійською.

1. Див.: *Аристова В.І.* Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти / За заг. ред. О.М. Бандурки. – Х., 2000; *Глинський Я.М.* Практикум з інформатики: Навч. посібник. – Львів: Деол, СПД Глинський, 2003. – 224 с.; *Дибкова Л.М.* Інформатика та комп'ютерна техніка: Посібник. – К.: Академія, 2002. – 320 с.; *Жаровська І.М.* Правова інформатизація // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 2003. – № 3. – С. 63; *Іванов В.Г.* Основи інформатики та обчислювальних техніки: Навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 328 с.; *Кисельов М.* Про створення єдиної інформаційної системи органів юстиції України // Право України. – 1997. – № 3; *Коваленко О.* Вчимося самореалізації // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2004. – № 2. – С. 136–142; *Матов О.* Інформатизація на місцях – справа державна // Урядовий кур'єр. – 1997. – № 148–149. – 14 серпня; *Токменко О.* Інформаційні технології у викладанні іноземних мов: сьогодні і скрізь // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2006. – №2. – С. 98–100.

2. Див.: Урядовий кур'єр. – 1997. – № 148–149. – 14 серпня.

РОЛЬ ОРГАНІВ НКВС У КАРАЛЬНО-РЕПРЕСИВНИХ АКЦІЯХ ПРОТИ НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР (1939–1945 рр.)

Початок Другої світової війни, розв'язаної нацистськими правителями Німеччини проти Польщі, співпав з анексіоністськими прагненнями сталінського режиму СРСР приєднати нові території. Цьому передували серпневі (1939 р.) домовленості між правлячою верхівкою двох тоталітарних держав, що офіційно уклали „Договір про ненапад між Німеччиною і Радянським Союзом”, який орган ЦК ВКП(б) газета „Правда” 24 червня 1939 р. назвала документом надзвичайно важливого значення, що „відображає послідовну мирну політику Радянського Союзу” [1, с. 64]. А справжню суть цієї політики, як і намірів партнера – фашистського уряду відображав тоді ж підписаний додатковий таємний протокол, в якому однозначно зазначалося, що „представники обидвох Сторін обговорили в суворо конфіденційних розмовах питання про розмежування сфер впливу в Східній Європі...”. Ці розмови призвели до згоди „захопити в результаті агресії певні території і приєднати їх як до рейху, так і до радянської імперії” [1, с. 62, 92]. Таємні наміри досить швидко здійснювалися протягом вересня-жовтня 1939 р. Саме тоді колишні „всходні креси” (східні землі) Другої Речі Посполитої стали об'єктом анексії СРСР і були „возз'єднані з Радянською Україною”.

Уже в перші місяці в новоутворених областях відбувалися дуже активно процеси т.зв. „радянізації”, тобто упорядкування всіх норм життєдіяльності населення, розбудова усіх владних і представницьких органів і т.п. за типовими для адміністративно-командної системи СРСР принципами і структурними схемами. Насамперед подбало вище керівництво держави про створення і оперативне задіяння відповідних органів внутрішньої безпеки, якими стали

досить швидко сформовані й укомплектовані надійними кадрами обласні управління, нижчі структурні ланки і спецпідрозділи НКВС, розгалужена система якого була особливою „державою у державі” з притаманними цьому формуванню в умовах тоталітаризму необмеженими будь-яким законодавчим актом карально-репресивними функціями.

Прикладом злочинної діяльності цього відомства, безпосередньо підпорядкованого Сталіну, є те, що 5 березня 1940 р. Політбюро ЦК ВКП(б) схвалило пропозицію керівництва НКВС (тобто Л.П. Берії) „про винесення у позачерговому порядку (!) рішення про розстріл 25700 польських громадян і військовополонених, і тих, які перебували у тюрмах західних областей України і Білорусії офіцерів, жандармів, поліцаїв й осадників, чиновників, фабрикантів, поміщиків, а також членів шпигунських та диверсійних організацій” [2, с. 195–196].

Уже в перші місяці після встановлення радянської влади на всій території шести західних областей запанував режим жорстокого терору, який здійснювався органами НКВС, наділеними надзвичайними повноваженнями і невідконтрольними жодним урядовим чинникам. Ці органи, які у своїй діяльності керувалися вказівками Сталіна та його найближчого оточення, функціонували в системі державного апарату як примусова інстанція, що, відстоюючи „диктатуру пролетаріату”, дотримувалася принципів „революційної законності”, за яким „здатність до насильства не може бути обмежена „буржуазним” законом” [3, с. 202]. Закріплення сталінською Конституцією 1936 р. (ст. 126) на юридично-нормативному рівні партійно-номенклатурної диктатури, для якої „особистість – гвинтик у державній машині”, а „все – заради маси” [3, с. 202], означало санкціонування насильства як основного інструменту реалізації державної політики. Щоб якомога ефективніше використовувати цей інструмент, а це за офіційною пропагандою означало прискорено „здійснювати соціалістичні перетворення на західноукраїнських землях”, необхідно було зміцнювати й розширювати структуру органів НКВС.

Перший етап формування силових структур репресивно-каральних органів завершувався виконанням наказів того ж наркома

Л. Берії від 6 листопада 1939 р. „Про організацію органів НКВС Західної України” та „Про організацію територіальної і залізничної міліції Західної України та укомплектування її кадрами” [4, с. 119]. А через кілька місяців з’явився новий документ – наказ НКВС від 13 травня 1940 р. „Заходи щодо поліпшення (!) оперативно-чекістської роботи управлінь НКВС західних областей УРСР та БРСР”. Як видно із самої назви, кремлівських вождів не задовольняла карально-репресивна діяльність місцевих органів НКВС, хоч протягом листопада-грудня 1939 р. та першого кварталу 1940 р. на „визволених від поміщицько-панського гніту західноукраїнських землях були ліквідовані осередки українських політичних партій, розпущені культурно-освітні, молодіжно-спортивні, господарські товариства („Просвіта”, „Союз українок”, „Сільський господар”, Пласт), ліквідовано приватні школи, комерційні установи („Рідна школа”, „Центросоюз”, „Масло союз”), закриті редакції низки українських, польських і єврейських газет, журналів, а тисячі працівників цих установ, організацій, товариств були заарештовані, хоч уже 10 лютого 1940 р. була проведена перша масова депортація родин національно свідомих українців, під час якої до Сибіру вивезено 9083 осіб [5, с. 10], усе ж вище керівництво вимагало „поліпшення оперативно-чекістської роботи”, тобто ще більшого розкручування маховика репресій. Їх спрямовували у конкретному напрямку – на боротьбу з бандитизмом. За того-часним тлумаченням більшовицьких ідеологів і правників, бандитизмом вважалася діяльність політичних опонентів тоталітарного сталінського режиму, опір насильству.

Основний удар органи НКВС спрямували проти Організації Українських Націоналістів, оскільки це була єдина державотворча сила в Західній Україні, яка могла чинити серйозний опір. Та й сама ідеологія українського націоналізму, наріжним каменем якої було розкріпачення поневолених націй і створення їхніх незалежних держав, була діаметрально протилежна комуністичній ідеології, яка на перший план ставила знищення („змиття”) нації через світову революцію, завоювання нових держав, приєднання територій до советської імперії. Оскільки ОУН під час польської окупації набула великого досвіду конспіративної діяльності, то в нових умовах

осередки Організації вміло скористалися цим досвідом. Як свідчать державні документи, навіть найдосвідченіші оперативники органів НКВС на початку 40-х рр. не змогли розкрити розгалуженої мережі ОУН і лише їм „удалося натрапити на слід деяких підрайонних проводів ОУН. Керівників усіх ланок проводу, а також інформаторів засуджували до розстрілу, інших членів Організації – на 10–15 років ув'язнення...”. Енкаведисти (так місцеве населення називало працівників органів НКВС) фальсифікували різні справи, за якими звинуваченими виступали робітники різних професій (столяри, різбляри, кравці, шевці), люди далекі від будь-якої політичної діяльності. Прикладом може служити групова справа № 1470 ІП, яка зберігається у Державному архіві Івано-Франківської області [5, с. 12]. Саме ці національно свідомі українці стали жертвами репресій органів НКВС.

Політичними в'язнями були переповнені тюрми усіх шести областей. Пенітенціарних закладів, успадкованих „визволителями” від польської поліції і жандармерії, виявилось недостатньо, тому протягом 1940 р. „було відкрито 25 нових в'язниць і дві внутрішні камери” [4, с. 127]. Як тільки почалася німецько-радянська війна, НКВС СРСР надіслав депешу з розпорядженням про евакуацію всіх в'язнів із тюрем західних областей. Але для цього потрібно було сотні залізничних вагонів. Оскільки фронт швидко наближався, то в управління НКВС надійшла шифрована вказівка наркома Л. Берії ліквідувати усіх політичних в'язнів. У виконанні цього злочинного наказу брали безпосередню участь ті працівники органів НКВС, котрі прибули на службу на „визвалені” західноукраїнські землі за відповідними рознарядками, ті, хто за півтора року перебування тут відзначився у карально-репресивних акціях, ті, кого спеціально створені у підрозділах НКВС політвідділи виховували класово непримирними до ворогів СРСР в особі польської, української та іншої контрреволюції”, ті, хто завжди готовий був виконати будь-який наказ, навіть якщо він за міжнародним правом кваліфікувався як злочин проти людяності.

Якщо у перший період (осінь 1939 – літо 1941 р.) карально-репресивна діяльність органів НКВС певною мірою нагадувала

сумнозвісну роботу ВЧК, ДПУ 20–30-х рр. в СРСР, чії традиції вони продовжували і чий досвід використовували, то уже в другий період (літо 1944 – 1945 рр.), коли у визволені від фашистів західні області поверталася радянська влада з неодмінними спецслужбами, карально-репресивні підрозділи, які підпорядковувалися вже двом наркоматам (міністерствам), набули певної практики у виселенні народів Криму й Кавказу. Водночас дещо інша ситуація склалася в західних областях УРСР: на їх території з 1942 р. вела успішну боротьбу з фашистами, а відтак з 1944 р. – і з підрозділами НКВС-НКДБ Українська Повстанська Армія. Якщо проти більших формувань УПА більшовицьке керівництво спрямувало спеціальні каральні дивізії і полки, то у боротьбі проти повстанців, які діяли на території окремих регіонів місцеві органи НКВС вишукували різні провокативні способи викриття і знешкодження. З 1945 р. за директивою НКВС районні відділи органів внутрішніх справ почали формувати у селищах, містечках і великих селах так звані „истребительные батальйоны”, бійців яких у народі називали „стрибками”. До кінця того ж року, за офіційними звітами Станіславського обласного управління НКВС, в області нараховувалося 276 таких „батальйонів”, в яких було записано близько 5,5 тис. чоловіків [5, с. 15].

15 січня 1945 р. ЦК КП(б)У прийняв таємну постанову „Про посилення боротьби з українсько-німецькими (?) націоналістами в західних областях УРСР”, що стала для органів НКВС основним нормативним документом і програмою дій. Тепер дедалі більше уваги приділялося організації підступної агентурної діяльності, створенню мережі таємної агентури, вербуванню сексотів, інформаторів. Керівництво райвідділів НКВС зобов’язувалося щомісяця інформувати начальників обласних управлінь про результати агентурної роботи. Особливо заохочувалося формування спецбоївки, зашифрованих як ЛСБ (легендовані спеціальні боївки), які діяли під виглядом підрозділів Служби безпеки ОУН. Ця форма діяльності органів НКВС-НКДБ потребує спеціального докладного дослідження і, очевидно, для цього нарешті будуть належні історико-правові підстави, адже тепер науковцям надається можливість опрацювати архівні документи. А поки що в пресі опубліковано

інформацію про відкриття певної частини архівів СБУ. „Документи, які зберігають в Галузевому державному архіві, – повідомляє газета, – підтверджують, що для здійснення заходів з ліквідації підпілля ОУН та її збройних формувань органи внутрішніх справ та державної безпеки західних областей УРСР використовували спеціальні групи, які під час виконання завдань видавали себе за один із підрозділів ОУН і УПА та діяли від його імені... До складу спеціальних груп вводили оперативного співробітника, який відповідав за дисципліну всередині неї. Спецгрупа становила собою бойову одиницю у складі 3-50 осіб і могла за потреби чинити збройний опір... До кінця 1945 р. органи внутрішніх справ УРСР використовували 150 спецгруп, до складу яких входили 1800 осіб. Ці спецгрупи ліквідували 1980 учасників підпілля, захопили 1142 вояків УПА” [6, с. 4].

Безумовно, цими загальними фактами не вичерпується осмислення ролі органів НКВС як інструмента здійснення карально-репресивних акцій проти учасників опору запровадженню тоталітарного режиму в західних областях УРСР, як безвідмовного виконавця злочинних наказів Сталіна і його оточення про широкомасштабні депортації населення, як співучасника утвердження тоталітарної командно-адміністративної системи.

1. СССР – Германия: 1939. Документы и материалы советско-германских отношений с апреля по октябрь 1939 г. – Вильнюс: Мокслас, 1989. – 98 с.

2. Історія органів внутрішніх справ: Навч. матеріали до спецкурсу. – Кіровоград: „Імекс ЛТД”, 2003. – 236 с.

3. *Цюрупа М.В.* Історія політичних і правових вчень: Курс лекцій. – К.: Укр. центр духовної культури, 2007. – 264 с.

4. *Білас Іван.* Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн. Кн. 1. – К.: Либідь – Військо України, 1994. – 432 с.

5. Реабілітовані історією. У 27 т. Івано-Франківська область. Кн. 1. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2004. – 982 с.

6. Новий погляд (Львів). – 2007. – № 49 (57). – 7–13 грудня.

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО УПРАВЛІННЯ ТА САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Конституція України закріпила дуалістичну модель здійснення публічної влади на місцях. Таким чином, на місцевому рівні структурно та функціонально виділяють дві самостійні підсистеми: місцеве управління (державно-адміністративне), яке на сьогодні ще здійснюється місцевими державними адміністраціями та територіальними підрозділами центральних органів виконавчої влади, і місцеве самоврядування, що здійснюється територіальними громадами безпосередньо та через самоврядні та виконавчі органи, які створюються ними. Подібна система публічної влади, в тому числі на локальному рівні, притаманна і такій високоцивілізованій країні, як Норвегія. Так, на рівні графств державу представляють регіональні губернатори, які слідкують за балансом місцевого бюджету, громадською обороною та екологією, та агенції управління, які виконують урядові завдання відповідного урядового міністерства на регіональному рівні. Норвезькі муніципалітети діють самостійно і не підпорядковуються ані урядові країни, ані графствам [1].

Натомість в Україні органи місцевого управління та самоврядування пройшли певні етапи свого розвитку. У залежності від політичних та інших умов відбувалося наповнення змісту їхніх повноважень, неодноразово мали місце „перекроювання” повноважень на користь тих чи інших публічно-владних суб’єктів. З метою найповнішого забезпечення публічних і громадських інтересів, ефективного управління на локальному рівні тепер необхідно ставити питання не про конкуренцію повноважень органів місцевого управління та самоврядування, що фактично впливає із законодавчих актів, які визначають правове становище зазначених

суб'єктів, а про їхню ефективну взаємодію. Сфери взаємодії органів місцевого управління та самоврядування найрізноманітніші – економічні (насамперед), соціальні, культурні, екологічні, релігійні тощо. Правовою формою такої взаємодії в Україні, як зрештою і в інших цивілізованих країнах, виступає, зокрема, делегування повноважень. Воно не має однозначного розуміння як у законодавстві, так і серед науковців. Наприклад, на думку шведського ученого С. Монтіна, місцеве самоврядування наділяється компетенцією парламентом, отже, здійснює делеговану державну владу [2, с. 31]. О.Бориславська та Н. Янюк з цього приводу справедливо зауважують, що такий підхід, по-суті, ставить під сумнів можливість делегування органам місцевого самоврядування повноважень органів виконавчої влади на підставі адміністративних договорів [3].

Правовою основою делегування повноважень місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування відповідно є ст.ст. 119 та 143 Конституції України. Розвиток конституційні положення щодо делегування повноважень знайшли у Законі України „Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 р. [4] та Законі України „Про місцеві державні адміністрації” від 9 квітня 1999 р. [5]. Однак аналіз цих законодавчих актів свідчить про наявність колізій у закріпленні повноважень цих двох систем органів місцевої публічної влади, зокрема, у дублюванні та нечіткості обсягів таких повноважень, що знижує ступінь ефективності взаємодії цих органів і не досягає мети адміністративної реформи – підвищення ефективності системи управління в державі загалом та на місцевому рівні, зокрема.

Й надалі залишається проблемним питання щодо конкретизації в законодавстві суб'єктів делегованих повноважень. Вимагають також закріплення та конкретизації принципи делегування повноважень. Проблемним є питання взаємного контролю, зокрема його форм, щодо виконання делегованих повноважень. Не менш актуальними залишаються питання фінансування делегованих повноважень. Для прикладу, аналогічні проблеми виникали й у Норвегії. Як зазначає, радник Асоціації місцевої та регіональної влади Норвегії, координатор проектів для пострадянських країн Е. Какуле

у Норвегії також існує практика делегування повноважень містам. Проте через неурегульованість цього питання Конституцією країни муніципалітети й графства можуть робити більше, ніж зобов'язані законом, однак не можуть брати на себе відповідальність за те, що стортинг доручив іншим гілкам і рівням влади. У певний період муніципалітети колективно виступили проти виконання делегованих повноважень, які не відповідали можливостям міських бюджетів. В результаті державні рішення були переглянуті [1]. А це дає підстави для висновку про необхідність закріплення засад делегування повноважень безпосередньо у Конституції. При цьому це актуально як для Норвегії, так і для України.

Інтерес до цієї проблеми набуває особливої гостроти у зв'язку із формуванням системи адміністративних судів, завданням яких є вирішення спорів між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, в тому числі делегованих повноважень.

Питання відносин місцевих органів влади є предметом дослідження таких вчених, як Н. Нижник, П. Білик, А. Манжула, Р. Калюжний, А. Васильєв та ін. Безпосередньо правові проблеми делегування повноважень як форми взаємодії органів місцевого управління та самоврядування були предметом наукових досліджень таких вчених, як В. Авер'янов, О. Бабанов, В. Борденюк, О. Бориславська, В. Кампо та ін. Однак цю проблему вони з'ясовували переважно через розгляд правових засад здійснення в Україні публічної влади. Окремо проблема делегування повноважень як форма взаємодії органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій не розглядалася.

Недосконалість законодавства щодо форм взаємодії органів місцевого управління та самоврядування, нечітке розмежування повноважень між цими органами є значною мірою тими причинами, які зумовлюють протистояння між окремими органами публічної влади та їхніми посадовими особами і, як результат – негативні наслідки у вирішенні місцевих проблем. Очевидно, назріла необхідність вироблення засад взаємодії між різними гілками публічної влади на місцях та конкретних правил та форм їхньої взаємодії. Найчастіше у законодавстві зарубіжних країн закріплені

такі принципи, як централізація, децентралізація, законність, ефективність, доцільність тощо. Рациональне поєднання цих засад у діяльності місцевих органів публічної влади, на наш погляд, дозволить оптимально збалансувати інтереси територіальних громад із загальнодержавними інтересами, вирішувати питання державної ваги з користю для громади та суспільства.

1. *Какуле Е.* Структура і завдання органів місцевого самоврядування Норвегії та їх взаємодії з державною владою. Доповідь на інтерактивному семінарі „Шляхи зміцнення місцевого самоврядування: норвезький досвід та українська перспектива” Інституту трансформації суспільства за підтримки Посольства Королівства Норвегії в Україні (3 листопада 2006 р, м. Київ).

2. *Montin S.* Swedish Local Government in Transition: A Matter of Rationality and Legitimacy. — Kumla, 1993.

3. <http://www.cpp.org.ua/aspekts/25/29>.

4. Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

5. Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20–21. – Ст. 190.

Н.В. Гайворонюк,

кандидат філософських наук, доцент,

Н.М. Бардин,

курсант

(Львівський державний університет

внутрішніх справ)

УКРАЇНСЬКИЙ ЖІНОЧИЙ РУХ: ПОГЛЯД У МИНУЛЕ ТА СЬОГОДЕННЯ

Український жіночий рух – яскрава сторінка української історії, яка не дуже добре відома сучасній молоді. Він розпочався на галицьких землях із 70-х рр. XIX ст. й утвердився як суспільний рух у другій половині 80-х рр. Вимоги жіночої рівноправності становили тоді ядро нових революційних ідей та ідеологій. Його особливістю був тісний зв'язок з національно-визвольною боротьбою.

Засновницею українського жіночого руху була Н. Кобринська. Під її керівництвом у 1884 р. в Станіславі (тепер – Івано-Франківськ) було засновано Товариство руських жінок, а згодом виникли Клуб русинок, Жіноча громада, Кружок українських дівчат та ін. Ідеологічною основою цих товариств був фемінізм у поєднанні з національною ідеєю. Існували також релігійно-доброчинні жіночі організації – Марійське товариство пань у Львові (1904), Товариство православних русинок у Чернівцях (1908). У рамках жіночого руху проводилися акції, спрямовані на розширення громадянських прав жінок (виборчі права, право на вищу освіту), на створення навчальних закладів для дівчат. У 1887 р. зусиллями Н. Кобринської та О. Пчілки вийшов у світ жіночий альманах „Перший вінок”, де центральне місце займали публіцистичні статті Н. Кобринської „Про рух жіночий в новіших часах”, „Про первісну ціль Товариства руських жінок в Станіславі”, „Руське жіноцтво в Галичині в новіших часах” [1].

У Наддніпрянській Україні основні зусилля емансипаційного руху були зосереджені на боротьбі за право жінки на освіту, зокрема, вищу („Общество помощи высшему женскому образованию” у Харкові). 1878 р. засновано Вищі жіночі курси у Києві, 1880 р. – у Харкові. В 1884 р. у Києві засновано український жіночий гурток, який очолила О. Доброграєва. Згодом сформувалися Київська жіноча громада, Товариство захисту працюючих жінок у Києві та Харкові. Жінки брали активну участь у культурно-освітньому русі (О. Пчілка, Х. Алчевська та ін.), а також у суспільно-політичному житті, зокрема у народницькому та соціал-демократичному русі. Вважається, що 1883–1887 рр. стали етапними в утвердженні ідеології українського жіночого руху, а також його як суспільного явища [2, с. 125].

Представниці жіночої емансипації проголошували ідеї, суть яких полягала у тому, що, по-перше, жінка – передусім людина, котра має право на незалежне матеріальне становище, працю, освіту і участь у виборах; по-друге, суспільна роль її не має зводитися тільки до ролі матері, виховательки дітей і покірної рабині спочатку батьків, а потім – чоловіка; по-третє, жінка має право любити і виходити заміж не з веління батьків чи їхнього економічного

розрахунку; по-четверте, жінка може і мусить бути рівноправним учасником у національній боротьбі і в справі просвітянській – у вихованні народу.

Особливого розквіту жіночий рух набув під час Першої світової війни 1914–1918 рр. та українських визвольних змагань 1917–1921 рр. У Західній Україні в цей час активно діяли Союз українок Галичини, на Волині – Союз українок Волині, на Закарпатті – Жіночий союз. Були створені Жіноча громада, Українське товариство жінок з вищою освітою, жіночі гуртки при Українському католицькому союзі.

Союз українок (розпочав діяльність з 1921 р.), вирізняючись серед інших галицьких жіночих організацій як ядро жіночого руху, не обмежувався культурно-освітньою та економічною діяльністю, а діяв у суспільно-політичному середовищі. Це стало свідченням того, що жіночий рух вийшов на авансцену політичного життя як повноправний суб'єкт національно-визвольних змагань. Організаційна діяльність Союзу поширювалася на Львівське, Станіславівське, Тернопільське та Краківське воєводства.

З 1929 р. організацією керувала Мілена Рудницька (видатна громадсько-політична діячка, педагог, публіцистка, очолювала Союз українок у 1929–1938 рр., від 1937 р. була керівником Світового союзу українок, а з 1938 р. головою товариства „Дружина княгині Ольги”).

1923 р. Союз українок став членом Міжнародного жіночого союзу. Унаслідок консолідаційного почину Союзу у 1934 р. на Українському жіночому конгресі засновано Всесвітній Союз Українок, членами якого стали територіальні жіночі організації в Галичині та на Волині, еміграційні жіночі організації в США, Канаді та Союз Українок Емігранток у Варшаві. У 1938 р. через заборону діяльності Союзу польською владою його реорганізовано у „Дружину княгині Ольги”, другу політичну організацію, сформовану на правах політичної партії, завдяки якій жіночий рух здобув можливість легальної діяльності у суспільно-політичній сфері. Союз українок продемонстрував на міжнародному рівні загальноукраїнську модель, став осередком політичного просвітництва та

політичної активізації, повноправним партнером у таких організаціях, як Міжнародна жіноча рада, Міжнародна жіноча ліга миру і свободи, Міжнародний жіночий союз. Це товариство не тільки розробляло конкретні реформи політичного характеру, а й виступало каталізатором суспільно-політичного життя краю, спрямовувало своїх членів до здобуття належного становища жінок у суспільстві.

Після падіння нацизму у 1945 р., завдяки зусиллям Мілени Рудницької був створений новий Союз українок, який мав виборювати політичні та громадянські права для жінок, можливості для розвитку жіночого парламентаризму в Україні [3, с. 215].

Почали створюватися та активно діяти українські жіночі організації в діаспорі, зокрема Союз українок Америки, Український Золотий Хрест у США, Організація українок Канади ім. О. Басараб, Ліга українських католицьких жінок Канади, Об'єднання українських жінок Німеччини, Союз українок Франції, Організація українських жінок Великої Британії, Союз українок Австралії та багато ін. У 1948 р. на Світовому конгресі українського жіноцтва у Філадельфії з метою згуртування українського жіночого руху в еміграції і для координації діяльності українських жіночих організацій створено Світову федерацію українських жіночих організацій.

Відродження українського жіночого руху відбулося вже у незалежній Україні. З 1997 р. розпочалося створення жіночих політичних партій, – „Жінки України” (створена у січні 1997 р.), Всеукраїнська партія жіночих ініціатив (розпочала діяльність з лютого 1997 р.), „Солідарність жінок України” (діє з листопада 1999 р.).

Спектр неполітичних жіночих організацій дещо ширший. Він охоплює благодійницькі організації, професійні, а також так звані „елітні” клуби. Останнім часом з'явилися жіночі школи і гімназії, громадські фонди та центри.

Більшість громадських організацій займаються передовсім милосердям, економічною допомогою і домагаються державного

захисту материнства. В Україні вже понад 10 років діє громадська неурядова жіноча організація “Дія”, яка працює в інтересах жінок, прагне забезпечити суспільну рівність та досягти культурного і духовного збагачення [4, с. 2]. Величезні зусилля громадських жіночих організацій стануть помітними як суспільству, так і з боку органів влади тільки тоді, коли вони будуть об’єднані у зважену і цілеспрямовану стратегію дій. Важливим компонентом діяльності жіночих організацій має стати діалог з чоловіками, членами інших неурядових організацій, які за рівнем політичної культури здатні будуть зрозуміти та оцінити важливість гендерних та жіночих проблем в Україні.

Сучасний український жіночий рух є відчутно консервативним, організаційно розрізненим. Цієї проблеми не вичерпує діяльність навіть впливових організацій („Гендерне бюро ПРООН”, „Жінка для жінки”, „Жіночий консорціум ННД-США”), бізнес-центрів для жінок, організацій з надання допомоги жінкам, які перебувають у складному матеріальному та моральному становищі, розвиток незалежної жіночої літератури („Діалог різноманітностей”, „Очима жінки”, „Новий образ”). Необізнаність з проблематикою жіночої емансипації, відсутність розвинутих традицій демократичних соціальних рухів ускладнюють розвиток українського жіночого руху, тому що у нашому суспільстві ще досить багато патріархальних стереотипів [5, с. 4; 6, с. 11].

Відбулася спроба держави інтегрувати різноликий і різноголосий жіночий рух. Інтегруючись у світове співтовариство, Україна ратифікувала міжнародні акти, спрямовані на ліквідацію всіх форм дискримінації жінок (зокрема, Конвенцію ООН „Про ліквідацію усіх форм дискримінації жінок”). Але реально на становище жінок це не вплинуло. Наприклад, у сучасному парламенті вони становлять менше 10%; бізнес і підприємництво залишаються чоловічими сферами; традиційно низькі шанси жінок на ринку праці; вони часто страждають від насилля та переслідування тощо.

У незалежній Україні жіночий рух, на жаль, не відіграє вагомої ролі. Частково це пов’язано зі стійкими стереотипами

самих жінок щодо свої ролі в суспільстві (частині з них більше імпонує ролі матері-Берегині), деформованою гендерною свідомістю суспільства, в якій провідні владні та лідерські ролі віддаються чоловікам, нечіткою державною політикою з тендерних питань і т.д. У цьому контексті варто підкреслити, що на часі – не тільки проголошення, а й дійсна розбудова суспільства на засадах гендерної рівності і рівних можливостей, прийняття тендерних законів не повинно бути лише юридично задекларованим, а й реально введеним в дію.

Сучасні процеси в Україні вимагають активних дій з боку державної управлінської влади та громадських формувань, які необхідно засновувати на глибокій свідомості та яскравому мисленню жіночої половини, прагненням до змін та перетворень у їх становищі, розумінню ними своїх прав та можливостей у різних сферах суспільного та громадського життя. Формування розвиненої держави неможливе без створення партнерського суспільства, укладеного на взаємних компромісах та поступках з боку представників жіночої і чоловічої статей.

Лише такий новий погляд на соціально-гендерну сферу дозволить створити стабільно та ефективно діючу політичну, громадянську та суспільну організацію державних представництв та інститутів.

-
1. Див.: Кобринська Наталія. Вибрані твори. – К., 1958. – 353 с.
 2. Павличко Соломія. Фемінізм / Передм. Віри Агеєвої. – К.: Основи, 2002. – 322 с.
 3. Рудницька Мілена. Статті. Листи. Документи: Збірник документів і матеріалів / Упоряд. М. Дядюк. – Львів, 1998. – 844 с.
 4. Гендер і культура: збірник статей / Упоряд. В. Агеєва, С. Оксамитна. – К.: Факт, 2001. – 224 с.
 5. Єдність зусиль у всьому // Жінка. – 1995. – № 8. – С. 4–5.
 6. Лавриненко Н. Жіночий рух у посткомуністичній Україні: досягнення і прорахунки // Бюлетень дослідно-навчального центру „Демократичні ініціативи”. – 1995. – № 13.

ПОМАРАНЧЕВА РЕВОЛЮЦІЯ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ В ОЦІНКАХ З. БЖЕЗІНСЬКОГО

Українське суспільство – перехідне суспільство, яке здійснює свою еволюційну трансформацію від одного якісного стану до іншого. Сьогодні стало очевидним, що дедалі більший вплив на процеси трансформації українського суспільства мають, по-перше, несформованість чітко вираженої політичної мети реформування; по-друге, очевидні помилки представників різних гілок влади; по-третє, їхня боротьба між собою за сфери впливу; по-четверте, брак ефективної політичної і економічної державницької еліти; по-п'яте, відсутність загальнонаціональних лідерів, здатних очолити реформи. Досить актуальною для України постає проблема участі, нейтралітету чи протидії політичній трансформації з боку державної бюрократії. У державних чиновників нема суспільних мотивів, які б сприяли перегляду їх життєвих цінностей, переходу до свідомої державно-національної позиції. Така ситуація призводить до кастовості державної бюрократії, формування в органах влади родинно-земляцьких об'єднань, мафіозно-олігархічних структур, нехтування демократією. Без контролю з боку суспільства владні структури перероджуються і стають антинародними.

У цьому контексті відомий американський політолог З. Бжезінський пропонує своє бачення процесів політичної трансформації у постсоціалістичних країнах. Він виділяє три основні фази трансформації. Політичною метою першої фази є перетворення, а економічною метою – стабілізація. Її політичні ознаки – основи демократії, вільна преса, перші демократичні об'єднання і рух за зміни. Політичною метою другої фази є рух від перетворень до стабілізації, а економічною – від стабілізації до перетворень: нова Конституція і новий виборчий закон, вибори, децентралізоване

місцеве самоврядування, демократична коаліція – нова політична еліта. Нарешті, третя фаза, політичною метою якої є закріплення перетворень, а економічною – стабільне зростання: створення стабільних демократичних партій, встановлення демократичної політичної культури [1, с. 7]. Використовуючи схему З. Бжезінського, не важко зробити висновок, що згідно з його класифікацією ми перебуваємо переважно у другій фазі посткомуністичної трансформації й на шляху до третьої.

Незалежна Україна, на думку З. Бжезінського, змінила всю геополітичну карту Європи. „Її поява, – зазначає він, – одна з трьох найважливіших геополітичних подій XX століття. Перша подія – розвал у 1918 р. Австро-Угорської імперії. Друга – розподіл Європи у 1945 р. на два блоки. Появу незалежної України можна вважати третьою подією, оскільки вона знаменувала кінець імперської Росії. А це більше, ніж кінець останньої імперії в Європі. Ця подія, у свою чергу, обумовлює цілий ряд інших важливих політичних змін” [2]. Зрозуміло, що тут йдеться не тільки про геополітичні зміни, адже Україна має значні збройні сили, могутній людський потенціал, багаті ресурси, високий рівень продуктивних сил.

Для нинішньої Росії, яка мала б стати фактором спокою і стабілізації в Україні, залишаються дві можливості – або перетворитися у національну державу, або спробувати організувати внутрішній опір в Україні, щоб повернути собі українські землі в новому статусі. З. Бжезінський підкреслює, що у своєму ставленні до України російському як і будь-якому іншому імперському народові важко відмовитися від статусу імперської держави: „Поява незалежної української держави не тільки змусила всіх росіян іще раз обдумати природу своєї власної політичної та етнічної totoжності, але й стала істотною геополітичною невдачею для російської держави... Втрата України стала геополітично вирішальною, оскільки це радикально обмежило геостратегічні можливості Росії. Навіть без прибалтійських держав і Польщі Росія, зберігаючи контроль над Україною могла б намагатися стати лідером упевненої в своїх силах євразійської імперії...” [3, с. 92].

Існування незалежної України не є ні антиросійським, ні антипольським чинником, а тільки спонукає до переосмислення

взаємозв'язків з Росією і Польщею, констатує З. Бжезінський. Він, зокрема, вказує, що Україна включилася у процес історичного порозуміння, який нагадує німецько-польське та франко-німецьке примирення: „З Польщею повторне визначення взаємовідносин через примирення робить свій внесок до творення більшої Європи, з Росією – допомагає трансформувати саму Росію. І власне тому... один з найважливіших аспектів незалежності України – це дія і вплив, який вона робить на Росію для її пере визначення” [4, с. 15]. У цьому контексті українські науковці вказують, що Україні не варто розраховувати на російську демократію чи російський лібералізм, оскільки вони не поширюватимуться на політику російської держави у відносинах з Україною. Всі політичні сили Росії, на їхню думку, цілком очевидно, зацікавлені у посиленні свого впливу на політичний курс України з метою її „реінтеграції” [5, с. 50–56; 6, с. 221–229].

Американський політолог не без підстав заявляє, що для нього є торжеством історичної справедливості бачити те, що сталося з Україною після здобуття незалежності. Події Помаранчевої революції, на його думку, показали, що в українському народі відчувся справжній дух свободи, результати були вражаючими: а) українські ЗМІ стали вільними; б) політичні дискусії почали проводитися відкрито; в) зовнішня політика України отримала ясну стратегічну перспективу і перебуває в руках досвідчених людей; г) українці бачать себе членами значно більшої європейської спільноти, як політично, так і географічно [7, с. 4]. Водночас є й привід для роздумів, адже в будь-якому історичному процесі є чорні та білі смуги, повороти, перешкоди, є рух назад. Не можна повністю ігнорувати й той факт, що історії властиві непередбачуваність та невизначеність.

Після Помаранчевої революції українські реалії, на думку З. Бжезінського, викликають ряд важливих запитань: 1) яке співвідношення в тому, що зараз відбувається, між принципами й угодовством; 2) яке співвідношення між надією в її неясно визначеній конфігурації та політичних потребах; 3) як досягнути балансу між ними? Політолог цілком справедливо зауважує, що від занадто великої дози політичного компромісу може трапитися „нетравлення шлунку”, а народ з часом почне запитувати: „Чи

відбувалися злочини за старої влади?... Чи була корупція, і якщо була, то хто ці корупціонери? Хто нажився на корупції і що з ними буде далі? Чи було кумівство і хто від цього виграв? І чи слід виносити сміття з хати? Чи було зловживання службовим становищем із корисливою метою, і якщо так, то чи допускатимуть це у недолік?” [7, с. 4]. Одночасно З. Бжезінський звертає увагу на те, що у складних і важких українських реаліях слід бути дуже обережним та зважливим, щоб: по-перше, не скотитися в безплідний ідеалізм, який може призвести до заворушень і безладдя; по-друге, не допускати перекосу в інший бік, коли в прагненні до реалізму вдаватися до угодовства, що приведе до розчарування людей, апатії та втрати надії; по-третє, враховувати те, що недоброзичливці України хочуть дискредитувати Помаранчеву революцію, щоб помаранчева коаліція ніколи не відродилася.

Особливо непокоять З. Бжезінського взаємні обвинувачення членів помаранчевої коаліції, які дискредитують чинне політичне керівництво України. Вони підривають віру народу і зводять нанівець все те, чого з такими труднощами було досягнуто. На певному етапі, підкреслює З. Бжезінський, демократичні коаліції схильні розпадатися, і це цілком природно. Шокуючого і надзвичайного у цій ситуації нічого нема. Важливим і визначальним залишається лише одне, щоб, попри певні розбіжності тактичного чи службового плану, не переводити їх (обвинувачення) у площину перманентного протистояння, наростаючих протиріч і самовбивчого конфлікту. Для цього, рекомендує З. Бжезінський, необхідно, щоб український народ передав керівництву держави свої очікування; керівництво держави повернулося обличчям до людей, звернулося до них і поговорило про їхні сподівання; керівництво держави не ігнорувало і ховало ці чекання, таємно підписуючи „пакти про єдність та співробітництво” [8, с. 4].

Майбутнє України, на погляд політолога, не повинно базуватися на угодах, укладених на перший погляд непримирими угрупованнями за зачиненими дверима, без звернення до народу і без його участі. „Якщо люди змогли в ім'я свободи, – наголошує З. Бжезінський, – три тижні вистояти на промерзлому Майдані, то вони заслужили право висловити свою думку і брати участь у

подіях. І це не потребує доказів” [7, с. 4]. Це стосується, зокрема, декларації про „Єдність та співробітництво заради майбутнього”, яку підписали В. Ющенко та В. Янукович. Остаточний варіант цього документа передбачав, що обидві сторони згодні на „єдність на основі порозуміння”. Проте ці два поняття не є тотожними, що цілком закономірно викликає чимало запитань: чи не вийде так, що надії Майдану будуть розмиті вимогами політичного реалізму?; чи може бути свідченням схильності до демократії й очищення задеклароване проголошення недопущення політичних репресій і тиску на політичних опонентів?; чи варто розглядати запропонований документ як гарантію амністії? Від конкретних відповідей на ці запитання, як заявив З. Бжезінський, буде залежати, як ця декларація сприйматиметься українським суспільством.

Надзвичайно важливою, з погляду З. Бжезінського, є реальна ефективність програми дій українського уряду щодо вступу у Світову організацію торгівлі. Якщо конфлікт між різними угрупованнями в Україні перейде у фазу загострення, прогнозус він, то про цю „спільну мету можуть просто забути”. Верховна Рада має розглянути 23 законопроекти, які стосуються НАТО й перспектив України. Це дуже важливо. Однак чи буде досягнуто найближчим часом якогось прогресу в цьому напрямі? Виконання плану дій Україна – ЄС оцінять у першому кварталі 2006 р. З. Бжезінський також констатує, що не всі цілі цього плану досягнуті, і це незважаючи на чималі можливості України [7, с. 4].

Українці повинні бути реалістами, зазначає З. Бжезінський, адже сьогодні питання стоїть так: або Україна домагається успіху, або вона перестає існувати. І це залежатиме від самих українців, і тільки від них, а не від іноземців. Це те, вказує він, на що українці мають зважитися самі, якщо вони дійсно вважають себе народом. Під час подій на Майдані, підкреслює політолог, вони вже доказали, що вони народ, нація і саме зараз повинні нагадати своєму керівництву, що тільки від них залежить доля і майбутнє держави.

2. *Бжезинський З.* Незалежна Україна змінює всю геополітичну карту Європи // *Світ про Україну*. – 1993. – № 2. – 20 січня.

3. *Бжезинський З.* Велика шахівниця / Пер. з англ. О. Фешовець. – Львів–Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 236 с.

4. *Бжезинський З.* Україна–Польща: роль та місце в європейській інтеграції // „І”: Не залежний культурологічний часопис. – Львів, 1998. – № 14. – С. 12–17.

5. *Жук П., Мазур Н., Соломонюк Р., Турчак Р.* Етнополітична карта світу ХХІ століття / Методичний і предметний коментарі. – Тернопіль: Мандрівець, 2000. – 240 с.

6. *Гаврилишин Б.* Дороговкази в майбутнє / Пер. з англ. – К.: Основи, 1993. – 238 с.

7. *Бжезинський З.* Перехід України до державно-національної самосвідомості та Помаранчева революція // *Дзеркало тижня*. – 2005. – № 40 (568). – 15 жовтня.

Т. Ю. Дашо,
здобувач

(*Львівський державний університет
внутрішніх справ*)

РОЛЬ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ, СВОБОД ТА ОBOB'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Права та свободи особи – соціальні блага, які мають найвищу цінність. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Проблема визначення суті та реалізації поняття „права та свободи людини і громадянина” є ключовою в життєдіяльності суспільства, яке претендує на статус демократичного, гуманного. Саме тому в сучасному світі не існує більш значущої і разом з тим так важко втілюваної в практику існування людства ідеї, ніж права та свободи людини й громадянина. Права людини виступають основним критерієм оцінки якості державності, ступеня її демократичності, прихильності до правового підґрунтя, моральності, загальнолюдських цінностей.

Проголосивши себе правовою державою, що зафіксовано у ст. 1 Конституції України, наша держава тим самим зробила перший крок на шляху правової державності, заснованої на визнанні прав і свобод особи найвищою цінністю. У Конституції України також закріплено, що права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21), вони гарантуються і не можуть бути скасовані (ст. 22), а держава відповідає перед людиною за свою діяльність, тому утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Забезпечення законності, правопорядку, охорона прав, свобод і законних інтересів громадян – предмет турботи держави, її органів, організацій, установ та посадових осіб. Надзвичайно важливого значення ці питання набувають для ОВС. Проблема забезпечення реалізації, охорони і захисту прав, свобод та законних інтересів громадян ОВС на сьогодні набула особливої актуальності. Тому виникла необхідність приділити увагу їх ролі в державному механізмі захисту прав людини.

Правова держава ніколи не обмежується юридичною фіксацією прав громадян. Проголошуючи права і свободи особи, держава повинна гарантувати їх здійснення. Тому, на думку О. Лукашової, закріплення того чи іншого суб'єктивного права в законодавстві повинно означати реальну можливість індивіда вільно користуватися певним благом, чинити певні дії у межах і в порядку, зазначених у законі [1, с. 95]. Згідно з цим твердженням відповідні державні органи та інші владні суб'єкти у своїй повсякденній діяльності повинні реалізовувати положення Основного Закону. У зв'язку з цим постає логічне запитання: які саме органи, насамперед, мають гарантувати захист конституційних прав та свобод людини і громадянина. В. Клочков стверджує, що одним із головних органів у системі державної влади щодо гарантованого забезпечення прав і свобод громадян є Верховна Рада України, оскільки саме вона приймає закони, обов'язкові для виконання. Також від імені держави виступають і органи прокуратури, діяльність якої спрямована на утвердження верховенства закону, зміцнення правопорядку та має своїм основним завданням охорону та захист прав і свобод людини та громадянина від неправомірних зазіхань. Важливу функцію

стосовно забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина покладено державою на ОВС, які повинні виконувати свої повноваження неупереджено, захищати права та свободи громадян згідно з чинним законодавством [2, с. 23].

В основному погоджуючись із В. Ключковим, можна запропонувати дещо розширити цей перелік, адже держава створює ряд органів, покликаних не тільки захищати, а й сприяти реалізації прав людини. У систему таких органів та установ входять судові та адміністративні органи, парламентські структури, інститут омбудсмена (уповноваженого з прав людини) тощо. Незаперечним є той факт, що відповідно до Конституції України очолює систему органів щодо забезпечення прав і свобод людини Президент України, який виступає гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, дотримання Конституції, прав і свобод людини та громадянина.

Складовою частиною єдиної системи державних органів є система правоохоронних органів, що теж забезпечує права і свободи людини. Особливе місце серед них займають ОВС, метою діяльності яких є не тільки захист прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, а й активне сприяння щодо реалізації громадянами своїх прав і свобод.

Сфера діяльності ОВС має складну структуру. Вона включає в себе ряд груп суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням прав і свобод людини, убезпечення держави та суспільства, насамперед, від злочинів, інших посягань, соціальних загроз. Це й визначає різні напрями забезпечення ОВС реалізації основних прав людини і громадянина.

Вирішення цих неординарних проблем – справа не одного дня і тому на шляху забезпечення правопорядку та законності потрібно, насамперед, встановити соціальний контроль над злочинністю, розгорнути профілактичну роботу і зміцнювати всі форми попередження злочинності, до яких, зокрема, належать: ситуативна, що включає в основному технічні заходи; соціальна, яка передбачає поліпшення соціально-економічних умов життя населення; розгортання діяльності добровільних організацій з охорони громадського порядку.

Для досягнення відносин партнерства між населенням і міліцією України, враховуючи Програму розвитку партнерських відносин між міліцією і населенням, на нашу думку, необхідно здійснити такої заходи: переконати громадян (використати превентивний підхід) щодо необхідності та глибокої зацікавленості у зміцненні правопорядку та законності, тобто у відносинах „міліція і народ – партнери”.

В наш час забезпечити належну громадську безпеку в країні міліція зможе за умови тісної співпраці та партнерства з населенням. Ця практика довела свою ефективність у багатьох країнах світу і навіть в колишньому Радянському Союзі. Взаємодія міліції з населенням повинна ґрунтуватися тільки на добровільних засадах. У ст. 6 Закону України „Про міліцію” вказується, що державні органи, громадські об’єднання, службові особи, трудові колективи, громадяни зобов’язані сприяти міліції в охороні громадського порядку й боротьбі зі злочинністю. На перший погляд, складається враження, що обов’язок громадянина чи громадського об’єднання надавати таку допомогу міліції. Однак ч. 2 ст. 6 Закону України „Про міліцію” називає умови залучення громадян до співробітництва: „Міліція має право для виконання покладених на неї завдань залучати громадян за їх згодою до співробітництва у порядку, встановленому законами, що регулюють профілактичну та оперативно-розшукову діяльність. Примусове залучення громадян до співробітництва з міліцією забороняється”.

Спільна діяльність міліції та добровільних об’єднань населення, які беруть участь у боротьбі з правопорушеннями у сфері громадського порядку, формує у свідомості громадян необхідність зважати на загальні інтереси, шанобливо ставитися до правових приписів, з гідністю виконувати свої громадські обов’язки. Крім того, залучення широких верств населення до правоохоронної діяльності закономірно і справедливо розглядається як важливий чинник участі громадян в управлінні справами суспільства і держави, як один з основних факторів зміцнення конституційного режиму, підвищення ролі законів, посилення механізму підтримки правопорядку на ґрунті розвитку народовладдя.

Чітке уявлення про особливості механізму забезпечення реалізації прав та обов'язків громадян має велике значення в діяльності міліції. Необхідність у такому механізмі виникає тоді, коли реалізація конституційного суб'єктивного права не потребує втручання держави, її органів і посадових осіб у процес реалізації цього права як обов'язкової сторони. Зі сторони держави потрібні лише гарантування прав та відтворення порушеного права. Тому необхідно визначитися з поняттям механізму забезпечення реалізації прав і обов'язків громадян та його складовими.

Уперше в юридичну літературу термін „механізм” як складову частину категорії „механізм правового регулювання” увів відомий російський правознавець С. Алексєєв [3, с. 35]. У цьому контексті механізм він розглядає як усю сукупність юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується правовий вплив на суспільні відносини. Учений підкреслював, що поняття „механізм правового регулювання” – категорія, яка повинна охоплювати всі правові засоби. На його думку, „механізм правового регулювання” не тільки „збирає” їх, а й „розставляє по своїх місцях”, у результаті чого „перед нами виявляються не розрізнені явища (норми, тлумачення, юридична техніка тощо), а цілісний механізм, кожна складова якого, що взаємодіє з іншими, виконує свої специфічні функції”. „Механізм правового регулювання” припускає й характеристику стадій правового впливу та динамічної сторони правового регулювання [6, с. 78].

С. Алексєєв елементами механізму правового регулювання, зокрема, вважає: юридичні норми, правовідносини, акти реалізації суб'єктивних юридичних прав та обов'язків, нормативні юридичні акти, правову культуру та правову свідомість. На його думку, „право, нормативні юридичні акти, правовідносини, акти реалізації, правова культура і правова свідомість перебувають у послідовному, закономірному зв'язку, створюючи єдину, чітко налагоджену систему юридичних засобів впливу на суспільні відносини” [3, с. 37]. У цьому переліку відображено всі правові явища, які так чи інакше врегульовано впливають на суспільні відносини.

Серед науковців існує думка, що до структури механізму правового регулювання слід включати як один з елементів діяльність державних органів і посадових осіб, громадських

організацій, спрямовану на втілення в життя правових норм та індивідуальних актів. Так, А. Вітченко до елементів механізму правового регулювання відносить норми права різного призначення, акти застосування права та діяльність організацій, установ і посадових осіб щодо втілення їх у життя [5, с. 82]. Г. Курагін до елементів механізму відомчого правового регулювання діяльності ОВС відносить відомчі норми, що містяться в нормативних актах МВС; індивідуальні правові акти МВС; практичну діяльність (дії) апаратів і служб міністерства щодо забезпечення реалізації відомчих норм, індивідуальних правових актів МВС [6, с. 115]. На думку цього науковця, практична діяльність апаратів і служб МВС є додатковим елементом механізму правового регулювання. Слід відзначити, що ідея про основні та додаткові структури механізму правового регулювання підтримується й іншими авторами. Так, В. Горшенев зробив висновок, що під механізмом правового регулювання маються на увазі способи впливу, реалізації права, а також проміжні ланки – правосуб'єктність, юридичні факти та правовідносини, які переносять нормативність права в упорядкованість суспільних відносин [7, с. 63–64]. А Л. Юзков механізм державного управління окреслює як саму організацію, процес практичного здійснення управління. Ця організація, на його думку, є складною функціонуючою системою і включає три найважливіших елементи: суб'єкти управління; об'єкти управління; взаємодію суб'єктів та об'єктів управління. Ці елементи вказують на статику й динаміку механізму державного управління. Статику визначають суб'єкти та об'єкти управління, які становлять його матеріально-структурну основу. А комплекс взаємодій суб'єктів і об'єктів, які відбуваються за принципом прямого й зворотного зв'язків, становить функціональну (динамічну) основу [8, с. 75].

Усі наведені судження не є незаперечними. Досліджуючи механізм правового регулювання, В. Протасов [9, с. 15] вважає, що категорію „механізм правового регулювання” у тому вигляді, в якому вона народилася та існує, слід вважати не завершеною правовою конструкцією, а лише стадією на шляху до системного, передсистемного осмислення правової дійсності. Категорія „правова система”, що виступає метою, результатом і одночасно

інструментом системного вивчення правової дійсності, покликана вирішити ті завдання, що свого часу були поставлені перед поняттям „механізм правового регулювання”. Адже розробка категорії „правова система” була зумовлена не тільки широкою постановкою системних досліджень у філософській науці й наявному досвіді застосування системного підходу щодо окремих питань правознавства, а й, насамперед, певним незадоволенням станом сучасної правової думки.

Отже, функціонування правової системи держави забезпечується цілим комплексом державно-правових механізмів. На сьогодні детерміновані механізми правового регулювання; механізми дії права; механізми правотворчості; механізми соціального управління; механізми правового впливу; механізми державного управління; механізми забезпечення правових режимів.

Розглянемо детальніше структуру механізму забезпечення реалізації прав, свобод і обов’язків людини та громадянина. Його складовими виступають елементи, які сприяють створенню умов щодо здійснення свобод, охорони та захисту їх від правопорушень, а також участь у відтворенні порушеного права людини. Це – гарантії здійснення аналізованих прав і свобод людини; юридичні елементи механізму реалізації; процес практичного втілення можливості та необхідності в дійсність; умови і фактори такого процесу.

Гарантії здійснення суб’єктивних прав і свобод людини та громадянина (включаючи конституційну недоторканність) визначаються як умови та засоби, за допомогою яких забезпечується здійснення прав та обов’язків людини й громадянина. Вони можуть бути політичними, економічними, соціальними, юридичними тощо.

Юридичні елементи механізму включають: а) правові норми та нормативно-правові акти; б) індивідуально-правові документи; в) юридичні факти; г) правові відносини; д) суб’єктивні права та юридичні обов’язки; е) форми й методи організації здійснення суб’єктивних прав та юридичних обов’язків.

Правові норми містяться у нормативно-правових актах. Вони видаються компетентними суб’єктами правотворчої діяльності в Україні, визнають за людиною та громадянином рівні правові

можливості, які стосуються не лише їх поведінки, а й закріплюють їх взаємовідносини з іншими людьми, з колективом людей, державою і громадянським суспільством у цілому. Такі можливості називаються суб'єктивними правами людини та громадянина.

Здійснення суб'єктивних прав, як і будь-яка інша діяльність, характеризується певним процесом. Елементами цього процесу є три основні стадії: а) правового статусу; б) правових відносин; в) користування конкретними благами.

Правовий статус – це юридичне становище людей у суспільстві. Як категорія, він торкається інтересів не тільки окремого індивіда, а й колективу людей. Розглядають індивідуальний, колективний і загальний правовий статус. Загальний порівняно з індивідуальним правовим статусом, є відносно стабільним, постійним і не так часто змінюється, як спеціальний чи індивідуальний. Основу загального правового статусу становлять конституційні права, свободи, законні інтереси та обов'язки людини і громадянина. Вони мають важливе значення для людини, але не вичерпують усього розмаїття регулювання правових відносин, характерних для галузевого та відомчого регулювання, що складає спеціальний та індивідуальний правовий статус людини. Саме на цьому рівні правового становища людини і громадянина виникає ситуація готовності суб'єктивних прав та юридичних обов'язків до їх реалізації, але й ця стадія не забезпечує індивідові здійснення його прав та обов'язків. У цьому сенсі дуже важлива третя стадія безпосереднього користування суб'єктивним правом. На цій стадії людині забезпечується фактичне перенесення закріплених у моделі правової норми соціальних благ у повсякденну практичну діяльність та життя. Такий динамічний процес перенесення нормативної моделі у фактичну поведінку (здійснення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків) називають основою механізму реалізації суб'єктивних прав. Іншими словами, це – сукупність факторів, які рухають сам процес, тобто виступають необхідними умовами перенесення соціальних благ, закріплених нормою права, в практичну життєдіяльність конкретної людини. Вони передбачають дві сторони: а) активну діяльність самого індивіда, котрий виступає носієм суб'єктивного права; б) обов'язкову діяльність зобов'я-

заного суб'єкта, який повинен виконувати обов'язок або забезпечувати його виконання.

Більшість суб'єктивних прав здійснюється без особливої активності носія права. Значна частина громадянських та політичних прав здійснюються в процесі постійного користування людиною та громадянином своїми благами. На державу та громадянське суспільство покладається обов'язок забезпечити здійснення таких прав шляхом створення умов для їх реалізації. Економічні, соціальні та культурні права переважно потребують комплексу (створення умов для здійснення права, його охорони, захист та відновлення у випадку порушення) забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина.

Отже, забезпечення реалізації конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина зі сторони держави характерне для всього масиву названих суб'єктивних прав, однак для окремих свобод особливостями забезпечення їх реалізації є те, що держава (її органи та посадові особи) не втручаються у процес реалізації до того часу, доки не виникає загроза його порушення чи незаконного обмеження.

Держава і суспільство повинні бути зацікавленими в найповнішому здійсненні прав і свобод громадян, їх юридичному забезпеченні, оскільки ці права і свободи слугують не тільки особистим інтересам кожного з нас, а й спрямовані на організацію нормального життя суспільства, здійснення перетворень на краще. А це вимагає посилення та вдосконалення всієї діяльності ОВС України щодо захисту прав громадян.

Механізм правового захисту визначається як динамічна система правових форм, засобів і заходів, дія і взаємодія яких спрямовані на запобігання порушенням прав людини чи на їх відновлення у випадку порушення. Він містить три елементи: 1) охорону прав; 2) захист прав; 3) юридичну допомогу людині.

Охорона прав людини є механізмом безпосередньої дії охоронних норм права та організаційно-правової діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, установ і посадових осіб, а також громадських об'єднань щодо недопущення порушень прав та свобод людини і громадянина.

Захист прав є об'єктивною потребою, оскільки всі права, надані особі й незабезпечені необхідними засобами захисту у випадку їх порушення, є лише „декларативними правами”. Захист прав – частина правового захисту людини, що складається з примусово-правової (зокрема, матеріально-правової та процесуальної) діяльності органів державної влади й управління, правоохоронних органів, громадських організацій і посадових осіб, а також громадян та осіб без громадянства, здійснюваної законними засобами з метою підтвердження або відновлення оскарженого, або порушеного права людини. Захист права як підсистема правового захисту людини містить у собі: 1) право на захист; 2) форми захисту; 3) примусові засоби захисту (заходи захисту і відповідальності).

Отже, механізм забезпечення реалізації прав, свобод і обов'язків людини та громадянина – це структурно складне явище, що складається з гарантій здійснення прав і свобод людини, юридичних елементів механізму їх реалізації, процесу практичного втілення можливості та необхідності у дійсність, а також умов і факторів такого процесу. Комплексний аналіз усіх елементів у системних зв'язках та поєднаннях дозволить не тільки вдосконалити теоретичну модель механізму забезпечення реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, а й сприятиме практиці запобігання порушенням прав людини (чи їх відновленню у випадку порушення).

1. Права человека: Учебник / . Отв. ред. Е.А. Лукашова. – М., 2000. – 375 с.

2. Ключков В. Проблеми гарантованого забезпечення органами державної влади прав і свобод громадян // Міліція України. – 2003. – № 9.

3. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. – М., 1966. – С. 30–39.

4. Алексеев С.С. Проблемы теории права. Курс лекций: В 2 т. – Свердловск, 1972. – Т. 1.

5. Витченко А.М. Механизм правового регулирования социалистических общественных отношений, его понятие и структура // Вопросы теории государства и права. Вып. 1. – Саратов, 1968. – С. 82.

6. Курагин Г.Г. Механизм ведомственного правового регулирования деятельности органов внутренних дел. – М., 1976. – С. 115.

7. Горшенёв В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. – М., 1978. – С. 63–64.

8. Юзьков Л. Государственное управление в политической системе развитого социализма. – К., 1983.

9. Протасов В.Н. Что и как регулирует право: Учеб. пособие. – М., 1995.

А.О. Дутко,

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

ДО ПИТАННЯ ПРО ОЗНАКИ ЮРИДИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ

Юридична конструкція як засіб юридичної техніки характеризується певними ознаками. Вона є насамперед узагальненням різних елементів юридичної діяльності за їх внутрішньою структурою або будовою (наприклад, структура правовідносин, структура позову). Т.В. Пашаніна підкреслює: „Атрибутом юридичної конструкції є наявність в ній різних елементів (частин). Зміст кожної конструкції складається з набору таких елементів, притаманних лише даному виду суспільних відносин, які в ній відображаються...” [1, с. 179]. Наприклад, конструкція складу злочину складається з суб'єкта, суб'єктивної сторони, об'єкта, об'єктивної сторони. Якщо у законодавчому акті не відобразити хоча б одного з елементів, то конструкція не буде мати правового характеру. Наскільки вони є оптимальними, перевіряється на практиці. Результатами перевірок є „зайві” та „недостатні” елементи в конструкціях.

Елементи юридичної конструкції законодавець наповнює юридично важливою інформацією, і тим самим регламентує в законодавстві відповідну групу однорідних відносин. При цьому елементи конструкції не мають в собі жодного інформаційного заряду. Як загальна структурна модель однорідних відносин конструкція беззмістовна, наповнення її змістом здійснюється суб'єктом правотворчості стосовно кожного конкретного випадку. У зв'язку з цим щодо конструкції складу злочину

В.Н. Кудрявцев писав: „...Перерахування категорій ознак, які входять в склад, ще не розкриває його змісту, проте вказує на його конструкцію” [2; с. 74].

Юридична конструкція охоплює лише деякі елементи відповідних явищ, відображає лише окремі зв'язки між елементами, і тому будь-яка юридична конструкція є „спрощеним образом суспільних відносин або їх елементів, врегульованих правом” [3, с. 244].

У юридичних конструкціях відображаються лише типові, а не будь-які зв'язки. Юридичні конструкції абстрагують подібні ознаки або властивості різних предметів і визначають певні відносини між ними. Наприклад, конструкція шлюбу – сторонами можуть бути лише чоловік і жінка, які досягли шлюбного віку, не перебувають в іншому зареєстрованому шлюбі, дієздатні, не є у близьких родинних відносинах, вільно та повно висловили згоду на вступ у шлюб.

Юридична конструкція – структурна побудова правового матеріалу. Законодавець повинен у певній послідовності викладати правовий матеріал, що надає чіткості нормативному документу. Конструкції надають нормативному акту логічну стрункість, розкладаючи правові ситуації на елементи, в результаті чого зручно і просто користуватися таким нормативним актом. На нашу думку, всі родові елементи певної конструкції слід закріплювати у спеціальному законі (кодексі), а видові особливості відображати в окремих (конкретизуючих) законах. Визначити елемент конструкції означає описати фактичну сторону його, виділити його на основі загальних рис з-поміж інших подібних явищ.

Юридична конструкція – це модель, це результат інтелектуальної праці, будується вона на підставі ґрунтовного аналізу, це спрощений образ узагальнених подібних ситуацій, відображення юридичних явищ, які зустрічаються у повсякденному житті. Створена модель (конструкція) – це лекало, вона дозволяє одразу врегулювати багатоманітні життєві ситуації.

Метою побудови юридичної конструкції є створення такої моделі, спираючись на яку в процесі реалізації права можна встановити необхідні і достатні підстави для визнання факту існування тих чи інших відносин, явищ, фактів. Так, встановлення всіх елементів складу злочину є підставою кримінальної відпові-

дальності, тобто підставою визнання діяння особи злочином, тоді як поняття злочину відмежовує його від інших протиправних посягань. Про юридичні конструкції можна сказати, що вони мають за мету полегшити реалізацію права, фіксацію існуючих відносин як правових, таких що мають юридичне значення.

Отже, юридична конструкція як засіб юридичної техніки – це певна логічна побудова нормативного матеріалу, бо в ній відображаються лише ті сторони і елементи суспільних відносин, які врегульовані нормами права, або потребують правового регулювання. Вони узагальнюють і передають досліджені зразки і моделі юридичної практики і таким чином виступають джерелом формування нового юридичного знання.

1. *Кашанина Т.В.* Юридическая техника: Учебник. – М.: Эксмо, 2007. – 512 с.

2. *Кудрявцев В.Н.* Общая теория квалификации преступлений. 2-е изд. – М., 2001. – 289 с.

3. *Черданцев А.Ф.* Толкование права и договора. – М., 2005. – 450 с.

Д.Є. Забзалюк,

кандидат історичних наук

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

РОЛЬ КАПЕЛАНІВ ЛЕГІОНУ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ У НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАННЯХ ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Впродовж тривалого часу радянська історіографія, пронизана комуністичною ідеологією, яка обслуговувала тоталітарний режим, позначала Жовтневим більшовицьким переворотом 1917 р. початок новітньої історії України. Лише сьогодні стало можливим визнавати, що ця історична епоха пов'язана з вибухом Першої світової війни, результатом якої став розпад могутніх Російської та Австро-

Угорської імперії, утворення на їх уламках незалежних держав, зокрема Української Народної Республіки зі столицею у Києві та Західно-Української Народної Республіки зі столицею у Львові.

Саме з початком війни ведеться літопис збройного чину Українських Січових Стрільців, першої новітньої бойової формації українського народу, що стала до безпосередньої, активної боротьби проти нашого історичного ворога – Москви зі зброєю та започаткувала наші визвольні змагання [1, с. 54]. На заклик Головної Української Ради і Української Бойової Управи у перші дні війни зголосилося до Легіону УСС близько 28 тисяч добровольців з Галичини й Буковини. Головним ідейним гаслом січового стрілецтва та його військово-політичного проводу була боротьба за незалежну соборну Україну, визволення українського народу від національного гноблення й об'єднання в єдиній державі [2, с. 55].

Греко-католицька церква на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким підтримувала ідею утворення національного війська. Її священники брали активну участь у діяльності товариств „Січові Стрільці” ще до війни, підтримували їх морально і матеріально.

Відповідно до штатного розкладу австрійської армії до Легіону УСС, який був прирівняний до полку піхоти, призначено капелана із числа резервних священників греко-католицької церкви. Першим польовим духівником січового стрілецтва став о. Андрій Пшепурський. 40-літній уродженець Яворова, що на Львівщині, з 1905 р. був священником церкви у Тарнаві, де заснував читальню „Просвіти”, українську школу та осередок товариства „Сільський Господар”. Отже, був досвідченим та національно свідомим, патріотично настроєним капеланом української військової частини і перебував у ній всю війну до кінця 1918 р.

Саме о. Андрій благословив сотні Василя Дідушка і Осипа Семенюка на перші бої 27–28 вересня 1914 р. у Карпатах, де вони відзначилися бойовою поставою у протистоянні з російською частиною козацької дивізії генерала Каледіна. Зусиллями польового духівника були створені умови для гідного відзначення на фронті першого Свят-Вечора і Різдва 1915 р. Під час боїв на Маківці він перебував безпосередньо у бойових порядках легіону УСС – на передовому

медпункті у с. Головецькому. Саме сюди поступали ранені січовики, яких після надання першої допомоги евакуювали в дивізійний лазарет в Славськ. Священик морально підтримав 92 поранених січовиків, відслужив кілька панахид під час поховань на горі Маківці. Він же складав детальні списки похованих, які збереглися в архівах Легіону УСС в США. Разом з десятками старшин і стрільців, які відзначилися в битві на Маківці, о. А. Пшепюрський був нагороджений срібною медаллю хоробрості [3, с. 302–311].

Невдовзі після цих подій о. А. Пшепюрський отримав призначення капеланом коша УСС, який водночас був центром культурно-просвітньої роботи. При ньому діяла Пресова Кватира, стрілецьке видавництво, хор і оркестр під орудою відомого композитора четаря Михайла Гайворонського. Через кіш пройшло за війну близько 10 тис. новобранців. Для їх підготовки до боїв узимку 1916 р. створено вишкіл УСС під командуванням майбутнього генерала і командувача УГА отамана Мирона Тарнавського. Отож обов'язки капелана були широкими і відповідальними. Про сумлінність о. А. Пшепюрського свідчать кілька бойових нагород. Зауважимо, що внаслідок захворювання наприкінці 1918 р. він залишив військову службу. Після війни був парохом Старяви під Мостискою на Львівщині, радником перемиського єпископа Й. Коциловського.

У ті дні пройшов бойове хрещення новопризначений капелан польових куренів 29-літній о. Микола Їжак. Уродженець галицького села Чесники на Рогатинщині, закінчив гімназію, семінарію й був висвячений Митрополитом Андреем Шептицьким 1911 р.

На відміну від фельдкуратів австрійських полків, які виконували виключно релігійні функції, українські капелани, зокрема о. М. Їжак, мали набагато ширший масштаб діяльності. Душпастир вважав своїм обов'язком втручатися у виховну роботу командирів, вести бесіди зі стрільцями з різних питань фронтового життя. Він не лише надавав моральну підтримку пораненим, провадив поховання полеглих згідно з релігійними канонами, а й вів детальний їх облік. Саме йому завдячують нащадки за точний список 133 старшин і стрільців полку УСС, полеглих у боях під Потуторами і на Лисоні у серпні–вересні 1916 р.

Поряд з бойовою підготовкою проводилася широкомасштабна ідейно-виховна, культурно-освітня діяльність, в якій о. Микола брав активну участь. Разом з командуванням він вів її різними формами і методами національно-виховного змісту: регулярними Богослуженнями, бесідами з вояками, посвяченнями стрілецьких могил і пам'ятників, поглиблював національну свідомість січовиків, закладав міцне підґрунтя української визвольної ідеології, підносив галицьке стрілецтво як потужний чинник у визвольній боротьбі українського народу за незалежність і соборність.

Діяльність польового духівника сприяла розгортанню на фронті у 1917 р. нового симптоматичного явища – братання вояків ворожих армій. Зауважимо, що у фронтових частинах 8-ї російської армії, які діяли проти австрійських військ, частка українців сягала 55%. А у 1-й Кубанській козачій дивізії, з якою січовикам часто доводилося схрещувати зброю, вона перевищувала 90%. Майже повністю українськими були її Запорізький, Полтавський, Уманський та Чорноморський полки. В їх складі діяли польові священики православної церкви. Під час братання солдатів, започатковане саме українцями австрійської та російської армій, капелани обох сторін сприяли цим настроям. Особливо широкого розмаху це явище набрало після Лютневої революції 1917 р. в Росії, падіння царату та утворення в Україні Центральної Ради навесні 1917 р.

На початку 1917 р. до вишколу УСС у Розвадові прибув капеланом о. Юліан Фацієвич, який невдовзі й замінив о. М. Їжака на посаді польового духівника полку УСС. По закінченні Перемиської гімназії та теології в університетах Львова і Відня був висвячений митрополитом А.Шептицьким й очолював парафії, а 1916 р. добровільно зголосився до війська. Польовий духівник виявив себе на фронті з найкращого боку. Перед Великоднем звернувся до парафіян у Княгиничах з проханням зібрати для фронтовиків паски, особисто привіз їх на чотирьох возах у бойові порядки січовиків. На Великдень у лісі відправив урочисте Богослуження, висвятив паски і виступив перед стрільцями з теплою промовою.

У жовтні 1917 р. о. Юліан запросив митрополита А. Шептицького відвідати запільні кіш і вишкіл. 28 жовтня у Розвадові відбулася урочиста зустріч січовиків з митрополитом, який освятив

прапор Легіону УСС, переглянув дефіляду військ, освятив стрілецький пам'ятник полеглим.

У ті ж дні на посаду полкового капелана призначено 30-літнього о. Анатолія Базилевича, висвяченого львівським митрополитом 1911 р. З перших днів світової війни він був фельдкуратором полку австрійської армії, отже, досить досвідченим польовим духівником. „Горячий патріот, – писав про нього І. Лебедович, – використовував свої знайомства з визначними особами ще з австрійського війська в користь української справи” [4, с. 91].

Впродовж всього періоду перебування легіону УСС на Придніпрянщині, бойових дій не було. Отже, діяльність о. Анатолія зводилася до відправи релігійних обрядів та виховної роботи. Місцевим жителям надзвичайно імпонували богослужіння греко-католицького священика, які супроводжувалися прекрасно вишколеним стрілецьким хором. Відтак, на Службу Божу галичан збирався багатолюдний загал наддніпрянців [5, с. 197].

Отже, неможливо переоцінити потужний внесок у виховання високих морально-політичних і бойових якостей українських вояків капеланів полку січовиків – отців Андрія Пшепюрського, Миколи Їжака, Юліана Фацієвича та Анатолія Базилевича, які завжди були у гущі січового стрілецтва, надихали бійців і командирів на подвиги. Їх фронтовий досвід, як і традиції інших українських капеланів австрійської армії, були перейняті і широко застосовувалися польовими духівниками Української Галицької Армії у ході визвольних змагань 1918–1920 рр.

1. Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин. – Нью-Йорк, 1956. – 360 с.
2. Нагаєвський І., о. Спогади польового духовника. – Торонто, 1985. – 184 с.
3. За волю України. Історичний збірник УСС. 1914–1964. – Нью-Йорк, 1967. – 608 с.
4. Лебедович І., о. Полеві духовники Української Галицької Армії. – Вінніпег, 1963. – 326 с.
5. Литвин Р., Наumenко К. Військова еліта Галичини. – Львів, 2004. – 376 с.

ПРАВОЗАСТОСОВНИЙ ПРОЦЕС: СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Суспільна потреба в особливій формі реалізації правових норм – правозастосуванні – виникає у випадках, коли звичайних форм реалізації правових норм (використання, дотримання, виконання) виявляється недостатньо, що вимагає втручання у процес правореалізації компетентних органів та їх посадових осіб. Питання про соціально-політичну природу правозастосовної діяльності в юридичній науці вирішувалося в ході тривалих дискусій, присвячених проблемі розробки форм реалізації правових норм. Суттєвий внесок у розробку проблем правозастосування зробила юридична школа Російської імперії, до складу якої входила й Україна. Серед вчених, які займалися проблемами реалізації права, зокрема, проблемами правозастосування, слід назвати Є.В. Васьковського, Б.А. Кістяківського, П.І. Люблінського, Т.Ф. Шершеневича, А.Ф. Коні, В.А. Случевського.

Робилися спроби дати визначення правозастосування із соціологічної та соціальної позицій, але найбільш традиційним залишається соціально-юридичний підхід, при якому правозастосовна діяльність розглядається як владна, організуюча діяльність компетентних державних органів щодо винесення індивідуально-конкретних приписів.

Правозастосовна діяльність як різновид соціальної діяльності вимагає соціологічного підходу для її аналізу. Аналіз юридичної природи правозастосовної діяльності дозволяє врахувати лише один аспект дії права. У дійсності право невіддільне від інших явищ, тому практичне застосування закону обумовлене низкою інших, неправових факторів. Оскільки всі вони мають соціальну природу, то юридичний підхід до дослідження застосування права слід доповнити соціологічним.

Суть соціологічного підходу виражається, насамперед, у тому, що застосування права розглядається одночасно і як соціальний

процес, суб'єкти якого є разом з тим учасниками суспільних відносин. У цій якості вони займають, окрім відповідного місця у посадовій структурі державних органів ряд, інших соціальних позицій. На прийняття рішення з окремої справи впливає не тільки безпосередньо правова норма, а й уся сукупність її соціальних зв'язків.

Соціологічний підхід дозволяє поглибити розуміння змісту правозастосовної діяльності, побачити, який соціальний зміст приховується за логічною операцією підведення окремих випадків під дію загальної норми. Отже, соціологічний аналіз застосування права передбачає дослідження значного кола соціальних явищ і процесів, що впливають і на реальне життя правової норми, оскільки вона діє в конкретних соціально-історичних умовах, і на функціонування посадових осіб держави, які застосовують право.

Застосування права завжди відбувається у межах правових відносин. При цьому слід відзначити, що правове положення учасників у таких правовідносинах не є однаковим. Визначальну роль відіграє суб'єкт, наділений владними повноваженнями. Він повинен використовувати їх для забезпечення не своїх власних інтересів, а інтересів інших учасників правових відносин у напрямі вирішення конкретної життєвої ситуації. Досить вдало про це писав В.В.Лазарев: „Надати підтримку, примусити реалізувати правові норми, покласти відповідальність у разі порушення правових норм – таке завдання суб'єктів правозастосування” [1, с. 38]. Специфіка правозастосування полягає у тому, що реальні відносини зовнішнього світу сприймаються правозастосовником як безпосередньо, так і через призму правових норм, в яких вони одержали своє закріплення як модель. Потреби правозастосовника і зміст його інтересів мають вихід безпосередньо як у сферу життєвих обставин, так і у сферу матеріального і процесуального законодавства, і якщо визнати, що між правовими нормами і переслідуванням законодавцем соціальним ефектом, на досягнення якого ці норми спрямовані, завжди міститься „проміжна ланка” – психіка людини, їх соціально-психологічні зв'язки”, то доречно підкреслити значну роль саме проміжної ланки, в нашому випадку психіки суб'єктів правозастосування.

Насамперед, правозастосовник усвідомлює необхідність порівнювати свої дії з правовими нормами. Поводження відповідно до закону допускає безпосереднє звертання до оцінки життєвої ситуації не тільки через співвідношення її з моделлю, передбаченою гіпотезою норми, а й у зв'язку з необхідністю вибору одного з варіантів рішення. Крім того, вивчення фактичних обставин правозастосовником необхідне для підтримання „зворотного зв'язку” із законодавцем і вказівки йому на невідповідність чинних норм права законам соціального розвитку, скерованим на задоволення соціальних інтересів та потреб громадян держави.

Особливу увагу привертає питання правозастосовного розсуду суб'єктів застосування норм права. У розвитку чинного законодавства України та міжнародно-правових актів останнім часом простежуються тенденції, які свідчать про збільшення кількості правових положень із відносно визначеним змістом. Все це зумовлює розширення переліку ситуацій, в яких правозастосовні суб'єкти користуються розсудом. Важливо визначити ті напрями (галузі) правового регулювання, де надання правозастосовнику більшого розсуду сприятиме підвищенню якості та ефективності правового регулювання, а також вказати на суспільні відносини, щодо яких розширення „розсудових” повноважень відповідних правозастосовних суб'єктів є небажаним.

Відсутність ґрунтовних загальнотеоретичних досліджень проблеми розсуду у правозастосуванні, а також певна недосконалість як національного законодавства, так і окремих міжнародно-правових актів, породжують ситуації, коли делегований правовими нормами розсуд реалізується радше інтуїтивно, аніж із врахуванням науково обґрунтованих положень. Це, зокрема, яскраво виявляється у питаннях встановлення взаємного порівняльного значення різноманітних критеріїв розсуду, коли одні з них „схиляють” правозастосовника до ухвалення більш „м'якого”, а інші, навпаки, – „жорсткішого” рішення. Переважно на інтуїтивному рівні при реалізації суб'єктом правозастосування належного йому розсуду враховуються різноманітні обставини суспільного життя, які хоч прямо не передбачені правовими положеннями, однак справляють відповідний вплив на обрання

одного з дозволених законом варіантів рішення. Вирішення згаданої проблеми можливе лише за умови „конструювання” ефективного механізму детермінації правоза-стосовного розсуду. Необхідними елементами такого механізму, як видається, повинні бути не лише відповідні правові норми, а й наукові висновки про особливості детермінації правозастосовного розсуду залежно від галузі права та ситуації правозастосування.

Ухвалення будь-якого правозастосовного рішення є складним інтелектуальним процесом, який вміщує обов’язкове врахування компетентним суб’єктом численних факторів і обставин – детермінант, що тією чи іншою мірою впливають на зміст такого рішення. У випадку такого правозастосування, яке характеризується делегуванням правозастосовному суб’єкту можливості певного розсуду, значення згаданих детермінант є, без сумніву, особливо важливим, оскільки саме вони „спонукають” правозастосовного суб’єкта до вибору конкретного варіанта рішення із кількох, допустимих за законом.

Правозастосування передбачає застосування абстрактних приписів правових норм до конкретних фактичних обставин справи. Саме тому, за словами П.О. Недбайла, правильне застосування таких норм може бути лише там і тоді, де і коли фактична сторона справи відповідає законній стороні, а законна сторона не суперечить фактичному стану речей [2]. Отже, у правозастосуванні компетентний суб’єкт в першу чергу виходить з вимог закону, а також конкретних обставин справи, що розглядається. Аналогічної позиції дотримується П.М. Рабінович, стверджуючи, що рішення про суспільні відносини, які виникають, змінюються або припиняються у процесі правозастосування, ухвалюється на підставі правових норм і відповідно до конкретних життєвих ситуацій [3]. Поряд з тим перелік детермінант розсуду не вичерпується лише правовими нормами і фактичними обставинами справи. З цього приводу В.В. Лазарев правомірно зауважує: „Повинен бути теоретично осмисленим і той факт, що норми права та фактичні обставини становлять основу правозастосовного акта через досить своєрідного посередника – через особистість людини, яка засто-совує право, її психіку” [4].

Особистість правозастосовника, його правосвідомість, система світоглядних та моральних принципів не може не позначатися на змісті „розсудового” рішення, яке ухвалюється, оскільки за всіх інших рівних обставин правозастосовний суб’єкт віддасть перевагу саме тому варіанту рішення, який більшою мірою відповідає його особистим переконанням, поглядам, установкам.

1. Лазарев В.В. Применение советских правовых норм. – Казань, 1972. – С. 38.

2. Недбайло П.Е. Применение советских правовых норм. – М., 1960.

3. Рабинович П.М. Основи загальної теорії держави та права. – К., 2001.

4. Лазарев В.В. Социально-психологические аспекты применения права. – Казань, 1982.

М.С. Кельман,

кандидат юридичних наук, доцент

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

СУЧАСНЕ ПРАВОРОЗУМІННЯ ЯК НАУКОВА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАКОННОСТІ

Праворозуміння і законність – категорії юридичної науки, що тісно пов’язані між собою. Тип праворозуміння визначає вимоги законності, а при їх задоволенні – і її справжній рівень у суспільстві. Праворозуміння як вихідна фундаментальна категорія правознавства є науковою основою дослідження законності. Однак існує ще й зворотній зв’язок цих категорій: вимоги законності і їх виконання визначають реально існуючий тип праворозуміння. В чому ж полягає така взаємообумовленість, навіть взаємозалежність? Для обґрунтованої відповіді необхідно з’ясувати сутність категорії „законність”.

У будь-якому суспільстві навіть найдосконаліший закон живе тільки тоді, коли він виконується, впливає на свідомість, поведінку та відносини людей. Ця сторона права пов'язана з життям закону, його дієвістю і характеризується поняттям „законність” [1, с. 454]. Поняття „законність” дає уявлення про правову дійсність з погляду практичного здійснення права. Однак законність не тотожна таким юридичним категоріям, як „реалізація права” (втілення правових норм у суспільне життя), „правомірна поведінка” (відповідність поведінки правовим нормам) чи „ефективність права” (результативність правового впливу). Всі ці категорії безпосередньо пов'язані з дією права, але окреслюють її тільки з певного боку. Законність відображає урегульованість суспільних відносин та ставлення суспільства до права загалом, тому її рівень і є головним критерієм оцінки правового життя країни.

Законність є складною категорією, що охоплює кілька аспектів розуміння, сукупність яких і визначає її зміст, а саме: як *принципу права* (що означає функціонування суспільства на основі й відповідно до законів); як *принципу поведінки суб'єктів права* (що означає точне й неухильне дотримання та виконання правових законів усіма суб'єктами права); як *принципу діяльності держави* (здійснення державою, її органами та посадовими особами своїх повноважень виключно у межах правових законів і з метою їх реалізації); як *методу державного управління суспільством* (здійснення функцій держави виключно правовими засобами – шляхом прийняття правових законів, забезпечення їх неухильної реалізації та належного захисту); як *методу побудови системи нормативно-правових актів* (що означає повну відповідність усіх підзаконних нормативних актів законам, а всіх законів – Основному Закону держави); як *режиму суспільно-політичного життя* (режим законності означає, по-перше, таку морально-політичну атмосферу в суспільстві, яка забезпечує верховенство права, а тому діяльність усіх його суб'єктів, і держави зокрема, спирається на правові закони, та, по-друге, такі умови життя, за яких окрема особа захищена від свавілля влади, а суспільство загалом – від насилля і беззаконня); як *умови правопорядку* (означає, що в результаті дотримання режиму законності у суспільстві встановлюється

правопорядок); як *основи державної дисципліни* (основною вимогою державної дисципліни, так само як і будь-якого іншого виду дисципліни, є суворе дотримання вимог чинного законодавства).

Отже, багатоаспектне визначення змісту законності дає можливість аналізувати її як *принцип* права, поведінки всіх його суб'єктів та діяльності держави, що водночас є *методом* державного управління суспільством та побудови системи нормативно-правових актів і реалізується в особливому *режимі* суспільно-політичного життя, в результаті існування якого стає *умовою* встановлення правопорядку і *осовою* державної дисципліни.

Новим змістом наповнюється категорія „законність” з позицій широкого типу праворозуміння, яке базується на розмежуванні права й закону. Цінність широкого праворозуміння полягає в тому, що воно стимулює різноманітні наукові дослідження права, а поряд з ним й інших категорій правознавства (зокрема, законності), націлює на їх багатоаспектне (а тому неспотворене) вивчення. Нині згідно з широким праворозумінням *законність є комплексним суспільно-політичним явищем, що відображає правовий характер організації суспільства, гармонійний зв'язок права, держави та законодавства*. У такому розумінні законність притаманна країнам із демократичним політичним режимом.

Досліджуючи зміст юридичної категорії „законність” (і її зв'язок із праворозумінням), необхідно розмежовувати такі поняття, як „вимоги”, „принципи” та „гарантії законності”. В юридичній літературі існують різні визначення поняття „вимоги законності”. Одні вчені ототожнюють вимоги законності з її принципами [2, с. 209–210], другі – з її ознаками (рисами) [3, с. 33–34], треті вважають вимоги законності складовими її змісту [4, с. 465–467]. Є вчені, котрі тлумачать вимоги законності, як сформульовані в загальному вигляді правові приписи, дотримання і виконання яких робить явище (поведінку, акт) законними [5, с. 396–397]. На думку інших, вимоги законності – це юридичний інструмент втілення в життя принципів права: свободи, рівності, справедливості, гуманності тощо.

Слід відзначити, що поняття „вимоги законності” й „принципи законності” не тотожні. *Вимоги законності* – це сукупність правових умов, при виконанні яких законність стає діючим суспільно-політичним явищем. При цьому вимоги законності, з одного боку, розкривають її зміст, а з іншого, – втілюють у життя її принципи. Останні, як основні засади (вихідні ідеї) законності, є результатом узагальнення її вимог. Вони діють у всіх сферах суспільного життя. Вимоги законності, як правило, пов’язані з окремими видами суспільної діяльності (наукова, правотворча, правореалізаційна тощо). Отже, принципи законності узагальнюють її вимоги, а вимоги законності конкретизують її принципи. Такими є: *принцип справедливості законності* (полягає в тому, що законність як суспільно-політичне явище базується на нормативних актах правового змісту); *принцип загальності законності* (дотримання і виконання правових законів є обов’язковим для всіх суб’єктів права); *принцип єдності законності* (розуміння і застосування правових законів є однаковим на всій території держави); *принцип реальності законності* (вимоги правових законів не тільки проголошуються, а й дійсно реалізуються); *принцип доцільності законності* (полягає у тому, що, *по-перше*, чинні закони відповідають цілям забезпечення прав людини і прогресивного розвитку суспільства; *по-друге*, правореалізаційна діяльність здійснюється, спираючись на необхідність вибору в межах закону того варіанта правового регулювання, який є найбільш оптимальним і ефективним у конкретній ситуації).

Інколи в юридичній літературі принципами законності називають її зв’язки з гуманністю та демократією. У жодному разі не заперечуючи цих зв’язків, слід відзначити, що вони є *ознаками законності* і охоплюються змістом такого її принципу, як доцільність. *Гарантіями законності* є умови суспільного життя та засоби, які використовує держава для забезпечення режиму законності і стабільності правопорядку. Відповідно до визначення гарантії законності поділяються на загальні і спеціальні. *Загальні гарантії законності* – це об’єктивні умови життя суспільства, в яких функціонує його правова система (політичні, економічні, ідеологічні). Але гарантіями законності ці умови стають тільки тоді, коли вони є

позитивними, тобто сприяють підвищенню рівня розвитку суспільства та життя людей. *Спеціальні* гарантії законності – це система юридичних і організаційних засобів, за допомогою яких законність втілюється у суспільне життя. Існують такі види спеціально-юридичних гарантій:

1) за цілями – превентивні (спрямовані на запобігання правопорушень); припиняючі (спрямовані на припинення виявлених правопорушень); відновлюючі (спрямовані на відновлення порушених прав і усунення наслідків правопорушень); каральні (спрямовані на реалізацію юридичної відповідальності правопорушників);

2) за суб'єктами – парламентські, президентські, судові, прокурорські, муніципальні, адміністративні (управлінські), контрольні. Серед спеціально-організаційних гарантій можна виділити кадрове забезпечення судових та правоохоронних органів, створення в структурі останніх спеціальних підрозділів (наприклад, боротьби з організованою злочинністю) тощо.

Які ж саме *вимоги законності* узагальнюються її принципами та забезпечуються її гарантіями?

Ними є:

а) високий рівень розвитку юридичної науки, що спирається на досягнення широкого праворозуміння;

б) втілення ідеї (принципу) верховенства права у життя суспільства й держави;

в) наявність розвинутої системи правових законів;

г) рівність усіх суб'єктів права перед законом;

д) точне й неухильне дотримання і виконання правових законів усіма громадянами;

е) здійснення державою, її органами і посадовими особами своєї діяльності виключно в межах правових законів та управління суспільством виключно правовими засобами;

є) відповідність усіх підзаконних нормативних актів законам, а всіх законів – Основному Закону держави – Конституції;

ж) своєчасне прийняття, застосування та скасування законів компетентними державними органами в установленому порядку та усунення прогалин у чинному законодавстві;

- з) високий рівень техніки законотворчості;
- и) наявність розвинутих соціальних і юридичних механізмів, що забезпечують реалізацію і захист прав та виконання обов'язків усіма суб'єктами права;
- і) невідворотність юридичної відповідальності;
- ї) наявність системи гарантій законності, що відповідають міжнародним стандартам;
- й) високий рівень суспільної і професійної правосвідомості;
- к) ефективність дії механізму правового регулювання, що може бути досягнута за рахунок узгодженості всіх його елементів та їх відповідності об'єктивним умовам розвитку суспільства.

Звичайно, цей перелік не є вичерпним. Вимоги законності можна деталізувати, класифікувати на підвимоги, згрупувати на вимоги законності у сфері правотворчості, правореалізації тощо. Однак ці вимоги законності – базисні.

Першою вимогою законності є *високий рівень розвитку юридичної науки, що спирається на досягнення широкого праворозуміння*. Чому саме ця вимога законності очолює всі інші?

В основі широкого праворозуміння знаходиться ідея верховенства права, тому така вимога законності, як втілення ідеї (принципу) верховенства права у життя суспільства й держави, не може існувати без такої вимоги, як панування широкого праворозуміння в юридичній науці. А значення верховенства права, як вимоги законності, важко переоцінити, адже саме вона обумовлює зміст усіх інших вимог і реальність їх дотримання (вже з'ясовано, що при запереченні верховенства права внаслідок його ототожнення із законом дійсне виконання вимог законності перетворюється на юридичну фікцію).

Нині в Україні *принцип верховенства права* офіційно закріплено у ст. 8 Конституції. Характерною рисою чинної Конституції України є орієнтація на невід'ємні, невідчужувані права та свободи людини як вільного суб'єкта в усіх сферах суспільного життя. Перелік прав і свобод людини й громадянина, закріплений у розділі II Конституції, відповідає сучасним міжнародним стандартам. Однак принцип верховенства права передбачає не

лише визнання прав людини, встановлених міжнародними пактами, а й обов'язковість їх додержання і забезпечення державою. Ця вимога принципу верховенства права закріплена у ст. 3 Конституції, згідно з ч. 2 якої права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження і забезпечення є головним її обов'язком. З цього випливає, що діяльність як держави загалом, так і її окремих органів повинна мати правовий характер. Зазначене положення фактично формулює ще одну суттєву вимогу принципу верховенства права – вимогу правового закону. Адже правовий характер діяльності органу законодавчої влади означає, що зміст і спрямованість законотворчості мають визначати права і свободи людини.

Поряд із визнанням принципу верховенства права ст. 8 Конституції України встановлює, що Конституція має найвищу юридичну силу, і всі закони та інші нормативно-правові акти приймаються на її основі і мають їй відповідати. У зв'язку з цим потрібно зауважити, що поняття „*верховенство права*” і „*верховенство Конституції*” не є ідентичним. Право як явище набагато динамічніше від найдосконаліших конституційних формул [6, с. 3]. Якщо ж урахувати, що ідеальних з погляду юридичної техніки конституцій у світі не існує, то і Конституція України не є в цьому відношенні винятком. У такому разі з позицій широкого праворо-зуміння, здійснюючи пошук права у межах Конституції, органи держави мають залучати для цього пошуку не тільки текст Конституції, а й додаткові матеріали, які б дали змогу забезпечити верховенство як Конституції зокрема, так і права загалом. І такий пошук права не зруйнує законності, адже орієнтирами в цьому напрямі мають слугувати загальноновизнані сучасним цивілізованим світом принципи права, міжнародні пакти про права людини, міжнародна судова практика, зокрема практика Європейського суду з прав людини, міжнародні правові звичаї, тенденції розвитку правових засобів захисту прав людини в європейському та міжнародному співтовариствах тощо. Саме таке розуміння принципу верховенства права і реалізація його вимог можуть спричинити відповідність стану законності конституційним положенням (зараз, на жаль, цього не досягнуто).

Існує ще один суттєвий доказ того, що домінування широкого праворозуміння є основною вимогою законності. Річ у тому, що широке праворозуміння через ідею верховенства права пов'язує юридичну категорію „законність” із такими категоріями, як „громадянське суспільство” і „правова держава”, адже верховенство громадянським суспільством і правовою державою, що існують, спираючись на правові закони, перетворює категорію „законність” на категорію „правова законність”, чи „право законність”.

Тобто перетворює законність на таке поняття, що не може бути спотворене антиправовою сутністю (як „радянська законність” чи будь-яка інша, що існує у суспільстві, в якому право у розумінні закону відповідає виключно бажанням влади, а не ідеї права).

Безумовно, категорія „право законність” разом із категоріями „громадянське суспільство” і „правова держава” є певними еталонами, взірцями, які ще не втілені в нашу суспільно-правову дійсність. Але аналізуючи минуле вітчизняної юридичної науки і життя країни взагалі, необхідно сьогодні і в майбутньому орієнтуватися саме на них.

1. Теория государства и права / С.С. Алексеев, С.И. Архипов, Г.В. Игнатенко и др. / Под. ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – М., 2000.

2. Загальна теорія держави і права / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін. / За ред. В.В. Копейчикова. – К., 1998.

3. Сумський Д.О. Основи держави та права. – К., 1999.

4. Нерсисянц В.С. Проблемы общей теории права и государства. – М., 1999.

5. Теория права и государства / В.С. Афанасьев, Н.Л. Гранат, НА. Катаев и др. / Под. ред. НА. Катаева и В.В. Лазарева. – Уфа, 1994.

6. Козюбра М.І. Принципи верховенства права і верховенства Конституції України: співвідношення // Конституційне будівництво в Україні: теорія і практика. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Ужгород, 2000.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ „ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА”

У своєму розвитку юридична техніка пройшла довгий шлях. Відомо, що вона виникла у далекі часи.

Перші закономірності походження юридичної техніки з'явилися ще в стародавній Греції. Правила виникнення юридичної техніки вироблялися винятково у практичній діяльності, а саме – передавалися „з уст в уста”. Так, в Афінах біля Акрополя збереглися руїни Ареопагу – древнього судового органу, де на одній з кам'яних плит є відбиток ступні. Саме на цьому місці повинна була ставити праву ногу людина, яка відповідає перед судом. Це були перші правила виникнення юридичної техніки. Так, у процесі еволюції ці правила змінювалися і вдосконалювалися [1, с. 28].

Наукові погляди про юридичну техніку почали з'являтися і у давньоримських юристів. Вони брали участь у правотворчій і правозастосовній діяльності, закликали до стислості викладу матеріалу. Ці вимоги прагнули реалізувати, але не знали, як визначити закони.

Засновником теорії про юридичну техніку вважають англійського філософа Френсіса Бекона. Він досить категорично писав не тільки про стислість юридичної мови, а й про її точність, що полягало в однозначному розумінні законів. Заслугою ученого було й те, що він уперше заявив про інкорпорації як спосіб систематизації права, вважаючи інкорпоративну діяльність надійним способом складання законів [1, с. 25].

Цю ідею підхопив Шарль Луї Монтеск'є. У праці „Про дух законів” (1778) він виклав деякі принципи законів. Він вважав, що закон повинен бути зрозумілим і стислим.

Англійський вчений Ієремія Бентам у праці „Тактика законодавчих зборів” розмірковував над суттю законів і правилами

їхнього складання. Йшлося не тільки про законодавчу мову, а й про внутрішню структуру нормативних актів. Таким чином робилися перші серйозні кроки в галузі юридичної техніки [2, с. 26].

Німецький учений Рудольф Ієрінг став автором першої спеціальної книги „Юридична техніка”. Правда, в ній основну увагу приділено тільки способам творення законів, тобто законодавчій техніці. Учений не виділяв юридичну техніку як автономну частину юридичної науки. Він вважав юридичну техніку способом практичної реалізації теорії права в діяльності юриста [3, с. 18–19]. А французький вчений М. Оріу заперечував саму необхідність поняття „юридична техніка”. М. Оріу різко повстав проти далекого для юридичної науки терміна „техніка”. Він все-таки не заперечував важливість дослідження в юридичній науці і у прийнятті правил творення законів [4, с. 16].

У російській дореволюційній та радянській юридичній літературі публікації окремих авторів вирізнялись „широким” підходом до проблеми юридичної техніки. Наприклад, Ф. Тарановський визначав юридичну техніку як мистецтво застосування права [5, с. 247]. Л. Успенський під терміном «юридична техніка» розумів „формальний аналіз права», який має «тільки умовний технічний характер”.

Водночас деякі радянські вчені визначали юридичну техніку більш конкретно, перераховуючи правила і прийоми, які входять до її складу. І. Брауде зазначав, що юридична техніка має охоплювати правила, що стосуються характеру, структури і мови нормативних актів та правил тлумачення правових норм, техніку їх застосування судовими й адміністративними органами, структуру та форму судових рішень і адміністративних актів. А. Піголкін вважає, що до юридичної техніки входять правила і прийоми підготовки проектів нормативних актів (законодавча техніка), правила публікації нормативних актів, їх систематизація й облік, технічні правила тлумачення і застосування правових норм [6, с. 5–6].

На думку Г. Муромцева розвиток проблеми юридичної техніки свідчить про її перехідний характер. З одного боку, спостерігається чітка тенденція до відмови від „вузького” підходу та розширення змісту поняття юридичної техніки, з іншого – незавершеність

процесу, що підтверджується, зокрема відсутністю чіткої системи категорій для позначення юридичної техніки [7, с. 9].

В. Крус вважає, що юридична техніка в широкому розумінні може бути визначена як система технологій осмислення конституційно виражених ідеалів і принципів та об'єктивності на цій основі галузевих принципів, нормативних положень і правил правозастосовної практики. Автори, які стоять на позиції „вузького” підходу, розглядають юридичну техніку тільки у правотворчій сфері [7, с. 117–119]. А. Бобилев визначає юридичну техніку як сукупність правил, прийомів і способів, які використовуються в правотворчій діяльності з метою найбільш раціональної, якісної й ефективної її організації, досягнення стислості, ясності, визначеної стандартності правових актів [8, с. 552].

Б. Чигідін вважає, що будь-яке із наявних на сьогодні у російській літературі визначень юридичної техніки можна віднести до одного з двох підходів – статичного або динамічного. При цьому статичний підхід характеризується розкриттям змісту поняття „юридична техніка” шляхом перерахування її елементів. Більшість дослідників юридичної техніки виділяють у її структурі такі елементи, як методи: прийоми, правила, способи та засоби. Класичним визначенням статичного підходу є таке: „Юридична техніка – це сукупність правил, прийомів, способів підготовки, складання, оформлення юридичних документів, їхньої систематизації та обліку” [9, с. 72–73].

Говорячи про юридичну техніку сьогодення, ми вкладаємо в це поняття відразу два аспекти, вважаючи, що, по-перше, це система наукових знань про те, як здійснювати правотворчість та правозастосування; по-друге, це система практичних навичок, співставлення нормативних актів і їхня реалізація [1, с. 24].

У питанні про поняття „юридична техніка”, на перший погляд, принципових розбіжностей у думках вчених начебто нема. Ніхто не заперечує, що юридична техніка – це прийоми, способи і т.д. Розглянемо визначення лише двох сучасних корифеїв в цій галузі, щоб підтвердити висловлену тезу. Так, на думку С. Алексєєва, юридична техніка – це сукупність засобів і прийомів, використовуваних відповідно до правил при виробленні й систематизації

правових (нормативних) актів. Натомість Л. Черданцев вважає, що юридична техніка – це сукупність правил, прийомів, способів підготовки, складання, оформлення юридичних документів, їхньої систематизації й обліку.

У двох останніх визначеннях чергові розбіжності. Так, визначення Л. Черданцева глибше, зрозуміліше, точніше.

Не можна стверджувати, що західноєвропейські юристи кардинально інакше розуміють це поняття. Наприклад, французький вчений Ц. Сандевуар розрізняє юридичну техніку в широкому контексті (сукупність засобів і методів, за допомогою яких державні органи діють у руслі правових норм і досягають результату шляхом виконання) і у вузькому контексті (це умови використання мови й структури юридичних міркувань, а також різних технічних прийомів, засобів і правил) [1, с. 76–77].

Таким чином, найпоширенішим на сьогодні є визначення юридичної техніки як сукупності або системи прийомів, правил, методів, засобів, які застосовуються як при розробці змісту і структури правових актів, так і при їх реалізації. Отже, більшість сучасних науковців відходять від „вузького” розуміння юридичної техніки і поділяють думку, що вона застосовується як у сфері правотворчості, так і у сфері правореалізації.

-
1. *Кашанина Т.В.* Юридическая техника: Учебник. – М.: Эксмо, 2007. – 512 с.
 2. *Бентам И.* Тактика законодательных собраний. – СПб., 1907. – С. 26.
 3. *Иеринг Р.* Юридическая техника. – СПб., 1906. – С. 18–19.
 4. *Ориу М.* Основы публичного права. – М., 1929. – С. 16.
 5. *Тарановський Ф.В.* Энциклопедия права. – 3-е изд. – СПб., 2001. – С. 247.
 6. *Пиголкин А.С.* Подготовка проектов нормативных актов. – М., 1968. – С. 5–6.
 7. *Морозова Л.А.* Юридическая техника // Государство и право. – 2000. – № 11.
 8. *Скаун О.Ф.* Теория государства и права: Учебник. – Х., 2000.
 9. *Риднюк В.І.* До питання визначення поняття і видів юридичної техніки // Держава і право. – 2005. – № 27.

ПОДІЛ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: ВІД ІДЕЇ ДО КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРИНЦИПУ

Ідея поділу влади на окремі гілки (свого роду аналог промислового розподілу праці) належить відомому англійському просвітителю XVII ст. Джону Локку [1, с. 65].

На українських землях спроби поділити владу були відомі ще в часи князівської України-Русі. Так, влада князя обмежувалася народним віче, в якому брало участь усе доросле чоловіче населення. До відання князя належали судочинство, адміністративне управління, податкова політика. Віче (народні збори) вирішувало питання війни і миру, закликало або виганяло князя, брало участь у формуванні адміністративних і судових органів [2, с. 18].

Хоч роздумувати про окремі інститути влади українці почали досить рано, до середини XVI ст. відомо мало пам'яток, в яких йшлося б про суть та природу держави і правителя в ній. Відтак, першим визначним політичним мислителем XVI ст., безумовно, став Станіслав Оріховський з його баченням держави і правителя й соціально-утопічними проектами. У ранньому трактаті „Напучення польському королеві Сигизмунду Августу” 1543 р., він поділив світську владу: “Вся світська влада розділяється передусім на короля і сенат, і цим двом сторонам (обом кажу!) вручається. Проте раніше треба піклуватися про тебе як про голову, а вже потім про сенат” [3, с. 121].

У відомій Конституції Пилипа Орлика, прийнятій 5 квітня 1710 р. на Козацькій Раді у м. Бендерах, пропонується проводити державне управління, розмежувавши повноваження і об'єднавши всі гілки влади в єдиний державний механізм [4, с. 17–20]. Законодавчими функціями наділено Раду, виконавчу владу очолює Гетьман, а найвищим судовим органом є Генеральний суд. На жаль, ця конституція так і не стала чинною.

У XX ст. одним з перших політичних документів, де пропагувалася ідея розподілу влади, був конституційний проект,

підготовлений Українською народною партією 1905 р. Цей проект, як і конституції переважної більшості зарубіжних країн, відбивав ідею розподілу влади у вигляді структурно-функціонального визначення вищих органів держави [5, с. 52].

Розподіл влади знайшов своє відображення і в Конституції УНР, що була ухвалена Українською Центральною Радою 29 квітня 1918 р. У цій Конституції, зокрема у ст.ст. 22–25 підкреслено, що державна влада в УНР походить від народу, здійснюється вона за принципом розподілу на законодавчу, виконавчу і судову [6, с. 52, 57].

9 листопада 1918 р. Українська Національна Рада проголосила суверенну Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР). Було ухвалено Тимчасовий Основний Закон ЗУНР, де викладено головні принципи державного ладу: державна влада належить народу; народ делегує здійснення влади президенту і парламенту; судова влада базувалася на принципі незалежності.

Наступні сімдесят років своєї історії Україна була частиною СРСР, якому було притаманно фактично єдиновладдя.

Повернення української політико-правової думки до теорії поділу влади відбулося з проголошенням цього принципу в Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року: „Державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову” [7, с. 250].

Загострення політичної ситуації, викликане протистоянням між органами державної влади, призвело до укладення між Президентом України та Верховною Радою України 8 червня 1995 р. Конституційного договору, а далі до прийняття Конституції України 28 червня 1996 р., у ст. 6 якої прямо закріплено принцип „здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову”.

Дещо пізніше звернення українців до ідеї поділу влади було зумовлене тим, що на часи її первісного формулювання і подальшого поширення український народ був уже позбавлений державності, що не могло не позначитися на змісті політико-правової теорії. Тим не менше, потреба у відповідальній, злагодженій роботі державного механізму як надбудови створеної самим суспільством для

підтримання стану законності та правопорядку, поступово возвели ідею поділу влади в один з найголовніших принципів функціонування влади та держави загалом.

1. Локк Джон. Сочинения: В 3 т. / Вступ. ст. И.С. Нарского. — М.: Мысль, 1985. — Т. 1. — 532 с.

2. Біленчук П.Д., Кравченко В.В., Підмогильний М.В. Місцеве самоврядування в Україні (муніципальне право): Навч. посібник — К.: Атіка, 2000. — 304 с.

3. Оріховський С. Напучення польському королеві Сигизмунду Августу // Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. — XVI ст. — К.: Дніпро, 2001. — Т. 2. Кн. 1. — С. 118–153.

4. Пакти й конституції законів та вольностей Війська запорозького (Конституція Пилипа Орлика) // Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність / Відп. ред. Ю.С. Шемшученко. — К., 2001. — С. 8–30.

5. Історія української Конституції / Упоряд. А.Г. Слюсаренко, М.В. Томенко. — К., 1997. — 444 с.

6. Статут про державний устрій, права і вольности Української народної республіки (Конституція УНР). Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність / Відп. ред. Ю.С. Шемшученко. — К., 2001.

7. Декларація про державний суверенітет. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність / Відп. ред. Ю.С. Шемшученко. — К., 2001. С. 250.

П.М. Лепісевич,

кандидат історичних наук, доцент

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

ПРИЙНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЇ ЯК ЗАКОНОМІРНИЙ ПІДСУМОК РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ УНР ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

У будь-якій національній правовій системі норми конституційного права, що закріплюють основи побудови державного механізму, організацію та компетенцію вищих органів держави, організацію публічної влади, правові основи взаємовідносин особи

і держави, мають надзвичайно важливе значення. Відповідні конституційно-правові норми також визначають процедури законотворчості й правотворчості в цілому та субординацію нормативно-правових актів. Конституційне законодавство було пріоритетним і в законодавчій діяльності твореної під егідою Центральної Ради першої у новітній вітчизняній історії національної української державної формації. Перевага конституційних актів у законодавстві Української Центральної Ради обумовлювалася необхідністю надання державній політиці демократичної спрямованості.

Закономірним підсумком розвитку державно-політичного процесу в Україні стало прийняття на останній сесії Української Центральної Ради Конституції УНР – *„Статуту про державний устрій, права і вольності УНР”* (29 квітня 1918 р.). Документ структурно поділявся на 83 статті, що об'єднувались у 8 розділів (загальні положення; права громадян України; органи влади УНР; Всенародні Збори УНР; про Раду Народних міністрів УНР; суд УНР; національні союзи; часове припинення громадянських свобод).

Конституція УНР проголошувала Україну суверенною, самостійною і ні від кого не залежною державою, в якій суверенне право належить народові і здійснюється через Всенародні Збори України. Конституція УНР не визначала кордонів держави, але наголошувала, що її територія є неподільною, і будь-які зміни кордонів або державно-правового статусу того чи іншого регіону дозволялися лише за згодою двох третин членів законодавчого органу, присутніх на засіданні. Не порушуючи принципу єдиновладдя, але утверджуючи принцип децентралізації, Конституція передбачала надання землям, волостям і громадянам України права самоврядування, а всім національним групам, що проживають в Україні, надавалося право на *„впорядкування своїх культурних прав у національних союзах”*.

Одне з центральних місць у Конституції посідають права людини. Основний закон УНР гарантував усім громадянам УНР рівні громадянські й політичні права: соціальне походження, віросповідання, національність, Освітній рівень чи майновий стан не давали ніяких привілеїв для них. Проголошувалися також рівність

прав та обов'язків для чоловіків і жінок. Звернемо увагу на те, що Конституція окреслювала широкий спектр гарантій прав особистості. Зокрема, вона передбачала заборону затримання громадянина, за винятком випадків затримання на місці злочину, та й тоді затриманого мали звільнити через 24 години, якщо суд не виявить підстав для подальшого затримання. Для проведення обшуку також була потрібна санкція суду. Заборонялося застосування конфіскації як покарання, було скасовано смертну кару, тілесні покарання та інші акти, що принижують людську гідність. Заборонялося влаштовувати обшуки у житлових приміщеннях або розпечатувати листи без судового наказу. В окремих випадках, означених законом, це дозволялось, але рішення суду на такі дії мало доводитись до громадянина протягом 48 годин. Проголошувалися (щоправда, із застереженнями, *„оскільки при цьому не переступаються норми карного права“*) свобода слова, друку, сумління, права на об'єднання в організації, страйки, зміну місця перебування, участь у державному і місцевому управлінні через активне і пасивне виборче право починаючи з 20 років, за винятком божевільних. Водночас у Конституції УНР нічого не говорилося про майнові права громадян. Приватна власність на засоби виробництва, землю в принципі не заперечувалася, але й не гарантувалася.

У конструюванні державних структур Конституція УНР чітко проводила принцип розподілу функцій різних гілок влади в державі: законодавчої, виконавчої та судової. Законодавчу владу на постійній основі мали здійснювати Всенародні Збори.

У Конституції наголошувалося, що Всенародні Збори обираються *„загальним, рівним, безпосереднім, таємним і пропорціональним голосуванням усіх, хто користується громадянськими та політичними правами на Україні і в них судово не обмежений“* з розрахунку один депутат від 100 тисяч населення терміном на 3 роки. Характерно, що громадянськими правами могли користуватися як чоловіки, так і жінки, які досягли 20 років. Право участі в голосуванні надавалося всім громадянам, у тому числі військовим і біженцям. Особа депутата (будь-який громадянин віком від 20 років, не обмежений законом у своїх правах)

проголошувалася недоторканною, його праця підлягала оплаті, тобто парламент повинен був працювати на професійних засадах. Результати виборів мав перевіряти Генеральний суд. Але свої висновки він тільки передавав би до Всенародних Зборів. Лише їм надавалося право визнання мандатів недійсними, скасування виборів і визначення місця та часу проведення нових виборів.

Діяльність Всенародних Зборів досить детально регламентувалася. Основний Закон констатував, що сесії Всенародних Зборів проводяться не менше, як двічі на рік, але перерва між ними не повинна була перевищувати трьох місяців. За вимогою п'ятої частини депутатів мали скликатися позачергові сесії у місячний термін. Збори вважалися повноважними за присутності більше половини депутатів, а питання вирішеними – при подачі за них звичайної більшості голосів від кількості присутніх. Щодо змін Конституції, то вимагалось кваліфікованої більшості – 3/5 голосів присутніх. При цьому будь-яка зміна до Основного Закону вступала у силу лише тоді, коли відповідна ухвала ще й поновлялась новим складом Всенародних Зборів вже звичайною більшістю голосів. Відокремлення ж територій, проголошення війни та віддання під слідство і до суду міністрів мало вирішуватися двома третинами голосів присутніх. Всенародні Збори мали затверджувати міжнародні угоди, оголошувати війну, укладати мир, формувати уряд, оголошувати призов на військову службу і до лав міліції.

Наводився чітко визначений перелік суб'єктів, що мали право вимоги розпуску Всенародних Зборів (за письмовою вимогою трьох мільйонів виборців, дійсність підписів яких встановлювалась судами, постанову про нові вибори приймали Збори, але проведення їх у тримісячний термін покладалось на виконавчу владу). Широкий і конкретний був перелік суб'єктів законодавчої ініціативи. Цікаво, що це право мало б належати не лише окремим зареєстрованим в установленому порядку фракціям або групам депутатів (не менше 30 осіб), а й органам самоврядування і навіть безпосередньо виборцям, якщо їх кількість було не меншою як 100 тисяч.

Вища виконавча влада належала Раді Народних Міністрів. Вона мала координувати й контролювати діяльність установ місцевого самоуправління, не порушуючи визначених законом їх компетенції.

Рада Міністрів отримувала свої повноваження від Всенародних Зборів і лише перед ними звітувала. Вводилася норма, згідно з якою члени уряду не пізніше семи днів зобов'язувалися давати безпосередньо або ж через своїх представників відповіді на запити депутатів Всенародних Зборів. Вони могли висловити недовіру Раді Міністрів загалом і окремим членам уряду. У такому випадку ті мали скласти свої повноваження, а через добу Збори вже могли приступити до їх заміщення. Народним міністрам надавалось право брати участь у дебатах на сесіях з дорадчим голосом. Депутати, які входили до складу уряду, зберігали свій мандат, але позбавлялися права вирішального голосу на сесіях Всенародних Зборів.

Згідно з Конституцією судова влада мала бути незалежною і мала здійснюватися іменем Української Народної Республіки виключно судовими установами. Передбачалося, що судових рішень не можуть відмінити ні законодавчі, ні адміністративні органи влади. Розгляд справ мав бути прилюдним й усним. В окремих, не передбачених законодавством випадках, деякі покарання могли визначатися адміністративними органами влади, тобто у позасудовому порядку. Найвищою судовою владою Української держави мав стати Генеральний Суд УНР, колегію якого обирали би Всенародні Збори терміном на п'ять років. Генеральний Суд виступав і найвищою касаційною інстанцією для всіх судів республіки, однак він позбавлявся адміністративної влади.

Окремий розділ Конституції, що присвячувався вирішенню національних проблем, передбачав надання національним меншинам УНР національно-персональної автономії й механізми її реалізації, хоча Конституція законодавчо не визначила межі компетенції національних об'єднань, адміністрацій автономних земель та центральної державної влади.

Нарешті ще одна конституційна гарантія – припинення громадянських свобод допускалася у чітко обумовлених випадках (*під час війни чи внутрішніх непокоїв*), але не більш як на тримісячний термін. Питання про тимчасове припинення громадянських свобод вирішувала Рада Народних Міністрів під

власну відповідальність, але з обов'язковим винесенням цього рішення на найближчу сесію Всенародних Зборів.

Проте низка важливих суспільно-політичних проблем залишалася поза конституційно-правовим регулюванням. Зокрема, Конституція не містила статей про державну символіку, державну мову, основні принципи внутрішньої та зовнішньої політики тощо. Певним юридичним нонсенсом була відсутність у чотирьох розділах Основного Закону, що присвячені питанням організації та компетенції вищих органів влади, положення про главу держави (президента) і главу уряду (прем'єр-міністра).

Однак, попри відсутність відповідних положень у попередньому законодавстві та Конституції, було обрано Президента України (М. Грушевського). Обрання Центральною Радою Президента УНР не суперечило Основному Закону, оскільки відповідно до його положень в УНР передбачалася класична республіканська парламентська форма правління [1, с. 276]. Науковці пояснюють факт обрання Президента УНР бажанням УЦР зміцнити свої позиції в умовах усвідомлення своєї приреченості й нагальної необхідності реформи державного механізму. Заснування інституту президентства в УНР – свідчення того, що Центральна Рада була занадто громіздкою структурою для оперативного (дієвого) управління країною. Для цієї мети потрібен був дієвий орган, спроможний динамічно мобілізувати адміністративні повноваження в тій чи іншій галузі державного життя [2].

Прийняття Основного закону УНР стало наслідком використання демократичних традицій минулого, державотворчих пошуків під час національно-демократичної революції. Незважаючи на окремі вади, Конституція УНР могла б стати гідною правовою базою для розвитку законодавства УНР, однак гетьманський переворот звів нанівець впровадження її в життя.

1. Головатенко В. І. Становлення інституту глави держави в період державного відродження України (1917–1921 рр.) // Етнонаціональні чинники в історії державно-правового будівництва: Матер. XII Міжнар. історико-правової конф., 10-13 вересня 2004 р., м. Бахчисарай / За ред. О.В.Тимошука. – Сімферополь, 2005. – С. 275–283.

2. Котиленко О.Л, Котиленко М.Л. Держава і право України. 1917–1920: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1997. – 208 с.; Подковенко Т.О. Становлення системи законодавства України в 1917-1920 роках (Українська Центральна Рада, гетьманат П. Скоропадського, Директорія УНР): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2004. – 21 с.

Х.В. Малиняк,

аспірант

(Львівський державний університет

внутрішніх справ)

ПОВНОВАЖЕННЯ КЕРІВНИКА ОРГАНУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Специфікою керівних посад в органах державного управління є реалізація ними не лише закріплених за органом внутрішніх справ України функцій державного управління, а й притаманність цим посадам функцій менеджменту. Слід відзначити, що менеджмент як здійснення управління всередині ОВС України є так само характерним і для органів державного управління, як і для недержавних організацій. Водночас у юридичній науці з метою виокремлення специфіки здійснення внутрішньо-організаційного управління в державному апараті починає використовуватися термін „державний менеджмент” [1, с. 284].

Традиційно названа наукою радянського адміністративного права функція з комплектування кадрів, чи сфера менеджменту, що отримала назву кадрового все частіше і в науці менеджменту, і в дослідженнях з державного управління отримує назву „управління персоналом” [2, с. 6] та „управління людськими ресурсами” [3, с. 125]. При цьому як одну із функцій державного управління функцію управління персоналом в теоретичних розробках відносять або до загальних функцій державного управління [4, с. 82], або до функцій допоміжних [5, с. 24]. Використання поняття „управління персоналом” в теоретичних розробках з державного управління дало можливість йому бути використаним і у проекті нової редакції

Закону України „Про державну службу” [6] (далі – проект закону), хоча саму сутність цього поняття проект закону не містить. Натомість, виходячи з Тлумачного словника української мови, під персоналом розуміється „особовий склад, колектив працівників якої-небудь установи, підприємства тощо; штат” [7, с. 617], а під кадрами – „основний склад працівників якої-небудь організації, підприємства, установи тощо” [8, с. 803].

Незважаючи на теоретичні розробки та використання терміну „персонал”, у проекті закону водночас формалізованими до сьогодні залишаються терміни „управління державною службою” та „робота з кадрами”. Усталеними залишаються і підходи до поняття кадрової процедури та кадрового процесу. При цьому персональна відповідальність за стан роботи з кадрами в ОВС України, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 20 вересня 1995 р. № 747, покладається на керівників відповідних державних органів [9].

Зміна назви складу органу державного управління з „кадри” на „персонал” до сьогодні була значною мірою в теоретичних розробках або в назві структурного підрозділу органу державного управління, а згодом можливо введення цього поняття і у законі потребуватиме також зміни статусу керівника органу державного управління з реалізації функції і процедур управління персоналом. Слід підкреслити, що і політика країн-членів ЄС останнім часом зорієнтована на переосмислення звичної концепції державного управління (переходу від адміністрування, де переважно процедури та положення, до управління з індивідуальною відповідальністю), забезпечення кращої підзвітності менеджерів і організацій і відповідно передачу вищим керівним кадрам більшої частини повноважень „у сфері прийняття рішень з питань прийому на роботу та/або оцінювання персоналу” [10].

Про можливість зростання ролі керівника у процедурах управління персоналом свідчить й інституційована в Україні змішана (з елементами посадової і кар’єрної) модель державної служби. При цьому переважання елементів посадової моделі в Україні підтверджує переваги існування значної частки процедур управління персоналом всередині ОВС України, а не у вигляді впливу держави

в особі її органів на підбір, розстановку кадрів, їх переміщення та припинення ними службових відносин.

Аналіз сучасного стану можливостей керівника ОВС України в процедурах управління персоналом та окреслення можливих напрямів його удосконалення дозволяє сформулювати такі висновки і пропозиції:

1. З метою розширення можливостей керівника органу внутрішніх справ України у процедурах реалізації функції управління персоналом ОВС існує потреба: а) у розмежуванні статусних характеристик керівника органу внутрішніх справ України як уособлення держави та керівника-менеджера щодо органу, який він очолює; це відповідно дозволить державно-управлінські кадрові процедури закріпити в Законі „Про державну службу” та деталізувати в урядових актах, а кадрові процедури – у відомчих актах органів державного управління або здійснювати їх як організаційний звичай; б) у визначенні статусних характеристик державної служби як інституту публічного права, регулювання якого здійснюється значною мірою нормами адміністративного права, і лише частково (коли це є більш доцільним) – нормами права трудового; це забезпечить чіткість у визначенні правового регулювання статусу цих складових персоналу органу внутрішніх справ: державних службовців та інших працівників, умови праці яких визначаються трудовим законодавством та відомчими нормативно-правовими актами.

2. Для зростання ролі керівника ОВС України в кадровій процедурі безумовно більш доцільною є посадова модель кадрової служби, оскільки при ній: а) саме на нього покладається відповідальність за кадровий корпус органу внутрішніх справ; б) функція управління персоналом певною мірою втрачає державно-правлінський характер, завдяки чому розширюється її значення як однієї з функцій менеджменту (керівництва) всередині органу внутрішніх справ. Відповідно процедури, спрямовані на її реалізацію, набувають більшою мірою внутрішньо-організаційного характеру.

3. Слід також врахувати, що не всі кадрові процедури можуть бути формалізовані. Частина з них існує і здійснюється, виходячи з загальних матеріальних норм законодавства про державну службу. Йдеться про процедури вирішення протиріч і конфліктів, адаптації

(первинної і вторинної [11, с.188]) в колективі, організацію етичних відносин. Без існування та вмілого застосування цих процедур діяльність будь-якого ОВС постійно стикатиметься з кризовими ситуаціями. Реалізації цих процедур безумовно сприяють і формалізовані процедури управління персоналом, однак вирішальну роль тут відіграють організаційна культура, сформована в ОВС, та вміння керівництва органу застосовувати ці процедури. Можливо саме тому, здійснюючи вдосконалення організаційних структур, фахівці з теорії організації радять підбирати нового керівника для реорганізованого органу та органу у процесі чи на початку реорганізації, виходячи з інтересів і потреб колективу. „Коли керівник входить в ... організацію чи їх сукупність і повинен добре засвоїти принципи їх функціонування і розвитку, інакше ніякі природні дані і високі особистісні якості керівнику не допоможуть” [12, с. 182].

Висловлена точка зору, безумовно, потребує подальших наукових досліджень, враховуючи, що Концепцією адміністративної реформи встановлено положення про доцільність інституювання в органах державного управління керівної посади, особливістю якої було б збереження інституційної пам'яті, гарантування стабільності перебування на посадах державних службовців у випадку зміни керівника органу державного управління. Водночас така модель, на наш погляд, є моделлю прийнятною для органів державного управління, що очолюються керівниками-політиками. Формалізоване звільнення керівників інших органів державного управління від реалізації функції управління персоналом і відповідно від участі у кадрових процедурах, може позбавити можливості здійснювати державне управління і керівництво загалом, оскільки реалізація інших функцій керівництва, як і використання керівниками ресурсів для їх реалізації, опосередковується насамперед участю персоналу у них.

1. Чиркин В.Є. Государственное управление. Элементарный курс. – М.: Юрист, 2002.

2. Управление персоналом. Технологии / Ю.Н. Арсеньев, С.И. Шелобаев, Т.Ю. Давыдова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005.

3. Кіресєва О. Управління людськими ресурсами – стратегічний напрямок державного управління // Актуальні проблеми державного управління. 36. наук, праць. – Дніпропетровськ, 2003. – Вип. 2 (12). – С. 125–135.

4. Нижник Н.Р., Машков О.А. Системний підхід в організації державного управління: Навч. посібник / За ред. Н.Р. Нижник. – К.: Вид-во НАДУ, 1998.

5. Гурне Б. Державне управління / Пер. з фр. В. Шовкуна. – К.: Основи, 1993.

6. <http://www.guds.gov.ua>.

7. Новий тлумачний словник української мови: У 3 т. / Укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконіт, 2006. – Т. 2.

8. Там само. – Т. 1.

9. Див.: ЗП Уряду України. – 1996. – № 2. – Ст. 39.

10. Боссарт Д., Деммке К. Державна політика у країнах-кандидатах до вступу до ЄС: нові тенденції та вплив інтеграційного процесу / Пер. з англ. О.М. Шаленко. – К.: Міленіум, 2004.

11. Державне управління в Україні: наукові, правові, кадрові, організаційні засади: Навч. посібник / За заг. ред. Н.Р. Нижник, В.М. Олуйка. – Львів: Вид-во Нац. ун-ту „Львівська політехніка”, 2002.

12. Смирнов З. А. Теория организации: Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М, 2000.

13. Иванов В.Н., Патрушев В.И. Инновационные социальные технологии государственного и муниципального управления. – 2-е изд., перераб и доп. – М.: ЗАО „Издательство „Экономика”, 2001. – С. 166.

Л.В. Мелех,

аспірант

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

ПРИНЦИПИ ЗАКОННОСТІ У ПРАВОЗАСТОСОВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Питання про принципи законності є однією з центральних проблем у теорії права. Принципи законності традиційно розглядаються юридичною наукою як вихідні початки, що керують ідеями, визначають сутність, зміст і місце цього складного явища у суспільному житті. Саме з цієї причини практично в кожній праці,

присвячений проблемам законності, тією чи іншою мірою це питання висвітлюється. Однак велика кількість публікацій ще не свідчить про одностайність у вирішенні цієї проблеми. Навпаки, багато питань, що стосуються принципів законності, на сьогодні належать до числа дискусійних. Серед них – про найменування і кількість принципів.

Наведемо лише декілька прикладів. Так, А.Т. Боннер як основні принципи (вимог) законності називає: 1) загальність права; 2) верховенство Конституції і закону; 3) рівність усіх перед законом; 4) наявність соціальних і юридичних механізмів, що забезпечують реалізацію права; 5) „якісне” застосування права; 6) рішучу боротьбу з правопорушеннями, невідворотність юридичної відповідальності; 7) стійкість правопорядку, ефективність роботи усього механізму правового регулювання [1, с. 8].

А.Б. Лисюткін до числа найбільш важливих принципів цього явища відносить: 1) єдність законності; 2) верховенство закону; 3) невідворотність покарання за порушення законності; 4) недопустимість протиставлення законності і доцільності; 5) взаємозв'язок законності і культурності; 6) гарантованість прав і свобод особи [2, с. 11].

А.Ф. Єфремов відзначає, що як принципи законності повинні розглядатися: 1) закріплення основ економічного і політичного життя суспільства, основних прав і свобод громадян, принципів побудови і функціонування правової системи в Конституції; 2) єдність законності; 3) верховенство Конституції і закону; 4) рівність усіх громадян перед законом; 5) повага громадян до права, володіння громадянами високим рівнем правосвідомості, правової культури [3, с. 78].

Принципами і одночасно вимогами законності В.А. Потапов вважає: 1) єдність законності; 2) верховенство закону; 3) гарантованість прав і свобод особи; 4) невідворотність покарань за правопорушення; 5) недопустимість протиставлення законності і доцільності [4, с. 10]. А С.П. Желтобрюхов до принципів законності включає: 1) єдність законності; 2) гарантованість прав і свобод громадян; 3) невідворотність покарання за порушення законності; 4) неприпустимість протиставлення законності і доцільності; 5) взаємозв'язок законності і культурності; 6) презумпцію невинуватості [5, с. 11]. На думку М.С. Кельмана, принципи законності

забезпечують її демократичний і гуманний характер. Реальна (а не формальна) законність повинна будуватися на таких принципах: 1) верховенство права; 2) єдність законності; 3) всезагальність законності; 4) реальний характер законності; 5) забезпечення прав людини і громадянина; 6) невідворотність і своєчасність відповідальності за правопорушення; 7) доцільність законності; 8) взаємозв'язок законності з культурою; 9) взаємозв'язок законності та справедливості; 10) законність і демократія [6, с. 497–499].

Уся діяльність у сфері правового регулювання має бути зорієнтована на принципи законності, на їх практичну діяльність, як вважає С.Л. Лисенков. Законність базується на певних принципах, тобто на основних началах, керівних ідеях і основоположних вимогах, що визначають її сутність та спрямованість. Основними принципами законності, що забезпечують її дієвість на практиці, є: 1) верховенство закону; 2) забезпечення повної і безперешкодної реалізації прав і свобод людини й громадянина; 3) зв'язок законності з рівнем культурності суспільства; 4) недопустимість протиставлення законності та доцільності; 5) єдність законності; 6) притягнення до юридичної відповідальності за правопорушення лише за наявності вини за його споєння; 7) невідворотність юридичної відповідальності за скоєне правопорушення [7, с. 242–243].

У працях, присвячених проблемам законності в радянський період, як принципи законності виділялися також взаємозв'язок законності і демократії, законності і державної дисципліни, державний і суспільний контроль за виконанням законів, обов'язковість розгляду скарг і звернень громадян та ін. При цьому в деяких публікаціях кількість цих принципів доходила до чотирнадцяти [8, с. 9].

Отже, маємо підстави вважати, що існує дуже серйозна проблема, пов'язана з відсутністю стійких критеріїв, що дозволяють відносити ті чи інші початки законності до числа її принципів. Нема сумніву в тому, що усі перераховані положення, які згадані науковці іменують принципами, справді, є характеристиками законності. Однак далеко не всі з цих положень можуть розглядатися як керівні ідеї, вихідні початки, що визначають сутність і зміст аналізованого явища.

Так, навряд чи можна погодитися з думкою А.Ф. Єфремова, що пропонує розглядати як найважливіший принцип законності ідею

про необхідність „закріплення основ економічного і політичного життя суспільства, основних прав і свобод громадян, принципів побудови і функціонування правової системи в Конституції” [3, с. 11]. Закріплення основних прав і свобод громадян у тексті Конституції, скоріше, свідчить про властивості цього головного політико-правового нормативного акту, ніж визначає риси законності, оскільки дозволяє судити, насамперед, про те, в якому ступені існують у суспільстві ідеали, уявлення про волю, рівність, справедливість і гуманізм, знайшли своє відображення в Конституції.

Видається, що розглянутий у багатьох працях як принцип взаємозв’язок законності з культурністю до числа таких не належить. Сама по собі споконвічна постановка питання – саме як зв’язок законності і культурності дозволяє говорити про те, що розглядається й аналізується взаємозв’язок і взаємодія двох самостійних явищ. При цьому необхідно враховувати, що законність є винятково правовою категорією, у той час як культура – це складний соціальний феномен, що пронизує буквально всі сфери життя і діяльності суспільства.

1. Боннер А.Т. Законность и справедливость в правоприменительной деятельности. – М., 1991.

2. Лысюткин А.Б. Принципы законности и их реализация в условиях формирования правового государства: Дисс. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 1992.

3. Ефремов А.Ф. Принципы и гарантии законности: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 1999.

4. Потапов В.А. Законность и правомерное поведение граждан в условиях реформирования России (региональный аспект): Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Нижний Новгород, 1995.

5. Желтобрюхов С.П. Прокурорский надзор как гарантия законности в Российском государстве (проблемы теории и практики): Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 1999.

6. Кельман М.С., Мурашин О.Г., Хама Н.М. Загальна теорія держави і права. – Львів, 2005.

7. Лисенков С.Л. Загальна теорія держави і права. – К., 2006.

8. Кучинский В.А. Социалистическая демократия и законность. – М., 1983. – С. 9.

ІДЕЇ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В ПРОЕКТІ КОНСТИТУЦІЇ ГАЛИЧНИНИ 1790 р.

Факт створення 13 червня 1775 р. Галицького станового сейму мав стати свідченням використання австрійською владою демократичних методів в управлінні краєм. Проте зростання абсолютної влади Габсбургів спричинилося до того, що цей важливий колись орган законодавчої влади та крайового самоуправління перетворився на допоміжну установу австрійської адміністрації. Обмежені повноваження Галицького станового сейму, відсутність у ньому представництва усіх верств населення не дозволили йому стати виразником інтересів краю.

Однак, заслуговує на увагу те, що навесні 1790 р. група польських депутатів сейму запропонувала імператорові Леопольду II затвердити конституцію для Галичини. Проект конституції мав назву Велика хартія вільностей для Галичини, або Дослідження рекламаций галицької шляхти польської нації австрійському уряду і був підписаний князем С. Яблоновським, графом Ю. Оссолінським, графом Я. Банківським, М. Потоцьким і Яном з Батова.

Текст документу складався з 9 розділів та 53 статей. Перший розділ торкався суспільного ладу та громадянських прав. У другому і третьому розглядалися організація та сфера повноважень законодавчої влади. Четвертий, п'ятий і шостий розділи стосувалися особливостей правового становища адміністративних органів. У сьомому розділі йшлося про організацію судочинства, восьмий містив статті про військові та господарські справи, а дев'ятий був присвячений гарантіям конституції Галичини та визначав засади, на яких край мав отримати автономію у складі Австрії.

Запропонований проект конституції базувався на становому поділі галицького суспільства. Ця засада визнавалася настільки

непорушною, що у цьому зв'язку землевласники мали отримати відшкодування за матеріальні втрати, спричинені відміною австрійським урядом кріпацької залежності селян. Їм, окрім того, гарантувалася недоторканість будівель, звільнення від обов'язку військового квартирування. Це також стосувалося особистої недоторканності та права вільно змінювати місце проживання аж до еміграції включно. Останні положення поширювалися не тільки на шляхту, а й на міщан.

Селянам Велика Хартія вільностей для Галичини гарантувала так звану опіку права, тобто запровадження інституту адвокатів підданих. Адвокатська практика стосувалася не тільки захисту селянських прав перед державними судами, а й участі (з голосом радника) у сеймі і у так званій Посередницькій депутації. Згідно із засадою, введеною австрійським законодавством, заборонялося підвищувати селянські повинності, визначені в інвентаріях.

Політичний устрій держави за хартією опирався на виведений Ж. Монтеск'є принцип потрійного розподілу влади.

Виборче право надавалося всім власникам землі чи нерухомості на суму не менше ніж 100 злотих ринських або тим, хто сплачував не менше 30 злотих ринських податку. Воно розповсюджувалося також на жінок. Виборче право мало деякі обмеження. Зокрема, воно поширювалося на осіб старших 24 років, які не мали колись і не мають на час виборів судимості, не є боржниками, не працюють на державній або приватній службі. У місті право обирати поширювалося лише на постійних і повнолітніх мешканців – власників нерухомості.

Законодавчою владою був наділений однопалатний сейм представників усіх округів. Їх обирали на окружних зборах. Сейм обирався терміном на два роки. До його складу мали входити 36 послів від шляхти, 18 – від міщан, а також депутати, представники духовенства римо-католицького, греко-католицького і вірмено-католицького обрядів та вірилістів. До них зачислялися архієпископи, єпископи та ігумени трьох названих обрядів, 16 коронних сановників, 18 магнатів, президент (бургомістр) міста Львова і ректор Львівського університету. Вірилісти мали гарантувати перевагу магнатському чинникові.

Сеймові сесії згідно з Хартією вільностей для Галичини мали тривати чотири тижні з правом продовження роботи на два тижні. При потребі тривалішого засідання потрібний був дозвіл імператора. Він також делегував у сейм свого представника, який вручав вірчі грамоти і ознайомлювався з прийнятими ухвалами. Однак представник імператора не мав права брати участь у роботі сейму: виступати на засіданнях, бути присутнім при обговоренні і прийнятті ухвал.

Усі ухвали сейму приймалися більшістю голосів і надсилалися до Відня на підпис імператору, який мав право вето. Робочими мовами сейму визнавалися “місцеві мови”. Очевидно малися на увазі мови, якими розмовляли поляки, українці чи, можливо, представники інших націй, що населяли у той час коронний край.

На період між сесіями сейм обирав керівний орган – Посередницьку депутацію. Вона складалася з маршалка сейму (тобто губернатора) та 10 членів (шість осіб від шляхетського середовища, три – від міщан і одна – від селян із правом дорадчого голосу). Головними завданнями Посередницької депутації були реєстрація та ремонстрація (опротестування) декретів. Жодний правовий акт, виданий імператором чи віденським урядом, не набував юридичної сили доти, поки його не зареєструвала Посередницька депутація. Вона ж мала право забороняти вивіз зерна під час голоду, керувати громадськими фондами, народним банком і касою сейму, затверджувати суддів або представляти кандидатів на вакантні місця в трибуналах, стежити за виховною діяльністю Львівського університету серед молоді і контролювати школи, обирати членів Галицької шляхетської гвардії тощо.

Виконавча влада за Хартією вільностей для Галичини складалася з трьох рівнів. Адміністративно Галичина мала поділятися на шість провінцій, кожною з яких керувала Рада, очолювана президентом. Вони підпорядковувалися галицькому губернаторові, якого призначав імператор з осіб князівського походження. Останнім щаблем в управлінській драбині краю була Придворна галицька канцелярія. До її складу входили канцлер і чотири призначені імператором радники.

Відзначимо, що творці Хартії вільностей для Галичини діяли всупереч Прагматичній санкції з 1713 р. Виділяючи у рамках

Австрійської монархії три краї (австрійсько-альпійський, чеський та угорський). Її автори підкреслювали, що Галичина має повне право стати четвертим краєм, поєднаним з монархією актом персональної унії. Це означало, що кожний австрійський імператор повинен був окремо коронуватися на короля Галичини і Людомерії і дотримуватися галицької конституції.

Внаслідок переговорів польської знаті з австрійським урядом цей конституційний проект зазнав деяких змін. Однак несподівана смерть імператора Леопольда II у 1792 р. зняла з порядку дня політичного життя Галичини прийняття цього документу.

О.Б. Онишко,

ад'юнкт

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

ПОНЯТТЯ „ШЛЮБ”, ФОРМА ТА ПОРЯДОК ЙОГО УКЛАДЕННЯ ЗА СІМЕЙНИМ ПРАВОМ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1918–1939 рр.)

Питання розвитку і вдосконалення шлюбно-сімейного законодавства Другої Речі Посполитої неможливо досягнути без історико-правової розвідки формування суті та з'ясування його основного інституту – шлюбу. Спробуємо простежити етимологію цього поняття, його історичні види і форми у тогочасному польському суспільстві.

Шлюб латинською позначався термінами „matrimonium” (слова *mater* у перекладі „мати” і *munus* – „обов'язок”), а ще – „coniugium od commune iugum” (у перекладі – „спільне несення подружніх обов'язків”). Видатний правник III ст. Модестінус визначав шлюб як зв'язок чоловіка і жінки, який триває усе життя та є передумовою їх співіснування згідно з божими та людськими законами. За Інституцією імператора Юстиніана (IV ст. н.е.) шлюб – це зв'язок чоловіка та жінки, що має характер безпосереднього спільного проживання. З таких визначень можна

зробити висновок, що шлюб у стародавніх римлян визначався як тривалий зв'язок між одним чоловіком та однією жінкою, що зобов'язував до спільного проживання та мав наслідки правового характеру. Передумовою укладення шлюбу була взаємна згода сторін. Таке визначення шлюбу укорінилося в науці канонічного права доби Середньовіччя і було змодифіковано теоретиками правової канонічної науки. Проте, Канонічний кодекс 1917 р. визначення шлюбу не подає.

Натомість Кодекс канонів Східних (зокрема, греко-католицької) церков подавав докладніше і систематизованіше визначення шлюбу: „Шлюб встановлений Творцем і врегульований його правами, внаслідок яких чоловік і жінка за взаємною згодою укладають союз на все життя. Шлюб спрямований на добробут подружжя, народження та виховання дітей” (Kodeks Kanonów Kościoła Wschodnich, kan. 776 § 1). Виходячи із Божих настанов, шлюб між подружжям є одночасно сакраментальним, коли Бог з'єднує чоловіка і жінку на зразок єдності Ісуса з церквою [1, с. 417]. Із зазначених визначень випливає, що шлюб був встановлений Богом.

Існують різні погляди на походження інституту шлюбу. Загалом їх можна поділити на дві групи. Так, прихильники теорії еволюції, яка виникла у XIX ст. твердять, що шлюб – наслідок процесу переходу від безладних статевих стосунків через поліандрію (одна жінка – багато чоловіків), чи полігамію (один чоловік – багато жінок) до моногамних зв'язків (одна жінка – один чоловік). Прихильники іншої теорії, яка датується II ст., переконані, що моногамний шлюб був первинним, а вже від нього виникла згодом полігамія чи поліандрія. Цей напрямок етнографічного розвитку шлюбу підтримує офіційна католицька наука. Вона вказує на природне право як джерело, з якого шлюб бере свій початок. Таке право виникло у процесі розвитку людини як істоти розумної, конституція якої складається таким чином, що існує відмінність між статями та природний потяг до єднання осіб різної статі. Таку думку підтверджує і Біблія, яка містить первинну традицію, що бере початок від створення людства. У Біблії сказано, що Бог створив людину – чоловіка і жінку, що чоловік визнав жінку як собі

подібну та гідну супутницю свого життя. Розлучення і багатоженство виникло у поган та євреїв, що є наслідком відхилення від первинної традиції створення людства.

Із визначення шлюбу, поданого у Канонічному кодексі, видно, що шлюб (*in fieri, nuptiae*) є правовим актом, а саме – шлюбним договором. Внаслідок такого договору, обов'язково за згодою обох сторін, між подружжям виникає спільність проживання відповідно до канонічно-правових норм, які згодом інтегрувалися у нормативно-правові, тобто встановлені законами держави [2, с. 185].

На території колишнього Конгресового Королівства (назва однієї із польських територій), де діяло „Положення про шлюб” 1836 р. та Польський цивільний кодекс 1825 р. для осіб католицького віросповідання обов'язковим був церковний шлюб. Наречені повинні були повідомити про намір одружитися місцевого священика відповідно до свого віросповідання. Істотними умовами для укладення шлюбу були: 1) попередні триразові оголошення про укладення шлюбу; 2) проведення шлюбного обряду священиком тієї місцевості, де укладається шлюб; 3) укладення шлюбу у присутності двох свідків. При порушенні цих умов шлюб вважався недійсним. Без попередніх оголошень шлюб міг бути укладений за наявності спеціального дозволу у випадках, коли наречений терміново відправлявся у далеку подорож, якщо одружувалися такі особи, яких раніше вважали фактичним подружжям.

Релігійні обряди іудеїв та мусульман не передбачали попереднього оголошення про укладення шлюбу, але за вимогою „Положення про шлюб” 1836 р. такі оголошення здійснювалися у відповідних храмах. Після шлюбного обряду шлюб реєструвався у цивільного розпорядника (бургомістр, виборний поліцейський розпорядник), який оформляв акт укладення шлюбу. Такий акт містив ті ж норми, що й передбачалися для укладення шлюбу католиків [3, с. 18–24].

При укладенні шлюбу між католиками та особами інших християнських віросповідань за основу бралось віросповідання, до якого належала наречена. Якщо католицький священик відмовлявся провести шлюбний обряд, то це мала право зробити духовна особа віросповідання,

до якого належав наречений. У випадку укладення шлюбу між католичкою та євангелістом попередні оголошення про шлюб здійснювалися лише в євангелістській церкві. Про відсутність перешкод для укладення такого шлюбу свідчення надавала місцева поліція.

Австрійський цивільний кодекс 1811 р., що діяв на польських територіях, які раніше перебували під австрійським пануванням, передбачав факультативне укладення шлюбу. Укладенню шлюбу також передували триразові оголошення у церкві відповідного віросповідання протягом трьох тижнів за місцем проживання обох наречених. Якщо наречені не належали до жодного віросповідання, то триразове оголошення про шлюб здійснювала місцева адміністрація.

За наявності спеціального дозволу духовної особи відповідного віросповідання, або цивільної влади, шлюб міг бути укладений за наявності лише одного оголошення, або без нього. Відповідно до норм австрійського цивільного права шлюб вважався укладеним у таких випадках: 1) у присутності двох свідків перед священиком віросповідання одного з наречених, якщо наречені сповідують однакову релігію; 2) у присутності двох свідків перед священиком віросповідання одного з наречених, якщо наречені сповідували різну релігію; 3) перед начальником політичної влади повіту чи гміни (в містах) у присутності двох свідків та особи, яка складала протокол про укладення шлюбу; 4) укладений в церкві, або перед цивільною владою, якщо один із наречених не належить до жодного віросповідання – так званий факультативний шлюб. У випадку укладення церковного або цивільного шлюбу реєстрацію здійснювала церковна та відповідно адміністративна влада на місцях [4, с. 612–614].

Німецький цивільний кодекс від 1896 р., який діяв на польських територіях, що були під владою Пруссії, передбачав лише цивільну форму шлюбу. Згодом подружжя могло укласти і церковний шлюб, але він не мав правового значення. Перед оголошеннями про майбутній шлюб наречені повинні були надати цивільній владі документи, в яких вказувалась здатність осіб до укладення шлюбу. Оголошення здійснювалися у ратушах тих місцевостей, на яких проживали наречені протягом останніх шести місяців. Шлюб не втрачав чинності, якщо попередні оголошення не були здійснені [5, с. 734–735].

Звід законів Російської Імперії 1830 р., що діяв на польських територіях які були під владою Росії, визнавав лише церковний шлюб. Істотними умовами для укладення шлюбу були: 1) взаємна згода сторін; 2) дозвіл батьків чи опікунів, або керівників (для військових та державних службовців). На відміну від аналогічних норм „Положення про шлюб”, потрібен був дозвіл обох батьків незалежно від віку наречених (норми польського законодавства передбачали такий дозвіл лише для осіб, які не досягли 21 року) [6, с. 5–7]. Однак ця норма мала лише формальний характер. На практиці після досягнення нареченими повноліття дозволу батьків не вимагалось, достатнього було того, що вони не заперечували проти шлюбу дітей.

Отже, поняття „шлюб” походить ще з римського права та канонічних норм, які потім переросли у адміністративно-правові. У Другій Речі Посполитій існувало три форми укладення шлюбу: церковний (та територіях колишнього Конгресового Королівства та на колишніх російських землях), факультативний (на землях, які до утворення нової держави перебували під австрійським пануванням) та цивільний (укладався на польських територіях, що раніше належали до Пруссії). Особи, які мали намір одружитися, зверталися до церковної чи адміністративної влади на місцях. Укладенню шлюбу в обов’язковому порядку передували попередні оголошення про шлюб за місцем проживання наречених.

1. Кодекс законів Східних церков. – Рим: Вид-во ОО. Василіан, 1993. – 845 с.

2. Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej: Podręcznik dla duchowieństwa / Ks. Edward Szafrowski. – Warszawa: Akademia teologii katolickiej, 1979. – 679 s.

3. Гражданские законы губерний царства Польского. Т. 1. Гражданское уложение 1825 г. и Положение о союзе брачном 1836 г. – СПб. – 1875.

4. Дністрянський С. Цивільне право. Т. 1. – Відень, 1919. – 1063 с.

5. Encyklopedia podręczna prawa prywatnego. Pod. red. Henryka Konika. Zeszyt I-X. Warszawa. Nakładem Instytutu Wydawniczego „Biblioteka polska”. – 1939. – 1128 s.

6. Гражданские законы (Сводъ законовъ. Т. X. Ч. I). Съ разьясненіемъ ихъ по решеніямъ правительствующаго Сената. 6-е изд. СПб.–М., 1872. – 85 с.

Х.М. Оршак,
студентка,
В.С. Бліхар,
кандидат філософських наук
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

ЗАСАДИ ОБ'ЄКТИВНОСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Ядром правового статусу людини і громадянина є права, свободи і обов'язки. В правах, свободах і обов'язках не лише фіксуються стандарти поведінки, а й розкриваються основні принципи взаємовідносин держави і особи. Оскільки, як стверджує Марек Новицький, права і свободи людини стосуються виключно взаємовідносин людини і держави, і хоча сім'я, любов, дружба або стосунки із сусідами є джерелами ряду прав та обов'язків, поняття прав людини до них не застосовується, тобто права людини не колективні, а індивідуальні[1].

У принципі, права людини – це соціальна спроможність людини вільно діяти, самостійно обирати вид та міру своєї поведінки з метою задоволення різнобічних матеріальних та духовних потреб людини шляхом користування певними соціальними благами у межах, визначених законодавчими актами. Термін „права людини” складний і доволі багатофункціональний, бо це – категорія не лише юридична, а й філософська, політична та моральна. З іншого боку, права людини торкаються різних аспектів життя. Реалізація прав людини визначається переважно їх юридичною забезпеченістю з боку держави. Громадянство і є тим „каналом”, за допомогою якого відбувається зреалізування прав людини, хоч в історії є чимало й негативних варіантів такого роду співвідношення, коли певні можливості людини спочатку були закріплені у державному законодавстві як права її громадян, а вже згодом відображалися у міжнародно-правових документах як права людини. Попри те, термін „права людини” містить два компоненти серед яких такі. По-перше, людина має невід'ємні і невідчужувані права лише тому, що вона людина; це, зокрема, моральні права, які походять із

людської природи кожної особистості, формуючи і підтримуючи в людині почуття власної гідності; по-друге, юридична сутність прав людини, що міститься у законодавчих документах, створених у державі та на міжнародному рівні.

Держава як єдиний офіційний представник усього суспільства може і прямо таки зобов'язана «розподіляти» надані членам суспільства ті чи інші можливості. У такому форматі права людини обов'язково повинні набути відповідних юридичних характеристик: закріплення у конституції, забезпечення юридичними засобами здійснення, охорони й захисту тощо.

Одним із найважливіших принципів здійснення прав людини – вимога суспільно-відповідального їх використання усіма і кожним. Цей зв'язок полягає у тому, що здійснення людиною своїх прав має бути обмежене правами інших. Порушення цих меж вважається зловживанням правом. Отже, права людини під час їх реалізації практично завжди обмежуються правами інших людей, хоча на практиці встановити ці межі досить складно. Тим не менше соціальну цінність і призначення права взагалі можна охарактеризувати здатністю служити засобом, ціллю та осердям задоволення потреб людини, суспільної справедливості, громадянських інтересів тощо. Натомість є декілька проявів права, серед них такі: 1) право визначається як міра свободи та недоторканності людини, окреслює межі свободи, скеровується на вилучення із соціального життя свавілля, безконтрольності та беззаконня; 2) право об'єднує в собі загальну волю учасників соціальних відносин, впливає на поведінку та діяльність людини через узгодження їх специфічних інтересів; 3) право – джерело оновлення суспільства, виступає у демократичному суспільстві як середник прогресивного соціального розвитку; 4) право як явище культури та цивілізації містить пленарний характер, забезпечує вирішення проблем міжнаціонального та міжнародного форматів.

Термін „невід'ємна вроджена людська гідність” є головним компонентом концепції прав людини, оскільки поняття людської гідності впливає із глибинного смислу людськості, є притаманною будь-якій віковій категорії, як законослухняному громадянину, так і злочинцю. Але ж терміни „людська гідність” і „гідність особиста”

різні за смыслом, бо ж про свою особисту гідність людина дбає сама. У такому ракурсі права та свободи людини – це не що інше, як її ж об'єктивний захист, захист її людської гідності, з одного боку, та захист від утиску – з боку держави.

У ст. 3 Конституції України записано: „Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю”. Саме ця стаття і подає відповідну тональність, так би мовити, усім іншим конституційним принципам, які безпосередньо чи опосередковано стосуються людини, її прав і свобод. Нею фактично започатковується увесь спектр філософії права людини. Доречно навести слова Роберта Шпаемана стосовно універсалізму та європоцентризму: „Постулат гідності людини очевидний для того, хто страждає через її придушення. І він повинен вважати фальшивим будь-яке теоретичне припущення, що дезавулювало б цей постулат. Віра в Бога стане зрозумілішою, коли ми усвідомимо собі, що без неї твердження про непорушність людської гідності часто демаскується як приємна ілюзія, а часто – як така ілюзія, що є перешкодою на шляху до остаточно освоєного суспільства *beyond freedom and dignity* – поза свободою і гідністю. Якщо людина – це істота найвища єдино для себе самої, тоді немає перепони, щоб не вбивати тих, на існуванні яких не залежить нікому, окрім них самих. Нема також перепони, яка зупинила б людство й не дала йому зникнути. Бо хто б тоді на тому втратив? Людство? Та ж воно вже не існує. Горкгаймер і Адорно дуже добре зрозуміли логіку натуралістичного релятивізму, коли писали, що єдиним аргументом проти злочину залишається врешті-решт аргумент релігійний” [2].

Усі люди – рівні у своїй гідності та правах. У такому ключі, повага є невід'ємною від самої особи, її непорушним правом. Конституція закріплює право кожної людини на повагу до її гідності, встановлюючи: ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність. Ця норма передбачає, що гідність людини залишається під захистом за будь-яких обставин. З іншого боку, найактуальнішим компонентом життя людини є, безумовно, її свобода. Враховуючи те, що людина живе в суспільстві, де панує не тільки гармонія, а й

існують суперечності та конфлікти, важливо, щоб й свобода була надійно підкріплена гарантіями захищеності від зовнішнього неправомірного втручання. Зрештою, право на свободу і право на особисту недоторканість – це два окремих права людини, що мають самостійні сфери регулювання і механізми реалізації.

1. http://www.u21.org.ua/ukr/human_rights.htm.

2. *Шпаєман Роберт*. Універсалізм і європоцентризм/6/1995. – Незалежний культурологічний часопис „І” // <http://www.ji.lviv.ua/n6texts/shpaeman.htm>.

А.Л. Папікян,

кандидат історичних наук, доцент

(Національний університет

„Львівська політехніка”)

СТВОРЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ БУДІВНИЦТВА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ у 1991–1993 рр.

Будівництво української армії розпочалося у складних умовах. У вересні 1991 р. мілітарне угруповання Збройних Сил колишнього СРСР на території України нараховувало понад 726 тис. військовослужбовців. Тут було три військові округи, дислокувалося чотири повітряні і по одній армії ППО і ракетних військ стратегічного призначення, Чорноморський флот, багато інших частин і з'єднань. На їх озброєнні було 6500 танків (Т-54/55, Т-66, Т-72, Т-80), близько 1100 бойових машин піхоти та БТР, майже 2800 одиниць артилерійських систем, 500 мінометів; 132 ракети Р-300 та 72 ракети „Точка”, 1100 бойових літаків. Дві дивізії бомбардувальників мали 30 ТУ-160, 30 ТУ-22, 40 СУ-27, дві дивізії винищувачів-бомбардувальників – 150 СУ-24, дві дивізії винищувачів – 80 МІГ-23, 220 МІГ-29, 40 СУ-27; три полки розвідувальної авіації – 30 ТУ-22, 15 МІГ-25, 30 СУ-17, 12 СУ-24, авіаційний полк РЕБ – 35

ЯК-28; 4 авіаційні центри – 240 МІГ-21, 60 СУ-24 та 550 Л-39/Л-29. Окрема армія протиповітряної оборони мала 240 стартових позицій С-75, С-125, С-200, С-300 та сім винищувальних полків – 80 СУ-15, 190 МІГ-23 та МІГ-25. Стратегічний ядерний потенціал мав 176 міжконтинентальних балістичних ракет.

Виходячи із завдань, що покладалися на Збройні Сили України, а також враховуючи економічний стан держави, необхідно було за короткий час з цього угруповання створити власну армію. Одним із перших законодавчих актів українського парламенту з військових питань була постанова Верховної Ради України „Про військові формування в Україні”, якою ухвалено, по-перше, підпорядкувати всі військові формування, що дислоковані на території республіки, Верховній Раді України; по-друге, утворити Міністерство оборони України.

Таким чином, на державному рівні законодавчим актом було офіційно проголошено про початок будівництва власних Збройних Сил, які підпорядковувалися Верховній Раді України. 11 жовтня 1991 р. Верховна Рада ухвалила „Концепцію оборони та будівництва Збройних сил України”. У цьому документі йшлося про те, яке будівництво Збройних Сил України буде здійснюватися з урахуванням факторів, що зумовлюють специфічність створення видів і родів військ, системи управління, порядок комплектування з’єднань, частин у мирний і воєнний час.

1. Творення української армії, формування військового керівництва та управління обороною України, відповідно до Концепції, розпочалось з урахуванням таких основних принципів: а) будівництво власних Збройних Сил України здійснювалося у межах розумної достатності як за структурою, так і за озброєнням; б) система військової освіти повинна була трансформуватися відповідно до специфіки підготовки фахівців для Збройних Сил України; в) створення Збройних Сил здійснювалося шляхом поетапного скорочення і послідовного переформування військ Київського, Одеського, Прикарпатського військових округів, окремої армії протиповітряної оборони, повітряних армій і Чорноморського флоту; г) бойовий і чисельний склад Збройних Сил визначався в достатньому для оборони України обсязі.

Реалізація принципів будівництва Збройних Сил України, що знайшла віддзеркалення у законодавчих актах з питань військової сфери, покладалася на органи військового управління. До них належали: Верховна Рада України (здійснювала законодавче регулювання в галузі оборони, національної безпеки та військового будівництва); Президент України – Головнокомандувач Збройними Силами; Рада оборони України (згодом – РНБО) – вищий державний орган керівництва питаннями оборони і безпеки України; Міністр оборони України; Головний штаб (згодом – Генеральний штаб) Збройних Сил України – основний орган безпосереднього управління військами (силами) у мирний і воєнний час. Начальник Головного штабу Збройних Сил України був першим заступником Міністра оборони України.

Отже, у „Концепції оборони та будівництва Збройних сил України” викладалися основні принципи будівництва Збройних Сил та визначалися органи військового управління.

Важливим документом з військових питань стала постанова Верховної Ради „Про створення Ради оборони України”, яка була підписана 11 жовтня 1991 р. тодішнім спікером парламенту Л.М. Кравчуком. Згідно з цим документом в Україні на законній підставі відповідно до „Положення про Раду оборони України” було створено такий орган. У цій постанові говорилось, що РОУ як вищий державний орган колегіального керівництва питаннями оборони і безпеки України утворюється відповідно до Акту проголошення незалежності з метою: захисту суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності та недоторканості республіки, вироблення стратегії і постійного вдосконалення політики у сфері оборони і державної безпеки, всебічної наукової оцінки характеру військової загрози, визначення ставлення до сучасних війн, ефективного контролю за виконанням завдань держави та її інститутів щодо підтримки її обороноздатності. Цим законодавчим актом на РОУ покладалася такі основні завдання:

І. У мирний час: а) забезпечення постійної готовності військ і народного господарства для відсічі збройній агресії, звідки б вона не виходила; б) послідовна і наполеглива реалізація проголошеної Декларації про державний суверенітет України, концепції

нейтралітету, зниження рівня воєнного протистояння, створення без'ядерної зони; в) співробітництво з сусідніми та іншими державами з питань взаємної безпеки; г) об'єднання зусиль всіх державних органів, громадських організацій, населення України для вирішення невідкладних завдань з підтримання і подальшого вдосконалення обороноздатності на рівні оборонної достатності; д) керівництво заходами, що стосуються захисту населення і народного господарства держави у мирний і воєнний час; е) забезпечення недоторканності державного кордону.

II. У загрозовий період і на випадок війни: а) загальне керівництво мобілізацією військ і переведенням народного господарства на воєнний стан; б) підготовка резервів для Збройних сил України; в) організація захисту населення і забезпечення його життєдіяльності.

Також у цьому документі йшлося, що РОУ у своїй діяльності підзвітна Верховній Раді України. Рішення РОУ були обов'язковими для державних, громадських і військових органів, усіх об'єднань, підприємств, організацій, установ і громадян на території України.

1 листопада 1991 р. прийнятий Закон України „Про державний кордон України”.

Ухвалення багатьох законодавчих актів з військових питань, про які йшлося вище, створило правову основу для затвердження дуже важливого державного документа у військовій сфері – Закону України „Про оборону України” (6 грудня 1991 р.). У ньому зазначалося, що Україна прагне до мирного співіснування з усіма державами. Вона буде підтримувати свою обороноздатність на рівні оборонної достатності для захисту від агресії. Також у ньому окреслювалися основи організації оборони держави та визначалися повноваження державних органів з її забезпечення, обов'язки підприємств, установ, організацій, посадових осіб щодо зміцнення обороноздатності країни.

У статті „Збройні сили України” Закону України „Про оборону України”, було записано: „Принцип побудови Збройних сил, їх чисельність і склад, порядок комплектування, дислокації та мобілізації визначаються Законом України „Про Збройні Сили України”.

Закон „Про Збройні Сили України” був імплементований постановою Верховної Ради України від 6 грудня 1991 р. В ньому йшлося, що Збройні Сили України будуватимуться і здійснювати свою діяльність на засадах: демократії і гуманізму; верховенства закону; підзвітності конституційним органам законодавчої і виконавчої влади; єдиноначальності і колегіального вироблення рішень; загального військового обов’язку громадян України; добровільного вступу на військову службу; дотримання військової дисципліни; гласності в діяльності Збройних Сил України та збереження державної і військової таємниці; позапартійності; гарантованого соціально-правового захисту військовослужбовців.

У Законі відзначалося, що структура Збройних Сил, їх чисельність, озброєння, економічне, фінансове та матеріально-технічне забезпечення затверджується Верховною Радою України. Загальне керівництво Збройними Силами здійснює Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних сил і Голова Ради Оборони України. Безпосереднє керівництво Збройними Силами здійснюється Міністерством оборони України.

Ще низка важливих аспектів. У статті II Закону було записано: „У Збройних Силах України використовується державна мова відповідно до чинного законодавства. Військово-патріотичне виховання військовослужбовців здійснюється на національно-історичних традиціях народу України”.

Вважається, що перший етап законодавчого обґрунтування будівництва українських Збройних Сил завершився з часу ухвалення Верховною Радою України Закону України „Про Збройні Сили України” 6 грудня 1991 р., який поставив останню крапку у процесі творення первинної правової і законодавчої бази для початку практичного будівництва національних Збройних Сил. Протягом 1992–1993 рр. тривав процес подальшого розвитку і вдосконалення законодавчої бази України в галузі військової сфери і національної безпеки. Був прийнятий пакет важливих документів, зокрема, Закони України „Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” (січень 1992 р.), „Про альтернативну (невійськову) службу”, затверджена перша Воєнна доктрина України (19 жовтня 1993 р.).

ІНСТИТУТ ПРЕЗИДЕНТСТВА: ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

1. Серед інших проблем сьогодні для України досить актуальним є питання організації державної влади, точніше її реорганізація. Справа в тому, що державна влада в країні формувалася у складний період переходу від комуністичного до демократичного ладу. Цей процес супроводжувався чисельними кризами як в економічній, так і політичній сфері. Ці фактори особливо вплинули на політичну систему, якій довелося докорінно змінитися – трансформуватися з одного виду в зовсім інший. Одночасно з цим йшло формування державної влади, головним завданням якої було й залишається служіння суспільству. Тому актуальним видається дослідження інституту глави держави у республіканських формах правління, визначення реальних „плюсів” та „мінусів” такої форми республіканського правління. Необхідно визначити, яка саме потрібна республіка, яке буде у ній займати місце президент, уряд і парламент, і наскільки ефективною буде така співпраця при здійсненні правильного управління державними справами.

2. Форма правління – це той елемент форми держави, який розкриває організацію верховної державної влади, правовий статус вищих органів держави (перш за все його глави), принципи взаємовідносин між ними, участь громадян в обранні цих органів. Існуючі тепер форми правління більшою мірою свідчать про історичні традиції, ніж про конкретний характер самої держави. Визначальні якісні особливості сучасної держави, такі як демократизм або реакційність, не перебувають у прямій залежності від форми правління. Тим не менше, форма правління суттєва, оскільки вона накладає відбиток на структуру державного апарату й існуючі між окремими ланками взаємовідносини.

3. Фактичні повноваження глави держави не завжди обмежуються лише тим, що зазначено у конституціях, тому для правильного визначення статусу глави держави мало проаналізувати

конституційні положення, а необхідно досліджувати історично-правові аспекти функціонування, становлення і розвитку інституту президентства.

4. Інститут президента має бути не лише гарантом конституційних основ та державного ладу, а й стати інтеграційним чинником у системі органів державної влади та забезпечити їх взаємодію з органами місцевого самоврядування. Главою держави є особа, яка формально займає найвище місце у системі державних інститутів і здійснює верховне представництво країни як у внутрішньополітичному житті, так і на міжнародній арені. Його місце і роль у державному механізмі дуже важливі.

5. Поняття „інститут президентства” в українській юридичній літературі порівняно нове і недостатньо розроблене. Тому науковий інтерес становить розкриття змісту цього складного політико-правового явища, визначення його ознак і рис. Етимологічно слово „президент” походить від латинського *praesidens* (*praesidentis*), що дослівно означає „той, хто сидить спереду”. У сучасному світі президентом звичайно називають виборного главу держави майже в усіх країнах із республіканською формою правління. Глава держави – це посадова особа, що займає найвище місце в системі органів держави. Він є „найвищим представником у межах країни і поза ними, є символом єдності народу й держави”.

6. США – перша країна світу, де було введено посаду президента, що об’єднала в одній особі главу держави і главу уряду. Саме в США зародився інститут президентства як один із найважливіших державно-правових інститутів. На відміну від інших держав того часу, де виконавча влада повсюдно мала монархічний, спадкоємний характер, у США главу держави стали обирати на основі загальних виборів. Пошуки формування найбільш ефективної форми виконавчої влади ґрунтувалися на республіканській формі правління, що передбачала виборність усіх посадових осіб. Було прийнято рішення, за яким вища виконавча влада повинна бути єдиною, тобто зосередитися в руках однієї, а не декількох посадових осіб. Таким чином, у федеральній виконавчій владі США споконвічно затвердився принцип єдиноначальності, і глава федеральної виконавчої влади в країні став іменуватися відповідно до Конституції, президентом США.

7. Роль президентів у Європі різна – від формального лідера країни до сильного політичного діяча. Особливість статусу президента зумовлена законодавчою владою, яка визначає його роль і особливі повноваження, в рамках яких може діяти президент. Президентство в європейських країнах, з одного боку, може бути чимось не більшим, ніж гучне слово, яке немає нічого спільного з реальною політичною працею, а з іншого – воно може стати важливою посадою, яку отримує активний політик із незалежною підтримкою. До того ж навіть конституційні підвалини президентства можуть змінюватися. Політична ситуація в країні може набути такого розвитку, за якого зміцнення чи ослаблення президентської влади і її вплив на політичне життя здійснюється навіть у тому разі, коли на посаді президента залишається той же політик.

8. Питання влади в Україні надто складне. Особливо у переломні моменти. Саме тоді зростає роль науковців, які повинні і можуть оцінити ситуацію в країні та дати рекомендації щодо подальшої організації влади, але, на жаль, цього не спостерігаємо в Україні. То ж спільними зусиллями як науковців, так і практиків має бути розроблений оптимальний варіант організації влади, відкриваючи можливості для забезпечення добробуту населення та формування України як держави.

С.Г. Потапов

*(Львівський інститут Сухопутних військ
Національного університету
„Львівська політехніка“)*

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ СТОСУНКИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ОСОБЛИВОСТІ СПІВРОБІТНИЦТВА І ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ

Україна і Росія – незалежні суб'єкти міжнародного права, провідні держави європейського і пострадянського простору, від взаємного розуміння та партнерських відносин між якими залежить стабільність не тільки в регіоні, а й на континенті. Російська Федерація – стратегічний партнер України, з яким наша країна

розвиває і поглиблює співпрацю в усіх площинах міжнародного життя. Відносини з РФ є пріоритетним напрямом зовнішньої політики Української держави. В „Основних напрямках зовнішньої політики України”, схвалених Верховною Радою України 2 липня 1993 р., зазначено, що з огляду на особливості історичного розвитку, геополітичного і гео економічного розташування українсько-російські відносини є домінантою двосторонніх відносин з прикордонними державами.

Відносини з Росією базуються на принципах, закладених в основних державотворчих документах України: Декларації про державний суверенітет України, Акті проголошення незалежності України, Конституції України, а також „Основних напрямках зовнішньої політики України”. Отже, стабільність українсько-російських відносин впливає як на безпеку в регіоні, так і на загальнополітичний клімат у Європі. Міждержавні відносини охоплюють низку питань, а саме: розвитку політичного та економічного співробітництва, що спирається на розгалужену договірно-правову базу; делімітації кордонів; пострадянської спадщини, зокрема закордонної власності; захисту прав людини; спільність науково-технічних розробок і співпраці у галузі ВПК; контакти в галузі культури і освіти тощо.

Суть і напрями політичних відносин між Україною і Російською Федерацією визначає торгівельно-економічна співпраця. Перший етап співпраці на початку 90-х рр. позначився перебудовою економічних важелів у кожній країні, пристосуванням до нових, пострадянських умов. Наприкінці 90-х рр. спостерігалось посилення економічних позицій Росії в українській економіці, поступове просування і закріплення російського капіталу в Україні. Росія уже з перших років існування СНД почала використовувати цінний потенціал на енергоресурси як чинник тиску на держави Співдружності.

Російська Федерація – основний торгівельний партнер України й донині, хоч загалом обсяги економічного співробітництва протягом останніх років значно змінювалися. Частка Росії у торгівлі з Україною тривалий час коливалася у межах 45% (у 2004 р. зменшилася до 30%), а Україна посідала перше місце в обсязі

товарообігу з Росією з-поміж інших країн СНД. За словами першого Президента України Л. Кравчука, політика України розвивається з огляду на пріоритетність співпраці з Російською Федерацією: „Не геть від Москви, а поряд із Москвою”. Президенти України Л. Кучма і В. Ющенко наголошували на тому, що Росія є головним економічним партнером України.

За роки існування держав їхні економічні відносини пережили періоди спадів і піднесень: з 1993 р. значними темпами скорочувалися обсяги взаємної торгівлі. Лише з 2000 р. почалося поступове збільшення українського експорту та імпорту.

Україна намагається розвивати стабільні партнерські відносини з Росією, які розглядає складниками свого інтегрування в Європу. При цьому стратегію економічного партнерства вибудовує на фундаменті спільних інтересів, а не залежності.

Визначальним напрямом в українсько-російському економічному співробітництві є енергетична галузь. Виконання українських енергетичних програм залежить не тільки від ефективності процесу економічних реформ в Україні, а й від співпраці з країнами СНД, передусім з Росією. Ця країна ще тривалий час залишатиметься основним постачальником в Україну енергоносіїв. Водночас наголосимо, що енергетична залежність України і Росії є взаємною: територією України прокладені транзитні шляхи в Європу, якими Росія постачає енергоресурсами європейські країни. Ймовірно, саме цим пояснюється намагання Росії об'єднати всі енерготранспортні системи СНД. Водночас залежність українського нафтогазового ринку, більшість якого регулюють російські структури, викликає низку проблем, пов'язаних із ціновими питаннями палива, інфляцією тощо. Російські нафтові компанії стали власниками двох українських нафтопереробних заводів, зокрема найбільшого в Україні Лисичанського, активно розширюють мережу автозаправних станцій, що свідчить про їхні довгострокові плани на українському ринку.

Країни співробітничать в атомній енергетиці. Вітчизняна промисловість задовольняє лише 15% потреб ядерно-енергетичного комплексу України, а оснащення, матеріали, прилади постачаються з Росії та інших країн СНД і Заходу. Щорічно в Україну поста-

чаються ядерні матеріали на загальну суму 200–250 млн. доларів. Водночас 20% уранової сировини, що надходить в Росію, добувається в Україні.

Проблему, що склалася з глибокою залежністю України від російських енергоносіїв, можна розв'язати двома шляхами: набути членства в ЄврАзЕС – ЄЄП і реалізувати режим вільної торгівлі з Росією, який охоплюватиме безмитну торгівлю енергоносіями, або, враховуючи, стратегічний курс України на членство в Євро-союзі, – диверсифікувати свій енергетичний імпорт завдяки хоча б частковій відмові від послуг Росії і купувати нафту та природний газ в інших країнах. Зрозуміло, що перший варіант втягує Україну в орбіту геополітичних інтересів Росії і поступового дрейфу в наддержавні структури СНД (тоді говорити про правосуб'єктивність України буде досить важкою). Другий варіант – віднайдення альтернативних джерел енергоресурсів – видається більш привабливим, але для цього потрібні час і певні кошти.

Енергетичні проблеми України можна було б розв'язати шляхом посилення її ролі як енерготранзитної держави, зокрема подальшим розвитком української газо-та нафтотранспортної системи, яка зв'язує Росію та інші країни СНД – експортерів енергоносіїв з країнами Центральної та Західної Європи.

Енергетична стратегія України має враховувати той факт, що в найближче десятиліття Росія інтенсивно створюватиме альтернативні шляхи для експорту енергоресурсів з метою максимально скоротити транзит через сусідні держави. Україна може зайняти своє місце у світовому нафто-транзиті в тому разі, коли відмовиться від уявлень про своє непорушне монопольне становище, провадитиме більш зважену, прагматичну політику.

Активно розвиваються українсько-російські зв'язки у військово-промисловому комплексі. Діапазон розробок ВПК регулюється здебільшого російськими інтересами в цьому процесі внаслідок більшої самодостатності Росії. Основними напрямками залишаються ракетно-космічна та авіабудівна галузі, де країни мають виступати не конкурентами, а партнерами. Україна забезпечувала чергування бойових ракетних комплексів РФ, а також експортувала системи стикування космічних апаратів,

елементів управління для ракетноносіїв „Протон” і „Союз”, устаткування для космічних полігонів тощо.

Проте не слід забувати, що Україна і Росія виступають жорсткими конкурентами у військовій сфері: російська сторона блокує напрями, в яких не потребує участі українських фахівців. Таке спостерігалось у процесі модернізації керованих авіаційних ракет „повітря-повітря” для нових літаків „Міг” і „Су”, у введенні Росією обмежень в кооперації з Україною у виборі тематики для подальшого військово-технічного співробітництва. Привертає увагу й те, що Росія у тих сферах, де залежить від поставок з України, намагається вивільнитися від цієї „залежності”, нарощуючи самостійне виробництво (проект літака „АН-70”).

Україна з її високими технологічним і кадровим потенціалом, розгалуженою мережею коопераційних зв'язків, сформованої ще за часів СРСР, потенційно готова до масштабного розширення співробітництва. Саме розвиток військово-технічного співробітництва (ВТС) дає можливість реалізувати багатопланове завдання: збереження високотехнологічних виробництв, кваліфікованих кадрів і робочих місць; одержання засобів для структурної і технологічної перебудови виробництв; підтримки боєздатності й можливості модернізації озброєння і військової техніки у Збройних Силах України.

Між Україною і РФ традиційно розвивається співробітництво у галузі науки і техніки, поширюється співпраця регіонів України і Росії, однією з прикмет сучасного економічного розвитку України стало подальше закріплення російського капіталу на українському ринку.

Отже, економічна співпраця між Україною і РФ набуває характерних ознак коопераційної діяльності. У цьому виявляються як плюси, так і мінуси. Позитивними наслідками інституалізації російського капіталу в Україні можна вважати: передбачуваність економічної політики в Україні; створення своєрідного заслону від політизації його діяльності; уникнення і певною мірою запобігання підживленню частини „тіньової” вітчизняної економіки. А із негативних моментів назвемо лобювання єдиного економічно-правового поля; захист інтересів російського капіталу; появу додаткових проблем для західних інвесторів і бізнесменів.

У геополітичному масштабі співробітництво з Україною може розглядатися РФ як знакова складова її власного європейського вибору – через специфічне геополітичне становище України та через можливість прискорити процеси модернізації національної економіки відповідно до європейських вимог.

Українсько-російські відносини у своєму становленні подолали шлях від декларативних, стихійно некерованих, яким часто бракувало логіки і відчуття самозбереження, до прагматично-вибіркових і певною мірою стриманих. У розбудові українсько-російських відносин необхідно брати до уваги те, що російська зовнішньополітична конфігурація складається й відбувається на порядок значно вищий, ніж українські реалії. Росія сьогодні є гравцем елітного клубу, куди вхід України поки що проблематичний. Росія намагатиметься дістати певні привілеї для себе. Вона зайняла вичікувальну позицію стосовно визначення статусу України з боку Європи і США, розраховуючи на об'єктивні реалії, які приведуть нашу державу до російського вибору. Таким чином, російські уподобання і вибір на українському просторі, що є характерним для поведінки стратегічного партнера сьогодні, можна визнати ситуативними, зумовленими стратегічними геополітичними інтересами.

І.О. Ревак,

кандидат економічних наук, доцент
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

СИСТЕМА ОСВІТИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Вражаючий розвиток освіти у другій половині ХХ ст., відчутне підвищення середнього рівня освіченості населення знаменують собою одну з найбільших змін загальноосвітнього значення. Саме розвиток вищої освіти, темпи якого були найвищими, став одним із вирішальних факторів прогресу освіти загалом та надзвичайного прогресу знань. Цей розвиток за декілька десятиліть сприяв небаченому зростанню промисловості, інших галузей виробництва, забезпечив підґрунтя для практичного застосування та впро-

вадження технічних інновацій, зокрема перехід до суспільства, заснованого на знаннях.

Вища освіта в житті суспільства держави відіграє вагомий роль. Вона є стратегічним ресурсом розвитку суспільства, нації й кожного громадянина. У сучасних умовах розвиток освіти стає пріоритетом українського державотворення і культури. В Україні розпочато низку освітніх реформ, удосконалюється правова база функціонування освітньої галузі, посилюється увага з боку держави, громадських організацій, суспільства до економічного забезпечення розвитку системи освіти.

Україна успадкувала від Радянського Союзу добре відому в світі систему освіти, яка забезпечувала високий рівень масової грамотності та якісну підготовку з технічних і природничих дисциплін. Досі наші фахівці їдуть працювати в інші країни, оскільки в Україні їхні знання не мають застосування. Тому освітня політика має передбачати не тільки збереження наявного освітнього потенціалу, а й перетворення його на чинник розвитку суспільства. Для цього потрібно зробити критичний аналіз нинішнього стану системи освіти з урахуванням світових тенденцій та виходу української освіти на світові ринки освітніх послуг. Інтеграція в європейську спільноту є одним із стратегічних пріоритетів України, проте послідовної державної політики в цій сфері ще не вироблено. Зокрема, зміни в системі освіти (яка є базою реальних довгострокових зрушень в економіці) не спрямовані на підтримку інтеграційних процесів.

Україна, яка активно переймається сьогодні пошуком значущих для свого розвитку ціннісних орієнтирів, починає відкривати для себе освіту в сучасному розумінні. З освітою пов'язується, наприклад, можливість якісних соціокультурних зрушень, успіхи у державотворенні, збереження та нарощування інтелектуального потенціалу нації – основи духовного її багатства [1, с. 126].

Після проголошення незалежності в Україні система освіти, що не зазнала кардинальних змін, дедалі більше перешкоджає становленню відкритого суспільства. Склалася парадоксальна ситуація: держава вже не несе відповідальності за забезпечення випускників робочими місцями, але й досі контролює зміст та організацію освіти. Впроваджуючи зміни в освітній політиці, треба постійно ставити питання; у межах якої системи цінностей ми збираємося вчити нове покоління, якого

майбутнього Україна зможе досягти з тією чи іншою системою освіти, чи може така система освіти забезпечити гідне місце у суспільстві нашим громадянам, їхню конкурентоспроможність не тільки на українському, а й на світовому ринках праці тощо.

Серед важливих інновацій в освітню систему можна назвати впровадження локальних освітніх округів, які очолюють виборні освітні ради, до чиїх повноважень передбачається ввести не лише освітні питання, а й такі проблеми, як виховання дітей, профілактика правопорушень, соціальний захист і розвиток місцевої громади. Перші кроки в цьому напрямку (поки що на експериментальному рівні) здійснюються у Львові [2, с. 69]

Таким чином, існує потреба в становленні нової системи управління сферою вищої освіти, яка має враховувати національні та регіональні особливості, тенденції до розширення автономності вищих навчальних закладів, підвищення конкурентності освітніх послуг, орієнтації освіти не на відтворення, а на розвиток. Закрита система була продовженням планової економіки, відкрита – відповідає ринковій економіці. Завдяки тому, що система вищої освіти приводиться у відповідність з новими економічними реаліями, встановлюються нові зв'язки між вищою і середньою школами, вищою освітою та ринком праці. У відкритій моделі освіти органічно поєднуються засоби державного впливу з громадським управлінням, що є ознакою громадянського суспільства. Це сприятиме прозорості, відкритості управління галузі, зокрема, розширенню управлінських можливостей, меншій залежності управління від впливу конкретних посадових осіб, взаємодії зі світовим освітнім, науковим, культурним та виробничим процесами. З огляду на це з'являється необхідність регулювання й закріплення в сучасному законодавстві нових тенденцій у галузі, формування нової світоглядної парадигми управління вищою школою як підґрунтя її ефективного реформування.

1. Журавський В.С. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні. – К.: Вид. дім „Ін Юре”, 2003. – 416 с.

2. Шульга Л.А. Українська система управління освітою: поступ до демократичного виміру // Академія педагогічних наук України. – 2006. – № 7. – С. 65–71.

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ОПІКИ В РАДЯНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Радянська влада узялася за вирішення проблем неповнолітніх з усією рішучістю, притаманною періоду воєнного комунізму. Декретом від 10 листопада 1917 р. „Про знищення станів і громадянських чинів” дореволюційні опікунські установи оголошувалися розпущеними. Уже 12 січня 1918 р. був прийнятий декрет РНК „Про комісії для неповнолітніх”. Передбачалося, що неповнолітні у віці до 17 років (нижня межа не встановлювалася), які вчинили суспільно небезпечні дії, будуть спрямовуватися до дитячих трудових колоній або у дитячі притулки.

22 жовтня 1918 р. у РРФСР був прийнятий Кодекс законів про акти громадянського стану, шлюбне, сімейне і опікунське право. Головним завданням опіки згідно з цим документом стала „турбота про особу опікуваного, його виховання і підготовку до корисної трудової діяльності”. У ст. 184 проголошувалося, що „органами опіки виступають опікунські установи, що здійснюють завдання опіки або безпосередньо, або через посередництво опікунів і піклувальників”.

Як бачимо, російська „державна робітників і селян” вельми специфічно поставилася до проблеми дітей, в силу тих чи інших причин позбавлених батьківського піклування. Для „трудового виховання” ідеально підходили дитячі трудові колонії, що забезпечували армії безпритульних дах над головою, більш-менш задовільне харчування (Декретом РНК від 5 серпня 1918 р. дитячий продпайок був збільшений до пайка дорослих) і, головне, „виховання працею”. Держава зазвичай навіть не намагалася самотійно прилаштувати безпритульних сиріт у сім’ї, за винятком тих випадків, коли осиротіла дитина ще не встигла втратити родинних зв’язків.

Посада опікуна розглядалася у Кодексі 1918 р. як суспільний обов’язок, відмовитися від якого можна було лише після досягнення

60-літнього віку, за наявності фізичних недоліків чи здійснення батьківських прав стосовно більш як чотирьох дітей (ст. 214). Опікунами не могли бути призначені особи, позбавлені судом громадянських прав, ті, що самі перебували під опікою, та особи, чий інтереси суперечили інтересам підопічного, особливо ті, що перебували з ним у ворожих відносинах (ст. 208).

Кодексом 1918 р. встановлювався такий порядок призначення опікунів: органи опіки і піклування надсилають письмове повідомлення про призначення опікуном обраній ними особі, одночасно здійснюється публікація про це у періодиці (ст. 190 і 211). З моменту отримання повідомлення призначена особа повинна була негайно приступити до виконання обов'язків опікуна.

Протягом тижня призначений міг відмовитися; якщо його аргументи визнавалися обґрунтованими, призначався інший опікун (ст. 215). До передання опіки іншому опікуну призначений першим мусив виконувати свої обов'язки (ст. 216). Заінтересовані особи мали змогу протягом двотижневого терміну після публікації у пресі оскаржити призначення опікуна (ст. 212) в органах опіки і піклування. При призначенні на посаду опікуна перевага надавалася тій особі, яку обрав сам підопічний (старший за 14 років, не душевнохворий) або його батьки, а у разі відсутності цих умов – близький родич чи подружжя (для повнолітніх) підопічного (ст. 209).

Кодекс 1918 р. не встановлював опіки над майном безвісти відсутніх чи померлих, відповідно суттєво страждали інтереси дітей-сиріт, особливо тих, що були змушені покинути батьківську хату в пошуках шматка хліба.

Російський радянський зразок був використаний українськими законодавцями при створенні Сімейного кодексу УСРР 1919 р. Третя книга цього документа „Про опіку” (ст.ст. 115–146) присвячувалася опікунському праву. Тут виділялися структура опікунських органів (опікою завідував Народний комісаріат соціального забезпечення та його органи), порядок призначення опікунів, їх права і обов'язки. Опікунами згідно з Кодексом визнавалися особи, які охороняли усі особисті і майнові інтереси підопічних (неповнолітніх і душевнохворих). Здійснюючи контроль за роботою опікуна, органи опіки (відділи соціального забезпечення) мали право звільняти його від

опікунських обов'язків, якщо він не справлявся з ними або зловживав своїми правами. За недбале виконання опікунських обов'язків передбачалася кримінальна відповідальність.

2 грудня 1920 р. РНК РРФСР видав постанову „Про вилучення опіки з відання Народного Комісаріату соціального забезпечення”. Обов'язки опіки і піклування над неповнолітніми були передані структурам Народного Комісаріату просвіти, а над марнотратниками і особами, які виявляються небезпечним чи такими, що їх неможливо залишити без суспільного піклування (до цієї категорії потрапили й безпритульні), – органам Народного Комісаріату внутрішніх справ.

Більшість положень російського радянського кодексу 1918 р. були без особливих змін перейняті Кодексом законів про шлюб, сім'ю та опіку РРФСР 1926 р. Відмінності полягали у тому, що неповнолітніми визнавалися особи жіночої статі до 16-річного віку, чоловічої – до 18-літнього. Примітка до ст. 191 дозволяла органам опіки визнавати неповнолітніх повнолітніми за їх згоди.

І цього разу російський зразок був узятий за основу для українського законодавства. Сімейний кодекс УСРР 1926 р. помістив норми, що регулювали опіку і піклування, до свого другого розділу. Як і в кодексі УСРР 1919 р., підкреслювався публічний характер інституту опіки і піклування. „Опіка, – вказувалося у ст. 48, – встановлюється над особами недієздатними для захисту їхніх особистих та майнових прав і інтересів. Що ж стосується піклування, то воно встановлюється над особами дієздатними, які за своїм фізичним чи розумовим станом не можуть самостійно захищати свої права та інтереси”. Це була єдина суттєва відмінність від кодексу РРФСР, згідно з яким піклування встановлювалося над неповнолітніми у віці від 14 до 18 років. Розділ регламентував порядок встановлення і зняття опіки і піклування, призначення і звільнення опікунів, а також права і обов'язки піклуєнтів і піклувальників.

Розглядаючи перші кроки радянської держави по встановленню та юридичному закріпленню інституту опіки та піклування, треба відзначити, що вони були зроблені в дусі того часу. Держава, як правило, брала на себе роль опікуна переслідуючи мету щодо виховання дітей в комуністичній ідеології, а не віддаючи перевагу родинному колу, засвідчуючи тим самим перевагу тоталітарної держави над правами та свободами людини і громадянина.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

1. Об'єктивна правова оцінка зовнішньополітичних подій, що обумовили входження Північної Буковини до складу Української РСР та Союзу РСР, можлива лише за умови неухильного дотримання вимог доктрини інтертемпорального права. Неприпустимо застосовувати до оцінки подій того чи іншого історичного періоду норми права сучасного, деліктність чи правомірність можуть бути визначені лише на підставі застосування суб'єктами права тих правових норм – як міжнародно-правових, так і національного законодавства, що були дійсними на момент розглядуваних подій.

2. Румунський державно-правовий режим у Північній Буковині був легітимізований рішенням Ради Послів, яким згідно з умовами Сен-Жерменського договору з переможеною Австрією належало право визначення титулу на території колишньої австрійської частини Австро-Угорщини (т.зв. Цислейтанії), які були населені неавстрійцями. Цей факт не може бути оспорений навіть з огляду на волевиявлення місцевого населення, здійснене рішеннями Буковинського народного віча 1918 р., оскільки право націй на самовизначення на момент розглядуваних подій ще не стало чинною нормою міжнародного права.

3. Передусім такий стан справ надавав радянській стороні територіального спору дві важливі можливості зовнішньополітичних дій, визнаваних абсолютно правомірними чинним на той час міжнародним правом, а саме: а) вдавання до т.зв. права на самодопомогу у тих – практично необмежених – формах і обсягах, які допускалися чинним на той час міжнародним правом; б) карт-бланш на т. зв. покарання агресора, зокрема і засобами позбавлення його частини державної території.

4. Історичний період 1935–1945 рр. (від введення німецьких військ у Рейнську демілітаризовану зону і до завершення Другої світової війни та підписання Статуту ООН) став часом банкрутства т.зв. старого міжнародного права і його заміни т.зв. новим міжнародним правом. Крах версальської системи, створеної рішеннями Ради Послів держав-переможниць у Першій світовій війні, супроводжувався вимогами тотального перегляду існуючих в Європі кордонів, відкрито поставленими на порядок денний не лише окремими Великими Державами (передусім Німеччиною та Італією), а й рядовими суб'єктами міжнародного права – відносно слабкими Угорщиною та Болгарією, а після 22 червня 1941 р. – Румунією, Фінляндією, а також відродженими Польщею і Чехословаччиною. Старе міжнародне право не відкидало самої можливості перегляду існуючих міждержавних кордонів, обмежуючись виключно вимогами дотримання процедури зміни державно-територіального статусу спірних територій. Перехідний період, коли паралельно взаємодіяли і боролися за своє збереження чи утвердження норми т.зв. старого і т.зв. нового міжнародного права, породжував широкі можливості для проведення активної зовнішньої політики та задоволення своїх територіальних вимог для усіх учасників європейського процесу. Так, активна і, головне, так би мовити своєчасна зовнішня політика дозволила буржуазній Литві включити до свого складу Віленський край, післявоєнній Польщі – розширити кордони на північному сході та на заході за рахунок переможеної Німеччини, Румунії – зберегти спірну з Угорщиною Трансільванію тощо.

5. Включення Північної Буковини до складу Союзу РСР та Української РСР може бути повністю легалізоване за умови реалізацій такого важливого інституту старого міжнародного права, як право на покарання агресора, в тому числі і шляхом позбавлення його частини території (саме цим шляхом пішла у 1919–1920 рр. Версальська конференція щодо переможених учасників Четвірного союзу та Велика Трійка – щодо переможеної Німеччини у 1945 р.).

6. При оцінці дій усіх радянських державних, в т. ч. і правоохоронних та карально-репресивних структур, у Північній Буковині від моменту правового завершення інкорпорації регіону до складу Української РСР та Союзу РСР має застосовуватися т.зв. клаузула домашньої юрисдикції, загальновизнана у тогочасному міжнародному праві.

7. Тим самим важливе значення має визначення моменту завершення процесу цесії Північної Буковини як колишньої складової частини румунської держави до складу нового власника титулу – Української РСР, оскільки лише від цього часу можна говорити про повну правомірність застосування українського радянського законодавства. У міжнародному праві існує авторитетна точка зору, що цесія визначається не окремо взятим фактом підписання відповідної міждержавної угоди, а цілою низкою дій, таких як евакуація державних установ правопередника, завершення процесу оптації громадянства тощо.

8. Питання ускладнюється тим, що у міжнародному праві періоду Другої світової війни не існувало єдиної загальноприйнятої концепції критеріїв повної завершеності (чи незавершеності) цесії; при цьому загального визнання набула думка, що зміна власника титулу не означає втрати права приватної власності фізичними особами. Відтак арешти „класових ворогів” і їх засудження, а також конфіскація майна приватних власників радянськими військовими і цивільними властями, масово здійснювані уже від 28 червня 1940 р., бачаться позбавленими міцної правової основи, оскільки до формального завершення цесії згадані арешти, суди і „націоналізації” за радянськими законами здійснювалися в сумнівних умовах невизначеності юрисдикції.

9. У розглядуваному випадку таким моментом повного завершення цесії не можуть служити ні евакуація румунських державних установ у червні – липні 1940 р., ні одностороннє рішення Верховної Ради Союзу РСР (липень 1940 р.), ні запровадження радянськими властями нового адміністративно-територіального поділу, ні завершення оптації громадянства та евакуація колишніх румунських підданих німецької національності, здійснена у відповідності з радянсько-німецькими угодами літа 1940 р. Умовною точкою відліку, на нашу думку, найкраще міг би послужити референдум на зразок Народних Зборів Західної України чи Народних Зборів Західної Білорусії, який би формально легалізував новий радянський державно-правовий режим. Проте, як відомо, жодного формального опитування (референдуму) місцевого населення ні у 1940 – 1941 рр., ні у післявоєнні роки в регіоні не проводилося. Ця обставина таїла у собі ту приховану небезпеку,

що український радянський титул на Північну Буковину міг бути оспорений румунською стороною.

10. З початком нападу нацистської Німеччини та її союзника – Румунії на Союз РСР у червні 1941 р. питання частково втратило свою актуальність. Проте у широкому розумінні проблема міжнародно-правової легітимізації здійснених Радянським Союзом у 1939–1940 рр. територіальних надбань залишалася доволі гострою і дискусійною, зокрема і у відносинах союзників по антигітлерівській коаліції – аж до Тегеранської конференції 1943 р. Тоді, як відомо, президент США Ф. Д. Рузвельт висловив готовність визнати перші післявоєнні вибори до загальносоюзної, республіканських та місцевих рад у республіках Прибалтики як поноцінні референдуми щодо їх включення до складу союзної радянської держави.

Завершальним пунктом цесії та повної і остаточної інкорпорації регіону до складу Української РСР та Союзу РСР запропоновано вважати перші вибори до Верховної Ради Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Верховної Ради Української РСР та місцевих рад депутатів трудящих. Їх офіційні підсумки переконують, що місцеве населення – добровільно чи вимушено – прийняло радянську державно-політичну систему та її специфічні правила гри. На зміну румунській квазі-демократичній політичній моделі прийшов тоталітаризм сталінського зразка.

І.М. Ситар

*(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

СПЕЦІАЛЬНО-ЮРИДИЧНІ ФУНКЦІЇ ПРАВА: ПОНЯТТЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ВЛАСТИВОСТІ

Вдосконалення правової системи України вимагає переглянути саму суть (природу) функцій права. Пізнати такі правові явища, як правова функція (тобто вплив тих соціальних чинників, які формуватимуть право) і функція права (напрям впливу права на соціальні явища). Так, під правовою функцією ми розуміємо

постійне і безперервне відображення сукупності елементів моральних та інших цінностей суспільства у правових нормах за законами існуючої культури і внутрішньої єдності явищ реального світу з метою можливості утворення подальших правовідносин суб'єктів права.

Загалом правова функція у позитивному праві скерована на утворення такого правового поля, яке б забезпечило дієві відносини функцій права, утверджувало б верховенство права. Функція права – це встановлення на основі культурного відображення правового поля у полі соціальних потреб таких правовідносин, які забезпечили б виконання обов'язків суб'єкта права для підтримання нормальної життєдіяльності людини. А це означає завбачення неправомірних дій особи, здійснення ранньої профілактики, запобігання правопорушенням. Тобто функція права залежить від соціальних чинників, від умов та способу життя громадян і спрямована на його гармонізацію. Якщо ще у суспільстві не виникає певних проблем (наприклад, з мовою), то функція права, його норма щодо мовної політики не знаходить своєї реалізації. Обов'язків суб'єкта права в цьому напрямі не існує.

Функція права – багатогранне явище, що потребує всебічного, комплексного дослідження із залученням, використанням майже усіх наук, передусім філософії, математики, природознавства, соціології, культурології, психології тощо. Тому результати цих та інших наук найліпше використати для здійснення класифікації функцій права.

Зазвичай функції права визначають як основні напрямки юридичного впливу на особу, так і на суспільні відносини. Виділяють соціальні і спеціально-юридичні функції права. Соціальні вказують, на які сфери суспільного життя здійснюється юридичний вплив, а спеціально-юридичні – яким чином цей вплив здійснюється (закріплюється).

За традиційною класифікацією, яка здебільшого подається у спеціальній літературі, існують регулятивна й охоронна функції права. Так, вчені зазначають, що регулятивна функція права – це напрям правового впливу, який полягає у встановленні певних правил поведінки. У її межах виділяють регулятивно-статичну і регуля-

тивно-динамічну функції права. Перша здійснюється шляхом встановлення заборон, приписів стримуватися від посягання на певні суспільні відносини, вести себе пасивно. Друга – за допомогою приписів, які зобов'язують чинити певні активні дії, – для забезпечення розвитку суспільних відносин; вона виявляється у встановленні юридичних обов'язків. Охоронна функція права – напрям правового впливу, націленого на охорону суспільних відносин, і врегульованих правом [1, с. 171].

В.Н. Синюков вважає, що функції права доцільно класифікувати так: загально-соціальні (культурно-історичні, виховні, соціального контролю, інформаційно-орієнтуючі) і юридичні (регулятивна й охоронна функції) [2, с. 156–157].

У загальній теорії права виділяють дві групи критеріїв класифікації функцій права – зовнішні і внутрішні. За зовнішнім критерієм визначають соціальні функції права – політичну, економічну, ідеологічну, що є фактично сферами функціонування права, за внутрішнім – регулятивну й охоронну функції права, які випливають із самої природи права, обумовлені способами його впливу на суспільні відносини і проявляються у формах його реалізації [3, с. 177].

Своєрідний підхід до визначення функцій права застосував Т.Н. Радько Він, зокрема, за критерій взяв систему права і виділив загально-правові (властиві усім галузям права); міжгалузеві (властиві двом і більше галузям права, але не всім); галузеві (властиві одній галузі права); а також правові інститути (властиві конкретному інституту); норми права (властиві конкретному виду норм права). Виходячи з предмета загальної теорії права, науковець виділив загально-правові (приватно-юридичні) функції. Їх поділяє на внутрішні, які є у межах самого права, і зовнішні, які перебувають за його межами. Внутрішні (регулятивна і охоронна), зовнішні (економічна, політична, виховна і тощо – тобто соціальні), — залежно від того, на яку сферу суспільного життя впливає право [4, с. 57–58].

С.С. Алексєєв, який загалом підтримує згадану класифікацію, зазначає, що в тій площині, коли право розглядається як регулятор, його межі у суспільстві є дуже широкими. Тому дуже важливо конкретно визначити функції права як регулятора; це відтворення

такої соціальної системи, утвердження в житті суспільства на суспільні відносини [5, с. 315].

На нашу думку, існуюча класифікація функції права має право на існування. Так чи інакше позитивне право регулює правовідносини людини, охороняє її права та свободи. Однак вважаємо за доцільне провести детальнішу класифікацію функцій права, відійшовши від традиційності.

Видається, що функції позитивного права доцільно класифікувати таким чином: науково-пізнавальна функція, пріоритетно-формуюча, енциклопедично-рекомендуюча, владно-профілактуюча (попереджувальна, заборонна, імперативна, каральна). Крім того, вона відображає еволюційність формування правових норм, послідовність їх поширення, застосування та використання. Тобто функції права досліджуються в динаміці їх утворення та реалізації. Так, науково-пізнавальна функція права полягає у виробленні певних знань про правові норми та їх необхідність для суспільства. Право своєю природою дає можливість людині цілісно сприймати суспільні явища і закони життя, передбачати вид поведінки окремих осіб, які по-своєму трактують дію суспільних законів, закономірностей. Створене людиною позитивне право стає функцією пізнання суспільних відносин, відстежує у них певний зв'язок, порушення чи дотримання логічних правил, тобто на першому стані функціональної залежності право стає засновником всього подальшого, можливого регулювання життєдіяльності людини.

Але у процесі розвитку суспільства пізнавальна функція права видозмінюється. Залежно від створюваних суспільних відносин варіюються, модифікуються правові відносини. Право відіграє тоді роль стабілізатора людських почуттів та дій. Інша річ, чи така видозміна має соціальну цінність, але тоді право має можливість відновлювати втрачені позиції і знову потрапити у русло вимог часу.

Науково-пізнавальна орієнтація права забезпечує розширення правового поля. Саме ця функція здатна творчо обґрунтувати нові правові прецеденти, які потребують вирішення щодо внесення їх у правове поле. Адже поява у правовому полі нових правовідносин

не повинна бути штучною. Іншими словами, ці правовідносини мають стати не ізоляцією від інших правовідносин, а органічною єдністю, яка у перспективі забезпечувала б регулятивну, швидше, так звану м'енеджментову діяльність, яка міститься у праві. Йдеться про правовий самоменеджмент, який відображає природну гнучкість права, спосіб організації суспільних процесів. Це суто природна процедура, здатна зруйнувати сформовані стереотипи чи алгоритми шляхом самореалізації [6, с. 40]. Завдяки правовому самоменеджменту право набирає потенційних можливостей, стартових позицій, які науково обґрунтовані та пройшли стан пізнання і згодом слугуватимуть для творчої розробки нових функцій права.

Суть пріоритетно-формуючої функції права передусім полягає, на наш погляд, у забезпеченні верховенства права. Тобто право (зокрема у ст. 8 Конституції України) має бути пріоритетним у правовій державі [4, с. 40]. Пріоритетна функція права забезпечує йому необхідне панування.

Повинен панувати не закон, а право. Виняток може становити правовий закон. Як зазначає П.М. Рабінович, верховенство закону є більш конкретним. І панування закону означає, насамперед верховенство правового закону, бо не кожний закон є саме таким [8, с. 341–342].

Пріоритетність функції права виявляється також у забезпеченні владних повноважень. Адже позитивне право здійснює диктатуру, авторитарність. Саме шляхом примусу влада забезпечує своє існування. Кожна влада на початку свого існування вдається до пріоритетності права: повинні визнаватися правові норми, створені або санкціоновані саме цією владою.

Зрозуміло, що на основі пріоритетності права здійснюється формування подальших законів. Тому пріоритетно-формуюча функція права створює низку необхідних законів для того, щоб держава стала правовою. Проте ця функція права не повинна превалювати над моральними, природно-екологічними нормами. Тут верховенство права завдаватиме шкоди, а формування буде штучним. Навпаки ті моральні й екологічні норми, які споконвічно закладені у суспільстві, повинні стати

оснотою для пріоритетно-формууючої функції створюваного позитивного права.

Можуть виникати сумніви щодо існування енциклопедично-рекомендууючої функції права. Однак сформоване в основному позитивне право відображає реальний стан існуючого суспільства та державно-правову політику. Достатньо вивчити право будь-якої держави, щоб довідатись про існуючі правовідносини. Тобто писані закони відповідають реальному ступеневі суспільного розвитку. Саме завдяки енциклопедичній функції права дізнаємося про минуле, можемо вести дослідження про ефективність колишніх норм (наприклад, позитивну роль відіграє енциклопедична функція римського права).

Звичайно, відомості довідкового характеру мають віддавальне значення. Ці знання про права творчо використовуються у правотворчості: повертається узате, ніби позичене чи привласнене, але належне. Навіть сучасна правова система Європи перебуває у своєрідному боргу перед римським правом.

Багато правових норм мають спотворений характер, невдячну властивість: з появою нових соціальних явищ принагідно утворилися нові норми реагування на ці явища. Ці норми не завжди узгоджувалися із енциклопедичністю права.

Енциклопедично-рекомендуоуча функція права орієнтує на формування перевірених систем, узгоджених з природою правовідносин. Такий погляд у минуле насичує право своєрідним еліксиром правомірності, пропозицією щодо підвищення інтересу до життя. Тобто ця функція ніби надихає громадян на дотримання тих правовідносин, які реально можуть впливати на суспільний розвиток.

Найпомітнішою у праві виступає владно-профілактична функція, яка має декілька різновидів (підфункцій).

Важливим її видом є попереджувальна, адже створені правові норми застерігають людину від надмірностей, запобігають негативним тенденціям в її житті. Вони відвертають, відводять людину від злих намірів, стримують її від гонитви за матеріальним збагаченням, уповільнюють реалізацію необдуманих вчинків. Тим самим відбувається своєрідне заспокоєння людини, дисциплінування її поведінки.

Однак попереджувальна підфункція права вимагає сприяння ще й з боку держави. Це видно з тієї профілактичної діяльності, яка стає певною допомогою у налагодженні суспільних відносин. Шляхом акцентування на дотриманні традиційності у житті держава за допомогою профілактики здійснюється правове виховання. Наголошуючи на можливості правопорушень, держава завдяки праву здійснює примусове виховання.

Методи правового виховання різноманітні, але вони наскрізь пронизані владною силою, насильним впливом на зміну поведінки.

Конкретним виявом попереджувальної функції права є заборони. Фактично позитивне право доволі насичене заборонами. Заборонну функцію виконують усі правові норми, оскільки нормування поведінки людини, лімітування її дій часто впливає із суспільних потреб. Але встановлення норм – це, по суті, заперечення окремих діянь, незважаючи на рівень свідомості особи. Таким чином, заборонна функція права має зрівнювальний характер, незалежно від людини настає відповідальність. Така установка позитивного права містить часто небезпеку для людей з більшою свідомістю. Зафіксоване погрожування у праві має нерідко певний ефект, але вимагає протилежних за змістом відповідей – що дозволено.

Тому наступна підфункція позитивного права – дозволяюча – сприяє здійсненню таких правовідносин, які б охороняли людину від правил, установлених державою. Тобто система розпаду у праві має охоронну властивість. Але ця властивість обмежує особу, сковує її діяльність, оскільки потрібно здійснювати те, що дозволено. Очевидно дозволяюча підфункція права здійснює, з одного боку, правове забезпечення у необхідному руслі, а з іншого – орієнтує на альтернативність поведінки. Перший напрям характеризується видимістю мети вчинків людини, а другий – свідчить про її правовий світогляд чи правову освіченість. Так чи інакше обидва випадки перебувають у сформованому правовому полі і підкреслюють силу позитивного права.

Імперативний вид владно-профілактичної функції об'єднує заборонну і дозволяючу підфункції, але ми вбачаємо в імперативності наміри держави встановити правопорядок. Тобто

імперативна підфункція права спрямована на пошук форм і методів дії позитивного права, де виконувалися б наказ, воля держави. Це свого роду установки на кінцевий результат, ідея правотворчості, де дається відповідь на питання: яке право потрібне державі, який правовий режим необхідно запроваджувати. Після цього здійснюється своєрідне насаджування правової політики в усі сфери життя, і поняття „необхідність” має бути пов’язане зі знанням законів. Одне слово, імперативність права шляхом дозволів і заборон – необхідний атрибут держави.

Імперативна функція права проявляється у різних навчаннях. Зокрема, авторитарний метод керівництва, суворі ієрархія у державних номенклатурах і т.ін. „вражені” повчанням, яке побудовано на правовому насильстві: роби так, як вказано у законі. Саме – як вказано у законі, а не як вимагає право. У цьому суттєва різниця і особливість імперативності права.

Остання підфункція владно-профілактичної функції права – каральна. Завдяки цій функції здійснюється встановлення правової істини та вини особи у неправомірних діях і відбувається засудження, інкримінація, приписування як визнання вини особи, встановлюється міра покарання. Тільки після цього настає притягнення до відповідальності за правовими санкціями. Каральна функція права має підстави для існування, адже, буття людини у світі побудовано так, що за все треба платити, а за вчинки відповідати. Тільки необхідно цю функцію права сприймати не як залякування, б воно – не заборона, а боязнь санкцій, страх перед відповідальністю, не сумісні із загальним погрожуванням. Людина повинна знати про настання відповідної кари за вчинене правопорушення.

Із каральною функцією права пов’язане оскарження, звільнення від дії правових санкцій. Навіть звільнення з місць позбавлення волі (в’язниці) чи з-під арешту здійснюється не стільки охоронною чи виховною функцією, як каральною. Адже враховується час, який дає необхідний ефект, тобто припиняється дія каральної функції права.

Звичайно, розгляд функцій не є вичерпним, але і цього достатньо, на нашу думку, щоб підкреслити важливість функцій права, масштабність їх дій.

Функції позитивного права володіють такими властивостями, як динамізм, монотонне зростання, обмеженість, перервність, відновлення прав і свобод громадян, нормознищення. Динамізм права призводить до його значної соціально-регулятивної різновидності і багатоваріантності, зміни його ролі і місця в різних суспільствах і відповідно до різноманітних підходів до пізнання та визначення його сутності [9, с. 167]. Тобто функції права не є догматичними. Якщо в одному суспільстві окреме правове явище є злочином, то в іншому – ні. Навіть в одному суспільстві зі зміною часу функція права може відігравати різну роль (наприклад, відміна смертної кари в Україні).

Монотонна (однотонна, однозвучна) функція права буває двох видів: монотонно зростаючою і монотонно спадною. Наприклад, якщо більш суспільне небезпечному явищу відповідають більш суворі санкції, то матимемо монотонно зростаючу функцію права. У протилежному випадку, коли більш суспільно небезпечному явищу відповідають менш суворі санкції, то функція права буде спадною, а фактично – вона втрачає зміст і своє призначення.

Функція права обмежена, оскільки право не всесильне. Не всі суспільні явища право може врегулювати. Цю властивість функції права можна назвати ще й недосконалою.

Недосконалою функцією права є властивість перервності. Наявність прогалів у законодавстві, поява нових соціальних явищ та інші чинники вказують на те, що функції права інколи переривають свої дії (хоча б на деякий період).

Властивість відновлення прав і свобод громадян впливає із колізійності позитивного права. Як вказує Ю.О. Тихомиров, юридична колізія є суперечністю між правовим порядком і намірами та діями щодо його зміни. Відбувається свого роду порівняння цього домагання або з діючим правопорядком, або з принципами права [10, с. 43]. Функція права має властивість ліквідувати юридичні колізії, рано чи пізно встановити справедливість, тобто відновити порушені права і свободи громадян.

Властивість нормознищення стосується негативних явищ та фактів, які регулювались правом. З цього приводу Л.Й. Петра-

жицький писав, що нормознищуючі чинники очищають народну психіку від відповідних правових переконань, наприклад, щодо права кровної помсти, катування, спалювання на вогнищі і т.ін. [11, с. 266]. Річ у тім, що функція права здійснює людяну дію, а нелюдські правові норми не відміняє, а просто знищує.

Отже, необхідність функцій права у суспільстві зумовлена правовідносинами, які реально існують у повсякденному житті і є відображенням правового поля у полі соціальних потреб. У такому відображенні можна здійснити різноманітні класифікації, але властивості функцій позитивного права залишаються в основному стабільними.

1. Лазарев В.В., Липень С.В. Теория государства и права: Учебник. – М.: Спарк, 1998. – 448 с.

2. Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юрист, 1997. – 672 с.

3. Вишневский А.Ф., Горбатюк Я.А., Кучинский В.А. Общая теория государства и права / Под общ. ред. А.Ф. Вишневого. – 2-е изд. – Минск: Тесей, 1999. – 560 с.

4. Общая теория государства и права: Академический курс. В 2 т. Т. 2. Теория права / Под ред. М.Н. Марченко. – М.: Зерцало, 1998. – 656 с.

5. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования. – М.: Статут, 1999. – 712 с.

6. Рябошапко В.І. Менеджмент податкової міліції (теоретико-правові аспекти): Монографія. – Харків: Вид-во ун-ту внутр. справ., 2000. – 76 с.

7. Коментар до Конституції України: науково-популярне видання. – К., 1996. – 378 с.

8. Юридична енциклопедія: У 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Українська енциклопедія, 1998. – Т. 1. – 672 с.

9. Теория государства и права: Учебник / Под. ред. М.М. Рассолова, В.О. Лучина, Б.С. Збзеева. – М.: ЮНИТИ–ДАНА, Закон и право, 2000. – 640 с.

10. Тихомиров Ю.А. Коллизионное право: Учеб. и науч.-практ. пособие. – М., 2000. – 394 с.

11. Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. – СПб.: Лань, 2000. – 608 с.

ДЕРЖАВНА БЮРОКРАТІЯ У США: СПРОБА АНАЛІЗУ ІСТОРИЧНИХ РЕАЛІЙ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Актуальним завданням сучасного етапу суспільних трансформацій в Україні виступає трансформація державної бюрократії, без якої неможлива успішна адміністративна реформа, що передбачає підпорядкування державного апарату громадянському суспільству. Особливе значення має досвід США – країни, державну службу якої відзначає принципова орієнтація на громадянина, „клієнта” в широкому сенсі цього слова, а не на інтереси держави, як це впливає з особливостей самої американської демократії. Колоніальне минуле, прагнення населення звільнитися від будь-якої влади, принципова недовіра суспільства до централізації влади та стримане ставлення до бюрократії, передумання досвіду демократичного врядування становленню державної бюрократії, низька ефективність чиновництва на початках державності в силу його постійних чисток залежно від позицій переможців виборів, а також значна політизація державної служби поєднують умови США з Україною, роблять можливим порівняння деяких аспектів функціонування.

Особливістю Америки часів Алексіса де Токвіля була слабкість її державної бюрократії на відміну від тогочасних реальностей Європи. Це об’єктивно відкривало поле для активного розвитку добровільних асоціацій у той період, стимульований потребою підмінити або доповнити слабкі державні інститути [1, с. 22–23]. І навіть у XX ст. пересічні громадяни, особливо з нижчих прошарків суспільства, а також цілі суспільні групи могли безпосередньо звертатися за допомогою не в офіційні бюрократизовані організації, які приймали рішення про допомогу на основі розгляду формальної сторони справи, а до лідерів –

партійних „босів” „політичних машин”, спроможних ефективно вирішити ці питання [2, с. 172–176]. Така традиція залишилася незмінною, оскільки чиновники вже тривалий час вимушені боротися за клієнтів, адже замість них відповідні послуги можуть надати організації громадянського суспільства. Кожний громадянин також володіє багатьма засобами впливу, за допомогою яких він реально контролює чиновника [3, с. 48–49].

При цьому в США державна бюрократія виявляється залежною від таких складових громадянського суспільства, як групи інтересу (перш за все, бізнесу), засоби масової інформації та громадська думка, тоді як політичні партії відіграють другорядну роль. Тому підтримка громадської думки залишається критично важливою для самого існування бюрократичної структури і дозволяє їй займати незалежну позицію стосовно законодавчого органу країни або якогось іншого, призначеного „згори”; набувати потужного політичного впливу (так, як це є у випадках з ФБР, Адміністрацією продуктів і ліків, Державною комісією із забруднення повітря), і водночас висловлювати через громадські організації позиції бюрократичних структур, які самі бюрократи „бояться” висловити через небажання виступити проти позиції Президента США. Водночас адміністративні агенції, як їх офіційно трактують американці, демонструють погодженість із різними групами інтересів, зацікавленими у реалізації цілей цих бюрократичних структур, сприяючи участі останніх у процесі прийняття рішень державною бюрократією.

Такі зв'язки є двох типів:

1) співпраця з бізнес-структурами, зацікавленими в ефективному функціонуванні цієї державної установи, оскільки перші отримують вигоди від її існування (як це демонструють Міністерство оборони і постачальники озброєнь для нього);

2) створення клієнтели з громадських організацій, які насамперед поділяють погляди чиновників (як це є, наприклад, із Державним департаментом чи Міністерством оборони) і навіть сприяють створенню громадських організацій (так зробило Міністерство сільського господарства, створивши Федерацію американських фермерських бюро) [4, с. 42–51].

З іншого боку, саме сильна державна бюрократія Сполучених Штатів спроможна активно обмежувати „надмірні апетити” таких груп інтересу громадянського суспільства, як великий бізнес, в інтересах всього суспільства [5, с. 349–375]. Така ситуація обумовлюється тим, що у цій країні вплив політичних партій на бюрократію (зокрема на кадрові призначення) законодавчо обмежений ще з кінця XIX ст., а самі партії неспроможні виконувати функції, очікувані від них урядовою системою, хоч досягнення цілей державних бюрократичних організацій і навіть їх виживання залежать від зовнішньої підтримки дій бюрократії. Як наслідок, бюрократія змушена звертатися за підтримкою до ЗМІ, громадськості та асоціацій, тобто до інститутів громадянського суспільства [4, с. 42–51].

Отже, впродовж двох століть у США існує тривалий і стійкий взаємозв'язок громадянського суспільства і державної бюрократії, які взаємно підтримують один одного і надають послуги суспільству. При цьому розвиток громадянського суспільства у США стимульовано потребою компенсування слабкості державної бюрократії. Навіть у наш час існування і вплив окремих структур в рамках державної бюрократії залежить від підтримки інститутів громадянського суспільства. А за наявності відповідної політичної підтримки бюрократія спроможна впливати навіть на найпотужніші сегменти громадянського суспільства представлені бізнесом.

1. *Whittington, Keith E.* Revisiting Tocqueville's America: Society, Politics and Association in the Nineteenth Century // *American Behavioral Scientist*. – 1998. – Vol. 42. – № 1. – P. 21–32.

2. *Мертон Р.К.* Социальная теория и социальная структура. – М.: АСТ ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 873 с.

3. *Оболонский А.В.* Кадровая политика в федеральной государственной службе США: история и современность // *Общественные науки и современность*. – 2001. – № 3. – С. 41–61.

4. *Rourke F.E.* Bureaucracy, Politics and the Public Policy. – 2nd ed. – Boston: Little, Brown and Co., 1976. – 208 p.

5. *Паренти М.* Демократия для немногих. – М.: Прогресс, 1991. – 501 с.

ІНФОРМАЦІЯ І ПРАВОВА СИСТЕМА

Формування інформаційного суспільства вимагає постановки питання про роль і місце правової інформації у функціонуванні правової системи. Динамічність розвитку суспільних відносин різко підвищила ціну помилки, яка виникає через відсутність або брак інформації, зокрема правової інформації.

До проблем правової інформації зверталися Є. Балашова, А. Венгеров, А. Малько, Ю.Кудрявцев, С. Москвин, М. Расолов, В. Речицький, В.Хабалов, А. Шебанов, А. Шляхов та інші. Науковці запропонували ряд визначень поняття „інформація”, наприклад, такі: „Інформація – кількість непередбачуваного в повідомленні” (А. Моль); „Інформація – це диференціація, яка змінює стан системи” (Н. Луман [1, с. 7]); „Інформація – це новизна, яка може бути усвідомлена будь-яким суб’єктом” (В. Речицький [2, с. 326]).

Інформація пронизує правову систему, виступає поряд із системними зв’язками інтегративним елементом правової системи. Загалом правова система може бути розглянута у контексті інформаційної теорії. Так, коли йдеться про джерела права, то можна назвати їх впорядкованими згустками правової інформації. Різна юридична практика на основі того ж нормативно-правового акта формується по-різному, в силу неоднакового сприйняття інформації, що міститься в ньому. Інформація, яка потрапляє в свідомість правозастосовника, проходить через певний фільтр життєвого досвіду, знань та вмінь. Рішення правозастосовника базується на інформації про юридично значимі факти та інформації про стан правового врегулювання, на основі якої приймаються юридичні рішення. У цій ситуації непоодинокі випадки, коли такі рішення доводиться приймати на основі обмеженого обсягу інформації та за обмежений час. Особливого значення у цій ситуації набуває інтуїтивна культура правозастосовника.

Правотворчість звернута у майбутнє. Правотворець намагається надати інформацію суб'єктові права про те, яка поведінка буде вважатися можливою, бажаною чи забороненою. Однак у цій ситуації існують певні ризики: виникнення ситуацій, непередбачених суб'єктом правотворчості, розбіжність між заміром правотворця та втіленням його як у конкретному джерелі права, так і на практиці правозастосування.

Інформаційні процеси також протікають і в інтерпретаційній діяльності. Багатозначність слів, складні поняття, нечіткість формулювань, оцінні поняття, суб'єктивність правотворця, інтерпретатора та правозастосовника – ось ті складові, які підвищують невизначеність правової системи.

Іманентна невизначеність правової системи протистоїть принципу визначеності правової держави як такої, де особа може загалом передбачати реакцію держави на свої дії. У цьому контексті особливого значення набуває юридична техніка як засіб зменшення такої невизначеності. Саме наявність чітких правил правотворчості, інтерпретації чи правозастосування дозволяє частково її усунути.

Надмірна складність правової системи або правового регулювання призводить до надмірних витрат, а надмірне їх спрощення – до неврахування особливостей правового регулювання різних правових явищ. Поінформованість особи щодо норм права значною мірою впливає на вибір нею своєї поведінки. Відсутність такої поінформованості тягне за собою неможливість врахувати правові фактори, що впливають на її діяльність і відповідно знижують її ефективність.

Належне функціонування правової системи тісно пов'язане з відкритістю інформаційних каналів, здатністю інформації з мінімальними перешкодами циркулювати всередині правової системи. Саме тому публічність судочинства, доступ до судових рішень, до нормативно-правових актів є тими факторами, які сприяють функціонуванню правової системи. Так, формування англійського загального права тісно пов'язане з опублікуванням рішень вищих англійських судів, а зміни в українській судовій практиці відбуваються певною мірою як результат ознайомлення українських суддів з практикою Європейського суду з прав людини.

Передусім, існування таких перешкод збільшує час на оброблення інформації та прийняття рішень, зменшує обґрунтованість прийняття рішень або взагалі призводить до правопорушень. Рух інформації у правовій системі безперечно є тим чинником активності, який забезпечує її динаміку, дозволяє пристосовуватися до змінюваності життєвих обставин. Саме дослідження ролі інформації у правовій системі дозволяє по-новому поглянути на місце в ній низки правових явищ.

1. Луман Н. Медиа коммуникации. — М.: Логос, 2005.

2. Речицкий В. Символическая реальность и право. — Львов: ВНТЛ-Класика, 2007.

А.Я. Трухан,
здобувач

*(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ОРГАНІВ РАДЯНСЬКОЇ ПРОКУРАТУРИ В УКРАЇНІ

Прокуратура була другою після суду ланкою системи радянських правоохоронних (каральних) органів. Ідеологія розбудови органів радянської прокуратури базувалася на засаді гіперболізації контрольно-наглядової функції. Наділення органів прокуратури безмежною контрольно-наглядовою функцією, яка зрештою збереглася з певними обмеженнями досі обумовлювалося невизнанням Радянською владою теорії поділу влади.

В УСРР правовою основою діяльності прокуратури з часу створення було „Положення про прокурорський нагляд”, затверджене ВУЦВК 28 червня 1922 р. [1, с. 9]. Згідно з цим документом на прокуратуру України, яка функціонувала у складі Наркомюсту, покладался нагляд від імені держави за законністю дій усіх органів влади, господарчих установ, громадських і приватних

організацій та приватних осіб шляхом порушення кримінального переслідування винних і опротестування постанов, що порушують закон. Одночасно прокуратура мала наглядати за діяльністю органів дізнання і слідства, за діяльністю органів Держполітуправління, підтримувати обвинувачення у суді, брати участь у цивільному процесі, наглядати за законністю утримання заарештованих під вартою. Прокуратуру УСРР очолював як прокурор республіки Народний комісар юстиції УСРР. Помічники прокурора республіки затверджувалися і звільнялися за його поданням Президією ВУЦВК. У систему прокуратури входили також прокурори губерній, які мали помічників, в тому числі у повітах, і військові прокурори при реввійськтрибуналах і військово-транспортних трибуналах (призначення на всі ці прокурорські посади здійснювалося прокурором УСРР). У партійному порядку всі кандидатури прокурорських працівників попередньо розглядалися Політбюро, Оргбюро або Секретаріатом ЦК КП(б)У.

Прокуратура УСРР (з 1925 р. – Генеральна прокуратура УСРР) у роки непу відігравала досить помітну роль у справі зміцнення законності. Але у наступні роки (особливо після переходу на початку 1927 р. М. Скрипника на роботу в Наркомат освіти УСРР) відбулася поступова зміна пріоритетів у діяльності Генеральної прокуратури УСРР [2, с. 175–176]. Вона зберегла всі свої наглядові функції і повноваження, але тепер партійні органи орієнтували її не стільки на контроль за діяльністю органів дізнання і слідства, скільки на допомогу їм. Повсякденною практикою стала участь прокурорських працівників разом з представниками ДПУ у різних „*трийках*” та інших надзвичайних органах, призначених для вирішення економічних і політичних завдань силовими методами. Обвинувальна функція прокуратури висунулася на перший план, прокурори стали найактивнішими учасниками показових політичних процесів другої половини 20-х рр.

1930-ті рр. в історії радянської прокуратури в Україні виявилися чи не найскладнішими за весь час її існування. З прийняттям у 1933 р. Положення „Про прокурорський нагляд СРСР” [3, с. 113] організація прокуратури ґрунтувалася на принципах *функціональності* і *територіальності*: прокуратури утворювалися відповідно

до адміністративно-територіального поділу, а організаційна побудова самих органів прокуратури здійснювалася за функціональною ознакою. Водночас існували галузеві прокуратури, зокрема транспортні та водні, що зумовлювалося особливістю діяльності у цих сферах. Остаточно централізація прокуратури завершилася у липні 1936 р. після прийняття спільної постанови ЦВК і РНК СРСР „Про створення народного комісаріату юстиції Союзу РСР”, яка передбачала створення прокуратури СРСР окремо від Народного комісаріату юстиції Союзу РСР [4, с. 225]. Фактично головною функцією прокуратури як самостійного державного інституту став нагляд за всіма сферами суспільного і державного життя, за всіма суб'єктами, включаючи як органи державної влади, так і підприємства, установи, організації та окремих громадян.

Від часу проведення соціально-економічних кампаній 1930-х рр. – індустріалізації та колективізації, курс на які не завжди відповідав інтересам народу (особливо це стосувалося державної політики на селі, де процеси колективізації не сприймалися більшістю селянства), посилювалося значення всіх правоохоронних (репресивно-каральних) органів, а прокуратури зокрема. Їй відводилися важлива роль у забезпеченні реалізації цієї державної політики, вона наділялася широкими наглядовими та репресивними повноваженнями. Загалом у 1930-ті рр. функціональна модель прокуратури не зазнала суттєвих змін: як і раніше, це була суто наглядова модель, однак загальна авторитарна система влади у країні породила найсуворіший централізований режим нагляду за дотриманням законності.

Отже, прокуратура того періоду була елементом пролетарської держави, ідеологізованої системи і виконувала ту роль та ті функції, які визначалися цією системою. Виходячи з реалій перебігу розвитку радянської державності 1930-х рр., прокуратура де-юре була органом, покликаним забезпечувати режим законності у державі, а де-факто все більше набувала рис репресивно-карального апарату, який втілював у життя генеральну лінію комуністичної партії. Усупереч принципу незалежності прокуратури партійний вплив на її діяльність був постійним і вирішальним. Тим самим органи радянської прокуратури підтримували існування в СРСР

тоталітарного режиму. До речі, у цьому контексті одним з найбільш дієвих інструментів забезпечення тотального контролю більшовицького центрального керівництва над усіма сферами суспільного життя мало стати *радянське кримінальне право* [5, с. 62–68].

У період німецько-радянської війни робота органів радянської прокуратури в Україні тим паче на мала самостійного значення, а розвивалася у централізованій системі радянської прокуратури. Прокуратура була переведена на воєнний лад, і її діяльність визначалася загальносоюзним законодавством – Указом Президії Верховної Ради СРСР „Про воєнний стан” [6, с. 46] та постановами Державного Комітету Оборони (ДКО). Важливими напрямками діяльності радянської прокуратури того часу став нагляд за точним виконанням постанов ДКО, які стосувалися правил поведінки громадян, забезпечення громадського порядку та боротьби зі злочинністю.

Характерною рисою розвитку органів радянської прокуратури в Україні у перше післявоєнне десятиріччя стала постановка перед прокуратурою завдань, які виходили за межі власне прокурорського нагляду. Зокрема, пов’язаних з посиленням боротьби з безгосподарністю, розбазарюванням промислових і продовольчих товарів, з випуском бракованої і некомплектної продукції тощо. Для виконання таких завдань прокуратура повинна була неминуче втручатися у внутрішньогосподарську діяльність підприємств, установ та організацій, що свідчило про слабкість системи державного управління у відповідних сферах народного господарства. За таких умов органи прокуратури виконували невласливу їм функцію державного управління, причому у специфічних репресивних формах. Окрім того, на органи радянської прокуратури покладалися функції боротьби з українським повстанським (національно-визвольним) рухом, зокрема у західних областях.

У період *десталінізації* органам прокуратури відводилося одне із головних місць у процесі „*відновлення законності*”. Прийняте в 1955 р. Положення „Про прокурорський нагляд в СРСР” [7, с. 83–91] спрямовувалося на поновлення демократичних принципів організації й діяльності прокуратури, розширення її прав, упорядкування функцій прокуратури. Хоча наглядова модель

прокуратури була збережена і в цьому нормативно-правовому акті. При цьому концептуально важливим є той факт, що і здійснення попереднього слідства органами прокуратури, і підтримання державного обвинувачення в суді й інші функції прокуратури продовжували розглядатися виключно у межах здійснення основної, наглядової функції прокуратури.

Правовою основою діяльності органів радянської прокуратури в Україні часу „брежнєвського застою” став Закон „Про прокуратуру СРСР” (1979 р.) [8, с. 113–115]. У цьому документі збереглися найважливіші положення законодавства про прокуратуру попередніх років, які однак подавалися, виходячи з умов того часу. Зокрема, принципово новим було положення про обов’язок органів прокуратури здійснювати нагляд за однаковим виконанням законів усіма міністерствами, державними комітетами і відомствами, підприємствами, установами і організаціями, виконавчими і розпорядчими органами місцевих рад народних депутатів, колгоспами, кооперативними та іншими громадськими організаціями. Але, незважаючи на широкі наглядові повноваження, прокуратура так і не стала дійсно незалежним органом. Органи прокуратури перебували під пильною опікою партійних органів, і основним їх призначенням було проведення лінії комуністичної партії.

Попри те, що організація радянської прокуратури в Україні пройшла декілька хронологічних етапів, створена у 1920–30-ті рр. функціональна модель прокуратури фактично збереглася до початку 1990-х рр. майже у незмінному вигляді. Упродовж тривалого періоду, аж до другої половини 1950-х рр., прокуратура тільки частково виконувала функцію забезпечення законності у державі. Ситуація певним чином змінилася після XX з’їзду КПРС в умовах десталінізації. Особливості тоталітарного політичного режиму, державного устрою, однопартійність зумовили роль і місце прокуратури в механізмі держави як контрольно-репресивного апарату з широкими повноваженнями.

1. Мурза В.В. Прокуратура в державному механізмі УСРР (1922–1933 рр.): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Харків, 2003. – 20 с.

2. Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929–1941 рр.). / За ред. О.М. Мироненка, І.Б. Усенка. – К., 2001. – 220 с.

4. Сухонос В.В. Організація і діяльність прокуратури в Україні. Історія і сучасність. – Суми: Університетська книга, 2004. – 348 с.

5. Терлюк І.Я. Огляд історії кримінального права України: Навч. посібник. – Львів: Ліга-Прес, 2007. – 92 с.

6. Прокурорский надзор: Учебник / Под ред. Г.П. Химичевой. – М., 2001. – 295 с.

3. История советской прокуратуры в важнейших документах. – М., 1952. – 323 с.

7. Советская прокуратура. Сб. важнейших документов. – М., 1972. – 222 с.

8. Советская прокуратура. Сб. документов. – М., 1981. – 342 с.

Л.В. Хомко

*(Львівська національна академія
ветеринарної медицини
імені С.З. Гжицького)*

ПОРІВНЯЛЬНЕ МІСЬКЕ ПРАВО: ЗАСАДИ ІСТОРИКО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Історія держави і права України як наука розвивається, не тільки накопичуючи нові знання про свій предмет, а й формуючи нові напрями наукових досліджень, серед яких виділяється порівняльно-історичне правознавство. Методологічна база цього наукового напрямку інтенсивно вдосконалюється, сприяє становленню філософії історії держави та права України, формуванню нових наукових підходів, зрештою, постановкою проблем узагальнюючого характеру, їх актуалізації для сучасної Української держави та права. Серед таких наукових проблем важливе місце займає історія міського права в Україні.

Загалом історія міського права вважається традиційним предметом дослідження української науки історії держави і права. Українські історики права ХІХ – початку ХХ ст. М. Владимирський-Буданов, С. Іваницький-Василенко, Ф. Леонтович, М. Максименко,

О. Маліновський, Д. Тарановський, М. Ясинський та інші в умовах становлення вітчизняної історико-правової науки започаткували підхід до вивчення міського права як самостійного, специфічного правового явища. Фактично тоді ж були сформовані методологічні установки, які успішно застосовувалися для дослідження міського права. Традиційними методологічними установками для вітчизняних вчених при вирішенні проблеми співвідношення історії міського самоврядування та міського права з іншими науковими дисциплінами були такі: 1) зв'язок історії права з іншими юридичними і політичними науками полягає в тому, що історики права не можуть проводити дослідження відірвано від відповідних теорій, понять і методів юридичних і політичних наук; 2) хоча історичні частини окремих галузевих юридичних дисциплін частково включають історико-правові знання, спеціальне історичне вивчення права не становить головного предмету таких наук; це доля історії права як самостійної спеціальної історико-правової дисципліни; 3) історія права є розділом загальної історії, тому вивчення історії права немислиме без ознайомлення з історією того чи іншого народу; 4) історія права є не тільки розділом загальної історії вона виділяється з неї за відособленим об'єктом вивчення і за специфічною обробкою вивченого матеріалу, що призводить до осмислення історичного процесу з огляду на правові цінності; 5) історія права – необхідна складова історії культури, бо право – найважливіше явище суспільного життя людей [1, с. 16]. Кожна з цих методологічних установок найбільш яскраво виявляється у працях окремих науковців. Зокрема, на безпосередній зв'язок історії міського права з історією міст і міських громад вказували Ф. Тарановський та Я. Падох. Так, Ф. Тарановський відзначав, що у Німеччині наприкінці XII ст. згідно з наданими містам привілеями формується модель вільної міської громади, виникає місто в юридичному розумінні як громада вільних людей в укріпленому місці, з правом власної юрисдикції і самоуправління, правом на ведення торгівлі та утворення цехів [2, с. 6].

На особливу увагу сучасного дослідника історії міського права заслуговують праці Я. Падоха, присвячені німецькому міському праву. Узагальнюючи матеріал про виникнення міст у правничому

розумінні, учений стверджує, що багато середньовічних міст утворилися безпосередньо з давніх римських міст, які колись у великій кількості виникли на заході та півдні Європи. Розгромлені під час міграції народів, вони зовсім занепали, але в них збереглися групи ремісників та купців, які і утворювали вільні громади міського населення. Ці міста віджили після забезпечення кордонів, а давні вільні купецькі громади стали основою нових міських громад. Я.Падох пов'язує історію міського права з історією виникнення і розвитку союзів міст. Такі союзи ставили перед собою завдання – досягати солідарності, взаємної допомоги, зосереджувати спільні маєткові засоби, необхідні у боротьбі [3, с. 27].

Більшість істориків права XIX–XX ст. розглядали міське право як багатоаспектне явище. Дослідження його давало цінну інформацію про життя міст, розвиток ремесел, торгівлі, про умови життя міщан, набуття міського громадянства, соціальну структуру міського населення, суд і правосуддя, міську архітектуру, психологію міста, міські звичаї тощо. З огляду на це у дослідженнях міського права сповна реалізується об'єктивний глибинний зв'язок загальної історії та історії права. Зрештою дослідження міського права – це завжди компроміс між радикальними політичними та цивілізаційними підходами до вивчення історії, оскільки міське право – це явище і політичної, і матеріальної і цивілізаційної історії. У той час міське право є зібранням цивільних, адміністративних, кримінальних, державних, процесуальних та інших норм. Отже, історичні частини галузевих юридичних наук насправді включають знання про нього. Але як цілісне явище міське право вивчають історики права. Одним із перших у вітчизняній історико-правовій науці юридичний підхід до аналізу міського права застосував С. Іваницький-Василенко. Він не тільки зупинявся на історичних проблемах магдебурзького права в Україні, а намагався з'ясувати зміст норм міського права та порівняти їх з аналогами у німецьких містах [4, с. 123–131]. По суті, цього вченого можна вважати фундатором порівняльно-історичного підходу в дослідженні історії міського права в Україні.

Найбільш суперечливими та дискусійними є результати реалізації методологічних установок про неможливість вивчення історії міського права без знайомства з історією українського

народу. Видатні українські історики, представники обох знаних історичних шкіл загалом негативно оцінювали роль міського права в певні періоди історії українського народу. Загальновідомою є оцінка магдебурзького права М. Грушевським. Д. Дорошенко також при вивченні історії магдебурзького права на українських землях у період литовського правління акцентує на негативних сторонах цього правового явища для українського населення. Він наголошує на тому, що міське самоврядування не сприяло поліпшенню економічного становища міщан. Вони були тісно замкнуті у мурах міста, участі в сеймі не брали. Місце православних міщан в суто українських містах заміняв чужий елемент – поляки та німці; а в економічній сфері з'явилися сильні конкуренти – вірмени та євреї.

Не стало кращим становище українського міщанства і в період польського правління. Найбільший удар українському міщанству при запровадженні німецького права наносився тим, що у привілеях на магдебурзьке право зазвичай говорилося, що міські уряди можуть займати лише католики, а оскільки католиками були німці та поляки, то вони досить швидко зосередили в своїх руках всю муніципальну владу, обмежуючи русинів у торгівлі, ремеслах, у придбанні будинків.

Щоправда, не всі історики дотримувалися таких поглядів. Загалом позитивно оцінював роль магдебурзького права І. Крип'якевич.

Більшість учених визнавало, що міське право є невід'ємним явищем української культури, причому таким, яке увібрало як традиційні українські культурні цінності, так і привнесені європейські. Не випадково знаходимо у М. Владимирського-Буданова термін „львівське міське право” [5, с. 185].

Безумовно, сучасне розуміння міського права можна застосовувати в історико-правових дослідженнях дуже обережно, зважаючи на його теоретичну умовність. Порівняльне дослідження міського права доводить, що це поняття змінювало і продовжує змінювати своє значення.

1. Гетьман О.М. Теоретико-методологічні проблеми історико-правової науки в працях українських вчених ХІХ – початку ХХ століття: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Одеса, 2006. – 20 с.

2. *Тарановський Ф.* Обзоръ памятников магдебурскаго права западно – русских городов литовской эпохи. – Варшава, 1897.

3. *Падох Я.* Історія німецького права. – Мюнхен, 1947.

4. *Іваницький-Василенко С.М.* Джерела магдебурзького права в Західній Русі й Гетьманщині // *Правова держава. Щорічник наукових праць.* Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2001.

5. *Владимирський-Буданов М.* Німецьке право в Польщі і Литві. Розвідки про міста і міщанство на Україні – Руси, в XV–XVIII ст. Частина друга. – Львів, 1904.

Н.П. Шипка

*(Львівський інститут Сухопутних військ
Національного університету
„Львівська політехніка”)*

ВИРІШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПИТАННЯ У СРСР НА ПРИКЛАДІ УГОРСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ В УКРАЇНІ

У тоталітарному радянському суспільстві національні меншини могли розраховувати лише на задоволення свого права на освіту, захист культурних інтересів спільноти. Правова політика Радянського Союзу щодо національних меншин, зокрема угорців, здійснювалася під гаслом так званого „злиття націй”, тож будь-яка самостійна політична діяльність чи створення будь-якої громадської організації етнічної спільноти були неможливі.

Програма партії, прийнята XXII з’їздом КПРС 1962 р., проголосила перспективу зникнення національних меншин, бо „розгорнуте комуністичне будівництво означає новий етап у розвитку національних відносин у СРСР, що характеризується зближенням націй і досягненням їх повної єдності” [1, с. 282]. Це положення конкретизовано на Всесоюзній нараді „Розвиток національних стосунків за умов переходу від соціалізму до комунізму”, що відбулася наприкінці 1963 р. у м. Фрунзе (Киргизька

РСР). В її резолюції наголошувалося, що в країні відбувається „такий процес, коли ...підготовляються умови подолання всього того, що відрізняє одну націю від іншої, і формуються їх спільні риси в усіх сферах матеріального і духовного життя”. Хоч Програма КНРС дозволяла “забезпечувати і надалі вільний розвиток мов народів СРСР, повну свободу для кожного громадянина СРСР розмовляти, виховувати і навчати своїх дітей будь-якою мовою, не допускати ніяких привілеїв, обмежень або примусу у вживанні тих чи інших мов. В умовах братерської дружби і взаємного довір’я народів національні мови розвиваються на основі рівноправності і взаємозбагачення” [1, с. 281].

Національні меншини реалізовували своє конституційне право на освіту та інші культурні надбання. Це стосувалось зокрема і угорської меншини, що проживала компактно на території Закарпаття. В області у 1957/58 навчальному році угорська мова була основною у 100 школах, угорською видавалося 2 обласні газети, 17 колгоспних багатотиражних газет, 47 назв книг тиражем 250 тис. примірників, у 1963 р. в Ужгородському державному університеті відкрили кафедру угорської мови та літератури. 1964 р. у видавництві „Карпати” створено редакцію угорської літератури, з 1972 р. угорською мовою щодня (крім понеділка) протягом години вело передачі обласне радіо, транслювали телепередачі (50 хвилин на тиждень), і один фільм щотижня [2, с. 232]. Саме реалізація культурних та освітніх потреб угорської меншини, усвідомлення спільних цінностей та власної самотності стали об’єктивною передумовою для громадської активності угорців.

Надання незначних, окремих поступок національним меншинам було зумовлено існуванням ідеологічного протистояння з капіталістичними країнами. Особливу увагу приділяли меншинам, що мали державність за межами УРСР, саме до них пропонувалося продовжити ідейне перевиховання у радянському дусі.

Події в Угорщині 1956 ро. спонукали радянський уряд обмежити угорську національну меншину у праві на інформацію та контакти із закордоном, почалися репресії угорців. Так, у 1956 р. за антирадянську діяльність заарештували 29 громадян угорської

національності [3, с. 397]. На пленумі Закарпатського обкому КПУ (27 травня 1959 р.) пояснювали занедбаність ідейно-виховної роботи серед угорців прослуховуванням ними закордонних радіопередач, використанням закордонних періодичних видань, поганим матеріально-технічним станом культурно-освітніх закладів. Обком КПУ на тому ж пленумі доповідав місцевому активу, що багато партійних організацій враховують факт проживання 145 тисяч угорського населення та вживуть відповідних заходів для подолання пережитків угорського націоналізму [3, с. 398].

Такі насильницькі заходи спровокували незадоволення серед угорської спільноти, що вилилось у прагненні меншини до адміністративно-територіальної автономії. Так, у середовищі угорської меншини плекалася й активно поширювалася ідея автономного національного округу в складі УРСР.

Її ініціаторами виступали викладач Ужгородського державного університету Ш. Фодов і член СП СРСР В. Ковач. До цього факту належно поставились репресивні органи, що провели виховну роботу. Власне це і дало підставу Закарпатському обкому партії 16 жовтня 1975 р. інформувати ЦК КПУ про припинення існування небезпечного осередку угорського націоналізму [3, с. 10].

Такий вибух національної свідомості свідчив про сформованість консолідованого національного колективу угорців, який для підтримки своєї національної ідентичності був готовий вдатися до політичних дій.

Незначні зміни в офіційному ставленні до національних меншин можна простежити лише з 1982 р. Це пояснюється новим витком ідеологічної боротьби у вигляді кампанії за права людини. КППС, намагаючись переконати світову громадськість у відсутності проблем у цій сфері, вирішила використати ювілей утворення СРСР як доказ цього. З цією метою ухвалено постанову ЦК КППС від 19 лютого 1981 р. „Про 60-річчя утворення СРСР”. У ній, попри необхідність посилення боротьби з націоналізмом, наголошувалося на недопустимості зневажливого ставлення до специфічних інтересів націй і народностей. У цій постанові вперше вжито термін „національні

меншини” – тільки щодо трудящих капіталістичного світу, яких начебто жорстоко експлуатують і дискримінують за расовою та національною ознакою [4, с. 247–263].

У галузі економіки і будівництва в районах, де проживали угорці, за 50 років радянської влади менше будувалося промислових об’єктів, ніж в інших районах області. Це посилювало аграрний характер угорських районів, загострювало проблему зайнятості населення. Угорська національна меншина, перебуваючи в національній та культурній опозиції до радянської влади, зосередила свою увагу на збереженні національно-культурних та історичних традицій [2, с. 299].

Угорський національний рух не мав аж до середини 80-х рр. системного характеру. Незважаючи на зростання економічних проблем і політичний застій, радянський режим наполегливо утискав національні рухи у велетенській імперії.

Суспільно-політичні зміни початку 90-х рр. спровокували активне включення угорської національної меншини у боротьбу та конфлікт за політичну владу, соціальне становище, збереження та розвиток культурних цінностей. Демократичні зміни в державі надали свободу для самовираження та публічної діяльності, яку активісти угорської національної меншини насамперед спрямували на організаційнегуртування угорської спільноти.

1. Програма КПРС, прийнята XXII з’їздом КПРС. – К.: Політвидав України, 1964.

2. *Рябошапко Л.* Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000): Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 484 с.

3. Magyarok a világban. Kárpát-medence (Kézikönyv a Kárpát-medencében, Magyarország határain kívül élő magyarságról) / Sorozatfőszerkesztő dr. Kasza Sándor. – Budapest: Ceba Kiadó, 2000. – 803 old.

4. Комунистическа партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1981–1984). – М.: Политиздат, 1987. – Т. 14. – С. 247–263.

ПРОЦЕДУРА ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ КРИМСЬКИХ ТАТАР У СУЧАСНИХ УМОВАХ УКРАЇНИ

В Українській державі тривають процеси становлення та розбудови демократичного суспільства. В умовах запізнілого, що є цілком об'єктивним, реагування з боку держави у правовій площині на той чи інший виклик релігійного, етнічного чи політичного характеру створюються передумови до гострих конфліктних ситуацій. Зрозуміло, що це є однією із загроз національній безпеці України (наприклад, таким її елементам, як соціальна чи економічна безпека тощо). Тому в інтересах держави запобігати виникненню подібних загроз.

Одним із джерел нестабільності у масштабі України є неповністю розв'язане так зване „кримсько-татарське питання”. З причин інертності державного керівництва Криму в подоланні колоніального мислення, що проявляється в нерішучості і нерозважливості рішень, у поступках дестабілізуючим силам, кримські татари, які повернулися на Батьківщину, досі позбавлені чіткого громадянського і правового статусу. Ця обставина підтверджується словами відомого кримсько-татарського лідера, народного депутата України Р.Чубарова: „Нам не уникнути вирішення питання статусу кримсько-татарського народу в Україні, оскільки це цілісний народ, який живе на своїй території, де він сформувався як етнос, і ця територія повністю перебуває у складі держави Україна. За межами України у кримських татар нема ні іншої етнічної території, ні етнічно спорідненої держави”.

Правове врегулювання місця кримських татар у громадянському суспільстві України на сьогодні є актуальним завданням, розв'язання якого дозволить зняти напругу на

українському півдні і збагатити державний досвід у державницько-орієнтованій співпраці між Києвом і регіонами.

З відновленням 1991 р. державної незалежності України та поверненням кримських татар, депортованих в роки сталінського тоталітарного режиму, перед українською владою постало питання врегулювання їх статусу. Ця проблема ускладнювалася надзвичайно сильними проросійськими впливами на Кримському півострові з початку 90-х рр. Зовнішній чинник утруднював можливість органам державної влади України при вирішенні цієї проблеми і тому не дозволяв українській владі врахувати позитивний досвід урядових установ Української Народної Республіки, гетьманату П. Скоропадського, УГВР.

Нові політичні реалії поставили на порядок денний проблему повернення кримським татарам правового статусу корінного населення України. Так, вже Другий курултай (Національні збори) кримсько-татарського народу взагалі висунув вимогу відновлення національної державності.

Вирішення проблем визначення статусу кримських татар в нашій державі пов'язане з певними труднощами. По-перше, тепер немає чіткого уявлення про специфіку ситуації, прав та обов'язків корінних народів і національних меншин, які проживають на території держави. Свідченням цього є Конституція України, де у ст.ст. 11, 92 та 119 вжито термін „корінний народ”, але конкретно не вказано, кого мається на увазі.

Конституція Автономної Республіки Крим (схвалена Верховною Радою України в грудні 1998 р.) не визнає кримських татар корінним народом України, а Курултай і Меджліс кримсько-татарського народу – його представницькими органами.

Без чіткого визначення належності кримських татар до національної меншини або до корінного народу не вдасться не лише створити дійове нормативно-правове поле, а й зняти міжетнічні суперечки на півдні України.

Такі вимоги кримських татар суперечать ст. 13 Конституції України, в якій зазначається, що „земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу ...

є об'єктами права власності українського народу". А за Конституцією поняття „український народ” розуміється в політико-державному сенсі: до нього належать усі громадяни України незалежно від національності. Тому гіпотетична поява в законодавстві ще одного суб'єкта права власності на землю – корінного народу – зумовить неоднозначність рішень і, як наслідок, проблематичність міжетнічних відносин у Криму, особливо, якщо враховувати політико-економічно-кримінальні розбірки навколо земельних ресурсів. До того ж відомо, що ст. 24 Конституції України забороняє пільги і привілеї за національною ознакою. За базовими правовими документами ООН кримських татар неможливо ідентифікувати як корінний народ.

Отже, на підставі українського досвіду щодо порозуміння титульного народу з іншими народами, які проживали в той чи інший час в нашій державі, в тому числі і національними меншинами, а також опираючись на базові міжнародні документи, українській владі слід, по-перше, активізувати національний законодавчий процес з метою всебічного обговорення й ухвалення Верховною Радою закону про статус кримсько-татарського народу України та Концепції державної політики України щодо корінних народів. При цьому в основу правового визначення сторін має лягти своєрідний універсал національної єдності, в якому слід закріпити історичну спадковість Криму як території українського поселення і розвитку, і неможливість пропаганди чи реалізації антиконституційних програм майбутнього Криму.

По-друге, важливо реально використовувати рекомендації, постанови та інші нормативні документи виконавчої влади для забезпечення політичних, соціально-економічних та етнокультурних прав кримських татар як окремої нації, що не має власної державності.

На сьогодні статус кримсько-татарського народу у правовому полі визначається наступною категорією: це є народ, який постраждав внаслідок депортації, але є громадянами України і виявляє себе як національна меншина. Саме це не задовольняє кримських татар, які прагнуть статусу корінного народу, і залишається гострим політико-правовим питанням. Однозначно

воно потребує розв'язання, при чому державі слід віднайти форму визначення статусу кримсько-татарського народу, відмінну від національної меншини і корінного народу водночас.

Таким статусом слід посилити інтеграцію кримських татар у громадянське суспільство України, чим офіційний Київ забезпечить собі надійний захист державних інтересів на Кримському півострові. Такий статус має передбачити інтенсифікацію розвитку само-бутньої кримсько-татарської культури, вивчення і впровадження кримсько-татарської мови у сферу освіти і окремі виконавчі органи, врахування кримсько-татарського звичаєвого права і, що обов'язково, повнокровне представництво кримських татар в органах державної влади. Цим усунуться притаманні ще політичній верхівці України і Криму, численній верстві українського населення негативні стереотипи щодо загрози кримських татар національній безпеці України, активізуються процеси сприйняття на півдні України євроатлантичних устремлінь держави, досягнеться залучення до українськоцентристського інформаційно-економічного простору громадян України з південних і східних її областей.

О.М. Балинська,

кандидат юридичних наук

*(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ВЕРБАЛЬНИЙ БІХЕВІОРИЗМ ЯК МЕТОД МАНІПУЛЮВАННЯ СВІДОМІСТЮ

Перш ніж вдатися до детального аналізу задекларованої теми, необхідно з'ясувати, що саме ми розуміємо під терміном „свідомість” (тобто, що власне піддаватиметься маніпулюванню засобами вербального біхевіоризму), а також що входить у поняття „вербальний біхевіоризм”.

Доволі вичерпну відповідь на перше запитання, і ми з нею погоджуємося, дав у інтерв'ю журналу „І” директор Інституту філософії НАН України професор Мирослав Попович, коли його запитали про зародження концепту „свідомість”, який можна розглядати як такий, що піддається маніпулятивному впливу. Він сказав так: „Свідомість в українській і російській традиції з'являється як переклад німецького *Das Bewusstsein*, що дослівно означає „осмислене, пізнане буття”. Це взагалі не те, що ми сьогодні називаємо свідомістю, але це дуже характерно саме для раннього модерну, особливо для просвітництва, тому що ототожнюється знання і той психічний стан, який ми називаємо свідомістю. ... Коли ми говоримо про свідомість, ... маємо на увазі весь комплекс „Я”, тобто проекти, дії, вчинки, чини...” [1, с. 11].

Слід звернути особливу увагу на вислів „психічний стан”, який М. Попович застосував для розкриття суті свідомості як такої, бо власне цей елемент її „структури” найбільш вразливий для маніпуляції та іншого впливу ззовні.

Загалом же свідомість необхідно розглядати як систему, до складу якої входить рацію (сфера інтелекту, в яку можна втручатися лише засобами аргументації, а це далеко не маніпуляція), сфера

практичної дії (тут можливе деяке посилення впливу, вказавши, як саме можна досягти мети) і сфера внутрішнього почуття (канали, через які маніпулювати найпростіше).

При цьому необхідно акцентувати, що саме у сфері мовлення лежать основні можливості маніпулювання свідомістю. Одним із перших відкрив цей важливий напрям застосування психоаналізу Джеймс Вайкері, який вивчав підсвідомий чинник у семантиці. Однак найбільше визнання цьому вченому принесло його відкриття, базоване на попередньому, т.зв. сублімальної (тобто підсвідомої) реклами (або сублімального кіно) [2]. Це відкриття базувалося на знанні того, що процеси сприйняття нелінійні, вони мають чітко визначені пороги; у свідомість людини проникають лише ті сигнали, які за своєю силою і тривалістю не перевищують певний поріг, а інші – слабші і короткотривалі сигнали (шуми) відсіюються.

Сублімальну рекламу застосовували у кінотеатрах, проектуючи на екран у проміжках між кадрами кінофільму на коротку мить (0,003 сек.) слова (наприклад, „кока-кола” або „поп-корн”). Ці сигнали були нижчими від порогу сприйняття, оскільки свідомість фіксує зорові образи, які затримуються не менше, ніж на 0,05–0,06 сек. Сигнали, послані другим проектором, око все одно бачило, але змогло „передати” зображення лише у підсвідомість, і цього було достатньо, щоб після перегляду фільму глядачі „не відомо чому” купували саме рекламований у такий спосіб товар. Ці досліді називали впливом на підсвідомість на рівні підсприйняття.

Подібна практика була заборонена в Америці, але у країнах СНД, зокрема в Україні, останнім часом доволі широко застосовуються, для прикладу, відеокурси (аудіокурси) іноземних мов, які роблять можливим запам'ятовування понад 2000 слів за 60 годин занять.

Починаючи з 50-х рр. ХХ ст., методика інтенсивного навчання, базована на сублімальному впливі, застосовувалася спецслужбами для підготовки агентів і дипломатів. У контексті тієї ж підготовки застосовували ще один метод біхевіоризму – психологічний захист, поняття якого увійшло у доктрину маніпуляції свідомістю із психоаналізу. Спочатку цим терміном позначали особистісне, внутрішньо психологічне, потім межі розширилися і почали говорити

про „психологічний захист” міжособистісний, а далі – міжгруповий. У прикладній психології є напрям, який займається на лаштуванням психологічного захисту делегацій, що відправляються на переговори.

Проблему захисних механізмів психіки, які протидіють втручанням ззовні, розробив ще З. Фрейд (1856–1939 рр.) [3]. Звичайно, успіх маніпуляції свідомістю наполовину залежить від уміння нейтралізувати засоби психологічного захисту окремої людини чи цілих груп. У другому випадку йдеться не про класичний психоаналіз особистості, а про вивчення колективного підсвідомого. По це – у вченні К.Г.Юнга щодо захисної ролі символів [4].

Маніпуляція свідомістю (як певний тип влади над людиною і до певної міри як ідеологія) стала можливою завдяки тому, що була знята заборона певних символів (здебільшого релігійних чи морально-етичних вимог). Кожна нова епоха висуває нові вимоги, нові цінності, відкидаючи або ігноруючи створені попередньою епохою, формуючи нові норми соціальної поведінки і свідомості.

У рамках психологічної доктрини з початку ХХ ст. розвивається й інша, паралельна психоаналізові течія – біхевіоризм (від слова behavior – поведінка). Його засновник Д. Уотсон ще у 1914 р. заявив, що „предметом психології є людська поведінка” [5, с. 255]. Пізніше він навіть стверджував, що будь-яке немовля можна перетворити на суддю або злочинця, застосувавши певні засоби впливу через методологію біхевіоризму. Іншими словами, технологія біхевіоризму як засобу маніпуляції і програмування майже всесильна.

На відміну від психоаналізу біхевіорист відходить від усіх суб’єктивних чинників (мислення, емоцій, прагнення і т.д.) і розглядає поведінку виключно як функцію зовнішніх стимулів. Це доволі механістичне уявлення про людину, яку розглядали як машину, що управляється ззовні з притаманним машині детермінізмом (точною передбачуваністю реакцій у відповідь на управлінський вплив), дещо змінили прихильники необіхевіоризму, а згодом вербального біхевіоризму.

У цілому теорія мовленнєвого біхевіоризму належить саме Б.Ф. Скінеру. Згідно з цією теорією, психологічне завдання вивчити мову – двоєке: по-перше, описати типи вербальних висловлювань,

по-друге, пояснити їх. Крім цього, Скінер вивів свою теорію розуму, думки і філософії, яку він сформулював так: „...потрібно дослідити поведінку окремої людини, бо свідомість – це приватне і суб’єктивне, а не публічне і об’єктивне” [6, с. 27]. Скінер – прихильник і речник оперантного навчання – вважав, що оволодіваючи мовленням, ми отримуємо знання, формуємо відносини, цінності, страхи, особистісні риси і самооцінку. На його думку, особистість – це той досвід, якого людина набула протягом життя (у т. ч. опосередковано через мовлення); це набутий набір моделей поведінки. Праці Скінера найбільш аргументовано доводять, що вплив оточуючого середовища (зокрема, через мовлення) визначає поведінку.

Л. Блумфілд у своїй моделі біхевіористського підходу до лінгвістики спробував відобразити мовлення у його реальному оточенні і при цьому показав найсуттєвішу характеристику цього оточення: мовленню передують і за ним настають практичні події, що (принаймні, ті, що відбуваються після мовлення) є суттю дії комуніканта, який зазнав мовленнєвого впливу. В заслугу Блумфілду треба поставити й обґрунтування регулятивної функції мовлення – це, за його висловом, „основна функція мовлення, яка здійснюється через передачу інформації у процесі мовленнєвого спілкування” [7, с. 27].

Мовлення як своєрідна діяльність не стоїть нарівні з іншими видами діяльності людини, а займає центральне місце у процесі психологічного розвитку. Розвиток мовлення внутрішньо пов’язаний із розвитком мислення і свідомості в цілому.

Вербальний біхевіоризм передбачає обов’язкову наявність комунікації. Спілкування – це специфічна форма координації поведінки декількох індивідів. Через висловлювання мовець (продуцент мовлення) демонструє слухачеві, що він гов’язує з ним певні сподівання. По-перше, він сподівається, що адресат зрозуміє його комунікативну мету („сподівання на розуміння” [7, с. 83]); по-друге, мовець сподівається, що слухач, розуміючи його мету, здійснить те, що „наказувала” мета, або зробить щось інше, що можна було б вважати оправданням чи поясненням невиконання мети мовця („сподівання на реакцію” [7, с. 84]). Відповідно до цього

принципу і будуються всі висловлювання. Основними методами вербального біхевіоризму є вплив, навіювання, переконування.

А оскільки комунікативні процеси, в яких проявляється психічна мовленнєва і моторна поведінка особи, відбуваються неізольовано, у певному соціумі, то вербальний біхевіоризм має всі шанси стати „лабораторією суспільства”, у якій моделюватимуться ситуації, які сприятимуть формуванню певного типу поведінки індивідуума і скеровуватимуть завдяки мовленню (засоби масової інформації і т. п.) його вчинки у задане русло.

1. Попович М. Байдужість – поле для маніпуляції // І. – Львів. – 2003. – № 30. – С. 10–25.

2. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. – М.: Алгоритм, 2000. – 686 с.

3. Фрейд З. Лекции по введению в психоанализ. – М.: Экспо, 2001. – 347 с.

4. Юнг К.Г. AION. Исследования феноменологии самости. – М.: Рефл-бук; Ваклер, 1997. – 330 с.

5. Уотсон Дж.Б. Психология как наука о поведении / Основные направления психологии в классических трудах. Биехвиоризм. – М.: ООО „Изд-во АСТ-ЛТД”, 1998. – С. 252–672.

6. Skinner B. Verbal Behavior. – L., 1957. – 374 pg.

7. Обращение. Текст. Высказывание. – М.: Наука, 1989. – 176 с.

В.С. Бліхар,

кандидат філософських наук

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Однією з базових ознак правильного суспільного розвитку є, безумовно, сприяння матеріальному добробуту та духовному збагаченню одиниць суспільства. Вже сам спосіб такої дії і визначає політичні, соціальні, державні, морально-життєві процеси. Відомо, що, скажімо, економічна структура суспільства є реальним

економічним базисом цього суспільства, а політичні, ідеологічні, юридичні явища – надбудови [1]. Однією з таких надбудов є і держава, творення якої прямо пропорційно залежить від морального устрою і духовного збагачення тих, хто бере безпосередню участь у державотворенні.

„Держава” – термін, який трактується у різний спосіб. Зрештою, існує декілька значень розуміння цього терміну, а серед них такі: а) субстанціональний; б) атрибутивний; в) інституціональний; г) міжнародний тощо. Узагальнити можна таким чином: „Держава – головний інститут політичної системи, який містить законодавчу владу, тобто право встановлювати, регламентувати соціальні норми і правила суспільного життя у межах визначеної територіальної цілісності, використовувати легітимні методи змушення для їх виконання по відношенню до всіх членів суспільства” [2, с. 178].

Чимало дослідників, науковців і політологів стверджують, що однією з причин суспільної кризи є вродження у свідомості рівня моральності, опертої ще на старих цінностях тоталітаризму. Для того, щоб якимось виправити таку ситуацію, необхідно обов’язково звернути процес державотворення не лише в бік твердого етикету чи етичних норм, а й у бік богословського трактування творення держави та суспільства.

Основою життя, прожитого достойно, ще за часів Сократа вважалася лише мораль, тобто згідно зі Сократом, лише моральна особистість здатна бути щасливою. Аристотель, передусім, відзначав, що ціль моралі полягає у навчанні людини бути моральною, а тому й щасливою.

Мораль містить у собі нормативний характер, опираючись на розум і волю, стоїть пліч опліч із розвитком суспільства, держави тощо. Тому існує таке поняття як моральна свідомість, яка, за твердженням М. Фляк, є однією з форм суспільної свідомості і є сукупністю ідеальних моральних норм, що охоплюють і відтворюють суспільне буття. Моральна свідомість є ідеальним відображенням і впорядкуванням моральної практики і моральних відносин [3, с. 165]. У принципі, проблематичність співіснування чи взаємовідносин між державою і мораллю, між політикою і

мораллю була, є і буде однією з головних у політичній та етичній теоріях. Зрештою, ця проблематичність визначалася ще у творах давньогрецьких філософів. Свого часу в одній з українських газет Володимир Литвин писав: „Оптимальне співвідношення політики і моралі на різних етапах розвитку суспільно-політичного життя було, є і буде предметом наукових досліджень істориків та філософів, політологів і соціологів, психологів і політтехнологів. А ще більший інтерес до етичної політики мають ті громадяни, члени соціуму, на кого спрямована дія політичних структур, хто на собі, у своєму повсякденному житті відчуває наслідки наявності чи відсутності моралі в політиці” [4].

Досить ґрунтовно, проблематичність між державою і мораллю досліджував Тома Аквінський, який стверджував, що держава має божественне походження, що церква має духовну вищість над державою, а звідси він наголошував на тому, що єдиним джерелом моралі є лише всемогутня воля Бога, підкорення їй – моральний обов’язок кожної окремої людини. Слід сказати, що у сучасному вимірі, моральний закон вимагає, перш за все, духовності та патріотизму громадянина щодо своєї держави, оскільки мораль окремої людини справляє відповідний вплив на життя усієї держави. Беручи до уваги те, що сьогодні в Україні, як ніколи раніше, панує духовний занепад, а радше моральна деградація, то висвітлення того, як має бути насправді, стає щораз то актуальнішим. Зрештою, необхідність моральної відповідальності людини простежується у всіх сферах суспільного життя.

Людина ХХІ ст. перебуває у розриві не лише з християнською мораллю, а й із загальнолюдськими цінностями. Можливо тому, що християнство посилює трагічний момент життя, про який писав М. Бердяєв, оскільки уприсутнюється конфлікт християнського світосприйняття з нашими колишніми стереотипами, з одного боку, та з колишніми віруваннями, які через плин часу перетворилися у суєвірну похибку – з іншого. „Християнську правду, – писав філософ, – важко виконати у житті тому, що вона зіштовхується не лише з глибокими нашими інстинктами, збереженими з давніх часів, але й з цінностями, від яких нам важко відмовитися. Проте, тут не відкривається суть трагічності цілковито. Для того щоб вона

відкрилася, необхідна досконала свобода від перехідних умов соціального буття, від суєвірних страхів та стереотипів” [5].

У загальному є декілька моральних засад державотворення, а серед них хочеться виокремити лише дві, найоптимальніші та найвпливовіші, як на сьогодні – правду та справедливість.

Бог нагородив людину здатністю відображати навколишнє середовище та передавати свій досвід іншим. У такий спосіб люди спілкуються між собою, намагаючись при цьому базувати свої взаємовідносини на підвалинах справедливості. Відповідно правда – це адекватне відображення реальності у свідомості, а тому правда – це необхідна умова та передумова справедливості [6]. З іншого боку, справедливість „визначається як поняття моральної свідомості, що характеризує захід впливу та вимоги прав і благ особистостей або соціальної спільноти, міру вимогливості до особистості, правомірність оцінки економічних, політичних, правових явищ дійсності і вчинків людей, а також їх самооцінки” [7, с. 13].

Здебільшого прийнято вважати, що справедливість це те мірило, яке оцінює відношення до інших, що відображає радше суто юридичний підхід: „око за око, зуб за зуб”. Людина брала собі право віддавати те, що й отримувала – удар за удар; ненависть за ненависть і так далі. Ісус Христос вказав на помилковість такого трактування: „А я говорю вам: не протився злому. І коли вдарить тебе хто у праву щоку твою, – підстав йому і другу. А хто хоче тебе позивати й забрати сорочку твою, – віддай і плаща йому...” (Мт. 5, 39-40), „А я вам кажу: любіть ворогів своїх, благословляйте тих, хто вас проклинає, творіть добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто вас переслідує...” (Мт. 5, 43-47). Тобто доки людина буде дотримуватися так званої „справедливої віддачі”, вона не буде спроможна вирватися з тенет несправедливості. Романо Гуардіні писав з цього приводу: „Доки ти залишаєшся у полоні неправоти та помсти, удару та контрудару, нападу та оборони, ти увесь час втягуєшся знову у несправедливість, тому що відчуття неunikно наштовхує переступити межу, – не говорячи про те, що саме бажання помсти найшвидше є несправедливим, тому що перевищує міру прав людини” [8, с. 121]. Це означає, що той, хто бажає за будь-яку ціну помститися, ніколи не встановлює

справедливості. Коли ж починається зведення рахунків з неправдою, сама ж неправда пробуджується у власному серці, а відтак – творить чергову несправедливість. І лише тоді, коли людина переможе себе – зможе звільнитися від переслідування страху перед несправедливістю. Істинно справедливою є лише та особа, яка шукає дещо більше за просту справедливість. Це дещо „більше” полягає у силі, спроможній розірвати кайдани неправди та несправедливості.

1. <http://ebk.net.ua/index.htm>.

2. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. – Минск, 1998.

3. Фляк М.М. Моральнісне підґрунття галицької педагогіки: Дис. ... канд. філософ. наук. – Львів, 2003. – 165 с.

4. Литвин В. Моральна політика як нова цінність української демократії // Голос України. – 2006. – 18 березня.

5. Николай Бердяев. О назначении человека. Часть вторая // www.krotov.org/berdyayev/1931/O_nazn06.html/.

6. http://istok.ru/jews-n-world/Carmell/Carmell_1_6-11.shtml#6.

7. Бербецкина З.А. Справедливость как социально-философская категория. – М., 1983. – С. 13.

8. Романо Гуардини. Господь. – Брюссель, 1995.

Г.С. Боровська

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

ДО ПИТАННЯ ОСУДНОСТІ І ПОКАРАННЯ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ПРАЦЯХ ПАМФІЛА ЮРКЕВИЧА

Ця тема безпосередньо пов'язана з дослідженнями П. Юркевича у царині теорії держави і права. Ідея держави, її походження ґрунтується на необхідності охорони права і діяльності двох головних законів: юридичного і суспільного побуту [1]. Охорона

права, прагнення до самозбереження, право власності, захист інтересів, дотримання угод – це ті проблеми, що становлять підстави для розвитку форм цивільного і кримінального права. Підставою П. Юркевич вибудовує власну концепцію осудності і покарання, виходячи з головних суспільно-соціальних етично-правових регулятивів – справедливості та закону. Справедливість – визначальна категорія філософії права, середина між коєнням беззаконня і страждання від беззаконня, уособлює чесноту виконання закону як припису і сенсу; закону як гаразду (спільного добра).

На думку П. Юркевича, той, хто дотримується закону, має у собі всі чесноти, і особа як член суспільства в стані впроваджувати у життя ідею справедливості. Проте людина здійснює вчинки за визначеною мотивацією (одні обирає, інші заперечує). Це слугує підставою для схвалення або осуду. В цьому випадку, як підкреслює вчений, вчинки людини залежать не тільки від її розуму, а й від її волі. Невільні вчинки, коли людина не дотримується законів писаних і неписаних, є наслідком насильства або незнання. Цим створюється проблема визначення функціонування закону (юридичної сторони), тобто змішування ідеї права і справедливості, юридичної теорії і практичних застосувань. Право виходить з окреслених тверджень – кожний вчинок стосовно інших вчинений добровільно є або добродійністю або злочином (закони справедливості у еллінів, вчинки правомірні і неправомірні).

Завдання філософії права П.Юркевич бачить в тому, щоб встановити співмірність категорій права: заслуженої відплати і справедливості. Право визначає взаємодію розумних істот на загальновизнаних підставах, проте поза межами права є ряд вчинків, які визначаються як добродійність і злочин. Ідея справедливості як самостійна ідея діє як закон для визначення злочину у правопорушенні. Законність встановлюється не тільки фактом права, а й на ґрунті справедливості і визначає ступінь провини за правопорушення. Власне тому справедливість протиставляє праву – обов'язок. У юридичній сфері, як зауважує учений, повинні міститися умови для правових вимог у дусі справедливості, оскільки право не могло б відповідати своїй ідеї, якби воно було

тільки правом покарання і не було б правом помилювання. Така тотожність повинна бути використана при вдосконаленні кримінального права, і тоді покарання злочинця може бути замінено його виправленням. Початком права, на думку ученого, є ідея справедливої віддяки, тому кожна спільнота відповідно до ідеї справедливості є системою правомірних відносин і справедливих віддяк.

У вимірі права (і неправа), у системі суспільних відносин П.Юркевич звертається для стороннього присуду (авторитету третьої особи), оскільки це визначає межі та зміст права за спільним для всіх законом. Влада у цьому випадку є джерелом, до якого звертаються після присуду судді поважати право (можливо через примус). Справедливість в умовах дії спільноти породжує моральний стан, який можемо назвати громадянською честю, але у даному випадку процес розвитку права суто моральний. Захист права і громади окрім судді і суду залежить від сили громадської думки, яка своїм виразом позбавляє правопорушника моральної гідності та честі.

В теорії і практиці, на думку вченого, не напрацьований перехід від права до примусу, тому єдино властивий праву захист полягає у громадському вирокі честі правопорушника. Страх сорому, безчестя є і моральною санкцією права водночас. Відповідно сутність соціального прогресу полягає у розвитку громадської думки щодо усвідомлення гідності права. Громадська думка буде служити охороною права там, де публічна оцінка вчинків відбувається за справедливістю. Звісно примус, який є охороною права, за справедливістю немислимий без насильства, але мислитель підкреслює, що влада наставлена Богом, є справою вищого порядку речей, норми якого треба захищати силою.

Людині як юридичній особі у суспільстві належить правомірна вільність і відповідно суспільство каратиме злочинця задля охорони права. П. Юркевич визначає теорію осудності як складову концепції державотворення, що з розвитком освіти, просвітництва удосконалюється і за провини ставиться лише така дія, яка за існуючим позитивним правом визначається як злочин, тобто вчинки

зроблені з наміром. В історії політичних учень державотворення спільнота як самодостатнє об'єднання повинно працювати над тим, щоб допомогти громадянам досягти доброчесності у дотриманні закону.

1. Юркевич П. Історія філософії права, філософія права, філософський щоденник. – К.: Український світ, 2000. – С. 88–100, 208–222.
2. Філософська і соціологічна думка. – 1996. – № 3–4. – С. 38–80.

М.А. Бучин,

кандидат політичних наук
(Національний університет
„Львівська політехніка”)

НЕЙТРАЛІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО РЕСУРСУ ЯК ЧИННИК ПОБУДОВИ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Ставши незалежною державою, Україна приступила до побудови демократичного політичного режиму, однією з основних ознак якого є наявність вільних демократичних виборів. Однак виборчий процес у нашій державі в останні роки характеризується застосуванням адміністративного ресурсу, рівень використання якого набуває щораз більших масштабів. Адміністративний ресурс поступово стає одним з головних елементів політичного життя нашої держави. Це зумовлює актуальність вивчення суті цього явища та шляхів його нейтралізації.

Під адміністративним ресурсом ми розуміємо наявність у суб'єкта виборчого процесу у силу його приналежності до влади, додаткових ресурсів, які дозволяють йому здійснювати законний чи незаконний вплив на виборчий процес і волевиявлення виборців з метою досягнення особистих чи групових цілей. Для того, щоб визначити шляхи, за допомогою яких можна нейтралізувати адміністративний ресурс, спочатку потрібно чітко з'ясувати, чи є він злом, з яким потрібно нещадно боротися. Поставлене питання

потребує дослідження ще й тому, що існують не лише негативні трактування адміністративного ресурсу, а й нейтральне та позитивне його бачення.

Пряме порушення законодавства, тиск на виборців та конкурентів, порушення органами державної влади прав і свобод громадян є безперечним злом. Для кожної влади у будь-якій державі притаманне бажання боротися за своє виживання. Існує точка зору, що кожен кандидат під час виборчої кампанії повинен використовувати весь арсенал ресурсів (в тому числі й адміністративний ресурс), які є в нього. Адже буде несправедливо, коли кандидат, який все життя наводив зв'язки, заробляв гроші, формував свій імідж тощо, буде поставлений у рівні умови з кандидатом, який не має за своєю спиною ніяких ресурсів. Вибори існують для того, щоб задіяти і продемонструвати всю силу своїх переваг не лише виборцям, а й суперникам, які осмілилися піти на рожен, не признавати вашу владу, авторитет, здібності.

Крім того, влада у більшості країн (зокрема і в Україні), як правило, дотримується центристських позицій. Вважається, що адміністративний ресурс „... дозволяє відсторонити (чи хоча б віддалити) від влади відвертих демагогів та популістів, найбільш „відморожених” представників кримінального світу, політичних екстремістів і радикалів” [1]. А отже, діючи таким чином, адміністративний ресурс вносить у політичне життя певну впорядкованість, навіть сприяючи певною мірою (хоч і опосередковано) розвитку громадянського суспільства. Тому адміністративний ресурс – це „...об'єктивна реакція на слабкість демократії і незрілість громадянського суспільства” [1].

З огляду на ефективність управління використання адміністративного ресурсу часто є виправданим. Це особливо характерне для перехідних суспільств, де адміністративний ресурс допомагає навести певний суспільний порядок, адже в умовах нестабільних політичних систем саме добре налагоджений виконавчий механізм може бути стабілізуючим фактором, який однак не завжди „чистий” з позицій етики [2]. Тобто дехто адміністративний ресурс розглядає як своєрідну вакцину проти анархії. Такої позиції чітко дотримуються, як

правило, представники влади, які намагаються виправдати його використання.

З цим не можна погодитися, оскільки порядок, побудований з допомогою адміністративного ресурсу, погано співвідноситься з конституційними принципами. Попри окремі (сумнівні, на наш погляд) позитивні моменти, адміністративний ресурс все ж найчастіше за своєю суттю – протизаконне явище, яке нівелює саме поняття вільних виборів, вільної конкуренції, громадянських прав і свобод, демократії.

Шукаючи шляхи нейтралізації адміністративного ресурсу, необхідно звернути увагу на те, чи взагалі можливо ефективно боротися з цим явищем під час виборів. Думки науковців з цього приводу розходяться: одні вважають, що з адміністративним ресурсом можна ефективно боротися з допомогою демократичних методів, інші – що тут прийнятними є лише силові методи, а третіх, – що взагалі неможливо ефективно боротися.

Слід зауважити, що відмінність у поглядах щодо можливості нейтралізації адміністративного ресурсу, як правило, корелюється з рівнем застосування його у конкретній країні. Так, у більш демократичних державах науковці схильні до думки про можливість ефективного подолання адміністративного впливу. І навпаки, у країнах, де політичний режим є менш демократичним, науковці, виходячи з власної виборчої практики висловлюються більш песимістично.

Використання адміністративного ресурсу під час виборчої кампанії автоматично дає його носію ряд переваг перед конкурентами. Однак застосування адміністративних важелів впливу має і певні недоліки. Потрібно зауважити, що за допомогою якогось одного ресурсу важко одержати перемогу на виборах. Це найбільш характерно для адміністративного ресурсу, який є „...своєрідним „множником” для інших ресурсів. Множення на нуль дає в результаті нуль” [3, с. 4].

Адміністративний ресурс не може замінити собою інші ресурси виборчої кампанії. Він може полегшити агітацію за свого носія (чи затрудняти її для конкурентів), проте він ніколи не стане самою агітацією, не замінить її. Ще одним недоліком адміністративного

ресурсу є те, що він за своєю природою є ригідним і без вказівок відповідних осіб працює малоефективно. Коли влада дає зверху накази, то вони повинні пройти вниз по владній піраміді. Однак дуже часто накази не доходять до безпосередніх виконавців (чи доходять у викривленому вигляді). Крім того, люди неохоче голосують під тиском. Часто це навіть озлоблює виборців. Проконтролювати результати виборів можна, як правило, лише після завершення процедури голосування.

Недоліком адміністративного ресурсу є і той факт, що використання підлеглих працівників для агітації за провладну політичну силу є неефективним, оскільки вони змушені за свою зарплату робити те, що агітатори суперника роблять за набагато більші гроші. У такій ситуації всі вони стають агітаторами „проти”. Крім того, використання адміністративного ресурсу проти своїх опонентів дозволяє їм створити собі імідж борців за правду, об'єктів насильства і тим самим здобути прихильність електорату.

Часто завдяки використанню адміністративного ресурсу носій може суттєво зекономити кошти під час ведення виборчої кампанії. Однак, нерідко все відбувається навпаки. Це пояснюється тим, що державні службовці працюють переважно неефективно на підтримку вищестоящего носія адміністративного ресурсу. Тому їх доводиться постійно чимось мотивувати.

Крім того, кандидат, який володіє адміністративним ресурсом, завжди асоціюється із владою і „...відповідає за всі недоліки і прорахунки влади (навіть якщо і не має до них прямого відношення)” [4, с. 413]. Кандидату від влади виборці завжди виставляють ряд претензій, його легко критикувати. Він постійно має ворогів, які можуть профінансувати його найсильніших конкурентів.

Як бачимо, використання адміністративного ресурсу під час виборчої кампанії дає його носію як ряд переваг, так і має ряд недоліків. Тобто „...тут є баланс стартових переваг і стартових мінусів, який часто виходить близьким до нуля і серйозного впливу може і не мати” [5, с. 28].

Тому використання адміністративного ресурсу хоч і досить суттєво впливає на виборчий процес, значно підвищуючи шанси на перемогу тієї політичної сили, яка ним володіє, його

застосування не дає автоматичного успіху на виборах. На думку російських науковців Є. Малкіна та Є. Сучкова, „...при грамотній побудові виборчої кампанії з боку конкурентів кандидата „від влади” стартова перевага останнього становить плюс 5–10% голосів. Це дуже серйозна перевага, але далеко не завжди вирішальна” [6, с. 50].

Адміністративний ресурс намагаються нейтралізувати як за допомогою демократичних методів, так і шляхом недемократичних дій. Все залежить від того, які види адміністративного ресурсу використовує влада, на що вона готова піти заради збереження свого становища.

Використання недемократичних методів боротьби з адміністративним ресурсом (силовий варіант протидії органам державної влади, революційні дії) дуже небезпечне, оскільки може призвести до воєнного стану в державі. А в арсеналі влади завжди більше засобів для використання силових методів, ніж в опозиції. Інколи силовий варіант (у випадку існування тотального адміністративного ресурсу, готовності влади йти на все для збереження власного привілейованого становища) є єдиним реальним способом нейтралізації адміністративного впливу. Однак це трапляється лише в окремих випадках, і в сучасному світі, як правило, можна більш чи менш ефективно боротися з адміністративним ресурсом за допомогою демократичних методів. Тому доцільно детальніше розглядати саме демократичні шляхи боротьби з адміністративним ресурсом. У цьому контексті можна виділити такі способи нейтралізації адміністративного ресурсу:

1. Проведення опозиційним кандидатом чи політичною партією (блоком) виборчої кампанії на основі критики влади. Таким чином суб'єкт виборчого процесу домагається від влади відповіді у ЗМІ. У цьому випадку критика у відповідь рідко досягає мети, оскільки, не будучи спрямована в ядро позитивного іміджу суперника, „...є виправданням на кшталт „сам дурень” [3, с. 4]. Також кандидат може використовувати адміністративний тиск, який чинить на нього влада, як предмет своєї агітації проти політичної сили, що підтримується владою. Тоді кандидат позиціонує себе як об'єкт незаконного владного тиску, як особу, що бореться проти свавілля

органів державної влади. До населення доводиться думка про те, що влада не може ефективно боротися з опозиційним кандидатом з допомогою законних методів, тому змушена використовувати протизаконні способи.

2. Вдосконалення законодавства, що регулює виборчий процес. Це дозволить чіткіше контролювати всі етапи виборчої кампанії та результати голосування і підрахунку голосів. Поліпшення правового поля унеможливить використання владою законодавчих прогалин для застосування адміністративного ресурсу. Однак законодавча заборона на використання адміністративних важелів впливу все ж не може повністю нейтралізувати дію адміністративного ресурсу, оскільки провладні суб'єкти виборчого процесу в будь-якому випадку матимуть стартову перевагу. Крім того, досить часто важко виявити і довести, що під час виборів мало місце порушення законодавства. Зрештою неможливо законодавчо охопити усі різноманітні прояви адміністративного ресурсу. Подібна ж спроба детального законодавчого контролю за адміністративним ресурсом призведе до тотальної зарегульованості виборчого процесу (і управлінського процесу загалом), до помітного зниження його ефективності.

3. Проведення виборів за пропорційною виборчою системою дозволить значно послабити вплив адміністративного ресурсу. Це пояснюється тим, що на місцевому рівні (чи у мажоритарних округах) значно легше використовувати адміністративний ресурс, оскільки владі простіше впливати за допомогою адміністративних важелів на обмежене коло виборців конкретного виборчого округу, ніж намагатися контролювати дії населення цілої країни. Крім того, у результатах виборів в окрузі за мажоритарним принципом зацікавлено значно більше осіб, ніж у результатах виборів у пропорційній частині того ж виборчого округу. Слід врахувати і те, що у масштабах держави використання адміністративного ресурсу веде до значно меншого викривлення результатів голосування, ніж при мажоритарній виборчій системі.

4. Побудова розвинутого громадянського суспільства. Саме розвинутий „третій сектор” (недержавні громадські організації) може бути тим чинником, що дієво протистоятиме адміністра-

тивному ресурсу. Однак часто трапляються випадки, коли більшість громадських організацій у державах з перехідним політичним режимом (і в Україні) існують лише фіктивно. Ще частина – організації, які зініційовані самою владою і виконують роль „...демократичного оздоблення для зовсім недемократичної влади” [7]. Відповідно протидіяти адміністративному ресурсу може лише та незначна частина громадських організацій, утворених у межах громад на основі професійної, територіальної та іншої спільності. Саме вони можуть мінімізувати адміністративний ресурс, зокрема шляхом відкриття громадських приймалень, здатних ефективно реагувати на різні порушення законодавства про вибори, ініціювати судові позови проти зловживання у уїй сфері та ін. [7]. Але дуже часто навіть незалежні громадські організації вважають за краще домовитися з владою, стати на її бік, ніж виступати проти неї і відчувати на собі адміністративний тиск.

5. Креативні дії, мобільність у прийнятті рішень допоможуть домогтися перемоги на виборах. Необхідно робити основний акцент на оргмасовому напрямку (прямі звернення до народу на мітингах і демонстраціях, масові акції, пікети, проведення акції „від дверей до дверей” та ін.). Такі дії приносять значно більше користі, ніж політична реклама через ЗМІ. Крім того, владі значно важче боротися з оргмасовими діями, ніж просто заборонити друк політичної реклами опонентів.

6. Залучення до роботи виборчих комісій спостерігачів від громадських організацій, міжнародних спостерігачів, представників незалежних ЗМІ, створення мобільних бригад, які можуть швидко реагувати на повідомлення про порушення виборчого законодавства під час голосування чи підрахунку голосів та ін.

7. Активна протидія політичних партій (блоків) та кандидатів використанню адміністративного ресурсу, фіксування ними порушень законодавства на протязі всього періоду виборчого процесу та звернення до юрисдикційних органів у разі виявлення відповідних порушень. Досвід проведення виборчих кампаній в Україні показує, що у тих регіонах, де існує велика кількість політичних партій, які ведуть активну конкурентну боротьбу між собою, роль адміністративного ресурсу не є вирішальною.

8. Розвиток незалежних, незаангажованих ЗМІ та свободи слова, створення потужних інформаційних джерел, які можуть прорвати створювану державною владою інформаційну блокаду.

9. Побудова спеціальної структури, яка б здійснювала постійний контроль, постійний моніторинг за ходом виборчої кампанії, фіксувала кожне порушення виборчого законодавства з боку влади та активно висвітлювала такі порушення у ЗМІ. У цьому плані дуже важливим є створення прецеденту притягнення певного посадовця до відповідальності за порушення закону, що стало б пересторогою для інших.

10. Усвідомлення політиками того факту, що зменшення ролі адміністративного ресурсу знаходиться у сфері їхніх стратегічних інтересів, оскільки політична ситуація часто змінюється і тому навіть ті, „...хто ще вчора почувався в цілковитій безпеці під прихистом „адмінресурсу”, під час виборів ризикують опинитись у вельми невигащному становищі”.

11. Проведення паралельного підрахунку голосів одразу після завершення процедури голосування.

12. Контроль за фінансами під час виборів як з боку громадськості, так і з боку контролюючих органів. Це дозволить зменшити рівень „тіньового” фінансування виборчих кампаній і поставить всіх суб’єктів виборчого процесу у більш рівні умови.

13. Освітньо-наукова діяльність, спрямована на формування високого рівня політичної культури населення, державних службовців, кандидатів у депутати, молоді та ін.

14. Проведення масових ненасильницьких акцій протесту, мітингів, пікетів, актів громадської непокори, що обов’язково буде висвітлено у ЗМІ, приверне увагу міжнародної громадськості і може змусити владу відійти від ведення виборчої кампанії з допомогою адміністративного ресурсу.

Для того, щоб ефективно боротися з адміністративним ресурсом, необхідно виявити, які саме завдання ставить перед собою влада, які можливості і засоби при цьому використовує. Ці завдання необхідно детально прописати ще на початку виборчої кампанії. Це допоможе представникам опозиції отримати додаткові можливості для їх вирішення, дасть змогу вчасно і адекватно реагувати

на всі дії влади, запобігати використанню адміністративного ресурсу. Тобто способи і сама можливість нейтралізації адміністративного ресурсу багато в чому залежать від того, наскільки активним є його використання та які саме технології застосовує влада.

1. Маркедонов С. Административный ресурс как реальность // Русский Журнал. Политика. – 2001. URL: <http://www.russ.ru/politics/20010226/html>.

2. Чуклинов А. Административный ресурс как специфическая форма политической коррупции. URL: <http://www.sartraccc.sgap.ru/Explore/chuklinov/main.htm>.

3. Стоякін В. Адміністративний ресурс у виборчих кампаніях // День. – 2001. – № 141.

4. Малкин Э., Сучков Э. Основы избирательных технологий. – М.: Русская панорама, 2002. – 464 с.

5. Чорновіл Т. Адміністративний ресурс в сучасній Україні // Політекс. – 2004. – № 1. – С. 26–31.

6. Малкин Э., Сучков Э. Основы избирательных технологий и партийного строительства. – К.: Основні цінності, 2005. – 528 с.

7. Городецький О.О. Поняття „адміністративний ресурс”. URL: <http://www.kp.km.ua/~fort/12/08/htm>.

Т.З. Гарасимів,

кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

НЕОБХІДНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ

Проблема взаємодії права та філософії давно стала предметом наукового дослідження. Йдеться про час, коли людина усвідомила, що всі соціальні явища, в тому числі влада, право, держава, законодавство, політика, управління тощо, які її оточують, не тільки

мають багатфункціональні, багатоаспектні структури, а й перебувають у певному взаємозв'язку, комбінація якого впливає на місце і роль людини в конкретно-історичній соціальній взаємодії. Саме тому людина починає вивчати не тільки самі явища, зокрема правові, що її оточують, а й зв'язки як між ними, безпосередньо, та ними й іншими соціальними явищами, насамперед, людиною. Причому процес пізнання не обмежується розумінням сутності права і його зв'язків з людиною й іншими соціальними явищами, але й передбачає розуміння значень, що містяться в ідеях, концепціях, теоріях щодо досліджуваної правової дійсності. І в цьому важливу роль відіграє філософія, яка має свою логіку розвитку, свою історію, що характеризується певними злетами і падіннями.

Предметом філософії права є феномен, який є найміцнішою основою, найефективнішим засобом регуляції як суспільних відносин загалом, так і стосунків між окремими людьми, зокрема. Це явище – право в його різних формах прояву. Коли юрист за фахом і за родом діяльності звертається до аналізу звичних правових процедур, наприклад, судового слідства та пошуку істини як основи справедливого вироку, він неминуче зіштовхується з низкою філософських проблем, не розв'язавши які у той чи інший спосіб неможливо прийняти певне рішення.

Протягом останніх двох тисячоліть розвитку людської цивілізації сфера знань, орієнтованих на дослідження девіантологічних проблем, розвивалася завдяки зусиллям як християнських, так і світських мислителів – філософів, соціологів, психологів, правників, письменників. У результаті їх плідної аналітичної діяльності сформувалася масштабна сфера пізнавальної інформації, всередині якої надзвичайно важливу роль відіграють такі поняття, як девіація, деривація та дисфункція.

У контексті цього дослідження нас, насамперед, цікавитиме поняття „девіація” як здатність малих і великих систем, живих організмів та розумних суб'єктів відхилятися від наперед заданих траєкторій розвитку, що було усвідомлено як всезагальна форма ще в часи античності. Зокрема, Епікур сформулював цю проблему у вигляді онтологічно-космологічної формули у своєму вченні про

атоми, що відхиляються. Він трактував девіантну поведінку атомів, здатних до довільних відхилень від своїх траєкторій як головну онтологічну засаду існування *свободи*. Дещо пізніше, вже в новий час, європейська наукова думка впритул наблизилася до розуміння свободи як надзвичайно важливої умови розвитку цивілізації та культури. Таким чином, протягнувся логічний ланцюжок неоднозначних, але цілком явних залежностей між девіантністю, анормативністю, свободою та культурою. Як наслідок, в європейській культурній свідомості девіація набула статусу своєрідної універсалії, що характеризує живі, рухомі та змінні системи.

Оскільки девіація – це всезагальна форма існування суб'єктів і систем, то вона поширюється і на соціальні макросистеми, що визначають поступ світового прогресу. Інакше кажучи, можливі досить істотні девіації навіть масштабних систем, здатні набувати геосоціального характеру та зачіпати інтереси всього людства.

Девіантна поведінка, зокрема у формі злочинності, що займає одне з перших місць серед гострих проблем людства, є специфічною негативною формою життєдіяльності. Уже не одне тисячоліття філософи та правоохоронці, політики та лікарі, представники багатьох інших професій ставлять, але не спроможні вичерпно відповісти, по суті, на традиційне запитання: „Чому людина скоює злочин? Як боротися зі злочинністю взагалі?“. Але можна поставити запитання й інакше: „Чи існувало суспільство, у якому не було б злочинності в тій чи іншій мінливій формі, чи є злочинність, врешті-решт, своєрідною нормою людської цивілізації?“.

Уже впродовж майже століття спостерігаємо щонайменше дві тенденції в розвитку європейської філософії права. У країнах континентальної Європи проявляється синтез емпіричного та теоретичного начал, у результаті чого філософія права, з одного боку, виступає вершиною теоретичної юриспруденції, а з другого – містком, зв'язковою ланкою із загальною філософією та філософськими науками: етикою, естетикою тощо.

Філософія, займаючись правом, не зраджує сама собі, вона досліджує одне з явищ зовнішнього світу, вона досліджує саму себе. У цьому розумінні право можна назвати прикладною філософією.

Інколи дослідження права значно корисніше для філософії, ніж самого права, ефективніше, ніж філософська само рефлексія.

Право оживляє філософію, пов'язує її з дійсністю, показує, що її категорії, абстракції – не порожні схеми, а засоби перетворення дійсності за допомогою права. Виявивши гносеологічну природу права як такого, ми зрозуміємо, наскільки правильно буде застосовувати до явищ правових ті ж категорії, які використовуємо для характеристики явищ світу конкретного. Право стає джерелом життєвої енергії філософії, оскільки впливає з самих безпосередніх життєвих ситуацій. Філософія ж робить право осмисленим, надає йому всезагального характеру, наближає його критерії до абсолютних критеріїв істини, добра, справедливості. Філософія без права мертва, право без філософії порожнє.

Основна мета полягатиме у спробі дослідити та розкрити поняття „девіація”, як здатності малих і великих соціальних систем відхилятися від заздалегідь визначених траєкторій розвитку, показі девіації як всезагальної форми існування суб'єктів і систем, що визначають поступ світового цивілізаційного прогресу, розкритті причин існування та розвитку злочинності – однієї із форм девіантності, притаманної складноорганізованим системам, дослідженні природи соціального конфлікту як єдності об'єктивного та суб'єктивного у прояві суспільної дестабілізації.

Відповідно до мети дослідження проблеми девіації поведінки особи через призму філософсько-правової науки, слід сформулювати деякі завдання: розкрити філософсько-методологічні константи правового пізнання; дослідити проблему становлення особистості у філософсько-правовому аспекті; показати девіантність як предмет філософсько-правового аналізу; обґрунтувати філософсько-правові причини девіантної поведінки особистості та шляхи її попередження тощо. Крім того, слід дослідити філософсько-правові підходи щодо оцінки кримінально-девіантних дій правопорушників, а також необхідно здійснити філософсько-правове обґрунтування рівноваги девіантної поведінки, що не суперечить нормам природного права і якості висновку запропонувати заходи природно-правової профілактики девіантної поведінки особи.

ДОМІНАНТИ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ КЕРІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ НОВОЇ ГЕНЕРАЦІЇ

Високий авторитет керівника, довіра, повага та прихильність підлеглих є запорукою його успішної діяльності. Аналіз різних впливів як механізмів мотивації влади сьогодні підтверджує цей висновок, оскільки „вплив через наслідування особистісному еталону” та „вплив через визнання професійного авторитету” залишаються одними із найкращих форм. У першому випадку, за словами вчених, реалізуються здібності і потенціал особистості лідера як соціально важливого авторитету і прикладу, а психологічні особливості поведінки виконавця проявляються у „зараженні”, наслідуванні, ототожненні себе з образом лідера, ідентифікації позицій і суб’єктному сприйнятті його цінностей.

При здійсненні другої форми впливу відбувається закріплення важливості професійного знання, досвіду, компетентності; можливість досягнення багатозначних рішень; розширення рольових повноважень; регулювання балансу влади у системі відносин „керівник – підлеглий”. Реакція виконавця на такий вплив – визнання, свідома довіра досвіду та компетентності, зниження важливості проміжного контролю в діяльності і корекції у прийнятті рішень [1, с. 104; 2, с. 29].

Важливо згадати полеміку науковців щодо „харизматичної” теорії лідерства, відповідно до якої керівником не може бути будь-яка людина, але лише така, яка має певний набір природжених особистісних якостей чи володіє сукупністю конкретних психологічних рис. Критики такого підходу обґрунтовують іншу точку зору: лідерські риси не можна вважати вродженими, оскільки деякі з них можуть набуватися у процесі навчання і нагромадження досвіду [3, с. 162]. Керівник-лідер відрізняється від керівника-адміністратора тим, що лідер не командує, не наказує працівникам

діяти заради досягнення будь-яких, часом далеких від їхнього розуміння цілей, а веде їх за собою до вирішення загальних для цього колективу проблем [3, с. 166–167].

Сучасний керівник міліції, зазначав Я. Кондратьєв, повинен володіти комплексом знань, бути психологічно готовим виконувати роль керівника, управляти і приймати рішення у неординарних ситуаціях, домагатися виконання своїх розпоряджень. Управлінець повинен уміти добирати і розставляти кадри з урахуванням можливостей конкретної людини, бути психологом і вихователем. Крім того справжньому керівникові властиві такі моральні риси, як дисциплінованість, порядність, чесність, здатність сприймати нове, прислухатися до критики, любити людей. Він повинен підтримувати належний фізичний стан, бути готовим до виконання значного обсягу інтелектуальної роботи, мати стійку нервову систему і фізичну працездатність, високі індивідуально-психологічні й особистісні якості та здібності до управлінської діяльності, адекватний темперамент [4, с. 19].

На зміцнення кадрового потенціалу державної служби органів виконавчої влади, зокрема правоохоронних органів негативно впливає недооцінка морально-етичного чинника при прийомі на службу і особливо при висуванні на керівні посади [5, с. 66]. Етичні якості державного службовця досі залишаються другорядними в моделі іміджу, що свідчить про те, що у власному уявленні головним є не сприйняття їх як цілісної особистості, а те, як вони виконують функції професіонала-управлінця, що було притаманним адміністративно-командній системі і продовжує домінувати сьогодні [6, с. 336]. Проте вчені констатують, що сьогодні істотно підвищується значення духовно-інтелектуальних, психологічно-вольових і, що найголовніше, моральних якостей суб'єктів правоохоронної діяльності. „Сучасні умови розвитку державного будівництва є принципово новим етапом в усвідомленні моральних засад діяльності органів внутрішніх справ, які зумовлені гуманізацією чинного законодавства, підвищенням інтересу до людської особистості, визначенням її надзвичайно високої цінності” [7, с. 188]. Нагальним є звернення до моральних складових формування професійної гідності, яка переводить професійні вимоги

із площини таких, що накладаються ззовні (від мене вимагають), на внутрішньо усвідомлені, інтеріоризовані спонування та самозобов'язання (я вимагаю від себе) [8, с. 73].

Модель військового фахівця відображається у кваліфікаційних характеристиках і вимогах державного освітнього стандарту та інших нормативних документах [9, с. 407]. Отже, слушним є висновок Л. Гончаренка про те, що саме державна влада, реалізуючи військову політику відповідно до чинного політичного режиму, визначає спрямованість підготовки суб'єктів військової діяльності та умови реалізації їх можливостей [10, с. 8]. Проте важливо зазначити, що досі не розроблено професійно-класифікаційних характеристик за кожною, передбаченою типовими штатами Міністерства внутрішніх справ України посадою працівника міліції, хоча, за словами науковців, наявність таких характеристик позбавила б суб'єктивізму з боку окремих керівників органів та підрозділів внутрішніх справ при визначенні рівня професіоналізму того чи іншого працівника – це були б єдині вимоги до оцінки знань та умінь співробітника [11, с. 384–385].

Однак науковці не визначили єдиний уніфікований набір таких якостей. Більшість з них наголошує на тому, що у структурі особистості охоронців необхідні такі характеристики: здатність співчувати іншій людині; доброзичливість; чутливість; безкорисливість; терпимість; толерантність щодо різних нестандартних проявів поведінки, зовнішнього вигляду, способу мислення будь-якої людини; принципова вимогливість до себе та інших; переконаність у необхідності служіння народу; творчий склад розуму, здібність прораховувати варіанти можливих наслідків дій людей, їх протистоянь; самоволодіння; компетентність, дисциплінованість та відповідальність; ініціативність, цілеспрямованість, енергійність, здатність до виправданого ризику; самостійність та нестандартність рішень [12, с. 403; 13, с. 31, 34; 14, с. 283].

Кожний вчинок правоохоронця, його мова, тон, звички, зовнішній вигляд – усе привертає увагу громадськості і нерідко згодом переказується, згадується, обговорюється. „Те, що проститься будь-кому іншому, що залишиться зовсім непоміченим, не проститься працівникові міліції, не пройде повз увагу громадян” [7,

с. 189]. До здобуття незалежності України, за словами В. Селіванова, ніхто і ніде не готував кадри для управлінської роботи в апараті її суверенної держави, тому однією із стратегічних цілей державної політики демократичної трансформації українського суспільства було і є формування кадрового ресурсу суспільства демократичної гуманістичної спрямованості, який повинен володіти сучасною правовою, політичною, управлінською культурою та юридичними знаннями [15, с. 133].

Професіоналізм керівника правоохоронного органу завжди корелюється із професіоналізмом підпорядкованих йому правоохоронців і великою мірою впливає на механізм захисту останніми прав і свобод людини, забезпечення громадського порядку та безпеки, додержання норм закону, сумлінне виконання службових обов'язків.

1. *Гуменюк О.Є.* Психологія впливу: Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 304 с.

2. *Франчук В.* Основи менеджменту: Навч. посібник. – Львів: Каменяр, 1997. – 95 с.

3. *Савельєва В.С.* Суб'єкти управлінської діяльності (соціально-психологічні аспекти): Монографія. – Луганськ, 2003. – 328 с.

4. *Кондратьєв Я.Ю.* Органи внутрішніх справ України в ХХІ столітті: перспективи розвитку системи навчання і перепідготовки кадрів // Розвиток навчання поліцейському управлінню у перехідних суспільствах: Матер. між нар. наук.-практ. семінару, 22–23 лютого 2001 р. – К.: НАВС України, 2001. – С. 14–22.

5. Виконавча влада в Україні: Навч. посібник / За заг. ред. Н.Р. Нижник. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 128 с.

6. *Серьогін С.М.* Державний службовець у відносинах між владою і суспільством: Монографія. – Д.: ДРІДУ НАДУ при Президентові України, 2003. – 456 с.

7. Соціально-гуманітарні фактори та умови формування майбутнього працівника ОВС як суб'єкта правоохоронної діяльності: Монографія / С.В. Савченко, О.М. Литвинов та ін.; За ред. Е.В. Віленської та О.М. Литвинова. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005. – 296 с.

8. *Василевська Т.* Етико-методологічні підходи до аналізу ефективності людського ресурсу державного управління в епоху глобального розвитку / Ефективність державного управління в контексті глобалізації та

євроінтеграції: Матер. наук.-практ. конф. / За ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. – К.: Вид-во НАДУ, 2003. – Т. 1. – С. 72–74.

9. Варій М.Й., Козяр М.М., Коваль М.С. Військова психологія і педагогіка: Посібник / За заг. ред. М.Й. Варія. – Львів: Сполом, 2003. – 624 с.

10. Гончаренко Л.О. Професіоналізація військової діяльності в сучасному суспільстві: соціально-філософський аналіз: Авторефер. дис. ... канд. філос. наук. – Х, 1998. – 17 с.

11. Малиновський О.Є., Банікевич І.В. Визначення критеріїв оцінки професіоналізму працівника міліції // Вісник НУВС. – 2004. – № 28. – С. 382–386.

12. Поволоцький О.В. Професіоналізм міліції України: сучасний стан та нові вимоги // Вісник НУВС. – 2004. – № 28. – С. 396–405.

13. Городянко С.В. Професіоналізм працівників органів внутрішніх справ як фактор забезпечення безпеки їх життєдіяльності // Вісник ОІВС. – 2004. – № 2. – С. 30–36.

14. Кравченко Ю.Ф. Свобода як принцип демократичної правової держави: Монографія. – Х.: Вид-во НУВС, 2003. – 406 с.

15. Селіванов В.М. Співвідношення інтелекту й інтуїції у процесі пізнання та перетворення права // Проблеми філософії права. – 2004. – Т. II. – С. 132–141.

Н.В. Гайворонюк,

кандидат філософський наук, доцент,

Н.І.Кавецька,

студентка

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Правова культура – особливий різновид культури, спосіб духовно-практичної діяльності й відносин, в якому відображаються, закріплюються та реалізуються головні правові цінності, формуються правові погляди, знання та навички участі громадян у суспільно-правовому житті України. Вона посідає вагомe місце в процесах державотворення і їй приділяється значна увага при підготовці фахівців правничого фаху [1, с. 361]. Як соціальна цінність правова культура виражає визнання суспільством вагомості і ролі

права в його спільному значенні для всіх громадян у подальшій демократизації відносин, які впорядковуються і діють завдяки нормам права. Правова культура – система поглядів, оцінок, переконань, установок відносно важливості, необхідності, соціальної цінності юридичних прав та обов'язків, які формують позитивне ставлення до права, законності, правопорядку, забезпечують соціальну поведінку в правовій сфері [2, с. 101].

Правову культуру можна визначити і як вираження державно-правового досвіду конкретних соціальних спільностей та індивідів у матеріальних та духовних продуктах життєдіяльності, у навичках та цінностях, що впливають на їх юридично значущу поведінку.

Правова культура немислима без людини та її діяльності, без прогресивної спрямованості цієї діяльності. Вона виступає як явище, що має вагому соціальну цінність і відповідає сукупності компонентів правової реальності в її фактичному функціонуванні й розвитку. Значущість правової культури полягає в тому, що, будучи способом реалізації соціально-правової діяльності людей, вона якісно їх змінює, надаючи певної правової, а в ширшому значенні – соціальної цінності. Саме тому поняття «правова культура суспільства» характеризує насамперед ціннісний зріз правової реальності, рівень її поступового розвитку, охоплюючи досягнення цивілізації.

Зв'язок правової культури суб'єктів права з культурою суспільства здійснюється через засвоєння та проведення в життя тих еталонів, якими виступають окремі елементи системи правової культури суспільства. Володіючи правовою культурою, особистість не тільки знає та розуміє право, правові явища, а й оцінює їх з огляду на загальнолюдські правові цінності. Така оцінка допомагає особистості реалізовувати свої права та обов'язки на практиці.

Змістовна характеристика правової культури особистості об'єднує три групи елементів: ідеологічні правові уявлення; позитивні правові відчуття (сюди віднесемо морально-критичне осмислення права); правомірну діяльність особистості.

Як відповідний ступінь розвитку індивіда, правова культура людини проявляється, насамперед, у підготовці її до сприйняття прогресивних правових ідей і законів, у вмінні і навиках користу-

ватися правом, а також в оцінці власних знань права. З цих позицій культура особи характеризується наявністю правових культурних орієнтацій. Таким чином, правова культура особи – необхідна передумови і творче начало правового стану суспільства, його мета і складова частина. Разом з тим це ступінь і характер правового розвитку самої особи, які виражаються у рівні її правомірної діяльності. Будучи обумовленою до певної міри правовим станом сумова, вона лежить у його основі.

В оцінці рівня правової культури значну роль відіграють загальноцивілізаційні критерії. До них можна віднести: формування у членів суспільства відчуття причетності до правового порядку суспільства; суспільне усвідомлення принципу верховенства права; формування відповідних знань та логічно-правового мислення; вдосконалення системи законодавчо-правового забезпечення, в тому числі підвищення рівня законотворчої діяльності; чітке розмежування повноважень законодавчої та виконавчої гілок влади; вивчення та сприйняття світового досвіду правового регулювання суспільних відносин тощо. Структурними елементами правової культури виступають: право, правосвідомість, правові відносини і законність, правопорядок і правомірна діяльність суб'єктів. При оцінці правової культури особи важливо враховувати рівень і глибину пізнання правових явищ, опанування ними. Тут виділяється буденний, професійний (спеціальний) та теоретичний рівні правової культури [3, с. 77].

Буденний рівень обмежений повсякденними рамками життя людей при їх зіткненні з правовими явищами. За допомогою такої культури не можна об'єктивно осмислити та оцінити всі сторони правової практики. Проте не слід її розглядати як дефектну, другорядну. Специфіка буденної правової культури така, що вона не піднімається до рівня теоретичного узагальнення, а проявляється на стадії здорового глузду, активно використовується людьми в їх повсякденному житті та є значним масивом правомірної поведінки.

Професійний рівень характерний для осіб, які спеціально займаються правовою діяльністю. Зрозуміло, що юристам-практикам властивий більш високий ступінь знань і розуміння правових проблем, завдань, цілей, а також професійна поведінка.

Разом з тим кожна юридична професія має свою специфіку, що обумовлює і особливості професійної правової культури різних її представників (суддів, прокурорських працівників, юрисконсультів, адвокатів, працівників міліції тощо).

Теоретичний (науковий) рівень відображає наукові знання щодо сутності, характеру і взаємодії правових явищ взагалі, всього механізму правового регулювання, а не будь-яких окремих напрямів. Він виробляється колективними зусиллями вчених – філософів, соціологів, юристів, досвідом практичних працівників.

Теорія правової культури як форма концептуального усвідомлення потреб суспільства в правовому регулюванні тих чи інших сфер життя може і повинна бути ідейно-теоретичним джерелом права. Законотворчість і застосування правових норм компетентними органами передбачає достатньо високий теоретичний рівень правової культури.

У правовій культурі особи можна виділити три категорії, що перебувають у нерозривному зв'язку, єдності: а) ідейно-теоретичні правові уявлення; б) позитивні правові відчуття; в) творча діяльність індивіда в правовій сфері.

Володіючи високою правовою культурою, громадяни можуть вільно орієнтуватися, виходячи з визначення соціальної цінності права, власної обраної поведінки.

Вихідною передумовою прогнозування розвитку правової культури виступає дослідження не тільки цінностей, а й пошук шляхів, які долають протиріччя в законодавстві й правовій системі, забезпечують правовий розвиток особи. Все це впливає і на нашу правову культуру. Рівень досягнутої в суспільстві правової культури суттєвим чином впливає на ефективність правового регулювання, характер законотворчості і правозастосування, форми і засоби забезпечення прав громадян, ступінь визнання загальнолюдських цінностей, які відтворюються у процесі його духовної та матеріальної діяльності.

Необхідність формування правової культури особистості, при якій повага до права, до закону стає особистим переконанням кожної людини, висуває вимоги забезпечення не просто зовнішньо правомірної поведінки членів суспільства, а поведінки, заснованої

на глибокому усвідомленні необхідності та потребі у правових нормах, па переконанні в їх справедливості та цінності. Така поведінка невід'ємна від правової культури, яка дозволяє обирати найбільш ефективні шляхи здійснення прав та виконання обов'язків, засновані па повазі до права, допомагає перетворенню потреб закону в життєву необхідність [2, с. 101].

Молодь через кілька років стане „ядром” української інтелігенції. Сьогоднішні студенти – майбутні працівники владних структур, державні діячі, політики, фахівці у галузі ринкового господарювання, соціально-культурної сфери тощо. Отже, завтрашній рівень правової культури суспільства багато в чому залежатиме від сьогоднішнього рівня правосвідомості та правової культури студентської молоді. Аналіз результатів дослідження громадської думки студентів стосовно їх правових знань дозволяє зробити висновок про недостатній рівень правової культури студентської молоді [4, с. 85].

Тому є потреба у правовому вихованні людини, а тим більше молоді. Суспільство потребує підсилення цілеспрямованої діяльності держави щодо передачі юридичного досвіду, систематичного впливу на свідомість і поведінку людини з метою формування відповідних позитивних уявлень, поглядів, ціннісних орієнтацій, установок, що забезпечують додержання, виконання і використання юридичних норм. Для цього, без сумніву, необхідно переглянути програми правової освіти студентської молоді з урахуванням інтересів цієї соціально-демографічної групи, адже побудова дійсно демократичної, правової держави, проголошеної Конституцією України, обумовлює суттєве підвищення правосвідомості громадян, їх правової культури, неухильне дотримання ними вимог законодавства, послідовну реалізацію основних прав і свобод людини й громадянина. Успішне вирішення цих завдань залежить від багатьох чинників, та передовсім від рівня організації правової освіти і виховання населення країни, потреба в яких зростає, про що і свідчать опитування громадської думки студентської молоді.

Молода Українська держава надзвичайно зацікавлена в правовій соціалізації молодого громадянина, у формуванні в нього

демократичної правової свідомості й культури [1, с. 123]. Надзвичайно актуальною залишається проблема очищення засобів масової інформації від продукції, що поширює кримінальні традиції, пропагує культ жорстокості, насильства, розпусти. Те, що відбувається нині в інформаційному просторі, руйнує не тільки правосвідомість молоді та мораль, а й загрожує нашій державності, національним інтересам.

1. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права: Підручник. – К.: Кондор, 2006. – 477 с.

2. Осика І. Правовий нігілізм та правова культура // Право України. – 2001. – № 7.

3. Білий П. Правова держава і правова культура: взаємозв'язок та результативність // Право України. – 1997. – № 12.

4. Конох М., Хрідочкін А. Правова свідомість і правова культура студентської молоді у дзеркалі громадської думки // Право України. – 2006. – № 3.

О.С. Івахів

(Львівський інститут Сухопутних військ
Національного університету
„Львівська політехніка”)

КОНЦЕПЦІЯ ЄВРАЗИЙСТВА: МІФИ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ ДЛЯ МАЙБУТНЬОГО УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Фатальне ХХ ст. позначилося як на геополітичній, так і на історичній науках радикалізацією концепцій. На зміну однотипності прийшло розуміння багатоваріантності, багатовекторності та багатополюсності.

Основні критерії геополітичного становище України детерміновані її розташуванням між кількома полюсами тяжіння, які характеризуються різним ступенем політичної, економічної та

військової могутності. Такими є на західному напрямі – Європейський Союз, входження до якого деклароване стратегічною метою країн Центральної Європи; на східному – Росія з її прагненням реінтегрувати євразійський простір; на південному сході – ісламські держави Близького Сходу, а також Північно-Східної Африки. Багатовекторна політика для української держави – перспективне завдання, реалізація якого залежатиме від того, наскільки самостійною – політично, економічно, культурно – Україна зможе утвердитися у нових геополітичних реаліях.

Після глобальної поразки і розпаду радянської імперії перед державами європейсько-євразійського порубіжжя (Україна, Молдова, Білорусь, Литва, Латвія, Естонія) відкрилися самостійні шляхи. Для України надзвичайно актуальною стає необхідність виробити власні підходи до поняття багатополюсності світу не з позицій протистояння окремих, блоків, диктату одних держав щодо інших, а з огляду на створення умов побудови системи трансконтинентального, глобального співробітництва.

У зв'язку зі становленням України як самостійного гравця на сучасному геополітичному просторі, з необхідністю забезпечення її національної, економічної, політичної свобод слід докладніше зупинитися на одній геополітичній концепції, яка активно „розкручується” на теренах найбільшого східного сусіда Російській Федерації – євразійстві.

Для євразійців, поза сумнівом, Росія покликана якщо не панувати в світі, то грати вирішальну роль у світових колізіях, виходячи переважно зі свого становища, точніше – з поєднання просторового положення із розміром країни-держави і особливим типом суспільства-держави-культури, що відповідає так званому місцерозвитку, який сформувався, на їх думку, у цьому макрорегіоні. Принаймні Росія-Євразія не повинна залежати від світу західної, євро-американської цивілізації і не має входити в її сферу. У цьому євразійство є не тільки геополітикою за стилем думки, а й прямим продовженням відомих геополітичних концепцій типу „хартланда”, серцевини світової суші, приреченої вести боротьбу зі світовим океаном і державами, що втілюють його.

Євразійство достатньо різномірне. Так, для М.С. Трубецького Росія–Євразія – заперечення Європи, авангард Азії і всього неєвропейського людства; для П.М.Савицького Євразія, перш за все, посередник і медіатор Європи і Азії, їх єдиний вищий вираз, синтез; у Л.М. Гумільова Росія–Євразія виокремлена не тільки єдністю місця, а й енергетичною перевагою російсько-євразійського суперетносу, який значно молодший від європейського і багатший за можливостями. Нарешті, Євразія як симфонія народів на основі єдиного євразійського етнокультурного і політичного типу погано узгоджується з єдиноприйнятною для євразійства формою об'єднання великого простору – тотальною централізованою державою-імперією.

Росія–Євразія, на думку євразійців, має особливе призначення. Вони категорично заперечують єдність людства, глобальну єдність законів і норм, спільність законів історії і саму світову історію. Для євразійства не існує світової спільноти і світової цивілізації, єдиних глобальних тенденцій, інтересів людства як цілого, оскільки, на їхню думку, це або ілюзії західної цивілізації, що відмовляється зрозуміти і прийняти свій обмежено-локальний характер, або засоби свідомого маніпулювання рештою культур Землі, злісні глобальні містифікації. Росія–Євразія покликана виконати своє призначення протистоянням Заходу, повинна зупинити його експансію за допомогою державної організації території – у цьому полягає основна місія Росії. Відмова від європеїзації не питання вибору для Росії, а умова її існування.

Свого часу М. Грушевський, скориставшись послабленням царської цензури, в 1904 р. опублікував свою працю „Звичайна схема „руської” історії й справа раціонального укладу історії східного словянства” [1]. У цій невеликій за обсягом праці історик здійснив “сміливий і ґрунтовний нарис розмежування великоруського та українського історичних процесів” [2, с. 61]. Тема розмежування вказаних процесів належала і досі належить до найвагоміших проблем української історіографії. „Ключовою проблемою історії Східної Європи взагалі та України і Росії зокрема є культурно-історична спадщина великокняжого Києва. Об'єктивне вирішення цього питання — обов'язкова передумова побудови міцного історичного фундаменту незалежної України” [3, с. 2].

У згаданій праці М.Грушевський піддав серйозній критиці так звану „схему” Карамзіна – схему історії Росії або, точніше, історії Східної Європи, котру на початку XIX ст. систематизував літератор, журналіст і офіційний придворний історіограф М. Карамзін, яка значною мірою спиралася на міфологічні уявлення московських церковних книжників XV–XVI ст. [4, с. 177], передусім на уявленнях митрополита Макарія, викладених у міфотворчій компіляції „Книга Степенная царского родословия” [5, с. 32–33]. „Схема”, побудована на середньовічній генеологічно-династичній ідеї панівної верхівки та на постійному змішуванні етнонімічних понять „Русь” і „Росія”, мала величезний вплив на подальший розвиток російської історіографії [6, с. 24]. Майже двісті років основні її догми через белетристику, пресу, а головне — через школу, церкву, армію втовкмачувалися у свідомість як росіян, так і українців. На „звичайну схему” орієнтувалися і продовжують апеляційно орієнтуватися іноземні історики. „До цієї схеми через довге уживання звикли, а шкільна традиція її скріпила” [7, с. 24]. М. Карамзін виробив не розумодоказову кабінетну концепцію, а дійовий міф російської державної ідеології. Фактичний бік справи не привертав його особливої уваги – історика цікавив лише заданий загальний хід подій. Для російської історіографії, попри драматичні державні і політичні перетрубації, схема Карамзіна загалом залишається і досі недоторканою „священною коровою” [8, с. 5]. Відомо, що панівні кола Росії постійно намагалися імперсько-історичними міфами впливати на душі поневолених народів, зокрема українського. Політологи відзначають, що російська держава протягом віків мала ідеократичний характер, тобто влада в Росії спиралася не на систему законів, а на певну систему ідей: самодержавство, православ’я, панславізм, марксизм-ленінізм, євразійство тощо.

Змішавши різні території та різні етноси, „схема” залишає усі три східнослов’янські народи: росіян, українців та білорусів – без достовірної історії, своїх коренів, зокрема, „залишається без початку й історія українсько-руської народності” [1, с. 3]. А історична доля білоруського народу залишається взагалі поза рамками карамзінської „схеми”. Важливою підставою „схеми” є недифе-

ренційоване поняття „Русь-Росія”. За графічною розбіжністю у написанні цих двох слів прихована істотна етнічна розбіжність. Відомо, що „російська історіографія, російська наукова та популярна література ніколи не відмежовують історії російського народу від епохи Київської Русі та попереднього періоду — не відмежовують ні термінологічно, ні концепційно” [9, с. 86]. Адже якщо визнати Київську державу Русь — за державу предків не російського, а українського народу, то офіційна російська політична ідеологія, культурні стереотипи, православно-церковна доктрина вимагатимуть докорінної переоцінки, з відповідними наслідками. У відриві від Києва вся російська культурна традиція втрачає свої корені. Зовсім іншого тлумачення набирає тоді процес формування російського народу, інакшим буде тоді початок російської державності, церкви, російської мови, російської літератури, мистецтва, права тощо.

Згодом, вже в Радянському Союзі, у середині ХХ ст. світ побачив інший історичний міф — „давньоруська народність”. Цей підступний історичний міф Мавродіна схвалили Сталін і секретар з ідеології Суслов, а це тоді означало, що термін „давньоруська народність” став політичною догмою. В 1954 р. опубліковано схвалені ідеологічним відділом ЦК КПРС „Тези про 300-річчя возз’єднання України з Росією (1654–1954)”. Це був канонічний варіант партійної версії історії України. У тезах йшлося про те, що українці та росіяни — братні, єдинокровні народи, які походять від спільного кореня — „давньоруської народності”, котра в IX ст. створила їхню спільну колиску — Київську Русь. За „Тезами”, всі три східнослов’янські народи мали на старокиївську спадщину однакові права. „Тези” стали обов’язковими для всіх радянських марксистів, але лише в Україні їх розглядали як незаперечну, до найдрібніших деталей, директиву, важливішу навіть від висловлювань Маркса і Леніна” [10, с. 6]. Спираючись на псевдонаукову теорію „давньоруської народності”, як колиску трьох східнослов’янських народів, „дехто в Москві і тепер вважає Київську Русь першою Російською державою, а українські землі — невід’ємною частиною єдиної і неділимої імперії” [3, с. 10]. У сучасній російській історіографії уже виразно сформувалася

тенденція, відповідно до якої українцям і білорусам відмовляють в їх етнічній самобутності, а отже, і в праві на створення національних суверенних держав. Яскравими виразниками цієї тенденції є московські науковці С. Самуйлов і О. Дугін, який, до речі, твердить: „Україна як держава не має жодного геополітичного сенсу. У неї немає ні особливої культурної звітності універсального значення, ні географічної унікальності, ні етнічної винятковості. Історичний сенс України відбитий у самій її назві – „окраїна”, тобто „околиця”, „прикордонна територія”. В епоху Київської Русі території нинішньої України були центром державності східних слов’ян, для яких у той час Владимир (пізніше Москва) був східною околицею („україною”), а Новгород – північною. Але в міру перетворення Русі зі слов’янської держави на євразійську імперію геополітичні функції найбільших центрів радикально змінили своє значення. Столицею імперії стала Москва, а Київ перетворився на другорядний центр, де перетиналися євразійський і середньоевропейський впливи. Про жодний синтез культур не могло бути й мови. Вірогідно, архаїчніші, суто російські православні пласти були піддані дієвому впливу з боку динамічної та „модерністичнішої” Західної Європи... Безумовно, українська мова та культура своєрідні й унікальні, але якогось універсального значення вони позбавлені... Усе це прирікає Україну на маріонеткове існування та геополітичну службу таласократичній („морській”, тобто англо-саксонській.) стратегії в Європі” [11, с. 51–59].

Незважаючи на варіативність євразійських ідей у різні періоди, загальним для них залишається: 1) мультилінійний підхід до оцінки історичного процесу, заперечення можливості існування єдиної для всього світу лінії соціально-історичного розвитку; 2) сприйняття Євразії як особливої географічної, соціально-історичної й соціокультурної суперструктури; 3) визнання життєздатною для Євразії самостійної еволюції як самоорганізованого цивіліогенезу, що спирається на багатоманітність національно-культурних традицій, норм, цінностей і досвід тисячоліть толерантного („компліментарного”, за Л. Гумільовим) співіснування народів” [8].

На думку С. Хантінгтона, імперії, які підкорили народи різних цивілізацій (типу СРСР, Югославії), приречені на розпад. В їхніх

межах виділяються розколені країни, що лежать у зоні безпосереднього контакту двох цивілізацій і тому їхня культура та суспільство поєднують елементи обох спільнот. Україна також належить до розколотих країн пострадянського простору, на якому йде запекла боротьба проросійських і західно спрямованих сил. В Україні маємо доволі невизначене співвідношення цих сил між собою, щоправда з певною перевагою у бік Заходу. Здебільшого європейський шлях розвитку все більше усвідомлюється українським суспільством, особливо молоддю, яка і визначатиме історичний шлях країни в майбутньому. Тому, незважаючи на те, що частина громадян продовжує симпатизувати найбільшій антиєвропейській силі України – комуністам з соціалістами, час працює на користь повного і остаточного входження України в сім'ю цивілізованих європейських країн.

Україна на сьогодні не має реальної альтернативи входженню в європейську сім'ю народів і трансформації у національну державу європейського зразка (Польща, Чехія, Угорщина тощо), але для приєднання як України, так і країн пострадянського простору до країн Заходу потрібна згода не тільки західного світу, а й більшості народу розколотої країни, цивілізаційне визначення якого відбувається повільніше, ніж його національної еліти.

Безперечно, Україна була окраїною Європи, межею проти іншого, неєвропейського світу. Як Іспанія на Заході, так Україна на Сході Європи боронила останні bastiони європейського духу. Але в цій боротьбі вона завжди жила європейським життям, завжди йшла шляхом європейського розвитку. В українців жив європейський дух, а це свідчить про те, що Україна – духовна частина Європи, і в нас нема чого єропейзувати: варто тільки підтримувати європейський дух. Органічний шлях українського розвитку європейський”.

1. Див.: Сборник статей по славяноведению. – СПб., 1904. – Т. 1.

1. Алпатов М.А. Русская историческая мысль и Западная Европа (XVIII – первая половина XIX в.). – М.: Наука, 1958. – С. 178.

2. Новицький В. Історична праця О.Є. Преснякова і розмежування великоруської та української історіографії // Україна. – 1930. – Березень–квітень.

3. *Залізняк Л.* Давньоруська народність: імперський міф чи історична реальність // *Пам'ять століть.* – 1996. – № 2.

4. *Милоков П.Н.* Главные течения русской исторической мысли. – М., 1913.

5. *Оглоблин О.* Московська теорія III Риму в XVI–XVII ст. – Мюнхен, 1951.

6. *Полонська-Василенко Н.* Дві концепції історії України і Росії. – Мюнхен, 1964.

7. *Дорошенко Д.* Огляд української історіографії. – Прага, 1923.

8. *Оглоблин О.* Проблема схеми історії України 19–20 століття // *Український історик.* – 1971. – № 1/2.

9. *Бадзьо Ю.* Знищення і русифікація української історичної науки в советській Україні: Відкритий лист до російських та українських істориків / *Український історик.* – 1981. – № 1/4.

10. *Ісаєвич Я.* Проблема походження українського народу: історіографічний і політичний аспект // *Україна: Культурна спадщина, національна свідомість, державність.* – 1995. – Вип. 2.

11. *Дугин А.Г.* Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить Пространством. 3-е изд. – М.: Арктогея, 1999. – 928 с.

о. М. Кавчак,
магістр богослов'я

„ВІЗАНТИЗМ” ЯК ІДЕОЛОГІЧНА ОСНОВА РЕЦЕПЦІЙ КИЇВСЬКОЮ РУССІЮ ЦЕРКОВНОГО (КАНОНІЧНОГО) ПРАВА

Відомий український історик Н.Яковенко характеризувала історію Київської держави як таку, що розвивалася *під знаком візантійської цивілізації* [1, с. 3] (курсив наш. – М.К.). Іншими словами це означає, що в системі візантійських стереотипів формувалися і державні інститути, і коло суспільних понять та світоглядних цінностей мешканців Давньої Русі незалежно від соціальної належності – від великого князя до невільника. Найбільш випуклою соціально-політичною проблемою, котра вирішувалася в руслі візантійської традиції на Русі, були взаємовідносини між Церквою і Державою, а ширше – з'ясування природи духовної й світської влади.

Принципом і основою для розвитку системи відносин між державою і церквою стало новозавітне розуміння природи духовної і світської влади. Східна християнська церква від часу візантійських імператорів Костянтина, Феодосія (379-395), Юстиніана (527-565) виробила особливу систему церковно-державних відносин, що отримала назву „візантизму” [2, с. 422-427]. Як система відносин між державою і Східною християнською церквою візантизм став основою для розвитку давньоруської релігійної системи. Візантизму як політико-правовій ідеології була притаманна низка характерних ознак, які також знайшли певний розвиток у давньоруській церковній системі права.

Перша ознака візантизму як ідеологічної системи полягає у злитті Церкви з Державою. Однак при цьому на практиці це не було реалізоване повною мірою. Єднання церкви й держави залишилося ідеалом, до досягнення якого прагнули, з одного боку, візантійські імператори, з іншого – ієрархи візантійської церкви. У Київській Русі подібна державно-церковна система утвердилася з прийняттям християнства: руські князі, прийнявши християнство, і, допомагаючи утвердженню церкви, на практиці створювали єдину державу, „об’єднану однією християнською релігією” [2, с. 422].

Другою ознакою, яка характеризувала візантизм, була принципова нез’ясованість відносин між світською владою і владою церковною. Так, у Візантії існувала традиція, за якою імператора називали „загальним єпископом” [2, с. 423], підкреслюючи тим самим відсутність чітких меж між державною і церковною компетенцією. Крім цього, стверджувалося, що „імператор не тільки піклується про справи церковні нарівні з державними, а й спрямовує державне життя всіма способами належної йому державної влади співвідносно з поглядами церкви” [2, с. 423]. Цей елемент ідеології візантизму яскраво проявився в Київській Русі, зокрема у творі митрополита Іларіона „Слово про закон і благодать”. У „Слові” Іларіон, порівнюючи київську княжу династію з династією візантійських імператорів, прославляє її за те, що „*дотримують правої віри, ...належать до святих церков, ...Христа прославляють, імені його вклоняються*” [3, с. 120]. Через усе „Слово” червоною лінією проходить думка про єдність Церкви і Держави і слідування

християнській вірі, що трактуються як умови збереження й процвітання князівської династії.

Третя характерна ознака візантизму полягає у значному наділенні церкви, церковних ієрархів судовими, адміністративними повноваженнями, повноваженнями державного характеру. Церковна юрисдикція у візантійській церкві поширювалася на ряд цивільних і кримінальних справ, церква контролювала усі сторони міського життя: вибір посадових осіб цивільної адміністрації, могла вказати на гідного кандидата в начальники провінції, стежила за розподілом міських прибутків, за дотриманням християнської моральності, за утриманням у в'язницях і навіть в особі єпископів – за відправленням світського правосуддя й способом дій усіх суддів і чиновників [2, с. 426–427].

У Київській Русі за умови іншої історичної ситуації не всі сторони практичної діяльності християнської церкви могли бути здійснені. Наприклад, складна система цивільного і кримінального втручання візантійської церкви не могла бути використана в умовах Київської Русі з її більш примітивними формами суспільного життя, але активність давньоруської церкви при цьому була не менш значною. Ця активність тривалий час спрямовувалася на місіонерську діяльність, на створення церкви як соціальної організації. Такі потуга у підсумку й визначали характер церкви як соціальної інституції та обсяг її юрисдикції.

Четвертою ознакою візантизму стало утвердження обов'язку держави перед суспільством підтримувати церкву. У Візантії це виявилось в обов'язку світських посадових осіб стежити за церковною дисципліною, за обранням на вакантне місце в церковній ієрархії нової особи, за періодичністю церковних соборів тощо [2, с. 423]. У Київській Русі втручання державної влади було не менш значимим. Це виявлялося у виданні церковних статутів, допомозі в місіонерській діяльності, впливі княжої влади на призначення церковних ієрархів тощо.

Значення появи в результаті союзу церкви й держави візантизму або, за визначенням Дж. Лінча, „нормативного християнства” [4, с. 29], важко переоцінити, „тому що пізніші покоління часто із захопленням озиралися назад у цей час, коли так багато традиційних

структур і звичаїв християнства були прояснені, а то й створені” [4, с. 28]. Створене тоді оцінювалося як стандарт, „з яким порівнювали усі її подальші досягнення” [4, с. 176].

Отже, візантійська традиція, що проникла на Русь у X ст., утверджувала себе як у політико-державному, так і в церковно-канонічному аспекті. Цей аспект відображався у церковному і канонічному праві, які в умовах Середньовіччя складали один правовий комплекс – церковну систему права.

1. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.: Навч. посібник. – К.: Генеза, 1997.

2. Суворов Н. Учебник церковного права. – М., 1908.

3. Иларион, митрополит Киевский. Слово о законе и благодати // Златоструй. Древняя Русь X–XIII вв. – М.: Молодая гвардия, 1990.

4. Лінч Дж. Г. Середньовічна церква: Коротка історія. – К., 1994.

Н.Ю. Мельничук,

кандидат історичних наук

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

КАТЕГОРІЇ „ЗЛОЧИН” ТА „ПОКАРАННЯ”: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

У філософії осмислення понять „злочин” та „покарання” виходить з античності. Одним із перших до цього звернувся Анаксимандр, про що свідчить вцілілий фрагмент з його твору „Про природу”, де йдеться про покарання у контексті проблематики врівноважувальної справедливості [1, с. 37]. Геракліт трактував покарання як відплату за порушення міри, здійснюючи посил на осмислення злочину як відступу від логосу, який, будучи голосом космічної справедливості, надає дійсності співрозмірності та розумного смислу. Демокріт розглядав проблему, зосереджуючись на покаранні, суть якого виводив з моральної автономності

індивідууму, з акцентуванням на внутрішньому моральному самопочутті людини [2, с. 156].

У працях Платона „Закони”, „Держава”, „Федр” злочин та покарання розглядаються у співвіднесенні з поняттями „зло”/„добро”, а також у контексті вчення філософа про прижиттєве та потойбічне покарання душ. У праці Аристотеля „Нікомахова етика” злочин та покарання осмислюються на тлі проблематики справедливості. У співвіднесенні зі „злочином” Аристотель розглядає поняття заміру, бажання, мимовільної (довільної, змішаної) дії, а також дії „через необізнаність” та „в невіданні”.

В елліністсько-римський період античності „злочин” та „покарання” посідали важливе місце у філософуванні епікурейців, однак ці поняття трактувалися ними, головним чином, у контексті принципів суб’єктивного самозаглиблення й внутрішнього самозахисту та ідеалу збереження душевного і тілесного спокою. У давньоримській філософії, зокрема у працях Марка Туллія Цицерона, питання злочину та покарання розглядається в контексті ідеї рівності громадян перед законом та проблематики „права на покарання” [3, с. 177; 4].

У середні віки злочин та покарання осмислювалися у співвіднесенні з вільною волею та Божим передвизначенням. У площині зазначеного проблемного поля злочин і покарання фігурували у працях Іоанна Еріугени та Ібн Габірола. Святий Августин трактував злочин як такий, що є результатом зловживання свободою волі [5, с. 209–211; 6, с. 29–31, 41–42].

У давньоруській філософії поняття „злочин” та „покарання” головним чином осмислювалися у контексті Божого права. У „Слові про Закон і благодать” Іларіона та «Слові на вознесіння Господнє» Кирила Туровського постановка по суті релігійного питання стосовно Старого Закону, що його заповів Бог Мойсееві, та Новозавітної Христової істини відкриває простір для осмислення злочину як переступу закону на тлі проблематики співвіднесення Закону та істини [7, с. 36–37].

В епоху Ренесансу „злочин” та „покарання” трактувалися на тлі проблеми свободи та справедливості у праці Маттео Пальмієрі та Леонардо Бруні [8, с. 143–145]. Анджей Фрич Моджевський у

працях „Про виправлення держави” та у промові „До архієпископів, єпископів і священників церков польських” розглядав злочин та покарання у контексті ідеї рівності перед законом. Леон Баттіста Альберті й Макіавеллі осмислювали злочин та покарання на тлі проблематики права на покарання. Самуель Пшипковський акцентував увагу на доцільності покарання, осмислюючи його у зв’язку з поняттям Божого передвизначення. На тлі гуманістичного ідеалу рівності перед законом осмислювали покарання італійський гуманіст Аламанно Ринуччіні та французький філософ Мішель Монтень.

Українські гуманісти Іван Вишенський та К.-Т. Ставровецький, звертаючись до понять „злочин” та „покарання”, здійснювали нагłos на рівності людей перед Богом [9, с. 100–101]. У філософських джерелах, що виражають ідеї реформаційного руху, зокрема у працях Самуеля Пшипковського, Гжегожа Павла із Бжезін, Шимона Будного, Яна Креля, злочин та покарання фігурують у контексті проблематики свободи віросповідання. Чезаре Беккарія, розглядаючи ці поняття у трактаті „Про злочини і покарання” окреслював злочин як дію, що суперечить суспільному благу, акцентував увагу на таких категоріях, як „мірило”, „критерій” злочину, осмислював покарання як таке, що має відповідати природі злочину та вимогам політичної свободи, наполягав на забороні застосування тортур, проводив думку стосовно необхідності гуманізації покарань, обстоював презумпцію невинності, пропонував шляхи ефективного запобігання злочинності [10, с. 95–99, 102, 115–130, 138, 154].

У цьому контексті на тлі осмислення філософами понять „злочину” та „покарання” в історико-культурологічній вертикалі стає очевидним, що при філософсько-правничому підході до цих категорій, насамперед, необхідно зважати на історико-філософські ресурси.

1. Фрагменты ранних греческих философов. Ч. I. От элических теокосмогоний до возникновения атомистики / А.В. Лебедев; отв. ред. И.Д. Рожанский. – М.: Наука, 1989. – 576 с.

2. Фрагменти Демокрита и свидетельства о его учении / Пер. с древнегр. // Материалисты древней Греции. Собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура / Под ред. М.А. Дынника. – М.: Госполитиздат, 1955. – С. 53–178.

3. Цицерон Марк Туллий. В защиту Тита Анния Милона // Избранные сочинения / Пер. с латин.; сост. и ред. М. Гаспарова, С. Ошерова, В. Смирнова. – М.: Художественная литература, 1975. – С. 173–204.

4. Цицерон. О судьбе // Цицерон. Философские трактаты / Отв. ред., сост. Г.Г. Майоров. – М.: Наука, 1985. – С. 299–316.

5. Августин. О граде Божием. Книги XIV–XXII // Блаженный Августин. Творения. – К.: Алтейя, 1998. – Т. 4. – 588 с.

6. Августин. Сповідь / Пер. з латин. – К.: Основи, 1999. – 319 с.

7. Ляріон. Слово о законъ и благодати // Хрестоматія давньої української літератури / Упор. О.І. Білецький. – К.: Рад. школа, 1949. – С. 36–37.

8. Пальмиери Маттео. Речь, составленная Маттео Пальмиери, Гонфалоньером компании, по приказу синьории, в которой ректоры и другие должностные лица побуждаются управлять справедливо // Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV в.) / Под ред. Л.М. Брагиной. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985. – С. 141–146.

9. Вишенський І. Книжка // Вишенський І. Твори. – К., 1959. – С. 41–158.

10. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 184 с.

М.М. Олексюк,

кандидат філософських наук, доцент
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА ПОЛІТИКО-ПРАВОВА ЕЛІТА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ 20-х рр. ХХ ст. ТА ЇЇ ВКЛАД У ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ

Сучасне українське державотворення не можна сьогодні уявити без тих важливих процесів, котрі супроводжували боротьбу українського народу за незалежність та державність у різні конкретно-історичні періоди. Не останню роль у цьому відігравали і процеси, що розгорталися на західноукраїнських землях наприкінці

XIX – на початку 20-х рр. XX ст. Саме у цей час тут сформувалася українська політико-правова еліта, яка активно включалася у суспільно-політичні процеси, котрі були спрямовані на реальні зміни у становищі українського народу у цьому регіоні.

Політичну сутність галицького елітаризму становив консерватизм. Це пояснювалося певною соціальною приналежністю української еліти, котра виходила з числа людей, які мали доволі високий освітній та інтелектуальний рівень, займалися певним різновидом діяльності, в основному науковою та правничою, належали до привілейованих верств тогочасного суспільства. Можна погодитися з дослідником суспільно-політичної думки в Галичині наприкінці XIX ст. С. Гелеєм, що „галицький консерватизм був не стільки свідомо обдуманною філософією, скільки способом мислення”, а „основна його суть полягала у відданості правовим парламентським методам політичної боротьби, тверезій поміркованості та інстинктивній повазі до законної влади” [1, с. 103]. Тому в основному представники галицької еліти приймали угодовську лінію щодо Відня та в крайньому випадку могли відстоювати лише засади галицького автономізму, на активні радикальні революційні політичні дії вони не наважувались.

Правовою підставою тогочасного галицького елітаризму була чинна в імперії система права, закріплена у нормативно-правових актах Австро-Угорщини середини XIX ст., передусім у конституції 1867 р. Тому у правових поглядах та концепціях української еліти на Галичині могла хіба що проявлятися думка, як пристосувати основні засади панівної правової системи до потреб української громади, і нічого більшого.

Якщо аналізувати основні аспекти функціонування західноукраїнської політико-правової еліти у розглядуваний час, то можна помітити два основні історичні періоди, а саме: а) 80-і роки XIX ст. – 1914 р.; б) 1914–1923 рр.

У перший період передові представники галицької української еліти ведуть активну політичну діяльність у Галицькому Сеймі та австро-угорському парламенті у справі вироблення елементів законодавства, розробляють теоретичні засади української правової думки. Як відомо, національно-визвольна боротьба українського народу у цей час була пов’язана з проблеми здобуття українським

населенням в Австро-Угорщині виборчих прав, вирішенням питань збільшення квоти послів до Галицького Сейму та австро-угорського парламенту. У цьому плані представники української політико-правової еліти намагались всеціло використати своє становище послів у парламенті, виступаючи за проведення реформ виборчого законодавства в Галичині. Згодом, у 1927 р., у своїх спогадах один з відомих політико-правових діячів К. Левицький згадував події лютого 1914 р., коли він виступив з декларацією з цього питання у Галицькому Сеймі. „Треба було усунути аномальні й пережиті відносини й створити **нові основи правно-політичного відношення обох народів**”, – писав він про дії тогочасних українських послів Сейму [2, с. 688–689].

Парламентська робота західноукраїнської політико-правової еліти у Відні спрямовувалася на активну законодавчу роботу в інтересах українського народу. Зокрема К. Левицьким запропонував проект закону про податки, котрим планувалось замінити відповідний закон від 9 лютого 1882 р., змінити ставки податків з нерухомості, що мало сприяти поліпшенню становища українського населення Галичини [3, с. 5].

Галицька українська еліта майже цілком складалася з професійних правників, котрі внесли свій помітний вклад у розробку теоретичних засад правової системи, зорієнтувавши її на потреби українського населення. Особлива увага приділялася питанням системи місцевого самоврядування. В одній із своїх ранніх праць К. Левицький, коментуючи чинне в країні законодавство, закликав українців розбудовувати систему місцевого самоврядування. Тут він висловлює думку про те, що „всяке право і наука писані для народа, що жиє і жити хоче. Право писане для тих, що за ним постануть і за себе дбати будуть” [4, с. 121].

Слід також відзначити активність української правничої періодики – журналів „Часопись правнича” та „Правничий вісник”, котрі публікували статті з проблем української правничої термінології, історії української політико-правової думки, коментарі нових законодавчих актів, надавали поради українським суддям та адвокатам. Діяло і Товариство українсько-руських правників, президентом якого був К. Левицький.

На початку Першої світової війни у діяльності західно-української політико-правової еліти настає новий період, котрий безпосередньо пов'язаний з питаннями реального українського державотворення, реалізованого у контексті відновлення української держави. Правда, подолати своє угодовство ця еліта зуміла не відразу, про що пише у спогадах К. Левицький, який під час свого перебування в австро-угорській ставці на фронті у 1915 р. говорив: „Ми стояли і стоїмо у цій тяжкій хвилі якнайвірніше при цісарі і державі, очікуючи здійснення наших оправданих домагань для визволення українського народу” [5, с. 137–138]. Докорінним чином змінилася ця позиція за умов після проголошення Західно-Української Народної Республіки у 1918 р. Саме в той час представники західноукраїнської політико-правової еліти розкриваються як правники, розробляють нові закони. Зокрема К. Левицький бере активну участь у сесії Української Народної Ради 25 березня – 15 квітня 1919 р., за його участі приймаються закони ЗУНР „Про Сойм”, „Про громадянські права”, земельний закон [6, с. 425]. Значний вклад вони вносять у розгортання міжнародної діяльності ЗУНР. На конференцію у Ризі 1920 р., де поляки та більшовицька Росія без участі українців намагалися вирішити свої питання, було направлено делегацію, котру очолював К. Левицький. Хоча її до переговорів не допустили, однак у своїй заяві, делегати підкреслили, що „всяке рішення в галицькій справі без участі представників галицького народу в особі делегатів правного уряду Галичини буде необов'язуючим для Галичини” [7, с. 316].

Після поразки ЗУНР на українських землях значна частина західноукраїнської політико-правової еліти емігрувала за кордон, проживала у Відні, Берліні, Празі та інших містах, але не повивала з рідним краєм, вела активну політичну діяльність, спрямовану на відновлення української державності. Так, К. Левицький був одним із авторів „Основ державного устрою Західно-Української Народної Республіки”. Цей документ підготував емігрантський уряд ЗУНР і був поданий Найвищій Раді та Лізі Націй 30 квітня 1921 р. У цьому документі, що розглядав як своєрідна конституція незалежної української держави, було 42 статті, що регламентували республіканську форму державного правління майбутньої України,

основні права та обов'язки її громадян. Детально було виписано функціональні обов'язки основних гілок влади – Державної Ради, судової системи, Державної Міністерії, президента, особливого значення надавалося організації збройних сил [8, с. 7–15].

Невдалі спроби представників західноукраїнської політико-правової еліти в еміграції добитися міжнародного визнання ЗУНР не зупинили її прагнення до участі у державотворенні. Так, у 1923 р. у Відні К. Левицький опублікував українською мовою роботу „Права національних меншин”, в якій дав ґрунтовний аналіз Сен-Жерменського договору, підписаного у Версалі з Австрією. Особливу увагу він звернув на введене у міжнародне право нове трактування національних меншин, яке значно звужувало їх права у багатонаціональних державах. „Одиноко доцільним являється: впровадити у міжнароднім праві замість охорони національних меншостей засаду повної рівноправності всіх горожан держави без різниці націй”, – писав він [9, с. 15].

Виконавши свою велику місію у процесах державотворення кінця ХІХ – початку 20-х рр. ХХ ст., західноукраїнська політико-правова еліта зуміла передати естафету новому елітарному типу української людини, витвореному у роки польської окупації, більш радикальному та революційнішому, котрий зумів себе реалізувати у складних умовах 30–40-х рр., коли боротьба за відновлення української державності піднялася на нову висоту.

-
1. Гелей С. Консервативна течія в суспільно-політичній думці України ХІХ ст. – Львів, 1996.
 2. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. 1848–1914. – Львів, 1927.
 3. Левицький К. Діяльність парламенту у справах податкових. – Львів, 1908.
 4. Левицький К. Наш закон громадський або які ми маєм права і повинності у громаді. – Львів, 1889.
 5. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни. 1914–1918. – Львів, 1928.
 6. Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1914–1923. – Т. 1. – Львів, 1998.
 7. Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1914–1923. – Т. 2. – Львів, 1998.
 8. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. – Нью-Йорк, 1983. – Т. 2.
 9. Левицький К. Права національних меншостей. – Відень, 1923.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

В умовах незалежної України правова політика є сучасним важливим компонентом процесів демократичної трансформації суспільних відносин взагалі, формування і функціонування ефективної правової системи суспільства зокрема. Від правового хаосу політика страждає не менше, ніж право від свавільної політики. Пошук оптимального балансу між ними, коли б вони різними властивими для кожного методами сприяли досягненню єдиної загальної мети, сталою основою динамічного розвитку суспільства, тобто коли політика стала правовою. Іншими словами, будь-яка розумна політика має бути правовою у тому сенсі, що призначена відповідати законам, юридичним нормам, незмінно перебувати у правовому полі, відповідати ідеям прав людини.

Поняття „правова політика” в науковій літературі не має однозначного визначення. Одні науковці розглядають її як діяльність держави та інших політичних інститутів, спрямовану на створення ефективного механізму дії права, цивілізоване використання юридичних засобів у досягненні правових цілей (забезпечення прав і свобод, формування правової держави, зміна законності і правопорядку та ін.), для інших – правова політика є комплексом ідей, заходів, завдань, програм, установок, що реалізуються у сферах дії права і через право (мається на увазі сфера відносин зв'язків, інтересів, що охоплюється поняттям „правовий простір”), і об'єктивно потребує регулятивного опосередкування (упорядкування з боку публічної влади).

Зміст правової політики не може обмежуватися лише вузьким, прикладним підходом, який зводить її призначення лише до утилітарних завдань оцінки адекватності чинного законо-

давства і подальшого удосконалення юридичної системи держави. Вбачається, що за своєю сутністю і соціальними цілями правова політика є особливим і необхідним компонентом державної політики, засобом юридичної легітимації, закріплення й забезпечення політичного курсу країни, санкціонованого волею народу і його політичних лідерів.

Види державної політики різноманітні, наприклад, економічна політика, культурна, соціальна, національна, науково-технічна, фінансова. Правова політика безперечно є одним із таких видів. Правом так чи інакше оформляються, закріплюються усі види державної політики, проте право має свої особливості і свій зміст. Воно відбиває, визначає правовий розвиток країни. Водночас правова політика виступає засобом акумуляції та провідником різноманітних соціальних інтересів, потреб, прагнень (економічних, політичних, соціальних, культурних та ін.), вона несе на собі характерні ознаки. Узагальнюючи різні галузі людської діяльності, вона синтезує їх в юридичних нормах й інститутах (наприклад, інститутів прав людини, виборів, парламентаризму тощо), або кодексах – цивільному, кримінальному, податковому, митному, процесуальному. Тобто правова політика здійснює на ці сфери необхідний стабілізуючий вплив. Саме звідси виникли змішані по суті та нерозривні поняття „економічні закони”, „соціальне законодавство” (трудове, адміністративне, податкове право та ін.). Отже, правова політика тісно пов’язана з усіма іншими різновидами політики і тягнє до охоплення всього різноманіття громадських стосунків.

Головним завданням правової політики сучасної України є розв’язання юридичними засобами соціальних проблем; підтримання правопорядку; забезпечення функціонування гілок державної влади і місцевого самоврядування, зв’язку індивіда, суспільства, держави; забезпечення миру і стабільності в середині країни та на міжнародній арені. У консолідованому вигляді правова політика втілюється у Конституції України, законах, кодексах, інших нормативно-правових актах, спрямо-

ваних на охорону і відтворення суспільних відносин, що склалися, і сформованого політичного режиму.

Українська правова політика як органічна складова суспільно-державної політики, формується Президентом України, Верховною Радою, Кабінетом Міністрів, Конституційним Судом України, депутатським корпусом, парламентськими комітетами, науковими закладами, законодавчими (представницькими) та виконавчими органами, усіма, хто має право законодавчої ініціативи. У формуванні цієї політики беруть участь політичні партії, громадські організації, рухи, об'єднання, вчені, а також громадяни як безпосередньо, так і через органи державної влади, органи місцевого самоврядування. Велику роль у цьому процесі відіграють судові, прокурорські, слідчі та інші органи юрисдикції з їхньою багатою правоохоронною, правозастосовною та правовиконавчою практикою. Вони нерідко суттєво коригують правову політику, що реалізують самі, ніби перевіряючи її на життєздатність та ефективність, виявляють у ній слабкі й сильні сторони, вносять необхідні пропозиції та рекомендації з її удосконалення.

Суб'єктами правової політики України є держава, політичні партії, громадські організації, громадяни України. Головним суб'єктом правової політики, її організатором і координатором є все ж таки держава, з її потужним управлінським апаратом і владними функціями. Держава не тільки впливає на процес вироблення та реалізації останньої, а й цілком його визначає. Аналіз нормативно-правових актів та інших офіційних документів свідчить, що правова політика може формуватися, здійснюватися від імені держави як окремими державними органами, так і посадовими.

Верховна Рада у відповідності з Конституцією України є вищим та єдиним органом законодавчої влади в Україні. Саме цей орган найповніше відображає актуальні проблеми держави в системі законотворчості, розробляє та затверджує національні програми розвитку. Приймаючи нормативно-правові акти найвищої юридичної сили, Верховна Рада є одним з основних суб'єктів формування та реалізації правової політики.

Президент України визначає основні напрями правової політики України, систему найактуальніших завдань у галузі правового регулювання. Такі повноваження Президент може здійснювати шляхом видання указів, які є обов'язковими для виконання, а також законодавчої ініціативи. Таким чином, Президент України як глава держави у межах своїх повноважень забезпечує цілеспрямовану діяльність всіх органів державної влади з приводу формування і реалізації правової політики України.

Кабінет Міністрів України – основний виконавець правової політики в державі. Саме уряд як вищий орган в системі органів виконавчої влади, забезпечує реалізацію єдиної державної правової політики, безперервне та послідовне виконання законодавства, формує загальнонаціональні програми розвитку України та проводить їх у життя з допомогою притаманних йому механізмів. Кабінет Міністрів також організує діяльність інших центральних органів виконавчої влади (міністерств, комітетів) у сфері правової політики.

У сучасній правовій політиці України слід цілеспрямовано утверджувати пріоритет особистості, її прав і свобод як базових цінностей буття, поєднаних з організуючою і стабілізуючою функціями держави та її органів. Особа і влада, громадянин і держава – цілісні, нерозривні поняття. Тому доцільно показати їх взаємообумовленість, єдність прав і обов'язків. Найбільш рельєфно зв'язок особи і держави в контексті правової політики простежується у формах її реалізації.

Слід відзначити, що актуальність формування правової політики на сучасному етапі розвитку України все ще недооцінюється. Науковці висловлюються за доцільність формування Концепції правової політики України, яка має бути затверджена як система основних офіційних поглядів на її сутність і зміст, важливі складові і пріоритети соціального спрямування. Ціннісною базою концепції мають бути ідеали справедливості, рівності і свободи, а політико-правовим підґрунтям – конституційні ідеї, принципи та норми побудови демократичної, соціальної, правової держави і громадянського суспільства, забезпечення легальності та законності в країні.

ІМПЕРАТИВНІСТЬ МОРАЛІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ЕТИЦІ СЛІДЧОГО

Як відомо, моральний закон – об'єктивний принцип волі, який дається розумом і свідчить про її розумність. Він повинен стати самоочевидною основою поведінки всіх. Однак людина – не просто розумна істота, вона – недосконала розумна істота. Людська воля керується не тільки розумом, уявленнями про закони, але на неї діють і самі закони. Її суб'єктивні принципи можуть бути необхідними, а можуть бути (і найчастіше так буває) випадковими. Тому моральний закон у випадку людської волі виступає як примус, як необхідність діяти всупереч тим різновидним суб'єктивним емпіричним впливам, які ця воля відчуває. Він набирає форму примусового веління – імперативу. Оскільки людина є слабкою, недосконалою істотою, то для неї моральний закон може мати силу тільки як примус, імператив. Загалом імперативи – це формули відносин об'єктивного (морального) закону до недосконалої волі людини [1, с. 145].

Тому, на нашу думку, свободна воля людини потребує певних внутрішніх імперативів з метою дотримання правомірної поведінки. Це завдання покладено на мораль. З цього приводу Д. Г'юм зазначає, що якби моральність не мала природного впливу на дії та почуття людей, то даремними були б намагання насаджувати її і заледве чи було б щось більш марне, ніж та безліч правил і принципів, яку в надлишку пропонують усі моралісти [2, с. 410]. Тобто навіть професійна етика (як сукупність правил і принципів) не в силі повною мірою впливати на поведінку людини – потрібен внутрішній примус – імператив моралі, який має більшу силу від норм професійної етики і може діяти у деяких випадках незалежно від професійної етики.

Для того, щоб описати специфічну імперативність моралі, І.Кант поділив всі імперативи людської поведінки на класи:

гіпотетичні (відносні, умовні, де вчинок оцінюються з огляду на його можливі наслідки, де враховуються поради інших людей) і категоричні (об'єктивні, без врахування наслідків, порад, з врахуванням вимог сумління, совісті). Тільки категоричний імператив можна назвати імперативом моралі, і навпаки, тільки імператив моралі може бути категоричним [1, с. 145–146].

Імператив моралі виражає свободу волі, її незалежність від чуттєвого світу, в якому живе людина [3, с. 268]. Ще Кант сформулював його так: „Чини так, щоб максима твоєї волі в будь-який час могла б разом з тим стати принципом всезагального законодавства”, де під максимою іменується суб'єктивний принцип волі, той емпіричний мотив, яким індивід керується у своїй поведінці. Тобто людина передусім повинна хотіти, щоб понад усяку всезагальну значимість у її вчинках було ще щось власне, що на її місці ніхто інший не міг би чи не повинен був би зробити. Якщо вона відмовляється від цього, то вона є просто одним із номерів, який можна замінити будь-чим іншим; її особисте існування не потрібне, беззмистовне [4, с. 173].

З метою дослідження імперативності моралі у професійній етиці слідчого дамо загальнотеоретичну характеристику цьому поняттю. Професійна етика визначається загальною етикою, яка опирається на практичну філософію, науку про мораль.

Етика як термін, як особливо систематизована дисципліна започаткована Аристотелем. Вперше цей термін вжито у назві трьох праць філософа („Нікомахова етика”, „Евмедова етика”, „Велика етика”), присвячених проблемам моралі. Тоді йому надано основного змістовного навантаження. Аристотель розглядав його у трьох розуміннях: як етичну теорію, етичні книги, етичну практику.

Поняття „етичний” утворено на основі слова „етос”, що означало звичне місце перебування, а потім – вже просто звички, характер, темперамент, звичай. Воно виділяло особливий зміст людської реальності, що становить предметну сферу етики. За аналогією з терміном „етичний”, для точного перекладу Цицероном з прямим посиланням на Аристотеля наведене слово

„мораліст” (moralis). Потім від слова „моральний” виникає „мораль” (moralitas), яке і є латинським еквівалентом терміну „етика” [5, с. 573–574].

Етика не підмінює живої людини в її індивідуальних моральних зусиллях. Вона не може зняти з особистості відповідальності за прийняті рішення або хоча б пом'якшити її. За етику неможливо сховатися. На неї можна спертися. У протилежному випадку вона безкорисна (марна), може викликати лише роздратування, гнів. Вона представляє собою систему знань про певну сферу людського життя, і в цьому розумінні вона мало чим відрізняється від інших наук. Її незвичність виявляється тільки в одному: вона корисна у системі освіти тією мірою, якою сама освіта є не просто навчання, поширення розумового світогляду, а ще й удосконалення, духовний ріст особи.

Однак наукове обґрунтування етики полягає у дослідженні моралі, моральних норм, моральних принципів. Визначення моральних принципів, норм та вимог залежить від трьох основних чинників: історичних умов життєдіяльності та світогляду людей; життєвих потреб людини, її інтересів; становища людини в суспільстві.

Слід наголосити, що прояви цих чинників впливають на формування моральних норм еволюційно, протягом великого періоду часу. Штучне формування моральних норм часто не приносить успіху, тобто моральна норма „не приживається” в суспільстві, не має імперативної сили і здебільшого така норма є шкідливою. Але при цьому (враховуючи еволюційність і штучність) формується загальнолюдська мораль, яка є результатом „просіювання” різних правил поведінки. Цей результат людство сприйняло та із задоволенням внесло у світ, побут, виробничі відносини тощо. Загальнолюдська мораль має, таким чином, тверді установки на доволі великий період, що підкреслює саму імперативність.

Загальнолюдська мораль – основа світогляду людини, який значною мірою впливає на її поведінку. Та чи інша норма поведінки стає надбанням, утверджується в житті не обов'язково на стадії свого виникнення, а значно пізніше, після того, як

вона пройде природну адаптацію у життєдіяльності можливо кількох поколінь.

Моральна норма – це правило поведінки особи, яке має загальний характер, формується в суспільстві поступово у процесі його історичного розвитку, схвалюється або не схвалюється загальною громадською думкою, використовується з метою регулювання суспільних відносин (у тому числі службових), спонукає до альтернативної поведінки.

Правові норми формуються з моральних, проте цей процес відбувається досить швидко, що загалом оправдано. Проте якість правової норми, утвореної швидко, інколи буває низькою, оскільки відчутна належна суспільна адаптація, перевірена на цінність. Але так чи інакше право є моральним явищем, де норми права поступово наближаються до норм моралі, хоч таке наближення здійснюється повільно і не завжди отримує схвалення як з боку деяких членів суспільства, так і окремих дослідників.

Отже, імперативність моралі у професійній етиці передусім вимагає загальнотеоретичної характеристики професійної етики слідчого. Вона полягає у визнанні понять „етика”, „мораль”, „імперативна мораль”, „моральна норма”, „прикладна етика” та ін. Особливе значення має зміст професійної етики, зокрема професійної етики слідчого, який приймає юридичне рішення на основі внутрішнього переконання, де провідною є імперативність моралі.

-
1. Гусейнов А.А., Апресян Р.Г. Этика. – М.: Гардарики, 1998. – 472 с.
 2. Г'юм Д. Трактат про людську природу: Спроба запровадження експеримент методу міркувань про об'єкти моралі / За ред. Е.К. Мосснера; З англ. пер. П. Насада. – К.: Вид. дім „Всесвіт”, 2003. – 552 с.
 3. Філософський енциклопедичний словник / За ред. В.І. Шинкарука. – К.: Абрис, 2002. – 744 с.
 4. Философский словарь. Основан Г. Шмидтом. – 22-е изд. / Пер. с нем.; общ. ред. В.А. Малинина. – М.: Республика, 2003. – 575 с.
 5. Этика. Энциклопедический словарь / Под ред. Р.Г. Апресяна и А.А. Гусейнова. – М., 2001. – 671 с.

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЮРИСТІВ

На сьогодні виховання загалом та естетичного зокрема не сприймається як безумовний, однозначно запрограмований процес, що принципово неможливе, оскільки життя людей не є наперед передбаченим, наперед визначеним [1, с. 135–137].

Зміст поняття „естетичне виховання” має певну специфіку і загальні родові ознаки. До речі, серед науковців нема одностайності в тлумаченні цього поняття. Часто естетичне виховання розглядається через поняття „формування” (А.Е. Ларін, М.П. Капустін та ін.), або як органічна сукупність послідовних і цілеспрямованих впливів на людину (Л.А. Волович, Н.І. Кимценко та ін.), як процес передачі і засвоєння естетичної культури, керування естетичним розвитком особи та суспільства (В.П. Большаков). Наприклад, А.І. Комарова вказує на те, що сутність виховання як суспільного явища полягає в тому, що воно є цілеспрямованим засобом соціального відтворення людини як сукупності суспільних відносин, відтворення здібностей роду „людина”, тих, що склалися і складаються у властивостях кожного індивіда [2, с.28].

Метою естетичного виховання юриста, самоціллю його розвитку виступає сам правник, людина, яка розкрила повноту своєї сутності, витворила універсальну гармонійну особистість. „Естетичні відносини – основоположне поняття естетики, яке об’єднує у собі всі елементи суспільної свідомості: естетичне сприйняття, переживання, почуття, смак, ідеал тощо. Останні формуються і виявляються, і знаходять свою естетичність лише у процесі естетичного відношення і можуть бути правильно зрозумілими і охарактеризованими більш чітко і повно лише у взаємодії, як складові елементи єдиного цілого” [3, с. 175]. Тому поняття „естетичної культури особи” виражає синтезуючу, якісну і кількісну характеристику естетичних відносин людини до дійсності.

Естетичне виховання – це систематична і цілеспрямована духовно-практична діяльність суб'єкта та об'єкта з передачі і засвоєння естетичних цінностей суспільства з метою відтворення людини як суб'єкта і носія естетичної культури. Естетичне виховання – складне і багатогранне явище, яке можна назвати „системою естетичного виховання”. А. Карталов визначає систему естетичного виховання як „внутрішню організовану сукупність компонентів (сфер естетичного впливу, засобів, факторів, інститутів, організацій та ін.), що перебувають у необхідному зв'язку і взаємодії... Структура системи естетичного виховання охоплює такі компоненти: об'єкт естетичного впливу, об'єкт керування системою, естетична цінність, вольова орієнтація. Найбільш загальна структурна модель системи естетичного виховання має такий вигляд: суб'єкт – естетична цінність – об'єкт” [3, с. 33].

Основні положення теорії „виховання мистецтвом” Герберта Ріда можна викласти як три постулати: мистецтво – складна багатовекторна художньо-естетична та соціальна система, серед багатьох напрямків якої важливу роль відіграє вектор естетичного виховання; кожна художньо-естетична та соціальна системи можуть існувати тільки за умови включення до їх складу спеціальних програм естетичного виховання засобами мистецтва; два базових принципи повинні складати основу будь-якої програми естетичного виховання засобами мистецтва – принцип „естетичної гри” та принцип „естетичного самовиховання” [5, с. 114–116].

Відомий нідерландський мислитель у ХХ ст. Й. Хезінга зауважував: „Сучасний механізм розваг має більшою мірою заважає зосередженню духу. Елемент участі – „розчинятися в чомусь” і „відаватися чомусь” – при механічній репродукції зображення і звуку втрачає свою силу. Тут немає ні таїнства спілкування, ні таїнства причастя. Звертання людини всередину себе самої, до самого сокровенного, її причастя миттєве – речі, абсолютно необхідні людині, якщо вона хоче оволодіти культурою” [3, с. 277–278]. Звичайно, це не означає, що потрібно зовсім відмовитися від сучасних технологій репродукції звуків і зображення, але слід віддавати собі звіт в тому, що сучасна індустрія вільного часу потребує глибокого осмислення з огляду

на її роль у процесі культивування духовно-естетичної особистості. Юрист як особистість, як людина, „втягнута” сьогодні у парадоксальність вияву естетичного як „форми реального життєствалення” (І. Бондарчук), „яке прагнучи знайти засоби протистояння руйнуванню людського виміру буття, використовується для прикривання сурогатів різних емоційних станів дегуманізованої людини, не сприяючи розвитку її чуттєвості, подоланню нечуттєвості (нерозвиненості душі), а допомагаючи їй здійснювати „втечу від дійсності” як би в формах естетичної творчості” [6, с. 155].

Процес персоніфікації – „це персоналізація з протилежним знаком; на відміну від персоналізації вона проявляється не в прагненні людини „бути особистістю”, а в її прагненні бути самою собою. Персоніфікація пов’язана із збільшенням зон актуалізації особи, з відмовою її від особистісних „фасадів” [7, с. 421]. Персоніфікуюче спілкування є „умовою інтеграції особистості людини, робить цю особистість більш цілісною..., і в структурі особистості починають превалювати гармонійні, оптимальні мотиваційні утворення” [7, с. 52]. Естетично значимим є той тип спілкування, що заснований на прийнятті іншої людини, любові до неї, що передбачає ставлення до іншого як до самоцінності.

1. Воспитание // Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов; ред. А.И. Мерцанова. – Минск: Изд-во В.М. Скакун, 1999. – 896 с.

2. Комарова А.И. Комплексный, системный подход к изучению воспитания как общественного явления // Вест. Моск. ун-та. Серия 7. Философия. – 1982. – № 3. – С. 28–36.

3. Хейзинга Й. Homo ludens. В тени завтрашнего дня / Пер. с нидерланд. и примеч. В.В. Ошис; общ. ред. и послесловие Г.М. Гавризян. – М.: Прогресс: Прогресс-Академия, 1992. – 459 с.

4. Карпалов А. Система эстетического воспитания студентов // Эстетическое воспитание студентов: Сб. науч. ст. – М., 1980.

5. Ільницька Л.В. Погляди Герберта Ріда на естетичне виховання // Духовність українства: Зб. наук. пр. – Житомир, 2002. – Вип. 4. – С. 114–116.

6. Наконечна О.П. Естетичне як тип духовності. – Рівне, 2002. – 208 с.

7. Орлов А.Б. Личность и сущность: внешнее и внутреннее Я человека // Психология личности: У 2 т. – Самара, 1999. – Т. 2. – 520 с.

ВСТУП ДО МЕТОДОЛОГІЇ НАУКИ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Дослідження методології є доволі складним, оскільки воно стосується як теоретичної (інтелектуальної), так і практичної (фізичної) діяльності людини, що сягає своїм корінням в античність, хоч як самостійна галузь науки методологія виникла тільки у ХХ ст. Розглядаючи теоретичну діяльність людини, ми, перш за все, маємо на увазі методологію як науку, що ґрунтується на антропних пізнавальних можливостях людини, її філософському мисленні, світоглядній інтерпретації інших дослідників.

Методологія – не лише знання, а й, передусім, індивідуальні рефлексивні проекти, плани, моделі, певні принципи, установки, сформовані процесом життя, інтегративний досвід, що не піддається перевірці іншою людиною на істинність. Критерієм оцінки у сформованій, вибраній методології є практика реалізації, визнання творчих підходів іншими дослідниками. Однак методологія потребує наукових знань (особливо на стику наук) для поєднання теорії та практики, для вироблення альтернативної (навіть множинної) точки зору, позиції дослідника (в тому числі онтологічних уявлень). Причому альтернативність позицій реалізується ніби за „замовленням” практики, потреб системного світогляду. В цьому випадку системна методологія – це не тільки вчення про процес утворення абстрактних понять про структуру, властивості складових частин і відносин між ними, а й процедура (серіація, класифікація як логічні операції) включення елементів системи до її складу для виявлення закономірностей природи, які не розкриваються самі. Потрібна певна методологія, певний шлях осягнення, вивчення тієї методології, на основі якої створюються пізнавальні засоби чи конструкти, що використовуються у дисциплінарних науках (наприклад, у філософії права).

Зауважимо, що пізнавальними конструктами можуть слугувати такі методологічні аргументації: методологічні детермінанти (визначники) філософії права, методологія антропології права, методологічно-правові аспекти свободної волі людини. Ці методологічні аргументації і становлять основу методології філософії права. Зокрема, до методологічних детермінант філософії права належать: процес входження у право, право у позитивному (державному) і надпозитивному (наддержавному) вимірах; конституція держави, правовий і неправовий закон; онтологія, деонтологія, гносеологія, аксіологія, герменевтика, феноменологія права; інтерес і мета у праві; метафізичне осмислення правової дійсності. Формування філософсько-правових детермінант здійснюється шляхом осмислення історії розвитку філософії права, відродження вчення про природне право, а також теоретичних аспектів філософії права (сутність, об'єкт, предмет, мета, завдання, джерела філософії права, її принципи та функції). Ці концепти дають можливість відрізнити філософію права від інших наук і показати потребу у спеціальних підходах, своєрідних моделях, без яких неможливо вибудувати наукову методологію філософії права.

Методологія антропології права формує беззаперечні концепти триєдиної антропології будови людини та її зв'язку з антропними властивостями права, правовим виміром ментальності людини, її екзистенцією тощо.

Методологічно-правові аспекти свободної волі людини мають велику цінність в тому, що духовна воля людини є онтологічною, а методологічні концепти є індивідуальними, неповторними. Щоб не допустити свавілля у методологічному виборі, необхідно утримувати свободну волю у природно-правовому просторі, тобто у виборі методологічних концепцій недопустимий вплив свободної волі людини на руйнівні зміни у природному праві.

Методологічно правильно побудована та наука, яка ґрунтується на певній сукупності інших наук. Щодо філософії права, то вона потребує обґрунтувань не тільки на основі загальної філософії та позитивного права, а й, передусім, філософії культури,

природного права, фізики, біології, математики, природознавства, психології тощо. На основі цього вибудовується справжня методологічна природа права, є можливість здійснювати широкий методологічний аналіз філософії права, виводити нову методологічну стратегію, що обґрунтовується коеволюційним зв'язком людини з природою, антропологією, синергетикою та іншими сучасними науками.

У методології науки виділяють метафізичну інтуїцію, філософський розум, теоретичне мислення, що у праві відповідно породжує метафізику права, природно-правову філософію, юридичний позитивізм (В. Бачинін) як певну структуру дослідження науки філософії права. Саме теоретичне мислення вимагає не стільки знань, як досить високої культури самого філософського мислення, онтологічного й деонтологічного тлумачення (герменевтики) наукового поняття, світоглядного і системного підходу, форми організації та ін., що забезпечує наука філософія. Філософська наука скеровує теоретичне мислення до того, що методологія не формується лінійно, планово, а синергетично.

Синергетика (як наука про саморганізацію і самореалізацію природних процесів) доводить, що спосіб мислення людини, її світогляд, наукові установки є результатом нелінійних впливів і наслідків у нестійких (мінливих), незамкнених (відкритих) системах у природі, які накреслюють індивідуальний шлях пізнання правової істини. Звичайно, цей шлях потрібно супроводжувати певними метафізичними, природно-правовими (рідше позитивістськими) нормами. Отже, синергетика є складовою методології філософсько-правової науки. Адже тільки у природному „хаосі” (який є вищим ступенем природного порядку) є справжні методологічні орієнтири, яких ще не використовував людський розум.

Сутність нелінійності у методології філософії права полягає в тому, що протягом життєдіяльності у людини свідомо і підсвідомо формуються ті методологічні правові детермінанти, які стають причиною того чи іншого способу мислення, життєвої наукової позиції та світогляду. Ці детермінанти людина активно чи пасивно засвоює,

здебільшого не задумуючись над їх конкретним застосуванням надалі, а використовує для наявних нагальних потреб. Пізніше, з настанням інших умов наукові детермінанти отримують методологічну функцію, набувають наукової орієнтації. Прикладом такого явища може слугувати відрив електронів від одної орбіти і перехід на іншу, в результаті чого утворюється нова хімічна сполука. Тобто нелінійні природні процеси є своєрідною лабораторією природи, де частково розшифровуються природні закони розвитку, методологічні установки, наукові підходи.

Природно-правові норми дають можливість людині утримувати власне мислення в логічному режимі, у природній послідовності. Тому в методологічному аналізі філософії права важливо додержувати природно-правових норм, здійснювати наукову творчість відповідно до ступеня усвідомлення цих норм. Тоді розкриття природи нелінійності з природно-правовим обґрунтуванням дасть змогу зрозуміти, що результат суми методологічних причин не рівносильний сумі результатів методологічних причин, а постійно буде більшим, що завжди підкреслює невикористаний науковий потенціал науковця. Таким чином, процес утворення абстрактних понять у сфері методології дослідження на основі синергетично складеної певної ідеології, яка диктує людині, керує нею у виборі наукового підґрунтя. Зрозуміло, що сформоване наукове підґрунтя потребує подальшого вибору певних методів, яких у науці доволі багато.

Під методом переважно розуміють шлях дослідження, певну процедуру, яка використовується для отримання конкретного результату. Тому методологія є не лише вченням про методи. Це примітивне розуміння методології, оскільки метод у методології є вторинним, а первинним є світогляд, ідеологія, установки, закладена основа пізнання. По суті, методологія сама розробляє методи, їх типологію і використовує у конкретних дослідженнях.

Отже, методологія філософії права — це вчення про синергетично сформований науково-інтегративний досвід, детермінанти якого формують модель філософії права з використанням відповідних методів у межах природно-правового простору.

ПОЛІТИКА ТА ІДЕОЛОГІЯ ДЕРЖАВИ ЯК ЧИННИК ЇЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Економічна безпека – головна складова національної безпеки держави, запорука її незалежності. Тому в контексті зазначеної теми економічна безпека розглядається дещо ширше. Вона досягається через ефективну внутрішню та зовнішню політику, цілеспрямовану державницьку ідеологію, яка мала б забезпечувати здійснення такої політики. Їх результатом є самодостатність суспільства і громадян, високий рівень їх життя, чіткі соціально-економічні та правові гарантії, здатність держави відстояти свої інтереси, самостійність, безпеку життєдіяльності людей. В арсеналі державницької політики та ідеології повинні бути прагматизм, динамізм, оперативність, а також наступальність та контрнаступальність продержавної агітації і пропаганди. Власне ці підходи створюють серед населення необхідний морально-психологічний клімат, обстановку стабільності та оптимізму щодо свого майбутнього, активізують суспільну громадську думку у напрямку нетерпимості до всього, що заважає державі економічно зростати і рухатися вперед. Відтак, люди об'єднуються навколо національно-патріотичної ідеї у спільному пориві відстояти обраний шлях розвитку, їх цілі воєдино зливаються з цілями держави. В цьому немає нічого нового, бо цим шляхом пройшла більшість цивілізованих держав світу, а тепер ним впевнено крокують, наприклад, Китай, сусідні Польща та Росія. Але не ми.

У нашій українській державній політиці та ідеології (якщо на 17-му році існування України вони є взагалі) усього цього арсеналу підходів практично нема. Звідси – актуальність теми. Пропонується власне бачення проблеми автором, який має мету – показати як політика та ідеологія при їх вмілому та кваліфікованому використанні могли б прислужитися державі у вирішенні найважливіших соціально-економічних, військово-промислових і оборонних завдань, а також у зростанні її авторитету та міжнародної ваги.

Економічній безпеці України сьогодні загрожують дві групи суб'єктивних чинників. Одні з них не мають безпосереднього зв'язку з проблемами безпеки держави та суспільства, другі – впливають на неї безпосередньо. Спочатку зупинимося на першій групі, суто політико-ідеологічного характеру.

Не таємниця, що непрофесіоналізм, байдужість чиновників, які відповідають за національну, зокрема економічну, безпеку України у Секретаріаті Президента та апаратах віце-прем'єрів з економіко-оборонних та гуманітарних питань призвели до того, що імідж нашої держави у світовому співтоваристві з середини 90-х рр. минулого століття неухильно падає. І значною мірою через невизначеність політики, відсутність ідеології державотворчого процесу.

Чи можна сказати, хто з відповідних чиновників і що саме зробив за останні 10 років у політиці та ідеології таке, що б увійшло в аннали історії України з огляду на зміцнення національної безпеки, зростання національної гордості українців? Це, якщо не брати до уваги позитивні приклади у спорті, оскільки вони поодинокі, є винятком, а не правилом, заслугою ентузіастів, котрі діяли не завдяки, а всупереч.

Крім представницьких функцій на різноманітних заходах, ті, хто уважно стежить за подіями, у роботі, наприклад, віце-прем'єрів пп. Кураса, Жулинського, Табачника, Кириленка чогось іншого, більш ефективного не побачили. Також не видно відчутних успіхів у зовнішньополітичній та зовнішньоекономічній діяльності багатотисячного відомства МЗС ані за часів п. Гриценка, ані за часів пп. Тарасюка та Яценюка. Нічого ж, крім словесного поносу (і то часто із запізненням) у вигляді заяв та декларацій про наміри немає по жодному з т.зв. векторів політики.

Не дивно, що інертна політична, ідеологічна та виховна робота держави на макрорівні втілюється у таку ж в'ялу роботу на місцях. У кращому випадку продовжує переважати „шароварщина”, плач за втраченими можливостями України у минулому і сподівання, що Бог (тобто хтось, а не ми) „нам Україну спасе”. Навіть у західному регіоні, де національно-патріотичний дух населення є піднесеним історично, блок гуманітарної політики, ідеології, культури та виховання спрацьовує від свят до свят, від акції до акції.

Системної роботи, спрямованої на зовнішньо більш національно свідоме населення Заходу, і особливо, на ще не готове історично сприймати дійсність по-українськи населення Сходу та Півдня, нема. Апарати обл-, міськ-, райдержадміністрацій в цьому плані ще досить інертні. І здогадуюсь чому: така робота не приносить швидких грошей, зате потребує досвіду, знань, відданості справі...

Власне, мене спонукали підняти ці питання події межі 2007–2008 рр., які не пройшли повз увагу багатьох пересічних громадян. Це коли після Новорічного привітання народу Президентом по телебаченню, тільки на Першому національному каналі пролунав такий вже традиційний Гімн України, а усі інші „українські” канали (випадково чи намірено?) запустили рекламні чи розважальні ролики. Ніхто їх керівництво навіть не запитав за це (цікавився спеціально), як, без сумніву, зробили б у Польщі, Білорусі чи тій же Росії.

І коли 2 січня 2008 р. на першому каналі телебачення Росії була випущена чергова „качка”, тенденційна та перекручена інформація: спочатку подали правду – у Києві до річниці С. Бандери відбулася демонстрація тисяч українських націоналістів, а потім була подана відверта брехня, що бандерівці в роки Другої світової війни знищили тисячі євреїв (на першому місці, бо В. Ющенко прагне налагодити корисні для України стосунки з Ізраїлем), росіян та, чомусь, циганів (можливо, у зв’язку із дискусією з Румунією щодо о. Зміїний, Дунайського каналу, покладів нафти та газу на шельфі Чорного моря). Ця чергова нісенітниця знову пройшла повз увагу доморощених спеціалістів від політики, ідеології, мас-медіа. Не було жодної реакції.

Так, крапля за краплею, Москва дурманить і своє населення, сіючи серед росіян антиукраїнські настрої, і т.з. російськомовне населення України. Київ же все це бездарно ковтає. Що ще треба зробити, припустімо, п. Огризкові, аби як Міністра МЗС вивести з рівноваги та змусити, сподіваюсь, патріотичну команду в апараті, на відверту неповагу українських історії і державності, відповісти адекватно? Або щоб Президент України адекватно відповів на менторські повчання Президента Росії напередодні 2008 року?

Ми ж маємо чим відповісти, було б бажання. Наприклад, хай би наші поважні сусіди звернули увагу на власних націоналістів, а

скоріше великодержавних шовіністів на зразок Дугіна, Затуліна, Макашова, Ткачова та ін. Нехай би також подивилися на очевидну і послідовну декомунізацію В.Путіним Росії, на її відверте поправління як у політиці, так і в ідеології (що, зрештою, можна тільки вітати). Перезахороняють генералів Колчака, Денікіна, Врангеля, Ургента, возводять у лик святих останніх з династії Романових, реабілітують білий рух у роки антибільшовицької громадянської війни 1918–1921 рр., оспівуючи його піснями Талькова, Газманова, Малініна. На державному рівні засуджують власне комуністичне минуле, правлять богослужіння за невинно убієнних в роки тоталітарного режиму, повертають Церкві належну їй роль у державі, нагороджують державними відзнаками дисидента Солженіцина. То чому ж, маючи новий справедливий погляд на власну новітню історію, Росія заперечує такий же погляд України? Виходить, що В.Винниченко був правий, коли підкреслював, що російська демократія закінчується на українському питанні? По-друге, хіба не переодягнені та відповідно вишколені загони МГБ і НКВС СРСР у Західній Україні провокативно чинили звірства як проти місцевих жителів, так і проти переселенців зі східних областей та росіян з євреями? І архіви держбезпеки у Москві про це знають краще, ніж СБУ у Києві. Про все це та інше подібне треба говорити постійно, застосовуючи усі сучасні засоби агітації, пропаганди та контрпропаганди. Про це треба доступно для простої людини писати. А не десь-колись видати надто вчену та дорогу книжку для користування у вузькому колі спеціалістів. Натомість відмовчуємось, відсиджуємось і, часом, мало не виправдовуємось.

Це лише два свіжих, конкретних, опосередковано дотичних до економічної безпеки країни приклади. Однак, це часткове тільки підтверджує загальну тенденцію. Зокрема, якщо Росія наполегливо проштовхує російськомовне питання на Україну (що цілком відповідає її інтересам), то остання не робить абсолютно нічого, аби понад 10 млн українців – громадян Росії відчували себе українцями, і щоб пояснити, що у містах сходу та півдня України росіяни таки не спілкуються на хінді. Загальну тенденцію підтверджують й інші приклади: незважаючи на Указ Президента, у багатьох містах України ще є ціла купа пам'ятників Леніну і Ко,

а в назвах вулиць, майданів, проспектів та парків ще немає місця багатьом видатним українцям; наша „ідеологічна машина” мовчки проковтнула пам'ятник Катерині II, хоч і засновниці Одеси, але все ж більше могильниці автономії України та козацьких вольностей; фракція комуністів у Верховній Раді досі парадуює у червоних депутатських значках та з прапорцями небіжчика Союзу РСР, що неможливо уявити у будь-якому європейському парламенті; як по провінційних повітах шастають російські „ноумени”, гребучи з України шалені гроші, книгарні заповнені російськомовною літературою, а наші митці, щоб самоутвердитись, повинні їхати за кордон, книговидавці микаються у пошуках спонсорів на українські видання. Нікому нема діла до того, щоб зупинити цю антиукраїнську вакханалію. Навіть дивно, що нарешті на початку третього тисячоліття додумались таки зняти Герб УРСР на фасаді будинку парламенту та встановити там Тризуб.

У 90-ті рр. ХХ ст. багато що списувалось на недоліки і проблеми зростання молодой держави. Тепер час твердо і впевнено ставати на ноги. Інакше ми не є державою. Поки ж що, як за влади блоку „Наша Україна” та БЮТ, так і за влади регіоналів, соціалістів і комуністів, зрушень дуже мало. Подивимось, що принесе „друге пришествя” уряду Ю. Тимошенко. Можливо, слід би почати зі створення потужного державного інформаційно-аналітичного пропагандистського телеканалу на зразок єврейського RTVI чи російського „Euronews”, видати загальноукраїнську, чітко витриману ідеологічно, газету на українською і російською мовами, у розстановці державного рівня кадрів у сфері політики та ідеології виходити не з критеріїв особистої відданості, а з критеріїв трьох „п”: професійності, порядності, патріотизму до України?

Наразі більшість сусідів України у своєму державному поступі пішли далеко вперед. Складається враження, що уроки козацької держави та періоду Руїни, української революції 1917–1921 рр., національно-визвольної боротьби українських патріотів зі сталінським тоталітаризмом так нас нічому і не навчили. Мене особисто це пригнічує. Такі очевидні, дитячі прорахунки у політико-ідеологічному забезпеченні державотворчого процесу принижують Україну і українців. Ми такого brutального ставлення до себе з

боку можновладців не варті. Цей стан суспільства негативно позначається на морально-психологічному кліматі у державі, сіє невпевненість, багатьох змушує емігрувати. Вважаю це національною ганьбою. Ми ж не живемо в часи В. Стефаника та І. Франка, щоб уся Україна, як у період Австро-Угорщини Західна Україна, була сировинним додатком до розвиненого світу та ринком робочої сили.

Стан застою в політиці та ідеології України породжує чимало проблем в соціальній сфері, господарстві міст і сіл. Передусім, вони негативно відбиваються на демографії, міграції населення, що б'є по рівню ефективності виробництва і продуктивності праці. І врешті-решт перетворює Україну з потенційно потужної у, якщо ще не світовий, то вже у європейський задвірок.

Тепер подивимося, що ж становить пряму економічну небезпеку Україні та як це „обігрується” з боку політики, ідеології держави. При цьому беремо тільки приклади, які лежать на поверхні, та напрами, де вже тепер можна щось робити.

Перш за все, видається національно небезпечною політика сучасної влади у сфері соціальних виплат населенню підвищених пенсій та зарплат, заощаджень по вкладах часів СРСР, збільшення числа пільговиків за життя у ХХ ст. (з цих міркувань усі українці, які вижили на своїй землі у минулому столітті, справедливо, мали б бути пільговиками). Ця політика є відверто популістською, економічно необґрунтованою, спрямованою лише на підготовку до президентських виборів 2009 р. Вона вже призвела до прискорення темпів інфляції, подорожчання товарів та послуг і призведе, якщо не зупинитись, до ще гірших наслідків. Світові тенденції в економіці та прорахунки попередньої влади тут ні до чого, оскільки Україна ще зовсім не інтегрована у світову економіку. Просто держава втратила контроль над ситуацією, захопившись соціальними ідеями. В принципі, це чудовий державницько-патріотичний намір, який слід було б палко вітати. Але тоді, коли в країні є стабільна фінансово-економічна ситуація, серйозних розмірів стабілізаційний (резервний) фонд, як наприклад, у Китаї, Японії, США, Кореї, Росії. Ми ж об'єктивно стоїмо перед необхідністю „шокової терапії” в економіці, через яку пройшла

більшість країн післявоєнної Європи, усі наші постсоціалістичні східноєвропейські сусіди. Іншого шляху за наших конкретних обставин немає. Інакше – прірва. І це сьогодні зовсім не в'яжеться з, безперечно, благими соціальними намірами.

Добрий господар спочатку збирається з силами, нагромаджує капітал, багато в чому собі відмовляючи, збільшує та нарощує виробництво, і лише створивши необхідну економічну базу під свої соціальні потреби, вирішує їх. Таким чином, гроші на добробут мають бути зароблені. Нам же пропонують підняти свій добробут за рахунок перерозподілу (читай нового „дерібану”), наведення т.з. порядку, коли міняються лише команди, виконавці та сфери впливу на ласі шматки в економіці. Нічого нового. Це вже було. (Так, заради обіцянок безпутно пішли „у пісок” гроші від приватизації „Криворіжсталі”). Відколи коаліція на чолі з Ю. Тимошенко при владі, про власне економіку, виробництво – дуже мало мови, про соціальні питання – постійна розмова. Так, наша казна, хоча вже й „не дихає на ладан”, але ж все ще перебуває у зоні значного ризику. То чи можна все кидати на підняття життєвого рівня сьогодні, якщо цим днем життя людей та держави не закінчиться? Особливо, коли явно менша частка населення щось виробляє, а явно більша – тільки споживає (пенсіонери, діти, учнівська та студентська молодь). Так країну можна поставити на коліна і без війни.

Або візьмемо за приклад багаторічні розмови про приведення українсько-російських економічних і військово-політичних відносин у нормальне, прагматичне русло. Погодьтеся, при усіх суперечностях, з Росією потрібно ладнати, бо ми у ній маємо більшу потребу, ніж вона у нас. І це – чиста економічна правда. За останні 10 років ці відносини стали однозначно більш напруженими. Навіть при тому, що Росія тепер рухається у наш бік дуже кволо і тенденційно, не позбувшись комплексу «старшого брата», то що ж робить Україна, аби так не було? Між тим, це наш основний і поки що єдиний ринок паливно-енергетичної сировини, величезний ринок збуту вітчизняних товарів, яких у Європі та Америці ніхто не чекає. На жаль, зусиль рідної влади з розширення торгівлі, співробітництва з Росією у галузях ВПК, ПЕК, з впорядкування господарських

стосунків щодо використання її Чорноморським Флотом інфраструктури Криму або хоча б початку демаркації кордонів не видно. Як не видно і визначеності у проблемі міграції до РФ сотень тисяч українців-заробітчан. До того ж ми реально „профукали” Придністров’я, де більшість т.з. „російськомовного населення” є етнічними українцями, при цьому не зберігши власну „європейськість” перед Євросоюзом і не допомігши Молдові у її прикордонних проблемах.

Вкрай неефективною є гірничо-видобувна галузь промисловості. „Бухаємо” сотні млн. гривень у підтримку та збереження багатьох вугільних шахт, які приносять лише матеріальні, моральні та фізичні збитки. В той же час про пошук альтернативних джерел енергії чуємо ще з часів президентства Л. Кравчука. Але нафти чи газу з Середньої Азії, Ірану та Азербайджану як не було (виняток – кількарічний туркменський газ за Президента Л. Кучми), так і нема, трубопроводи залишаються порожніми.

Не діє на практиці ГУАМ, а розмови про можливу спільну розробку родовищ та видобуток нафти і газу з Туркменістаном, Узбекистаном та Росією далі декларацій не пішли. Розробка ж родовищ нафти і газу на Чорноморському шельфі України не починається навіть на експериментальному рівні.

Маємо значні поклади урану, могли б забезпечувати сировиною як українські АЕС, так і закордонні. Для цього є відповідний науково-технічний потенціал (видобуток урану у Дніпропетровській області активно провадив СРСР, його згорнули вже за незалежної України). Але уранові стержні для вітчизняних АЕС за велику гроші купуємо у тої ж Росії та США.

Не менш болючою є проблема ВПК, цивільної, ракетобудівної галузей промисловості. Вони поступово деградують, приходять у занепад. Але ще не так давно цей напрям економіки давав державі мільярдні прибутки. На високотехнологічних об’єктах була задіяна багатотисячна інженерна та робітнича еліта. Зовсім скоро вона своїй Батьківщині може бути непотрібною.

Зовнішньоекономічна діяльність України в західному векторі її політики також, переважно, паперова. Захід, розглядаючи Україну

лише як стратегічно важливу для себе територію та сировинний додаток до власної економіки, співпрацює з нами лише там і тоді, де і коли це йому вигідно. Ми по-„совковому” нав'язливо, дуже невміло себе пропонуємо. Як у репризі „Ну візьміть мене!”. При цьому гідно, якщо хочете, гонорово (приклад Польщі в ЄС) відстоювати державні інтереси України ще не навчилися. Відтак, Україна де-факто, не є рівноправним партнером з розвинутими країнами, з нею рахуються постільки-поскілки... Це яскраво проявилось у політиці США, які „кинули” нас, обіцяючи участь у відбудові нафтовидобувної та переробної промисловості в Іраку, „перекрили кран” пустопорожніми обіцянками у дуже вигідній для України торгівлі з Іраном і т.п. Чого не скажеш, наприклад, про взаємовідносини США та Євросоюзу з Польщею, Чехією, Словаччиною, Угорщиною, Румунією. Там прогрес і позитивна динаміка з обох сторін очевидні. І не тільки тому, що великі держави на ці країни дивляться якось інакше, ніж на Україну. Мабуть, більше тому, що у наших сусідів переважна більшість державних чиновників усіх рівні є державниками (вибачте за тавтологію), і є на своєму професійному місці.

Ми роками говоримо про європейську, євроатлантичну інтеграцію, вступ до НАТО. І роками нічого не робимо, аби розпропагандувати значну частину народу в його ще про-радянській неприязні до „клятих імперіалістів”. Зокрема, більшість громадян, ба, навіть високодержавних чиновників, не пояснять аббревіатури НАТО і що воно таке за цілями, структурою, системою взаємодії, формами співпраці. По суті, народ уже увійшов у НАТО тими 8 млн. „арбайтерів”, які за роки незалежності покинули Україну. Це найбільш працездатна частина населення, яка щороку офіційно пересилає на Батьківщину біля 8 млрд. у.о. і ще у півтора рази більше пересилає нелегально. Тобто дає Україні до 20 млрд. валютних надходжень. Ще стільки ж вона заробляє для країн-роботодавців. То якби ж була продумана політика щодо зацікавлення цих людей повернутись і працювати у себе вдома, а не на „доброго дядю?”.

Для цього потрібні робочі місця, ріст виробництва. І на це слід пріоритетно спрямовувати бюджет країни, усі можливі і

неможливі важелі державної політики та ідеології. Тоді з'явиться перспектива. Замість цього, держава все більше запрошує іноземців будувати нам мільярдні об'єкти. Це неправда, що наші співвітчизники у розвиненому світі є лише підсобною, допоміжною робочою силою. Адже виїхали не тільки „роботяги”, чорнороби міста і села. Виїхала значна частина науковців, висококваліфікованих інженерно-технічних працівників, т.з. робітничої аристократії. Без них сьогодні Україна задихається. Цього не бачить тільки сліпий.

Все це далеко не повний перелік навіть поверхових проблем, які становлять пряму загрозу безпеці України. У трактуванні цих проблем є і певні пропозиції щодо їх хоча б часткового вирішення. Для цього потрібні елементарний державницький підхід до аналітики, планування, обліку та контролю; патріотизм, бажання поставити інтереси нації та держави вище за особисті; моральність та професіоналізм. При чому від державних мужів високого рангу залежить значно більше, оскільки саме лідери завжди і в усі часи формують колективний успіх.

Потрібно також сформулювати на державному рівні національну ідею і головне, засобами політики та ідеології домогтись її усвідомлення більшістю народу: хто ми є, яка наша роль в історії і чому так, чого ми прагнемо (формулювань вченими, в т.ч. М. Грушевським, є багато, вони часто діаметрально протилежні, але це лише приватна думка поважних вчених і не більше).

Очевидно, в цьому немає нічого нового. Це давно пройдений багатьма країнами шлях. То і нам не вартувало б „видумувати велосипед”, якийсь свій „український прорив”, оскільки, як показує історія далека і близька, в кінцевому рахунку до добра це не приведе.

Що ж до політики та ідеології, то державі Україна потрібно їх мати у повному обсязі теж давно апробованих форм та методів. Не створюючи собі нові головні болі, йти вже протореним іншими шляхом впровадження і застосування кращих світових зразків масової агітації, пропаганди та контрпропаганди, які на практиці дадуть високоефективний результат.

КОМУНІКАТИВНИЙ РЕСУРС У КОНТЕКСТІ НОВІТНЬОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

Професійно-комунікативна діяльність у правоохоронній системі утворює окрему предметну галузь, що досліджує вузькоспеціалізовані акти правової комунікації, зумовлені як потребами додержання прав і свобод людини, так і гарантіями безпеки та захищеності працівників органів внутрішніх справ. Оскільки право є специфічним типом соціально-нормативного регулювання, способом побудови, організації взаємовідносин між людьми, засобом визначення масової людської поведінки, що діє через певні механізми, то комунікативний акт, правовий дискурс є найбільш всеохоплюючим універсальним засобом правового унормування ескалаційних взаємин у сучасному суспільстві.

Підкреслимо, такий підхід потребує конкретизації у плані специфіки сфер здійснення комунікативних процесів та суспільно-культурних факторів, що впливають на характер та спрямування комунікативної організації суспільства, що зумовлює загально-людські загальноцивілізаційні цінності у правовій державі. Згаданий аналітичний напрям вивчається науковцями, які спеціалізуються з філософсько-правових, соціологічних та психологічних проблем комунікації. Їх представляють у працях В. Бачиніна, С. Борисньова, А. Брудного, Л. Буєвої, В. Іванова, А. Козловського, М. Костицького, С. Кримського, С. Максимова, В. Моїсєєва, В. Табачковського та ін. Комунікативна концепція права розробляється поки що досить незначною кількістю учених, серед яких слід назвати, Ю. Габермаса, Н. Лумана, Д. Нелкена, Ю. Оборотова, А. Полякова, П. Рабіновича, Марка ван Хоека, І. Честнова [1].

Істотною прогалиною у цій царині досліджень залишається, на наш погляд, аналіз специфіки, кардинальних проблем, правового регулювання та шляхів удосконалення комунікації у сфері права та

правоохоронної діяльності, у т.ч. за допомогою сучасних інформаційно-комунікативних технологій, системи Інтернет.

Принципово важливі максими нормативності правової комунікації передбачають, по-перше, адекватну до соціально-економічних умов адаптацію нормативно-правових засад професійної діяльності; по-друге, розширення компетенції вже наявних у державі інституцій, покликаних поглибити свою стратегічну роль у нормалізації взаємин (як міжгрупових, так і міжособистісних) у правовому суспільстві; по-третє, спрямованість державних уповноважених установ на перспективне програмування шляхів державного керування галузевими комунікативними діями щодо уникнення фактів зволікання, бюрократичного ускладнення, створення умов для порушення закону чи вчинення злочинів.

Створення дієвого правового механізму забезпечення у суспільстві нормативно врегульованої, стратегічно скоординованої у рамках закону комунікації передбачає:

- концептуальне переосмислення ролі права на комунікацію та права на інформацію як єдиного інституційного механізму творення демократичних основ функціонування плюралістичного суспільства;
- оновлення та формування на нових державницьких засадах правової системи координації повсякденної комунікативної практики через вироблення норм та встановлення правових комісивів у правоохоронній діяльності та відповідальності за використання інвективної лексики у комунікації; а також за подання та розповсюдження неправдивої інформації у формі „злого умислу”; розголошення інформації про особу без її згоди;
- підвищення соціальної ваги норм галузевої комунікації як через переконання, так і через санкції, внутрішні переконання і зовнішній примус на основі оновлених моральних принципів професійної діяльності, зафіксованих у Кодексі комунікації правника;
- утвердження галузевої комунікації через публічні, відкрито обговорювані способи правил комунікативної поведінки на основі інтерсуб'єктивного визнання інтересів усіма, кого вони захищають;
- визначення пріоритетів комунікативної діяльності у Кодексі уніфікованих деонтологічних вимог до юристів і журналістів з метою

встановлення синергетичної рівноваги як фізичних осіб, так і їхніх корпоративних інтересів для інформаційного забезпечення демократичних прав на свободу комунікації усіх учасників комунікативного процесу, їхнього матеріального права вільно отримувати, зберігати, використовувати інформацію у комунікативних діях, правовому дискурсі;

- здійснення правового закріплення режиму доступу до різних інформаційних джерел та об'єктів режиму існування забороненої інформації у законодавстві;

- законодавче закріплення в Інформаційному кодексі права на створення інформації та встановлення обмежень щодо її одержання, використання та зберігання з метою забезпечення права особи на комунікацію, з одного боку, та інформаційної безпеки, що становить складову національної безпеки, з іншого.

- закріплення „норм моральної” цензури масової комунікації щодо інформаційного насильства, яка носить антисоціальний характер: інформаційного пресингу, спотвореної інформації, недостатньої інформації, нелегітимної інформації;

- розроблення Кодексу комунікації журналістів і правників на основі новітніх підходів до філософії масових комунікацій з метою необхідності впровадження комунікативних норм щодо подолання дезінформування, навіювання, вербального і невербального характеру фальсифікації, замовчування фактів, прямої неправди, комунікативно-психологічної неготовності та незахищеності суб'єктів інформаційних відносин; в основу принципів комунікації журналістів і юристів слід покласти принцип невикористання інформації як засобу впливу на психологію суб'єкта комунікації, його захисту від інформації.

- нормативізація використання у масовій комунікації матеріалів досудового слідства, визнання неправомірними комунікативних дій у формі „злого умислу”, масових комунікативних дій із розголошенням інформації про особу без її згоди, меж використання та оприлюднення архівних матеріалів.

Оскільки право є регулятивним механізмом не лише у сфері взаємовідносин між громадянами та відносин останніх з державними інституціями, воно, безумовно, регламентує

діяльність і самої держави, то при виробленні курсу новітньої державної політики пріоритетним повинен стати комунікативний ресурс, засадничо спрограмований на основі правового подолання розбіжностей у позиціях вокативності світобачення і його проблем.

Концептуально важливо усталити та визнати комунікативну парадигму частиною державної політики України, в якій найвищою преференцією державного службовця є національні інтереси, що реалізуються через інтернаціональні правові дії.

1. Див., наприклад: *Бацевич Ф.С.* Лінгвістична генеалогія: проблеми і перспективи. – Львів: ПАІС, 2005. – 264 с.; *Його ж.* Нариси з комунікативної лінгвістики. – Львів, 2003. – 278 с.; *Єрмоленко А.М.* Комунікативна практична філософія. – К.: Лібра, 1999. – 488 с.; *Хоєк Марк ван.* Закон как связь. – О ксф орд: П убликация О лень, 2002. – 224 с.; *Hartley John.* Understanding news. – Methuen, London and New York, 1982. – 203 p.; *Чудовська-Кандиба І.А.* Соціокультурні чинники ефективності соціальної комунікації: Автореф. дис. ... канд. соціол. наук. – К., 2001. – 18 с.; *Hoehnke, Mark van.* Law as Nommuniation. – Oxford – Portland Oregon, 2002. – 224 p.

Ю.Б. Франчук,

ад'юнкт

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДИХ ФАХІВЦІВ ОВС ДО УМОВ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Курс на побудову демократичної правової держави, який взяла Україна, вимагає від ОВС ефективної діяльності, спрямованої на боротьбу зі злочинністю, охорону громадського порядку та гарантування суспільної безпеки громадян. Ефективність цієї діяльності залежить не від чисельності ОВС, а від якості їх

кадрового складу. Зміни у соціально-економічній та криміногенній обстановці у державі вимагають удосконалення як кожної ланки системи МВС, що бере участь у підготовці кадрів для міліції, так і самого процесу навчання. Досягнення цієї мети обумовлює необхідність розробки і проведення комплексу організаційних, структурних та правових заходів.

В умовах зміни системи соціальних та духовних цінностей, економічної кризи в країні особливої значущості набуває професійна адаптація молодих співробітників міліції. З труднощами їхньої професійної адаптації за місцем призначення прямо пов'язана плінність кадрів з числа молодих фахівців – випускників навчальних закладів системи МВС. Професійну адаптацію молодих фахівців ОВС, що є одним із видів соціально-психологічної адаптації, можна визначити як процес входження у новий колектив, в оперативно-службову діяльність органу (підрозділу) та реалізації на практиці набутих теоретичних знань, навичок й умінь. Розглядаючи питання професійної адаптації працівників ОВС, слід звернути увагу на такі аспекти, як „надаптація” та професійна деформація.

У цьому контексті О.В. Іщенко п'ять стадій адаптації: професійне і соціальне самовизначення; професійне і соціальне становлення; професійну й соціальну стабілізацію; самовираження; дезадаптацію. Про останню стадію він пише: „...Рівень пізнання професії та колективу досягає вищої точки, і можливості подальшого задоволення пізнавальної потреби зводяться до мінімуму або навіть до нуля. Такими ж обмеженими стають можливості росту і вдосконалення в рамках цієї професії. Високий рівень майстерності стає звичайним, вже не викликає захоплення... В означених умовах збільшення професійного стажу починає викликати зниження виробничих показників” [5, с. 513].

Адаптація молодого працівника ОВС – складний, динамічний, багаторівневий і багатогранний процес перебудови його спонукально-мотиваційної сфери, комплексу наявних навичок, умінь і звичок, розширення і поглиблення орієнтаційної основи діяльності відповідно до нових завдань, цілей, перспектив та умов їх реалізації. Сукупність психологічних новоутворень в особистості, що виникають у процесі цієї перебудови, дозволяє майбутньому

працівнику набути професіоналізму і згодом відшліфувати його практикою. Швидкість і продуктивність адаптації випускника до службової і громадської діяльності в підрозділі може зростати або зменшуватися залежно від характеру впливу об'єктивних і суб'єктивних чинників. Створення під час навчання і виховання курсантів та слухачів сприятливих умов з урахуванням цього впливу дозволить істотно скоротити час адаптації, підвищити продуктивність їх діяльності й ефективність формування особистості професіонала.

Проблема удосконалення процесу адаптації особистості до нового соціального оточення не нова в наукових і практичних розробках, їх аналіз дозволяє окреслити два основних напрями. Один з них пов'язаний з виділенням комплексу особистісних якостей майбутніх фахівців міліції, а другий – із соціально-психологічними характеристиками колективу, членом якого є особистість. У кожному з цих напрямів окреслюються найрізноманітніші чинники, які зумовлюють процес адаптації особистості.

Аналіз анкет-відгуків показав, що за спеціальністю влаштувалися і працюють загалом майже 75,5% випускників Львівського державного університету внутрішніх справ. На цьому прикладі переконуємося в тому, що проблема адаптації молодих працівників вкрай актуальна. Було встановлено, що адаптація до службової діяльності пройшла успішно для 42,4% молодих працівників, з перемінним успіхом та складно – відповідно для 47,1 та 10,5% опитаних випускників. Серед найсуттєвіших причин недосконалої адаптації називалися такі: а) призначення не за фахом – 24,5%; б) часті зміни безпосереднього керівництва – 12,8; в) непризначення наставника – 18,0; г) негативні стосунки з безпосереднім керівництвом – 5,0; д) психологічна несумісність у колективі – 1,5.

Культура роботи з підлеглими, особливо з молодим поповненням, – це те, що характеризує сучасного керівника органу (підрозділу) внутрішніх справ. Правильний вибір наставника, уважне ставлення до проблем молодого працівника, психологічна та моральна підтримка в період входження у посаду, практична допомога у професійному становленні значно полегшують процес

адаптації молодого поповнення. Навпаки, брутальність керівника, авторитарні методи роботи з підлеглими створюють негативний соціально-психологічний клімат у колективі. За даними науковців, 65% респондентів з числа молодих офіцерів при входженні у новий колектив відчували труднощі у спілкуванні з керівництвом, що були спричинені виникненням „страху перед начальником” [2, с. 8].

Методи та стиль керівництва в органі (підрозділі), де випускник починає свою службу, психологічно ототожнюються у нього з системою ОВС загалом. Недбале чи байдуже ставлення керівників до працівника у перші місяці роботи (в період адаптації), нездоровий психологічний клімат у підрозділі можуть викликати у молодого фахівця бажання залишити службу в ОВС. Отже, плінність кадрів молодих фахівців залежить не тільки від економічних причин, а й від взаємин у колективах, а також у системі „начальник-підлеглий”. Поліпшення соціально-психологічного клімату підрозділу може бути потенційним резервом успішної адаптації і закріплення випускників навчальних закладів навіть в умовах економічної нестабільності країни.

Наставництво в ОВС України є складовою частиною професійної та психологічної підготовки осіб рядового і начальницького складу. Мета наставництва – забезпечення оптимальної адаптації молодого працівника як фахівця до умов служби, цілеспрямованого формування та розвитку професійних та особистих якостей, необхідних для виконання основних завдань, визначених Законом України „Про міліцію”. Реалізуючи вимоги п.2.5. наказу МВС України від 15 грудня 1999 р. № 960, закріплення досвідчених наставників здійснюють одночасно з призначенням працівника на посаду, враховуючи висновки психолога щодо психологічної сумісності наставника та підшефного. Кожен наставник може мати, як правило, не більше двох підшефних. Наставникам в індивідуальній роботі з молодими фахівцями доцільно підтримувати психологічну готовність до подолання труднощів, усіляко підкреслювати їх високу фахову підготовку (якщо це відповідає дійсності) і можливість доброякісного виконання службових завдань. При цьому головна увага повинна зосереджуватися на тому, щоб завдання службової діяльності були для молодих працівників особисто важливими.

Наставнику для підтримання інтересу до служби випускників вищих навчальних закладів потрібно:

а) разом з ними планувати реальну перспективу службового зростання;

б) рекомендувати керівництву ОВС здійснення таких заходів, які сприяли б суспільному визнанню соціальної ролі працівника;

в) заохочувати випускників за досягнення позитивних результатів їх діяльності.

Основними чинниками адаптації, пов'язаними безпосередньо з діяльністю наставників, були наявність психологічного контакту з підшефним (47%), уміння наставника вивчити працівника (44%) та вміння організувати навчання молодого працівника (40%). Лише у 6% випадків акцентовано на вмінні залучити до роботи з підшефними представників громадськості.

Значний вплив на перебіг процесів адаптації має діяльність керівників начальників та командирів щодо організації роботи молодих фахівців. У 57% випадків для успішного перебігу адаптації керівники підрозділів вважають основним чинником розумне поєднання вимогливості та поваги до особистості працівника та 41% вважають за доцільне брати безпосередню участь у навчанні та вихованні молодих працівників-випускників. Також у 38% випадків вказано на необхідність турботи керівництва щодо створення сприятливих умов для роботи підлеглих. Менше третини вважають одним з основних чинників успішної адаптації випускників підбір наставників та керівництво ними і сприяння їхній роботі. Ще 29% вважають таким чинником тактовне і виважене керівництво працівниками.

Одним з найголовніших умов позитивної адаптації молодих працівників є рівень взаємин у колективі працівників підрозділу. Він визначається товариською взаємодопомогою і підтримкою (75%) та позитивним морально-психологічним кліматом (52%). З інших чинників – вимогливість колективу, його принциповість до всіх порушень, колективна спрямованість на професійне удосконалення, дотримання колективних традицій, уболівання за показники службової діяльності колективу. Вагомим чинником визнано також громадську активність колективу.

Значний вплив на адаптацію випускників, пов'язану з сімейними стосунками та побутом, на думку керівників підрозділу, мають матеріальне забезпечення (51%), житлові умови (44%), наявність вільного часу для сімейного спілкування (40%). Меншою мірою – такі чинники, як ставлення родини до міліцейської праці (31%) та ставлення друзів, близьких товаришів до роботи працівника (17%).

Істотно впливає на успішну адаптацію випускників *збагачення методів і форм їх фахового навчання*.

Для цього важливо визначити цілі навчання, а також сформулювати завдання, конкретизувати план кожного заняття таким чином, щоб це дозволило досягти відповідної мети навчання.

1. *Іщенко О.В.* Проблеми адаптація курсантів до навчально-виховного процесу в закладах освіти ОВС України. – Харків, 1999.

2. *Дьяченко В.І.* Формування професійної усталеності курсантів вищих навчальних закладів системи ОВС: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Одеса, 2000. – 19 с.

Л.Ф. Хахарахаліль

(Львівський інститут Сухопутних військ
Національного університету
„Львівська політехніка”)

ЗМІЦНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ – КОНСТИТУЦІЙНИЙ ОБОВ'ЯЗОК ЇЇ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ

Розпад СРСР, припинення діяльності Організації Варшавського Договору, фактичне закінчення „холодної війни” обумовили цілком нову геополітичну ситуацію в Європі та світі. Відпала безпосередня загроза термоядерного конфлікту, поступово на континенті стала відроджуватися атмосфера взаємної довіри і співпраці між країнами – учасницями колись ворогуючих політичних блоків.

Загальноєвропейський політичний клімат дозволив керівництву незалежної Української держави визначити свої нетрадиційні підходи до вироблення концепції національної безпеки держави, будівництва власних Збройних Сил. Налагодження співпраці з країнами – сусідами, з ООН, Радою Європи, НАТО, відсутність будь-яких істотних взаємних територіальних чи прикордонних розбіжностей зняли загрозу збройної агресії, виникнення конфліктів. Це дозволило Україні добровільно відмовитися від потужного ракетно-термоядерного потенціалу, успадкованого від колишнього СРСР, провести поетапне скорочення чисельності особового складу колишніх військових формувань, що були дислоковані на теренах України.

Однак довелося враховувати збереження ряду реальних загроз національній безпеці. Вони обумовлювалися активізацією міжнародного тероризму, виникненням воєнних конфліктів у Чечні, на теренах колишньої Югославії, на Близькому Сході, спробами нелегального перетину державного кордону злочинцями, торговцями зброєю, наркотиками, спробами підриву конституційного ладу, правопорядку в країні.

За цих умов Верховна Рада України прийняла ряд невідкладних законодавчих актів, які чітко визначили нормативно-правові засади підходів до зміцнення національної безпеки Української держави, збройного захисту її суверенітету. Виходячи з того, що українське військо довелося створювати в основному на базі тих радянських військових формувань, що були розташовані на території України після розпаду СРСР, уже 24 серпня 1991 р. прийнято доленосну постанову, відповідно до якої всі військові формування, що були дислоковані на території України після розпаду СРСР, підпорядковувалися Верховній Раді України [1]. Незабаром було затверджено Концепцію оборони та будівництва Збройних Сил України [2]. В Законах України „Про Збройні Сили України”, „Про загальний військовий обов’язок і військову службу” було визначено засади комплектування Збройних Сил, систему підготовки, перепідготовки військових кадрів, їх атестації тощо. Важливе значення для визначення основних засад забезпечення основних засад національної безпеки України мав прийнятий у грудні 1991 р. Закон України „Про оборону України”.

Цим Законом встановлювалися не лише основні засади оборони України, а й докладно визначалися завдання Збройних Сил, інших військових формувань, чітко підкреслювалися завдання місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, обов'язки підприємств, установ, організацій, посадових осіб, обов'язки громадян України у сфері оборони. Вперше формулювалася суть оборони України, що включала систему політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту у разі збройної агресії. Особливо підкреслювалося значення необхідності повної відмобілізованості всієї сукупності матеріальних і духовних елементів воєнного, економічного, соціального та морально-політичного потенціалу у сфері оборони країни. У Законі чітко визначалися завдання щодо забезпечення безпеки держави Збройних Сил України, а також інших законодавчо запроваджених військових формувань – Державної прикордонної служби, Служби безпеки, Внутрішніх військ, інших військових формувань, визначалися засади координації, управління цими формуваннями і інше.

Розбудова, подальший розвиток Збройних Сил регламентується низкою інших важливих законодавчих актів, успішно втілених в життя. Збройні Сили на практиці демонструють свою спроможність відстоювати суверенітет, державні інтереси України. Подальшим кроком до піднесення боєздатності військ, їх міжнародного іміджу стане запровадження з 2010 р. повного переходу комплектування Збройних Сил на контрактній (професійній) основі. До речі, прикордонні війська перейдуть до контрактної (професійної) основи комплектування особовим складом вже з 2008 р.

Належить чіткіше висвітлити законодавчо визначені завдання Внутрішніх військ у забезпечення національної безпеки України. Вони покликані готувати сили і засоби для охорони та оборони важливих державних об'єктів, забезпечувати ізоляцію осіб, затриманих за підозрою у вчиненні злочину, засуджених, бути у постійній готовності до подання наявними силами, засобами допомоги адміністрації установ виконання покарань у ліквідації

фактів групової непокори і масових безпорядків, виділити сили і засоби для ведення разом із органами внутрішніх справ розшуку осіб, які втекли з-під охорони або нагляду, надавати допомогу адміністрації об'єктів, що охороняються, у ліквідації наслідків аварій і стихійного лиха, брати участь в охороні громадського порядку та боротьбі зі злочинністю, забезпеченні громадської безпеки під час проведення масових заходів, припинення масових безпорядків у населених пунктах.

Внутрішні війська зазнавали ряду реорганізацій, але за всіх умов були послідовними бійцями за міцний правопорядок у державі, збереження законності прав і свобод громадян.

Специфічні завдання у сфері забезпечення безпеки держави покликані виконувати підрозділи Служби безпеки України. На них покладається захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці. Служба безпеки, як показує вже нагромаджений досвід, послідовно відстоює права та свободи окремих громадян, захист державних інтересів.

Звичайно, захист національної безпеки держави не обмежується стислим викладом проблем, уже розглянутих. За оцінкою політологів, соціологів одне з найважливіших питань, що безпосередньо впливатиме на рівень національної безпеки країни – забезпечення консолідації суспільства, можливої лише за умов утвердження демократії, захисту прав і свобод громадян, їх тривких соціальних гарантій, поліпшення добробуту громадян, сталого підвищення заробітної платні працюючих, пенсій громадян похилого віку, розумного і виваженого розв'язання мовних, етнічних розбіжностей, гарантії релігійних свобод, ліквідації дискримінації національних меншин, мов, окремих релігійних об'єднань. Соціологічні опити, звертання до найвищих посадових осіб в державі, виступи засобів масової інформації свідчать про занепокоєння широких прошарків населення зростаючою злочинністю, корупцією, наркоманією, хабарництвом, непрофесійною діяльністю

чи корупцією в органах правопорядку, злочинне самозбагаченням багатьох ділків бізнесу, службових осіб, відмиванням брудних коштів, хизування багатьох злочинних багатіїв награваним багатством, зростаючими масштабами наркоманії, алкоголізму, абсолютним занепадом виховної роботи з молоддю і т.д.

Привернення уваги політичних партій, владних структур всього суспільства до розв'язання цих проблем посилить консолідацію суспільства, зміцнить національну безпеку нашої держави.

1. Див.: Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38. – Ст. 1068.

2. Див.: Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 51. – Ст. 1480.

О.Л. Чорнобай

*(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

МОРАЛЬНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ФОЛЬКЛОРУ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Причетність особистості до певної соціокультурної системи набирає соціального значення, бо вона є важливою складовою самосвідомості цієї системи. Відсутність такого компоненту особистої духовності унеможливорює формування духовного поля соціокультурної системи, нації, народу [1, с. 176].

Людина з власним світоглядом влітає свою часточку у загальний цивілізаційний ланцюг людства. Тому кожній особистості випадає відіграти певну роль у формуванні суспільної думки. Дуже важливою соціальною якістю індивідуальних і спільнісних суб'єктів є властивість здійснювати відображення суспільних потреб та інтересів і на цій основі проводити свідому, цілеспрямовану соціальну діяльність [2, с. 44].

Мораль – це комплекс загальновизнаних норм, що мають однакову силу для кожної людини, створені, існують та функціонують на основі людського пізнання і застосування. Динаміка моральних

норм започаткувала розвиток становлення фольклорних, усних і писаних, повчальних норм саме такими, які супроводжують людину в житті. Незважаючи на те, що мараль – локальніше поняття, а ніж фольклор, вона його так би мовити породила, дала йому ширший простір побутування й застосування. Маємо на увазі, що конкретні моральні засади характерні для певних спільнот людей, а натомість фольклор опановує значно ширші верстви.

Моральні та фольклорні норми здебільшого близькі, подібні, взаємодіють між собою, спонукають людину лише до вчинків високодуховних, змушують чинити те, що заслуговує похвали, поваги. Втіленням цих норм є благо, щастя, духовний спокій людини. Найвища константа – блаженство, помірне у всіх відношеннях життя (фізичне і духовне). Інакше кажучи, стан блаженства є гармонією всіх начал в людині. Якщо ця гармонія порушується заради нестримного прагнення до багатства, розкоші, заради безмірних насолод, ідеал блаженства поступається місцем гіпертрофованим людським пристрастям, які завдають шкоди як окремій особистості, так і суспільству загалом [3, с. 30]. Зміни на краще, тобто досягнення такого емоційного стану, перебуваючи в якому людина починає розуміти значення сенсу життя, – результат правильного вибору, ефективного й адекватного реагування на життєві виклики.

Ще однією спільною рисою цих норм є те, що вони належать до сфери інтелектуальної і матеріальної культури людини. Але є між ними істотні відмінності. Як знаємо, моральним нормам властива більша динамічність, вони частіше змінюються, а отже – відповідно забуваються, бо пов'язані з мінливою поведінкою людини. А фольклор і його норми – це зафіксований не тільки усно, а й письмово колективний витвір, що ввійшов у духовну скарбницю народу. Фольклорні норми – правила поведінки, сформовані протягом певного періоду. Вони традиційно позначаються на основних ланках життєдіяльності людини, взаємодіють з нею, передаються з покоління в покоління.

Рациональне використання моралі та фольклору – завдання людини, важке, але необхідне для неї самої. Недотримання цих усталених норм означає жити не за моральним кодексом, що

призводить нерідко до деградації особистості. Адже завжди людина потребує цінностей, які б давали їй сили та допомагали віднайти себе у вирі невизначеності. За будь-яких історичних умов людина відчуває потребу у вищих, незмінних ціннісних орієнтирах, які змінювали б її духовні сили, збагачували сенсом, визначали діяльну спрямованість її життя [4, с. 7].

Незаперечним є той факт, що основою моралі, духовних цінностей є добро, а основою фольклору ще й радість, позитивний настрій, настрій, який надихає на моральні вчинки. Адже добро – це й інтереси ближніх, і утвердження національних традицій, і загальнолюдські цінності, і захист природи, і звільнення від страждань, і миттєвий посміх на обличчі найдорожчої для тебе людини ... В кожному конкретному випадку подібні, різні, часом взаємно протилежні грані добра утворюють неповторні сполучення, що потребують осмислення і відповідального вияву людської волі [4, с. 122].

Бажання удосконалювати себе повинно стати першим кроком на шляху духовного формування особистості. Будучи незрілою у плані духовності, чи зможе така особа когось повчати. Її намагання – це суцільне безглуздя, своєрідний парадокс. До речі, подібної помилкової поведінки дотримується чимало наших сучасників.

Обґрунтовуючи фольклор у контексті з мораллю та духовністю, потрібно звернути увагу на ці категорії як на те, що перебуває в постійному, безперервному русі, вимагає значної уваги і не залишається без неї, тому що це унеможлиблюється самою природою його існування. Завдяки духовному розвитку особистість набуває характеру особливого буття, чия специфіка і спосіб здійснення не виведені безпосередньо з обставин його існування, а тому констатується як процес самовизначення особистості в світі [5, с. 13].

Мораль і фольклор мисляться і сприймаються не як одні з багатьох феноменів суспільного життя, а як визначальна ознака культури, її смислове ядро, її гарантуюча і спрямовуюча сила. Зasadничі цінності і принципи моралі витлумачуються як такі, що стоять вище за історично мінливі й почасти довільно скеровувані

людські інтереси; що вони є укоріненими в самій структурі буття [5, с. 45].

Фольклор має свою базу моральних принципів: принцип колегіальності, принцип народного визнання, принцип єдності, принцип налаштування на хвилю радості. Так, принцип колегіальності означає запровадження норм, що впливають з певного кола, тобто вони складаються з урахуванням не однієї думки, а поглядів спільноти, яка сповідує однакові цінності, має чітко визначені інтереси. Принцип народного визнання знаходить свій вияв у підлеглості цього інституту народній думці. Народ створює норми, формуючи їх з великого свого досвіду життя, тому вони започатковані завдяки його загальному погодженню. Принцип єдності має значення для введення в обіг фольклорних норм. Він діє завдяки внутрішній згуртованості певного суспільства, що справляє позитивний вплив на фольклор. Принцип налаштування на хвилю радості полягає в тому, що діяльність в такому напрямку несе в собі піднесений настрій, а результат цієї діяльності задовільняє духовні потреби людини.

1. Білодід Ю. Духовність: сутність, структура, функції: Монографія. – Житомир: Редакційно-видавничий відділ ІПСТ, 2003. – 192 с.

2. Устич С. Системне дослідження суспільства. – Львів: Світ, 1992. – 136 с.

3. Жоль К. Философия и социология права: Учеб. пособие. – К.: Юринком-Интер, 2000. – 480 с.

4. Малахов В. Етика: Курс лекцій: Навч. посібник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 2000. – 384 с.

5. Нестеренко В. Як можлива християнська мораль в контексті сучасного навчально-виховного процесу? // Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України. – Острог, 1997. – С. 44–49.

Н.В. Вербова,

курсант,

Т.В. Курило,

кандидат юридичних наук, доцент

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ ТА НЕМАЙНОВИХ ПРАВ АВТОРІВ

У кожного матеріального предмету, що використовується у процесі виробничої діяльності або побуті, є реальний творець – автор. Однак він не завжди знає, як захистити своє право і протистояти його порушенню.

Авторське право виникає з моменту створення першого примірника твору, тобто матеріального вираження об'єкта авторського права незалежно від того, чи це роман, чи комп'ютерна програма. Поки твір не має матеріального вираження, авторське право на нього не підлягає захисту.

Автор може зареєструвати своє право на твір. Для реєстрації авторських прав існує Державна агенція авторського і суміжних прав (ДААСП), що діє на підставі спеціального положення [1, с. 80].

Твори, що охороняються авторським правом, є об'єктом особливого роду, оскільки найповніше відображають особистість автора. Авторське право складається з виключних прав, які формують його зміст, передають його сутність і включають особисті немайнові права автора, завдяки яким у творі передається особистість автора, і права майнового характеру, майнові права, що надають право автору самому використовувати свій твір чи передавати це право третім особам на підставі договору, який дає право одержати грошову винагороду.

Прийнято вирізняти дві групи прав: особисті немайнові та особисті майнові права. На думку О.С. Іоффе, „зміст авторських

правовідносин утворюють права й обов'язки учасників правовідносин. Пасивні правовідносини зводяться до виконання функцій стримування від правопорушень. Природа активних прав складніша залежно від того, мають вони первісний чи похідний характер, тобто чи виступає суб'єктом сам автор чи його спадкоємці”.

Міжнародно-правове закріплення особисті немайнові права автора отримали ще 1928 р. у Бернській конвенції про охорону літературних і художніх творів. Відповідно до п. 1 ст. 6 цієї конвенції автор має право: а) незалежно від майнових прав і навіть після поступки цих прав вимагати визнання свого авторства на свій твір (право на авторство); б) протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору, будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі та репутації автора.

Бернська конвенція закріпила основні мінімальні немайнові права автора, але зі змісту статті можна стверджувати, що моральні права захищають зв'язок особистості автора з його твором і включають: право авторства, право на ім'я, право на опублікування, відтворення, поширення і недоторканність твору [2, с. 448].

Автору належать немайнові права, які за своїм змістом мають ніби два рівні: загальний та спеціальний, що зумовлено об'єктом авторського права. Так, відповідно до ст. 14 Закону України від 11 липня 2001 р. „Про внесення змін до Закону України „Про авторське право і суміжні права” до особистих немайнових прав автора належить право: 1) вимагати визнання свого авторства шляхом зазначення належним чином імені автора на творі і його примірниках і за будь-якого публічного використання твору, якщо це практично можливо; 2) забороняти під час публічного використання твору згадування свого імені, якщо він, автор, бажає залишитись анонімом; 3) вибирати псевдонім, зазначати і вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені автора на творі в його примірниках і під час будь-якого його публічного використання; 4) вимагати збереження цілісності твору і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі і репутації автора.

Можна вважати, що до особистих немайнових прав автора належить і право найменувати свій витвір. Інша справа, що вибір найменування у деяких випадках має свої правила. Але в їх межах все одно можливі варіанти. Таке право заслуговує на те, щоб бути закріпленим у Законі.

Спеціальний рівень прав авторів може бути визначений загальним чи локальним законодавством з присвоєнням спеціальних звань: заслужений артист, заслужений художник, почесний професор університету. Такі почесні звання є оцінкою заслуги автора перед суспільством і, по суті, правовою оцінкою його особистості.

В літературі відрізняють право авторства і авторство як соціальну цінність. Перше за загальним правилом припиняється зі смертю автора, а друге існує вічно.

Видавництво часто супроводжує літературне видання біографією автора, де вказують справжні вихідні дані. Вважаємо, що тим самим порушується волевиявлення автора на видання цього твору анонімно чи під псевдонімом. Відповідно це повинно кваліфікуватися як правопорушення з усіма наслідками притягнення винних до відповідальності. Це стосується як прижиттєвих, так і посмертних видань праць автора.

На сьогодні ця проблема є досить актуальною і потребує вирішення на рівні законодавства про видавничу діяльність.

Виникає також проблема щодо вимоги згадування імені автора при використанні його творів у засобах масової інформації, особливо на телебаченні. Справа в тому, що до імені автора можуть долучатися титули, учені та наукові звання та ступені, лауреатство, почесні звання тощо. Тож вимога згадувати всі індивідуальні ознаки з'їдає такий дорогий ефірний час. В такому разі немайнове право по суті може зробити неможливим виплату винагороди.

В літературі звертається увага на можливість при тиражуванні чи використанні твору вказувати присвячення певним особам (батькам, учителям тощо) чи знаменитим подіям (наприклад, 10-й річниці незалежності України). При цьому пропонується закріпити таке право в Законі. Але законодавець на такий крок не йде, і не випадково. Слід розрізняти рівні видання та особливості видавничої справи. Право вимагати вказівки присвячення не забороняється і може бути віднесене

до прав, які виникають на основі угоди з особами, які використовують майнові права. Вважаємо, що воно може бути лише субсидіарним до майнових прав і здійснюватися на основі правочину між автором і володільцем прав інтелектуальної власності.

Особливо постає питання про ілюстрацію творів малюнками, гравюрами, схемами, передмовами, післямовами, коментарями. Ці доповнення без згоди автора не дозволяються, за випадком, коли цей твір використовується з науковою, експертною чи навчальною метою [3, с. 110].

Отже, є багато питань, які потребують вирішення на загальнодержавному та міжнародному рівнях за участю законодавця, автора і споживача.

Захист авторського права здійснюється для недопущення заподіяння шкоди честі та репутації автора. Право завжди передбачає можливість вимоги до іншої особи – носія обов'язку.

Право авторства зумовлюють інші права. Той, хто є автором, може здійснювати інші немайнові права, що впливають з права авторства. До них належить і право на авторське ім'я [3, с. 116].

Верховна Рада України ратифікувала багато міжнародних конвенцій та договорів, які регулюють це питання, але на законодавчому рівні в Україні ця проблема стоїть дуже гостро.

Ще одна проблема, яка потребує вирішення на всіх рівнях у державі, – те, що навіть ті нормативно-правові акти, які є чинними, у деяких випадках „не діють”, тобто автор не може захистити свої права фактично. Існують випадки, коли захист авторського права відбувається лише юридично, адже дієздатність українського законодавства обмежена, вона регулює питання прав авторів лише на 30%. Навіть у тій незначній частині чинних актів є чимало прогалин та суперечностей.

1. Гончарова І. Захист авторського права в Україні // Право України. – 1998. – № 11.

2. Дубова К. О. Немайнові права авторів: аспекти міжнародно-правової регламентації // Держава і право. – 2006. – № 31.

3. Шишка Р. Немайнові права автора // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 3.

УЧАСТЬ ДЕРЖАВИ У ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ ШЛЯХОМ СТВОРЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

Однією з форм участі держави у цивільних відносинах є створення нею юридичних осіб. Відповідно до ст. 167 Цивільного кодексу України держава може створювати юридичні особи публічного права та юридичні особи приватного права [1].

Держава – це організація, яка виражає інтереси суспільства і повинна, перш за все, забезпечувати задоволення цих загальнонаціональних, суспільних інтересів. Юридична особа, що створена державою, також має задовольняти суспільні інтереси в конкретній сфері відносин, досягати виконання мети, задля якої вона засновується, вчиненням певних дій. Виходячи із своєї сутності і призначення, така юридична особа не може і не повинна мати право здійснювати будь-які види діяльності, оскільки зв'язана цільовою спрямованістю з самою державою. Загальна спрямованість інтересів держави та нею створеної юридичної особи, повинні бути наближеними. Держава націлена на здійснення не будь-яких видів діяльності, а тільки тих, які відповідають функціям, покладеним на неї суспільством. Як зазначає А. Довгерт, можливість держави створювати юридичні особи передбачається лише у межах цільової правоздатності цих суб'єктів, а саме у межах задоволення державних, самоврядних тощо та соціальних потреб [2, с. 117].

Юридичні особи публічного права можуть засновуватися в формі державної установи. Установа як і будь-яка інша юридична особа створюється для досягнення певної, визначеної засновниками мети. Установи, засновником яких виступає держава, традиційно своїми цілями мають здійснення організаційно-управлінської та соціально-культурної діяльності.

Підприємство як організаційно-правова форма юридичної особи характерне винятково для юридичних осіб публічного права.

Щоправда, Господарський кодекс України, не поділяючи юридичних осіб на приватні і публічні, характеризує підприємство як узагальнений самостійний суб'єкт господарювання [3]. Державне підприємство є юридичною особою, яка здійснює суспільно необхідну діяльність, виконує покладені на нього засновником функції з метою задоволення публічних інтересів. Діяльність державного підприємства повинна бути спрямована, насамперед, на задоволення суспільних потреб. Загалом, діяльність юридичної особи публічного права, яка заснована державою, має бути соціально значима і, як казав О. Огоновський, „конечна”, тобто обов'язкова [4, с. 95].

Державне підприємство має право займатися підприємницькою діяльністю, тобто такою, яка приносить прибуток. Мета державного підприємства – виконання визначених функцій, покладених на нього засновником шляхом здійснення певних видів діяльності і отримання прибутку від цієї діяльності. Ціль державного підприємства – здійснення конкретної суспільно необхідної функції, визначеної засновником-державою. Прибуток також є ціллю такого підприємства, проте він повинен розглядатися у взаємозв'язку з іншими цілями, а не як самоціль для державного підприємства і держави.

Держава – активний учасник цивільного обігу, діє у цивільних відносинах на рівних правах з іншими учасниками. Крім специфічних, притаманних лише державі організаційно-правових форм діяльності юридичних осіб (державне підприємство), держава може створювати юридичні особи і в таких формах, що передбачені законом для всіх суб'єктів цивільних відносин. Держава також має право брати участь у діяльності юридичних осіб приватного права. Практика заснування державою юридичних осіб приватного права свідчить про те, що такі особи створюються як державні акціонерні компанії, національні акціонерні компанії, державні акціонерні холдингові компанії.

Оскільки термін „компанія” не притаманний законодавству України, що стосується юридичних осіб, то з метою уніфікації правової термінології потрібно вживати термін „товариство”. Доцільно також вести мову про існування організаційно-правової

форми діяльності юридичних осіб приватного права, заснованих державою, – державне акціонерне товариство. Ним повинна визнаватися юридична особа приватного права, заснована державою, в особі уповноваженого державного органу в процесах корпоратизації чи приватизації, статутний капітал якої формується з майна державного підприємства, що припинило діяльність, яка має особливий порядок управління та спеціальну правоздатність і в якій державі належить кількість акцій, що відповідно до законодавства забезпечує право вирішального впливу на прийняття рішень цим товариством.

1. Див.: Офіційний вісник України. – 2003. – № 11.
2. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (автор глави А.С. Довгерт). – К.: Істина, 2006. – 928 с.
3. Див.: Голос України. – 2003. – № 49–50.
4. *Огоновський О.* Систем австрійського права приватного. – Львів: НТШ, видав Петро Стебельський, 1897. – 336 с.

Я.З. Гаєцька-Колотило,

кандидат юридичних наук

(Львівський державний університет

внутрішніх справ)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЕЗПЕКИ ТА ЯКОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ЯК СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Незважаючи на той факт, що аграрний сектор економіки України має важливе значення для розвитку економіки нашої держави загалом, тривалий час законодавством України не було визначено єдиної концепції державної аграрної політики. Лише 18 жовтня 2005 р. було прийнято Верховною Радою України Закон „Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” [1]. Вже у ст. 2 цього Закону зазначено, що державна

аграрна політика спрямована на досягнення таких стратегічних цілей, як, зокрема, гарантування продовольчої безпеки держави (продовольча безпека, стан якої характеризує здатність держави забезпечити потреби населення у продуктах харчування із прийнятними ціновими та якісними показниками). Вона є невід'ємною складовою національної безпеки України, що впливає із Закону „Про основи національної безпеки України” [2]. Для досягнення цих цілей згідно із ст. 4 цього Закону держава бере на себе обов'язок сприяння впровадженню ресурсозберігаючих, безпечних та екологічно чистих технологій виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства. Концепція Комплексної програми підтримки розвитку українського села на 2006–2010 рр., схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2001 р. [3] також одним із своїх завдань ставить забезпечення безпеки харчування та виробництво якісних продуктів і передбачає ряд необхідних заходів для реалізації цього, зокрема необхідність гармонізації національних стандартів щодо безпеки та якості продукції з міжнародними.

Згідно із „Концепцією поліпшення продовольчого забезпечення та якості харчування населення”, затвердженою розпорядженням КМУ від 24 травня 2004 р. [3], харчування населення є глобальною соціально-економічною проблемою, розв'язання якої потребує консолідації зусиль на світовому, національному та регіональному рівні. За оцінками експертів Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), стан здоров'я людини великою мірою залежить від способу життя, в тому числі від харчування. На світовому рівні визначено основні проблеми у сфері харчування, що потребують розв'язання, зокрема: наявність харчових продуктів у достатній кількості (йдеться про продовольчу безпеку держави, яка є складовою національної безпеки); доступність харчових продуктів для всіх верств населення (йдеться про продовольчу безпеку кожного); безпечність харчових продуктів для здоров'я (якщо донедавна у Європі та, зрештою й в Україні, законодавство було спрямоване на забезпечення якості продукції харчування, то на сьогодні акценти змістилися на питання її безпеки, про що свідчить і чинна редакція Закону України „Про безпечність та якість

харчових продуктів” [4], у той час у першій його редакції Закон мав назву „Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини”, якість законодавством ЄС розглядається як необхідний інструментарій ринку, як уся декларована і притаманна характеристика продукції тощо.

Стан харчування населення є однією з найважливіших проблем і для України. Але з огляду на цю проблему необхідно звернути увагу на її взаємозв'язок із сільськогосподарським виробництвом. Адже основу продуктів харчування становить саме його продукція у сирому чи переробленому вигляді. Під сільськогосподарською продукцією згідно із Законом України „Про безпечність та якість харчових продуктів” розуміються сільськогосподарські харчові продукти тваринного і рослинного походження, призначені для споживання людиною у сирому або переробленому стані як інгредієнти для їжі. Однак, цей Закон достатньо побічно регулює питання забезпечення безпеки та якості сільськогосподарської продукції. В основному дія Закону, як це випливає із його преамбули, спрямована на регулювання відносин між органами виконавчої влади, виробниками, продавцями (постачальниками) та споживачами харчових продуктів і визначення правового порядку забезпечення безпечності та якості харчових продуктів, що виробляються, є в обігу, імпортуються, експортуються. Фактично у Законі йдеться про безпечність та якість кінцевого продукту – результату переробки сільськогосподарської продукції, хоч під харчовим продуктом (їжею) визнається згідно із цим Законом будь-яка речовина або продукт (сирий, включаючи сільськогосподарську продукцію, необроблений, напівоброблений або оброблений), призначений для споживання людиною. Харчовий продукт включає напій, жувальну гумку та будь-яку іншу речовину, включаючи воду, що навмисно додаються до харчового продукту під час виробництва, підготовки або обробки. Для порівняння – основним принципом ЄС у сфері продовольчої безпеки є всебічний інтегрований підхід „Від лану до столу” у межах повного продовольчого виробничого циклу. Саме такий підхід дає можливість забезпечити не лише безпеку сільськогосподарської продукції, харчових продуктів, вироблених із неї, а й забезпечити

належну їхню якість. При цьому законодавство ЄС передбачає контроль за безпекою сільськогосподарської продукції не лише, починаючи з її виробництва, а й на більш ранніх стадіях. Власне, йдеться про контроль кормів, інших засобів, що використовуються для вирощування сільськогосподарської продукції, застосування яких може вплинути на безпечність виробленої сільськогосподарської продукції. Тому у цьому сенсі законодавство України потребує вдосконалення.

Загалом законодавство України, яке у тій чи іншій мірі регулює відносини щодо забезпечення безпеки та якості сільськогосподарської продукції, є достатньо широке. Умовно його можна поділити на такі групи:

загальне законодавство (Конституція України, у ст. 3 якої зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; у зв'язку з цим Конституція гарантує кожній людині невід'ємне право на життя (ст. 27) та передбачає, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло);

галузеве законодавство (екологічне, зокрема, у сфері забезпечення екологічної безпеки – Закон України „Про забезпечення санітарного і епідеміологічного благополуччя населення”, який діє у редакції від 30 червня 1999 р. [5]; постанова Верховної Ради України „Про основні напрямки державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки” від 5 березня 1998 р. [3]; аграрне – Закон України „Про пестициди та агрохімікати” від 2 березня 1995 р. [6] та ін.; цивільне – Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. [7] та ін.; господарське – Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. [8]; Закон України „Про захист прав споживачів”, який діє в редакції від 1 грудня 2005 р. [9] та ін.);

спеціальне законодавство (Закон України „Про безпечність та якість харчових продуктів”, який діє на сьогодні в редакції від 6 вересня 2005 р., та пов'язані з ним законодавчі акти, напр., Закон України „Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та

небезпечної продукції” від 14 січня 2000 р. [10], Декрет КМУ „Про державний нагляд за додержанням стандартів, норм і правил та відповідальність за їх порушення” від 8 квітня 2003 р. [3]; наказ Міністерства охорони здоров’я „Про затвердження Методичних рекомендацій „Періодичність контролю продовольчої сировини та харчових продуктів за показниками безпеки” від 2 липня 2004 р. [3] та ін.).

Закон України „Про безпечність та якість харчових продуктів” визначає базову термінологію у цій сфері. Так, безпечним харчовим продуктом є харчовий продукт, який не створює шкідливого впливу на здоров’я людини безпосередньо чи опосередковано за умов його виробництва та обігу з дотриманням вимог санітарних заходів та споживання (використання) за призначенням. Закон не визначає терміну „якісний харчовий продукт”, натомість вказує на якість харчового продукту – це ступінь досконалості властивостей та характерних рис харчового продукту, які здатні задовольнити потреби (вимоги) та побажання тих, хто споживає або використовує цей харчовий продукт.

Згідно з цим Законом держава забезпечує безпечність та якість харчових продуктів з метою захисту життя і здоров’я населення від шкідливих факторів, які можуть бути присутніми у харчових продуктах, шляхом: встановлення обов’язкових безпечності для харчових продуктів; встановлення мінімальних специфікацій якості харчових продуктів у технічних регламентах; встановлення санітарних заходів і ветеринарно-санітарних вимог для потужностей (об’єктів) та осіб, які зайняті у процесі виробництва, продажу (постачання), зберігання (експонування) харчових продуктів; встановлення стандартів для харчових продуктів з метою їх ідентифікації; здійснення державного контролю на потужностях (об’єктах), де виробляються та переробляються продукти, що становлять значний ризик для здоров’я і життя людей; здійснення державного нагляду з метою перевірки виконання виробниками та продавцями (постачальниками) об’єктів санітарних заходів вимог цього Закону; виявлення порушень цього Закону та здійснення необхідних заходів щодо притягнення до відповідальності осіб, які не виконують положення цього Закону тощо.

Окрему групу законодавства у цій сфері становить законодавство, сфера регулювання якого – генетично модифікована продукція. Ця група законодавства України лише формується. Так, Верховна Рада України прийняла нормативно-правові акти, які тією чи іншою мірою регламентують питання безпеки харчових продуктів і зачіпають проблему генетично модифікованих організмів. Це – Закони „Про внесення змін до Закону „Про безпеку та якість продовольчих продуктів” і „Про Державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні і використанні генетично модифікованих організмів” [11]. Президент ці закони підписав.

1 серпня 2007 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову [3], якою ввів маркування продуктів харчування із вмістом генетично модифікованих складових. Згідно з постановою ввезення і реалізація харчових продуктів, які містять генетично модифіковані організми і/або мікроорганізми понад 0,9%, здійснюються за наявності відповідного маркування з вказівкою якісного складу таких продуктів. На жаль, ця постанова так і не набрала чинності. Хоча наявність генетично модифікованих продуктів на ринках України доведений факт. Більше того, ряд науково-дослідних інститутів України безпосередньо займається цими проблемами. Упродовж 2002–2006 рр. установи Відділення загальної біології НАН України виконували цільову програму наукових досліджень „Генетична та клітинна інженерія як основа „Зеленої революції” в рослинництві”. Загальний обсяг фінансування програми становив 33,6 млн. грн.

Чинне законодавство України фактично закріплює позицію, згідно з якою виробництво і використання генетично модифікованої продукції в Україні не підтримується. Так, постанова Верховної Ради України „Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки” від 5 березня 1998 р. [3] сприяє створенню системи економічних стимулів виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції на основі технологій біологічного землеробства.

Україна на підставі Закону від 12 вересня 2002 р. [12] приєдналася до Картахенського протоколу про біобезпеку Конвенції

про біологічне різноманіття, мета якого полягає у сприянні забезпеченню належного рівня захисту в галузі безпечної передачі, обробки і використання живих змінених організмів, отриманих в результаті використання сучасної біотехнології, що можуть мати несприятливий вплив на збереження і стале використання біологічного різноманіття, з урахуванням також ризиків для здоров'я людини та з приділенням особливої уваги транскордонному переміщенню.

Указом Президента України від 23 червня 2004 р. [3] утворено Міжвідомчу комісію з питань біологічної та генетичної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України. Основними завданнями комісії є: аналіз стану і можливих загроз національній безпеці України у сфері нових біотехнологій та генної інженерії; аналіз виконання завдань галузевих програм і виконання заходів, пов'язаних із реалізацією міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади державної політики у сфері нових біотехнологій та генної інженерії; узагальнення міжнародного досвіду щодо формування та реалізації державної політики у сфері нових біотехнологій та генної інженерії; розроблення і внесення Президентові України та Раді національної безпеки і оборони України пропозицій щодо: визначення національних інтересів України у сфері нових біотехнологій і генної інженерії та забезпечення біологічної і генетичної безпеки держави; здійснення заходів, спрямованих на вдосконалення державної політики з питань біологічної і генетичної безпеки, унеможливлення проявів біотероризму; удосконалення системи правового забезпечення з питань біологічної та генетичної безпеки України; організації та порядку міжвідомчої взаємодії міністерств, інших центральних органів виконавчої влади у сфері нових біотехнологій та генної інженерії; удосконалення системи оперативного інформаційно-аналітичного забезпечення Президента України (в тому числі альтернативною інформацією) з питань біологічної та генетичної безпеки.

Таким чином, в Україні на сьогодні є достатня правова база для забезпечення продовольчої безпеки країни, що передбачає не

лише достатність та доступність продуктів харчування, а, передусім, регулює їхню безпечність та якість. Воно й повинно стати одним із пріоритетних напрямів національної безпеки України з метою збереження генофонду української нації.

1. Див.: Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 1. – Ст. 17.
2. Див.: Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
3. Інфодиск: Законодавство України. – 2007. – № 11.
4. Див.: Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 50. – Ст. 533.
5. Див.: Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 34. – Ст. 274.
6. Див.: Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 14. – Ст. 91.
7. Див.: Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
8. Див.: Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18–22. – Ст. 144.
9. Див.: Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 7. – Ст. 84.
10. Див.: Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 12. – Ст. 95.
11. Див.: Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 35. – Ст. 484.
12. Див.: Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 44. – Ст. 320.

С.С. Гнатюк

*(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ОСОБЛИВОСТІ ПОПЕРЕДНЬОГО РОЗСЛІДУВАННЯ (ДІЗНАННЯ) СТАДІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО РОЗСЛІДУВАННЯ СПРАВИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОСТУПОК

Тепер, на наш погляд, на етапі попереднього адміністративного розслідування (дизнання) слід окреслити процесуальні дії, що здійснюються до фактичного порушення справи про адміністративний проступок. Усі такі дії у межах провадження мають подвійну регламентацію. Переважно вони витікають з функціональної діяльності, компетенції органів публічної адміністрації. Зважаючи на те, що компетенція органів публічної

адміністрації деталізована у великій кількості нормативно-правових актів, пропонуємо повноваження у частині проведення попереднього адміністративного розслідування покласти на органи, уповноважені складати протокол про адміністративні проступки. Такий підхід дасть можливість чітко визначити коло органів публічної адміністрації, наділених адміністративно-юрисдикційними повноваженнями, що є такими, здійснення яких є однією з основних функцій (переважно правоохоронні органи, інспекції, громадські організації з охорони громадського порядку), а також і такими, в яких ця діяльність є другорядною (податкові органи, природоохоронні органи, тощо). Ці повноваження чітко окреслені у ст. 260 КУпАП.

На нашу думку, до оформлення першого процесуального документу (тобто порушення справи) у межах попереднього адміністративного розслідування особа має право складати протокол про адміністративний проступок, на підставі: а) власного розсуду; б) за приписом органу, посадової особи, якій підвідомча справа пор адміністративний проступок; в) отриманої інформації. Ця особа має бути наділена повноваженнями на проведення дізнання у справі.

Метою здійснення процесуальних дій у межах дізнання по справі є встановлення наявності чи відсутності складу адміністративного проступку, виявлення правопорушника, фіксації слідів проступку. Результатом такої діяльності є: відмова відкрити провадження у справі, про що повідомляється заявникові, або складення процесуального документу, який буде фактом порушення справи, з цього моменту обчислюються строки провадження у справі.

Посадова особа, уповноважена складати протокол про адміністративний проступок, зобов'язана займатися виявленням адміністративного проступку, його ознак, а не лише розслідувати його за фактом. На наш погляд, при розробці нового КУпАП доцільно розглядати питання про нормативне закріплення повноважень осіб, уповноважених складати протокол про адміністративний проступок, органів (посадових осіб) уповноважених розглядати справи про адміністративний проступок, до

складання першого протоколу по справі. М.Ф. Стахурський з цього приводу вважає, що доцільно виділити окрему стадію попереднього адміністративного розслідування і закріпити її у межах окремої глави КУпАП [1, с. 164]. Але закономірно наслідком попереднього розгляду має бути розслідування. Такий підхід не збігається з положенням про спрощеність провадження у справах про адміністративні проступки порівняно з кримінальним процесом.

Існуюче в теорії адміністративного процесу твердження про присутність розслідування на всіх стадіях провадження, на нашу думку, сумнівне. По-перше, розслідування не здійснюється на стадії виконання постанови у справі. По-друге, на стадії розгляду справи уповноваженою посадовою особою матеріали та обставини справи вивчаються та розглядаються по суті. За потреби даються відповідні доручення на проведення додаткового розслідування відповідним органом. А у випадку, коли особа уповноважена і складати протокол і розглядати та приймати рішення у справі, процесуальні дії з розслідування і розгляду справи не збігаються і не поглинаються.

Отже, як видається, з метою встановлення ознак адміністративного проступку посадові особи органів, яким підвідомчі справи про адміністративні проступки, посадові особи, уповноважені складати протокол про адміністративний проступок, до складання першого протоколу, за наявності підстав порушити справу про адміністративний проступок, мають бути наділені правом: вимагати припинення адміністративного проступку; перевіряти у підозрюваної особи документи, що посвідчують особу; доставляти підозрювану особу у приміщення органів публічної адміністрації, у порядку, передбаченому ст. 259 КУпАП, для складання протоколу про адміністративний проступок; перебувати на території підприємств, установ, організацій, за наявності даних про адміністративний проступок (цими даними є повідомлення громадян, результати власного спостереження, перевірки тощо); перебувати на земельних ділянках громадян, за наявності даних (заяв, повідомлень) про адміністративний проступок; опитувати

та відбирати пояснення; проводити огляд, складати схеми, описи місця події, фіксувати обстановку та сліди проступку засобами фото-, відео зйомки, вести аудіо запис; залучати спеціаліста, призначати проведення експертизи; здійснювати передбачені законом контрольні заходи; застосовувати заходи забезпечення провадження про адміністративне порушення, передбачені ст. 260 КУпАП, про що у короткий строк складається протокол, але не пізніше години після доставлення у приміщення органів публічної адміністрації.

Результатом проведення таких заходів має бути: складання протоколу про адміністративний проступок, або протоколу про застосування заходів забезпечення провадження у справах про адміністративний проступок; вмотивована відмова у порушенні провадження у справі, про що на вимогу повідомляють зацікавлених осіб.

Згодом ці та інші адміністративно-юрисдикційні повноваження певною мірою закріплені у законах та підзаконних нормативно-правових актах. Поряд з тим їх чітке закріплення у процесуальній частині КУпАП дасть можливість уникнути розпорошення повноважень застосувати адміністративно примусові заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні проступки серед великої кількості органів публічної адміністрації, дасть можливість їх чітко систематизувати.

Гарантуванням від свавілля та недопущення безпідставного проведення заходів адміністративного забезпечення провадження у їх найширшому сенсі має забезпечити право громадян знати мотиви та правові підстави проведення таких заходів; право на правову допомогу; невід'ємне право на оскарження таких дій у будь-який момент їх застосування; гарантування відшкодування шкоди, яку вони можуть завдати; неухильне дотримання конституційних прав; інші правові презумпції тощо.

1. Стахурський М.Ф. Питання реформування адміністративного процесу в Україні. Дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2002. – 228 с.

ЗАХИСТ ПРАВ ТА СВОБОД БІЖЕНЦІВ, ЯКІ ШУКАЮТЬ ПРИТУЛОК В УКРАЇНІ

Вивчаючи практику дотримання прав людини, захисту її честі та гідності відносно біженців і осіб, які шукають притулок, передусім, розглянемо закони України, в яких закладено правові норми, що стосуються цієї категорії осіб. Це дозволить з'ясувати сукупність прав і обов'язків, передбачених українським законодавством для цієї категорії осіб. Права біженців, їх честь та гідність захищаються і міжнародними документами. Головним міжнародним документом, спрямованим на захист прав біженців і осіб, які шукають притулок, є Конвенція про статус біженців 1951 р.

Окрім цієї Конвенції, міжнародне товариство у рамках ООН видало низку документів (декларації, пакети, договори), які містять у собі норми, що стосуються захисту прав біженців. Першим із цих документів є Загальна декларація прав людини, що була затверджена та проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. [1].

Що ж стосується вирішення питання проблем біженців в Україні, то воно відбувається повільно та неефективно. Основна причина – складний економічний стан країни. Проте, основні принципи Конвенції про статус біженців увійшли до національного законодавства, отже чинні у правовому полі України. Це важливо, тому що правове поле відносно регулювання різних аспектів поведінки іноземців і осіб без громадянства та біженців в Україні на багатьох ділянках ще не заповнене.

У Конституції України закладено принципи основних прав біженців, які розвинуті та конкретизовані у відповідних законах.

Необхідно звернути увагу на положення, викладені в п.п. 1 і 2 ч. 1 ст. 92 Конституції України. Тут йдеться про те, що тільки законами України визначаються права і свободи людини і

громадянина, визначаються гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина, а також громадянство, правосуб'єктність громадян, статус іноземців та осіб без громадянства. У Конституції України передбачено також положення про введення посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ст. 85 п. 17). Будь-яка людина, а значить і біженці, і особи, які шукають притулок, можуть звернутися до омбудсмена по допомогу з питань захисту своїх прав, честі та гідності тому, що посягання на честь та гідність особи розглядається як складне і багатопланове явище, що певним чином негативно позначається на різноманітних благах і на суспільних відносинах, охоронюваних законом.

У Законі України „Про правовий статус біженців” відображено правові економічні та організаційні гарантії прав людей, які вимушено залишили державу свого громадянства або державу свого постійного місця проживання [2].

В українському законодавстві є певна кількість нормативних документів, що регламентують права й обов'язки біженців і осіб, які шукають притулок. Практика їх реалізації пов'язана з великими труднощами, обумовленими рядом причин: насамперед, відсутністю матеріальних можливостей для реалізації прав біженців, передбачених законом. Неспроможність держави захистити права біженців та осіб, які шукають притулок, викликає вкрай негативні наслідки, зокрема провокує порушення законів України.

На жаль, досі не вирішено питання про створення хоча б однієї школи для вивчення біженцями української мови, бракує пунктів тимчасового розташування біженців, а в тих, котрі існують, – дефіцит місць. Виникає замкнене коло: держава не створює елементарних умов для проживання, але вимагає виконання закону про біженців.

Іншою причиною труднощів реалізації українського законодавства відносно біженців і осіб, які шукають притулок, є відсутність досвіду роботи державних органів з такою категорією населення.

Враховуючи те, що Україна як суб'єкт міжнародних відносин зобов'язана дотримуватися норм міжнародного права, Декларації прав і свобод людини та інших міжнародно-правових актів, необхідно:

- 1) визначити основний напрямок національної політики відносно біженців та осіб, які шукають притулок на території України;

2) забезпечити біженців роботою, житлом та надати їм можливість безплатно вивчити мову нашої держави;

3) створити довідкові пункти для проведення співбесід та консультацій (з біженцями, які прибувають на територію України), про правила та місця їх реєстрації в нашій країні, а також про правила перебування іноземців і осіб без громадянства в нашій державі;

4) інформувати населення через ЗМІ та газети про існування такої категорії осіб, як біженці, про їх права і обов'язки;

5) координувати роботу державних службовців, які працюють з іноземцями, спрямовану на недопущення порушень прав людини, приниження честі та гідності особистості;

6) налагодити тісну співпрацю з міжнародним співтовариством для вирішення цієї проблеми.

Від розв'язання цих завдань залежить авторитет нашої держави, що прагне стати сучасною демократичною країною.

1. Преамбула Загальної декларації прав людини // Права людини і професійні стандарти для юристів. – К., 1996. – С. 6.

2. Див.: Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 47. – С. 962.

Н.Б. Жукровська,

ад'юнк

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ МАЙНОВОЇ ШКОДИ ЯК ОДНОГО ІЗ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Закріплюючи за громадянами України широку систему прав і свобод, Конституція України передбачає одночасно дієві способи їх забезпечення. Аналіз норм права, які регулюють відносини з відшкодування майнової шкоди, виявлення основних тенденцій,

розробка рекомендацій, скерованих на їх удосконалення, та практика їх застосування, історико-правові тенденції його розвитку – це важливі й актуальні завдання правничої науки.

У науці цивільного права розрізняють юрисдикційну і неюрисдикційну форму захисту цивільних прав. Юрисдикційна форма захисту означає можливість захисту цивільних прав у судовому чи адміністративному порядку. Неюрисдикційна форма захисту цивільного права має місце при самозахисті цивільних прав і при застосуванні уповноваженою особою відповідних заходів впливу [1, с. 411].

Деякі науковці вважають, що поняття „засіб захисту” і „спосіб захисту” повинні трактуватися як ідентичні поняття [2, с. 18]. Проте існує й інша точка зору, згідно з якою категорії „засіб” та „спосіб” хоч і пов’язані, однак не ідентичні, оскільки перша відповідає на питання „чим захищаються права?”, то друга – „як цей захист здійснюється?” [3, с. 40].

Перелік способів захисту цивільних прав міститься у загальній частині цивільного законодавства. У ч. 2 ст. 16 ЦК України закріплено, що способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення стану, яке існувало до порушення; примусове виконання обов’язку в натурі; зміна правовідносин; припинення правовідносин; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Щодо відшкодування збитків, то цей спосіб є найбільш поширеним способом захисту цивільних прав і охоронюваних законом інтересів, який застосовується як у сфері договірних, так і недоговірних відносин.

Порядок і межі застосування конкретного способу захисту цивільного права залежать від змісту суб’єктивного права, яке захищається, і характеру його порушення [4]. Часто спосіб захисту порушеного права прямо визначається спеціальним законом, який регламентує конкретні цивільні правовідносини. Цьому правилу не

суперечить і та обставина, що в цивільному праві зустрічаються випадки, коли одночасно застосовуються кілька різних способів захисту цивільних прав. Наприклад, притримання речі є засобом забезпечення зобов'язань, що може застосовуватися одночасно з цивільно-правовою відповідальністю до особи, яка вчинила правопорушення.

У зв'язку з цим потрібно підкреслити, що перелік способів захисту цивільних прав у Цивільному кодексі розширений, але не є вичерпним. Слід зазначити, що вказані у ч. 2 ст.16 ЦК України способи захисту цивільних прав є неоднорідними за своєю юридичною природою, що суттєво впливає на можливості їх реалізації. З-поміж способів захисту цивільних прав засобами відповідальності можуть бути визнані лише відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди і компенсація моральної шкоди.

Цивільне законодавство закріплює фундаментальні положення щодо підстав і форм відшкодування майнової шкоди. Так, у ст. 1166 ЦК України (загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду) зазначається, що майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Той, хто заподіяв шкоду, звільняється від її відшкодування, якщо доведе, що це сталося не з його вини. Звідси випливає, що загальною умовою відшкодування шкоди, завданої громадянину, є склад цивільно-правового правопорушення, який містить такі складові: наявність заподіяння потерпілому шкоди, протиправність поведінки того, хто вчинив шкоду, причинний зв'язок між цією поведінкою і шкідливим наслідком, вина того, хто заподіяв шкоду.

Отож право на захист права передбачає можливість людини використовувати з метою захисту свого права дозволені законом примусові дії або звернутися до компетентних органів (організацій) з вимогою примусити зобов'язану особу до правомірної обов'язкової поведінки. Право на захист – це не є захист. Захист означає реалізацію права в конкретних життєвих ситуаціях,

конкретних відносинах. Свое право на захист людина може реалізувати в різних формах.

Кожна особа у правовій державі має відчувати свою правову та соціальну захищеність, а повага до захисту особистості повинна бути в такому суспільстві нормою повсякденного життя. Обов'язок держави у цьому випадку полягає в законодавчому закріпленні правових норм, що визначають умови і порядок реалізації права громадян на відшкодування майнової шкоди, юридичні засоби охорони даного права, а також юридичні механізми захисту цього права у випадку його порушення.

1. Гражданское право: Учебник: В 2 т. Изд. 2-е / Под ред. Е.А. Суханова. — М.: БЭК, 1998. — Т. 1. — 816 с.

2. Витрянский В.В. Проблемы арбитражно-судебной защиты гражданских прав участников имущественного оборота. — М., 1996. — 57 с.

3. Красавчикова Л.О. Понятие и система личных, не связанных с имущественными, прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации. — Екатеринбург, 1994. — 43 с.

4. Бутнев В.В. Понятие механизма защиты субъективных гражданских прав // Механизм защиты субъективных гражданских прав. — Ярославль, 1990. — С. 5–17.

Т.І. Колесник,
здобувач

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

ІНСТИТУТ ЗАСТАВИ В РИМСЬКОМУ ПРАВІ

Застава як інститут цивільного права є одним із найстаріших інститутів приватного (цивільного) права. Загальноприйнято, що історичний аналіз приватноправового інституту починається з вивчення його місця та значення у системі римського права. Римське приватне право вважається точкою відліку і для розвитку

інституту застави. Застава як спосіб забезпечення виконання зобов'язань застосовувалося у праві багатьох народів. Укладаючи акцесорну угоду, кредитор страхував себе на випадок невиконання боржником взятих на себе зобов'язань. Г.Ф. Шершеневич підкреслював: „На відміну від особистого кредиту, заснованого на довірі до чесності, майнового та суспільного стану, діловитості боржника, реальний кредит засновується на впевненості кредитора в існуванні цінності, яка завжди готова служити до задоволення його вимог у випадку невиконання боржником свого зобов'язання” [1, с. 186].

У Стародавньому Римі застава була одним з важливих інститутів приватного права і мала широке застосування. Тоді вона належала до числа прав на чужі речі як і сервітут, емфітевзис і суперфіцій, тобто суб'єкт такого права діставав можливість користуватись чужою річчю лише в обмежених масштабах. У дигестах зазначалося: „*Contrahitur hypoteca per pactum conventum, cum quis paciscatur, ut res eius propter aliquam obligationem sint hypothecae nomine obligatae* (D. 20. 1. 4.)” що означає: „Застава здійснюється шляхом угоди, коли хтось домовляється, щоб його річ була пов'язана заставою для забезпечення якогось зобов'язання” [2].

Отже, в основі застави лежить відповідальність боржника за зобов'язанням. Ця відповідальність (*obligatio*) закріплюється речовим забезпеченням („відповідальності речі” – *res obligatia*).

Інститут застави з часів його становлення пройшов складну еволюцію від „фідуції” (*fiducia*, від лат. фідуція – угода на довірі – або довірча угода), при якій заставне майно передається у власність кредитору до більш прогресивної стадії, яка мала більшою мірою соціальний та гуманний характер, до „пігнуca” і далі до іпотеки.

При фідуціарній угоді боржник передавав кредитору (заставодержателю) замість отриманих засобів певну річ у власність за умови, що у випадку виконання боржником зобов'язання заставлена річ повинна бути йому (заставадавцеві) повернута. Якщо виконання не було, то річ залишалася у кредитора, хоч розмір боргу був значно меншим, ніж вартість заставленої речі.

У такій угоді стан боржника був дуже не вигідним, оскільки кредитор ставав власником речі і міг передати її третім особам. До третіх осіб заставадавець вже не міг подавати позов, оскільки вони були добросовісними набувачами. За заставадавцем залишалося право отримати з свого кредитора відшкодування збитків [3].

З часом наряду з *fiducia* з'явився *pignus*. Спочатку кредитор за «пігнутом» мав тільки право утримати за собою володіння річчю до отримання задоволення. Більше того, боржники мали право вимагати, щоб кредитор не користувався цією річчю, а тільки зберігав її. За кредитором залишалося умовне право продати заставлену річ, щоб компенсувати свої затрати, тільки при невиконанні позичальником взятих на себе зобов'язань. При цьому вже тоді кредитору було заборонено залишати предмет застави в себе. У випадку невиконання зобов'язань боржником кредитор після продажу цієї речі повертав всю різницю між виторгом і залишком боргу позичальнику.

Ця форма застави на відміну від фідучії поліпшувала становище боржника. В разі несплати ним боргу, кредитор залежно від умов договору і місцевих звичаїв мав право або продати заставлене майно з метою задоволення своїх інтересів (*jus vendendi*), або він ставав власником цього майна (*lex commissoria*).

Пізніше було зроблено поправку: „*Potest tamen et precario et pro conducto debitor re sua uti*” („Однак боржник може користуватися своєю річчю як орендар або тимчасово з ласки кредитора прекарно”) [2].

З розвитком торгівлі виявилось, що заставлене майно вигідніше залишити в боржника, щоб створити йому умови для виконання свого зобов'язання. Такий вид застави отримав назву „іпотека”. Він, передусім, стосувався нерухомого майна. Іпотека була відома ще в Стародавній Греції з часів Солона, проте поширення отримала дещо пізніше – в IV ст. до н.е. Застава землі в ті часи застосовувалася, як правило, дуже спроможними громадянами і зазвичай не була пов'язана з потребами економічного характеру, тобто носила споживацький характер [5].

Однак, незважаючи на всі свої позитивні сторони, римська іпотека мала істотні недоліки. Один з них – це відсутність реєстрації у будь-якому державному органі, через що іпотечний кредитор не знав чи обтяжена річ заставою. „За відсутності гласності власності й іпотечних угод, римський кредитор повинен був пускатися у вишукування відомостей про особистий стан свого еventуального боржника: одружений він чи ні, а якщо одружений, то на яку суму може застосовуватись таємна або привілейована іпотека дружини” [6, с. 336].

Отже, римське право було основоположним механізмом виникнення і розвитку інституту застави, заклавши в нього основні поняття, категорії, правила і ставши точкою опори для подальшого розвитку від Стародавнього Риму до нашого часу. З історії розвитку інституту застави видно, що цей інститут зобов’язального права заглиблюється своїми коренями в римське право. Нема сумніву в тому, що фідучія, пігнус та стародавня іпотека є витоками сучасного інституту застави, оскільки вони містять ряд характерних особливостей, притаманних йому. Аналіз цих стародавніх видів застави дозволив нам провести аналогію із сучасною заставою та зробити висновки щодо походження інституту застави. В умовах сучасних економічних відносин цивільне законодавство України багато в чому ґрунтується на історичних традиціях в галузі заставного права.

-
1. *Шершеневич Г.Ф.* Курс гражданского права. – Тула: Автограф, 2001. – 314 с.
 2. Римское частное право: Учебник / Под. ред. И.Б. Новицкого. – М.: Юрист, 1996. – 340 с.
 3. *Азимов Ч.Н.* Залоговое право. – Х.: РИП „Оригінал”, 1993. – 43 с.
 4. *Козлов Ю.* Історія і еволюція застави нерухомості як передумови українського іпотечного ринку // Юридична газета. – 2005. – № 15 (51). – 18 серпня.
 5. *Благая І.* Історія правового інституту застави і сучасність // Право України – 1999. – № 1. – С. 39–43.
 6. *Хвостов В.М.* Система римского права: Учебник. – М.: Спарк, 1996.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КООПЕРАТИВІВ

В Україні функціонують різні види кооперативів, окремі з яких належать відповідно до підприємницьких або непідприємницьких господарств.

Предметом нашого дослідження є стан правового регулювання діяльності обслуговуючих сільськогосподарських і споживчих кооперативів.

Кооператив є юридичною особою, має самостійний баланс, розрахунковий та інші рахунки в установах банку, печатку зі своїм найменуванням. Відповідно до Закону України „Про кооперацію” від 10 грудня 2003 р. [1] він вважається первинною ланкою системи кооперації і створюється внаслідок об’єднання фізичних та/або юридичних осіб на основі членства для спільної господарської та іншої діяльності з метою поліпшення свого економічного стану. Термін „кооператив” слід відрізняти від терміну „кооперація”. Кооперація – це система кооперативних організацій, створених з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб своїх членів.

Господарська та інша діяльність кооперативів, крім згаданого Закону, регулюється спеціальними законами, що стосуються кооперації, підзаконними актами, статутами кооперативів та їх об’єднань, а також внутрішньокооперативними актами органів кооперативного самоврядування. До спеціальних законодавчих актів належать Закон „Про сільськогосподарську кооперацію” від 17 липня 1997 р. [2] і Закон „Про споживчу кооперацію” від 10 квітня 1992 р. [3].

Стосовно розбудови аграрного ринку на кооперативних засадах важливу роль відіграли Укази Президента України „Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку” від 6 червня 2000 р. та „Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку” від 8 серпня 2002 р. Особливо велике

значення для розвитку всіх видів кооперативів має Указ Президента „Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах” від 19 грудня 2000 р. У цьому документі розвиток кооперативного руху визнається одним із важливих напрямів реалізації структурних змін в економіці України. Ним же передбачено розробляти заходи щодо необхідності створення мережі сільськогосподарських обслуговуючих, багатофункціональних товариств у системі споживчої кооперації, підготовки висококваліфікованих фахівців для кооперативного сектора економіки, а також проведення наукових досліджень з питань кооперації [4].

Закон України „Про сільськогосподарську кооперацію”, визначаючи правове становище сільськогосподарських кооперативів як суб’єктів аграрного права, вказує на два такі їх види: а) виробничі; б) обслуговуючі. Згідно з цим Законом виробничі кооперативи належать до підприємницьких господарств, а обслуговуючі – до непідприємницьких товариств. З самої назви „обслуговуючі кооперативи” випливає, що метою їх створення повинно бути обслуговування потреб сільськогосподарських товаровиробників. Однак, на жаль, закладена в ньому кооперативна ідея на практиці не реалізована. Кабінет Міністрів України замість того, аби підтримати й проводити в життя положення Закону щодо розвитку обслуговуючих кооперативів, 10 грудня 1998 р. ухвалив постанову „Про створення державних машинно-тракторних станцій”, чим загальмував розвиток обслуговуючих кооперативів. Видається, що одним Законом не варто було врегульовувати діяльність двох неоднакових за метою створення кооперативів. Дійсність така, що на обслуговуючі сільськогосподарські підприємства не поширюються ті податкові пільги, які надаються сільськогосподарським підприємствам, особистим селянським господарствам. Разом з тим державної підтримки, яку мають великі підприємства, не відчувають обслуговуючі кооперативи і малі форми господарювання в аграрному секторі економіки. Вбачається недооцінка обслуговуючих кооперативів з боку держави. Через орієнтацію на розвиток переважно великих сільськогосподарських

підприємств поступово скорочуються малі форми господарювання на селі. Можливо ситуація зміниться з огляду на ухвалену у вересні 2007 р. Державну цільову Програму розвитку українського села на період до 2015 р. У цій Програмі втілено соціальну ініціативу Президента про стратегію розвитку села. Програма покликана послужити розвитку сільськогосподарської кооперації та використанню її можливостей в подальших соціально-економічних перетвореннях.

Слід підтримати пропозицію керівника західноукраїнського регіонального Центру фермерства і сільськогосподарської кооперації Й. Децовського про назрілу потребу ухвалити спеціальний Закон „Про сільськогосподарську обслуговуючу кооперацію”. За прогнозами економістів питома вага продукції, яка буде реалізована сільгоспвиробниками через обслуговуючі кооперативи, становитиме в найближчі роки 8–9 відсотків, тобто досягне десятої частки того, що мають тепер розвинуті країни світу [5].

Щодо споживчої кооперації України, то вона на відміну від інших видів кооперації являє собою єдину і стабільну систему, побудовану в формі „ієрархічної” структури споживчих товариств та їх спілок районного, обласного і центрального рівнів на засадах членства. Мета її створення і завдання діяльності визначені у Законі України „Про споживчу кооперацію” від 10 квітня 1992 р. та у статутах споживчих товариств, районних, обласних, АР Крим і Центральної спілки споживчих товариств України (Укоопспілки). У цих документах відображено міжнародні кооперативні принципи і чітко визначено порядок створення і припинення кооперативу, права й обов’язки членів кооперативу, правову регламентацію майнових, організаційно-управлінських і трудових відносин, а також повноваження органів управління кооперативу в сфері соціальних, фінансових і зовнішньоекономічних питань. Важливою подією в житті споживчої кооперації стало те, що в 1992 р. Центральна спілка споживчих товариств України була прийнята до Міжнародного кооперативного альянсу (МКА).

Соціальна структура споживчої кооперації охоплює понад 840 тис. членів-пайовиків, близько 97 тис. працівників. Кооперативна діяльність спрямована не тільки на полегшення економічного і

соціального стану членів-пайовиків, а й на задоволення матеріальних потреб населення, насамперед сільського. А це понад 15 мільйонів осіб (третина населення країни), які проживають у 28 тис. населених пунктів [6].

Структура споживчої кооперації багатогранна. Організаційно ця система включає близько 2100 споживчих товариств, 200 споживспілок районного та обласного рівня, 2887 підприємств і 1870 відокремлених підрозділів [6]. Тому особливого значення надається зміцненню соціальної бази споживчої кооперації за рахунок оновлення якісного складу пайовиків, які не працюють у споживчій кооперації. Варто активніше пропагувати важливість членства у споживчих кооперативах і ті переваги, що надаються членам споживчих товариств. Вони, по-перше, наділені всіма правами і свободами, які стосуються громадян України, й, по-друге, вони наділяються додатковими статутними правами, зумовленими їх членством у споживчій кооперації. Названий Закон і Примірний статут споживчого товариства, затверджений XVIII (позачерговим) з'їздом споживчої кооперації України 19 грудня 2000 р., для членів споживчих товариств передбачають такі права:

а) брати участь у діяльності споживчого товариства, обирати і бути обраним до його органів управління і контролю, вносити пропозиції щодо поліпшення діяльності споживчого товариства та усунення недоліків у роботі його органів та посадових осіб;

б) одержувати кооперативні виплати та виплати на паї з доходу (прибутку), що розподіляється за результатами господарсько-фінансової діяльності за рік між членами споживчого товариства, відповідно до їх пайових внесків та права на пай (частку) у майні споживчого товариства, а також виплати за участь у спільному господарюванні;

в) використовувати можливості гарантованого збуту на договірних засадах продукції особистого господарства та промислу через заготівельні й торгівельні підприємства споживчої кооперації;

г) здавати кооперативним підприємствам у першочерговому порядку сільськогосподарську продукцію та сировину для переробки на давальницьких умовах;

д) бути прийнятим у першочерговому порядку на роботу в споживче товариство, відповідно до освіти, професійної підготовки та з урахуванням потреби в кадрах;

е) здобувати освіту в навчальних закладах споживчої кооперації за цільовим направленням.

Однак слід мати на увазі, що члени споживчого товариства не є суб'єктами права власності споживчої кооперації, як зазначено у п.6 ст. 9 Закону України „Про споживчу кооперацію”. Відповідно до п. 5 ст. 111 Господарського кодексу України власність (у розумінні об'єктів права власності) споживчої кооперації складається з власності споживчих товариств, спілок (об'єднань) та їх спільної власності і є однією з форм колективної власності. Кожний член споживчого товариства має свою частку в його майні. Право власності на майно має кооператив як юридична особа.

На практиці досить часто виникає питання, чи організації споживчої кооперації належать до непідприємницьких суб'єктів. З приводу цього складного питання внесено ясність Цивільним кодексом України. Згідно зі ст. 83 товариства поділяються на підприємницькі та непідприємницькі. Відповідно до ст. 84 кодексу товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками (підприємницькі товариства) можуть бути створені лише як *господарські товариства* (повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) або *виробничі кооперативи*.

Непідприємницькі товариства – це такі, що не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками. До непідприємницьких товариств належать споживчі кооперативи, їх об'єднання (ст. 85 Цивільного кодексу України). У ст. 86 цього кодексу сформульовано важливе положення стосовно можливостей непідприємницьких товариств здійснювати у певних рамках підприємницьку діяльність: „Непідприємницькі товариства (споживчі кооперативи, об'єднання громадян тощо) та установи можуть поряд зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом

і якщо ця діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню”. Отже, підприємства і організації споживчої кооперації не належать до підприємницьких господарств.

Актуальним та одночасно дискусійним є також питання про форму права власності споживчої кооперації. Стосовно правової природи (характеристики) права власності є розбіжності. Одні економісти та юристи вважають її спільною частковою приватною власністю, а інші – колективною. Якою ж вона є насправді? Це питання вирішено Господарським кодексом України. Відповідно до п. 2 ст. 93 цього кодексу підприємствами колективної власності є виробничі кооперативи, підприємства громадських та релігійних організацій, інші підприємства, передбачені законом. Власність споживчої кооперації, як вже зазначено, складається з власності споживчих товариств, спілок (об’єднань) та їх спільної власності і є однією із форм *колективної власності*. З теоретичного погляду на користь такого твердження є наявність неподільних фондів у споживчій кооперації.

Питання про державну підтримку споживчої кооперації, про її право власності, про захист прав і задоволення потреб споживчих товариств повинні бути вирішені в Законі України „Про внесення змін до Закону України „Про споживчу кооперацію”, проект якого перебуває на обговоренні у Верховній Раді. Органам управління споживчих товариств належить приділяти більше уваги захисту прав та інтересів кооператорів, які становлять підвалини всієї системи, що має назву „споживча кооперація”.

-
1. Див.: Голос України. – 2003. – № 160. – 28 серпня. – С. 20–21.
 2. Див.: Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 39. – Ст. 261.
 3. Див.: Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30 – Ст. 414.
 4. Див.: Офіційний вісник України. – 2000. – № 51. – Ст. 2198.
 5. Чи буде Україна аграрно-кооперативною? // Вісті. Діловий випуск. – 2008. – 25 січня. – № 4. – С. 8–11.
 6. Бабенко С.Г. Сучасні тенденції і пріоритети розвитку споживчої кооперації України // Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. – 2006. – Вип. 21. – С. 4–13.

Т.В. Курило,

кандидат юридичних наук, доцент,

Б.Т. Дмитришин,

курсант

(Львівський державний університет

внутрішніх справ)

ОРГАНИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЯК СУБ'ЄКТИ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

В умовах сьогодення здійснюється комплексне системне реформування правоохоронних органів у контексті правової реформи, гуманізації суспільства, реального забезпечення визначених Конституцією України завдань щодо захисту прав і свобод людини та громадянина, їх життя, здоров'я, честі, гідності та особистої безпеки. У цьому зв'язку робота міліції потребує докорінного реформування шляхом побудови такої системи МВС України, яка б відповідала європейським стандартам [1, 2]. При таких підходах в умовах демократичної правової держави, в якій будується громадянське суспільство, питання охорони прав і свобод людини у діяльності міліції набуло першочергового значення. Міжнародний досвід діяльності поліції (міліції) у сфері охорони права власності свідчить, що одне з природних прав громадян – право власності повинно бути захищене поліцією за відсутності приватної ініціативи, неупереджено та ефективно при суворому дотриманні прав і свобод усіх індивідів, зокрема осіб, які здійснили протиправні посягання на чуже майно.

Надання послуг з охорони громадян і власності, як і надання будь-яких послуг, належить до інституту зобов'язального права. Поряд з інститутом права власності він посідає важливе місце в системі цивільного права України. Окремим специфічним видом зобов'язань є надання охоронних послуг.

За договором на охорону одна сторона – „охорона” зобов'язується забезпечити охорону майна чи особистої безпеки іншої сторони – „власника” („особи”), а власник (особа) зобов'язується створити охороні необхідні для виконання нею своїх обов'язків умови

і сплатити обумовлену вартість цих послуг. Договір на охорону за своїм суб'єктним складом є одностороннім (взаємним), оплатним, консенсуальним та безіменним, тобто відповідно до нього у сторін договору виникають взаємні права й обов'язки: у „охорони” – обов'язок забезпечити охорону майна „власника” чи особистої безпеки „особи”, а у „власника” чи „особи” – створити необхідні для виконання охороною своїх договірних зобов'язань умови. За послуги охорони проводиться певна оплата. Консенсуальні договори повинні мати письмову форму.

Спеціалізованими підприємствами з надання певного виду охоронних послуг сьогодні в нашій державі є служба інкасації і перевезень цінностей Національного банку України та ДСО при МВС України. За послугами, які надаються цими службами, першу з них можна віднести до вузькоспеціалізованих підприємств, що здійснюють на договірних засадах інкасацію та охорону при перевезенні цінностей. Такий вид охоронних послуг, на нашу думку, слід виділити окремо, у зв'язку з його особливим правовим статусом: він може надаватися лише силами охорони, озброєної вогнепальною зброєю. Це право сьогодні мають лише спеціальні державні організації. Обсяг надання охоронних послуг у Державній службі охорони при Міністерстві внутрішніх справ значно ширший, ніж у недержавних охоронних підприємств, і є абсолютним у правовому просторі України. Ст. 7 Закону України „Про міліцію” за міліцією закріплена охоронна функція як одна з її функцій. А відповідно до п. 18 ст. 10 цього Закону до обов'язків міліції, зокрема, належить і охорона на договірних засадах майна громадян, колективного і державного майна, а також майна іноземних юридичних осіб та громадян, осіб без громадянства. Вивчення прав суб'єктів підприємницької діяльності, які надають послуги з охорони власності та громадян, дає можливість стверджувати, що становище на ринку охоронних послуг державних організацій, які спеціалізуються з надання таких послуг, вигідно відрізняється від становища їх конкурентів з недержавною формою власності: по-перше, обсягом надання охоронних послуг – у державних органів їх обсяг абсолютний; по-друге, територіальністю надання таких послуг – у Державної служби охорони при МВС України право

надавати послуги поширюється не лише на територію України, а й за її межі – на території інших держав. З цього питання існують міжурядові та міжвідомчі угоди між урядами та правоохоронними органами України та ряду зарубіжних держав, недержавні охоронні підприємства таких угод не мають і їх діяльність відповідно до ліцензій на надання послуг з охорони власності та громадян поширюється лише на територію України; по-третє, озброєність перших набагато перевищує озброєність недержавних охоронних підприємств, що робить послуги державних органів реально значно ефективнішими, дає можливість припиняти протиправні посягання на об'єкти охорони та їм запобігати.

Отже, обсяг охоронних послуг, які можуть надаватися недержавними охоронними підприємствами (громадянами-підприємцями), значно менший, ніж у державного охоронного підприємства, яким є Державна служба охорони при МВС України. Таке нерівноправне становище на ринку охоронних послуг не дає рівних шансів на успіх підприємницької діяльності в цій сфері. Чинне законодавство України тим самим ставить Державну службу охорони при МВС України певним чином в монопольне становище відносно недержавних охоронних підприємств [2].

Міжнародний досвід діяльності поліції (міліції) у сфері охорони права власності свідчить, що одне з природних прав громадян – право власності повинно бути захищене поліцією максимально неупереджено та ефективно при суворому дотриманні прав і свобод усіх індивідів, зокрема осіб, які здійснили протиправні посягання на чуже майно. Таким чином, договір охорони є ефективним (запобіжним) засобом недопущення крадіжок, пошкодження або знищення майна і забезпечує недоторканність особи та охорону її права власності [3].

1. Див.: Реформування МВС – реальна перспектива // Іменем закону. – 2007. – № 1; Діяльність міліції потребує докорінної перебудови: від карального до соціально-сервісного змісту // Іменем закону. – 2007. – № 28. – С. 2–3.

2. Курило В. Надання охоронних послуг як об'єкт підприємництва // Право України. – 2003. – № 2.

3. Зобов'язальне право. Теорія і практика: Навч. посібник / Під ред. О.В. Дзери. – К.: Юрінком-Інтер, 1998.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЕТЕРИНАРНОГО КОНТРОЛЮ

Нормативно-правова база ветеринарної медицини міститься у багатьох законах та підзаконних актах, прийнятих у різний час і опублікованих у різних джерелах, що іноді ускладнює їх вивчення та правозастосування. Доцільно проаналізувати нормативно-правові акти з питань ветеринарного контролю, що стосуються роботи державних інспекторів ветеринарної медицини. Це дозволить запропонувати практичні рекомендації щодо поліпшення діяльності державної ветеринарної інспекції.

Проблема правового заперечення ветеринарного контролю в юридичній науці мало досліджена. Так, лише М. Синьківський розглянув ветеринарні правовідносини і особливості юридичної відповідальності за порушення ветеринарного законодавства. А функціональному аспекту діяльності державних інспекторів ветеринарної міліції при здійсненні державного ветеринарно-санітарного нагляду приділила певну увагу Ю. Горжесва .

Підрозділи ветеринарної міліції з проведення карантинних ветеринарних заходів (далі – ветеринарна міліція), що є складовою частиною державних органів Міністерства внутрішніх справ України, створені для надання практичної допомоги державним установам ветеринарної медицини в організації та здійсненні заходів щодо профілактики, локалізації та ліквідації карантинних хвороб тварин. Права та обов'язки посадових осіб ветеринарної міліції зумовлені особливістю їх правового статусу: з одного боку, – це представники державного озброєного органу виконавчої влади, на яких поширюються положення Закону України „Про міліцію” в частині прав та обов'язків, а з іншого, – державні інспектори ветеринарної медицини, повноваження яких визначені Законом України „Про ветеринарну медицину”. Відповідно до ст. 3 Закону

України „Про ветеринарну медицину” від 16 листопада 2006 р., основними завданнями держави в галузі ветеринарної медицини є: а) здійснення державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду в процесі виробництва і обігу продуктів тваринного, а на агропродовольчих ринках – і рослинного походження, ветеринарних препаратів, субстанцій, кормових добавок, преміксів, кормів, штамів мікроорганізмів, репродуктивного і патологічного матеріалу та здійснення державного ветеринарно-санітарного нагляду під час обігу засобів ветеринарної медицини та засобів догляду за тваринами; б) здійснення стандартного прикордонного ветеринарно-санітарного контролю та / або розширеного ветеринарно-санітарного контролю за об'єктами державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду; в) контроль за переміщенням об'єктів державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду в межах України.

Отже, ветеринарний контроль здійснюється як державний ветеринарно-санітарний контроль та нагляд. В останній редакції Закону України „Про ветеринарну медицину” вказано, що державний ветеринарно-санітарний контроль – це функції, що виконуються державними інспекторами ветеринарної медицини та / або уповноваженими лікарями ветеринарної медицини і полягають у постійному забезпеченні виконання встановлених чинним законодавством ветеринарно-санітарних заходів та технічних регламентів, а державний ветеринарно-санітарний нагляд – це функції, що виконуються державними інспекторами ветеринарної медицини та / або уповноваженими лікарями ветеринарної медицини і полягають у періодичній перевірці дотримання вимог чинного законодавства в галузі ветеринарної медицини.

Крім того, за сферами здійснення ветеринарно-санітарний контроль поділяється на: 1) вибірковий, що полягає у періодичній перевірці безпечності товарів шляхом розширеного контролю, який проводиться державною службою ветеринарної медицини; 2) розширений, що представляє собою процес перевірки безпечності товарів за висновками їх лабораторного дослідження, яке проводиться державною службою ветеринарної медицини.

Об'єктами державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду є товари, потужності (об'єкти), засоби ветеринарної медицини, засоби догляду за тваринами та супутні об'єкти. Тобто об'єкт спеціальний. Здійснювати відповідні функції державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду покладено на уповноваженого (офіційного) лікаря ветеринарної медицини.

У Законі України „Про безпечність та якість харчових продуктів” чітко визначено підконтрольні об'єкти ветеринарної служби. Зокрема, у п. 2 ст. 5 зазначається, що ветеринарна служба здійснює державний нагляд за такими харчовими продуктами (далі – харчові продукти, підконтрольні ветеринарній службі) як необроблені харчові продукти тваринного походження на потужностях (об'єктах) з їх виробництва; усі рослинні продукти, сільськогосподарська продукція та необроблені харчові продукти тваринного походження, що продаються на агропродовольчих ринках.

Адміністративні стягнення накладаються на фізичних та посадових осіб, які порушили вимоги Закону України „Про ветеринарну медицину”. Функції державного ветеринарного контролю виконує державна ветеринарна інспекція.

Накладання адміністративних стягнень на фізичних осіб за порушення вимог Закону України „Про ветеринарну медицину” передбачені ст. 107 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

У ст. 238 Кодексу про адміністративні правопорушення зазначено, що органи державного ветеринарного контролю розглядають справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням правил щодо карантину тварин та інших ветеринарно-санітарних вимог. Ю. Горжеева зазначає, що законодавча невизначеність змісту поняття „ветеринарно-санітарні вимоги” утруднює правозастосовну практику та чинить негативний вплив на здійснення професійної діяльності посадовими особами ветеринарної міліції. Вона запропонувала визначити новий термін „ветеринарно-санітарні заходи” як будь-які заходи, включаючи всі відповідні закони, накази, постанови, зводи правил, вимоги та процедури, а також протиепізоотичні заходи, критерії

безпеки кінцевого продукту, методи переробки та виробництва, процедури тестування, інспектування, сертифікації та ухвалення, карантинні заходи, включаючи відповідні вимоги, пов'язані з транспортуванням об'єктів державного ветеринарно-санітарного контролю та нагляду, положення відповідних статистичних методів, процедур відбору зразків та методів оцінки ризику хвороби тварин, що застосовується для: а) захисту життя або здоров'я тварин від ризиків, які виникають внаслідок занесення, укорінення чи поширення хвороб тварин, організмів, які переносять хвороби, а також хвороботворних організмів; б) захисту життя або здоров'я людини чи тварин від ризиків, що виникають від добавок, забруднюючих речовин, токсинів або хвороботворних організмів, які містяться у продуктах харчування чи в кормах; в) захисту життя або здоров'я людини від ризиків, що виникають внаслідок хвороб, які переносяться тваринами або продукцією, що виробляється.

Практичне використання цих пропозицій щодо зміни чинного Закону „Про ветеринарну медицину” є одним з кроків на шляху удосконалення нормативно-правової бази діяльності органів державного управління в галузі ветеринарної медицини, що дозволить якісніше виконувати поставлені перед ветеринарною міліцією завдання по здійсненню державного ветеринарно-санітарного нагляду.

Крім того, запропоноване визначення терміну „ветеринарно-санітарні заходи” дозволить забезпечити уніфіковане регулювання відносин у сфері ветеринарного контролю двома суміжними Законами „Про ветеринарну медицину” і „Про безпечність та якість харчових продуктів щодо об'єктів тваринного походження”. Отже, розвиток правового забезпечення державного санітарного контролю та нагляду в Україні буде залежати від рекомендацій Національної комісії України з Кодексу Аліментаріус, яка координує діяльність щодо гармонізації вітчизняного законодавства до міжнародного щодо безпечності та якості харчових продуктів і розробляє проекти нових та зміни до існуючих санітарних заходів у цій сфері.

ПРАВО ПРАЦІВНИКІВ-МІГРАНТІВ НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

У сучасних умовах глобалізації світової економіки вагомого значення для України набуває її входження в світовий економічний простір, складовою частиною якого є міжнародний ринок праці. Інтеграція України у цей ринок дозволяє активно прилучатися до процесів зовнішньої трудової міграції. Основною причиною порушення прав працівників-мігрантів, котрі часто використовуються як дешева робоча сила, щодо яких не завжди дотримуються встановлених у міжнародних договорах й внутрішньому законодавстві норм, що стосуються умов праці, її оплати, соціального забезпечення, є неправильне розуміння суті їх соціальних та трудових прав. Визначення того, що підлягає захисту, є першим кроком знань будь-якого правового явища.

Права людини – це передбачені соціальні вимоги, заходи соціально виправданої свободи поведінки людини, які розвиваються разом з розвитком суспільства й соціалізацією людини. Права людини є безпосередньо соціальними в тому розумінні, що вони фіксуються й існують поза будь-якими зовнішніми формами соціальної опосередкованості [1, с. 45.] Існує безпосередній зв'язок між феноменом прав людини й ідеєю природного права, яка базується на об'єктивному існуванні базових, соціально виправданих й соціально необхідних умовах (правах й свободах) життя людини. Незважаючи на можливість констатації й фіксації прав людини як об'єктивно існуючих явищ, їх механізм втілення у життя та реалізації достатньо складний. Обсяг прав людини, їх реалізація залежать від стану суспільства, рівня його розвитку й характеру організації, від того, на якому рівні права людини освоєні суспільною свідомістю. Ефективність реалізації прав людини залежить й від їх нормативного оформлення.

У переважній більшості праць із загальної теорії права, конституційного й міжнародного права, в яких у тій або іншій формі аналізуються соціальні права людини, вони розглядаються в єдиному комплексі „соціально-економічних прав” або „економічних, соціальних та культурних прав”, що, природно, обтяжує точне роз’яснення поняття й змісту самих соціальних прав. У довідковому виданні з конституційного права соціальні права не виділяються в самостійну групу, їх поняття входить у загальну характеристику всієї групи однорідних прав як „економічні, соціальні й культурні права покликані гарантувати свободу людини в економічній, соціальній й культурній сферах, що дають їй можливість задовольнити свої життєві потреби” [2, с. 126]

На основі аналізу опублікованих у науковій літературі положень, можна запропонувати таке визначення поняття: „Соціальні права — це визнаний суспільством й державою та закріплений в нормативно-правових актах комплекс прав й свобод, якими повинна володіти кожна людина з метою забезпечення й захисту своїх інтересів і можливостей, необхідних їй для нормального фізіологічного, матеріального й духовного існування та розвитку, для соціально гідного життя й суспільно корисної діяльності”.

Для забезпечення соціальних прав людини держава не може й не повинна утримуватися від втручання в цю сферу. Завдання держави полягає в тому, щоб створювати ефективні соціальні програми й вести цілеспрямовану роботу, яка гарантувала б реалізацію проголошених прав й забезпечувала б необхідний соціальний захист усім суб’єктам громадянського суспільства. Соціальні права у системі прав людини займають особливо важливе місце. Вони покликані гарантувати кожній людині належні умови життя й визначають обов’язок держави забезпечити всіх, хто цього потребує, мінімумом соціальних можливостей й соціальної захищеності, необхідним для підтримання гідності людини, нормального задоволення її матеріальних й духовних потреб. Незважаючи на відносно короткий час правового закріплення й існування, соціальні права не тільки не є правами „другого сорту” порівняно з правами першого покоління, а й як і економічні права вони є своєрідним центром всієї системи прав людини.

Соціальні права мігранта – це міра свободи працівника незалежно від його громадянства, що виникає між працівником, працедавцем й органом державної влади у процесі реалізації трудових прав й здійсненні трудової діяльності на основі укладеного трудового договору. Трудові права мігранта – міра свободи працівника незалежно від його громадянства, що виникає між працівником й працедавцем на основі укладення трудового договору.

Відмінність трудових від соціальних прав працівників-мігрантів полягає в наступному. По-перше, трудові права виникають в результаті реалізації працівниками права на працю, а не на матеріальне забезпечення. По-друге, при реалізації трудових прав праця працівника оплачується з фондів, що існують в конкретних організаціях, тоді як соціальні права передбачають виплату грошових сум громадянам у вигляді пенсій й допомоги з централізованих фондів (Фонду соціального страхування, Пенсійного фонду).

Необхідно врахувати й те, що за часом реалізації соціальні права працівників-мігрантів є вторинними щодо трудових прав. Виходячи зі змісту Європейської соціальної хартії, Конституції України, Трудового кодексу України, Законів України „Про зайнятість населення”, „Про охорону праці” й інших нормативно-правових актів, пропонується варіант класифікації трудових й соціальних прав працівників-мігрантів. Залежно від мети реалізації права працівників, зокрема й мігрантів, доцільно класифікувати у такі групи:

- трудові права працівників-мігрантів: свобода вибору професії; право на справедливі умови праці; на здорові й безпечні умови праці; на справедливий винагороду, достатню для підтримання гідного рівня життя самих працівників-мігрантів та їх сімей; право на ведення колективних переговорів; на користування відповідними можливостями у сфері професійної орієнтації з метою вибору діяльності, відповідних особистим здібностям й інтересам праці працівників-мігрантів; право на рівні можливості й на рівне звернення у сфері зайнятості без дискримінації за ознакою статі тощо;
- соціальні права працівників-мігрантів: право на відповідні можливості у сфері професійного навчання; на медичне обслуговування; на соціальне забезпечення; на соціальну й медичну

допомогу; на відповідну соціальну, юридичну й економічну захищеність, покликану забезпечити повний розвиток працівників-мігрантів; на інформацію й на консультації в рамках підприємств; на захист у разі втрати роботи; на захист інтересів працівників-мігрантів у разі банкрутства підприємства; на захист своєї гідності в період трудової діяльності; право на житло;

- соціально-трудові прав працівників-мігрантів: право на свободу об'єднання в національні й міжнародні організації для захисти економічних та соціальних інтересів.

Зробимо спробу скласти загальний класифікатор, який представляє класифікацію соціальних прав з використанням зазначених критеріїв, виходячи із змісту яких можна виділити три групи.

Перша – власне трудові права, зокрема право на захист від безробіття.

Друга група – прав, які сприяють інтеграції людини в суспільне життя за допомогою користування послугами сучасної інфраструктури й досягненнями цивілізації: право на належний рівень стану здоров'я; на безкоштовне навчання й середню освіту; на участь у соціальному страхуванні; на належний життєвий мінімум (їжа, одяг, житло та інше); на обслуговування (зокрема соціальне).

До третьої групи належать права у сфері соціального забезпечення, спрямовані на захист особливих категорій громадян (інвалідів та інших)

Ще однією проблемою у цій сфері є те, що трудові відносини працівників-мігрантів входять у предмет трудового права й мають переважно приватну природу, а соціальні відносини у вузькому значенні регулюються правом соціального забезпечення й носять яскраво виражений публічний характер. Оскільки формування економіки ринкового типу й супроводжуючі її кризи, входження України у світовий ринок праці й капіталу, активні міграційні процеси вимагають узгодження дій, вироблення спільних рішень для врегулювання аналогічних відносин, тому необхідне розширення складу джерел трудового права й права соціального забезпечення.

Гарантування права фізичних осіб, в тому числі працівників-мігрантів на соціальне забезпечення залежить не тільки від способів організації і фінансування систем соціального забезпечення.

Ефективність цих систем залежить і від таких об'єктивних чинників, як: а) охоплення соціальним забезпеченням всього населення чи тільки окремих соціальних груп; б) надання соціального забезпечення у формі грошових виплат та соціальних послуг, які забезпечують потреби людини; в) простота і доступність реалізації кожним права на соціальне забезпечення та належний механізм захисту у випадку його порушення.

Загалом потрібно звернути увагу на той факт, що належність права на соціальне забезпечення до системи суб'єктивних основних прав людини визначає обов'язок держави забезпечити йому належний механізм державних гарантій. При цьому проблема належних державних гарантій не може бути обмежена тільки однією сферою суспільних відносин (правових чи економічних): лише сукупність всіх засобів дозволить повністю і всебічно його реалізувати.

-
1. Протасов В.Н. Теория права и государства. — М., 2001. — 288 с.
 2. Баглай М.В., Туманов В.А. Малая энциклопедия конституционного права. — М., 1998. — 500 с.

І.М.Паньонко,

кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

ЗАВДАННЯ І НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Створення в Україні сучасної міжнародно визнаної системи охорони інтелектуальної власності, її вдосконалення і розвиток неможливі без гармонізації національного законодавства з нормами міжнародного права у цій сфері, без урахування практики діяльності і досвіду національних патентних відомств, авторсько-правових

товариств, промислово розвинених країн і спеціалізованих міжнародних організацій. Перебуваючи у складі колишнього СРСР, Україна була позбавлена можливості самостійно здійснювати заходи щодо розвитку міжнародної співпраці у сфері охорони інтелектуальної власності. Водночас Україна як член Організації Об'єднаних Націй, є однією з держав-фундаторів Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ).

Після проголошення незалежності Україні довелося з самого початку встановлювати і налагоджувати міжнародні зв'язки у сфері охорони інтелектуальної власності. У 1992–1993 рр. Україна заявила про своє правонаступництво відносно найбільш важливих договорів у сфері охорони інтелектуальної власності, учасником яких був СРСР. З дев'яти таких міжнародних договорів було вибрано тільки чотири, що зумовлено як їх важливістю для розвитку національної системи охорони інтелектуальної власності в Україні, так і можливостями виконання державою фінансових зобов'язань за цими договорами. Зокрема, Україна першою серед країн-суб'єктів колишнього СРСР заявила про продовження на її території дії Паризької конвенції з охорони промислової власності, Договору про патентну кооперацію і Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію знаків, у грудні 1993 р. – Всесвітньої конвенції про авторське право [1].

Було визначено основні цілі та напрями участі України в міжнародній співпраці у сфері охорони інтелектуальної власності, що передбачало:

а) створення, подальший розвиток і вдосконалення міжнародно визнаної державної системи охорони інтелектуальної власності в Україні, яка забезпечила б найбільш сприятливі умови для захисту інтересів вітчизняних та іноземних творців і користувачів об'єктів цієї форми власності, як на території України, так і за її межами, зокрема шляхом створення гармонізованої з міжнародними правовими нормами законодавчо-нормативної бази;

б) вивчення і використання світового досвіду створення національних систем охорони інтелектуальної власності;

в) створення атмосфери довіри з боку українських та іноземних підприємців з метою залучення інвестицій у вітчизняні інноваційні

проекти, зокрема у вигляді сучасних прогресивних технологій, в індустрію авторського права;

г) отримання допомоги у розвитку національної системи охорони інтелектуальної власності з боку міжнародних і регіональних організацій в рамках багатосторонньої і двосторонньої співпраці;

д) затвердження України як повноправного члена міжнародного товариства, підвищення авторитету держави в міжнародних організаціях з питань інтелектуальної власності.

Участь України в міжнародній співпраці у сфері охорони інтелектуальної власності реалізується в таких формах:

- активна співпраця з ВОІВ і конкретна участь у роботі її керівних органів, постійних комітетів, комітетів експертів і робочих груп; участь у союзах, договорах і угодах, адміністративні функції яких виконує ВОІВ;
- співпраця з регіональними міжнародними організаціями з охорони інтелектуальної власності (Міждержавна рада з питань охорони промислової власності країн СНД, Європейська патентна організація);
- двостороння міжурядова співпраця у сфері охорони інтелектуальної власності, а також співпраця на рівні патентних відомств, авторсько-правових товариств;
- співпраця з неурядовими і громадськими організаціями з питань охорони інтелектуальної власності, зокрема з Міжнародною асоціацією з охорони промислової власності (AIPPI), Міжнародною федерацією винахідницьких організацій (IFIA), міжнародною федерацією патентних повірених (FICPI), Ліцензійним товариством (LES), Міжнародною асоціацією власників товарних знаків (INTA), Міжнародною федерацією виробників фонограм (IFPI), Міжнародною конвенцією товариств авторів і композиторів (SIZAC) тощо;
- участь в організації і проведенні міжнародних семінарів, конференцій, симпозіумів з питань правової охорони і використання інтелектуальної власності [2].

Отже, міжнародна співпраця в сфері охорони інтелектуальної власності істотно впливає на розвиток підприємництва,

зовнішньої торгівлі, на інноваційну та інвестиційну політику держави. Завдяки співпраці здійснюється постійний міжнародний обмін науково-технічною (зокрема патентною) інформацією і документацією, без чого неможливий розвиток науково-технічного потенціалу України.

1. Основи правової охорони інтелектуальної власності в Україні: Підручник. – К.: Вид. дім „Ін Юре”, 2003.

2. Право інтелектуальної власності: Підручник. 2-е вид. – К.: Вид. дім „Ін Юре”, 2004.

О.В. Скочиляс-Павлів,
аспірант

*(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Держава офіційно визнала, що корупція є однією з проблем, які потребують розв'язання, становить значну загрозу демократії, реалізації принципу верховенства права, соціальному прогресу, національній безпеці, становленню громадянського суспільства. Тому створення дієвої системи запобігання корупції, розроблення комплексних заходів для протидії цьому явищу, виявлення та подолання його соціальних передумов і наслідків повинно бути одним з пріоритетів держави. Також необхідно запропонувати нові способи і методи боротьби з цим злом та усунути в антикорупційному законодавстві неузгодженості та колізії, що існують досі.

Шляхи вирішення цієї проблеми розглядаються у працях багатьох вітчизняних вчених. Так, М.І. Мельник, виділяє такі основні напрями протидії корупції: запобігання соціальним передумовам корупції та усунення причин та умов (корупційних ризиків), що

сприяють вчиненню корупційних діянь; виявлення, розслідування, розгляд фактів корупційних діянь, притягнення осіб, винних у їх вчиненні, до передбаченої законом відповідальності; вдосконалення антикорупційного законодавства; поновлення законних прав та інтересів фізичних та юридичних осіб, усунення наслідків корупційних діянь [1, с. 25]. В.Д. Гвоздецький до основних напрямів боротьби з корупцією відносить: зміцнення демократичних засад управління суспільством; забезпечення відкритості і прозорості влади; формування негативного ставлення до корупціонерів; забезпечення реалізації принципу верховенства права; визначення чіткого статусу державної служби; гідне грошове утримання державних службовців; удосконалення галузей законодавства. Науковець вважає, що першочергово потрібно розробити і прийняти довгострокову комплексну державну програму боротьби з корупцією, в якій і закріпити названі вище напрями протидії корупції [2, с. 107].

Культурно-правову концепцію протидії корупції висуває О.М. Костенко. Відповідно до неї влада може бути правовою лише тоді, коли її зроблять такою „правові громадяни”, тобто, від правової культури громадян залежить, щоб влада була правовою, а не була свавіллям тих, хто цю владу здійснює – державних службовців. Не слід очікувати від представників влади так званої „політичної волі”, спрямованої на подолання корупції, оскільки така воля може формуватися в демократичній державі лише під впливом громадян. Тому корупція – це правопорушення, яке здійснюється не лише з участю представників влади, а й з участю громадян. Отже, концепція протидії корупції має включати заходи, спрямовані на зниження корупційної активності не лише представників влади, а й громадян. Ключовими у цій концепції слід визнати заходи, спрямовані на підвищення соціальної культури громадян, які і мають за законами демократії визначати правову поведінку представників влади [3, с. 387].

Звичайно, як і будь-який інший вид діяльності протидія корупції потребує відповідної координації та здійснення за нею контролю з боку держави та суспільства. Це можливе за умови діяльності органів протидії корупції. Відповідно до Закону України „Про

боротьбу з корупцією” боротьбу з корупцією ведуть відповідні підрозділи МВС України, податкової міліції, СБУ, органів прокуратури України, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, інші органи та підрозділи, що створюються для боротьби з корупцією згідно з чинним законодавством. До таких органів та підрозділів слід віднести Комітет Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією та Координаційний комітет по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю при Президентові України. Слід відзначити, що рішенням Конституційного Суду України від 7 квітня 2004 р. положення підпункту „а” п. 2 ст. 5 Закону „Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю”, яким передбачено створення Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України як державного органу із спеціальним статусом, визнане неконституційним [4].

У зв’язку з цим ряд науковців наголошує на необхідності створення спеціального державного органу, який здійснював би управління у сфері протидії корупції. Так, Д. Йосифович вбачає, що це може бути центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом, який здійснював би функціональне управління усіма суб’єктами, покликаними протидіяти корупції. Особливістю цього органу має стати те, що виконувані ним функції у сфері протидії корупції, крім координаційного, повинні містити ще й зобов’язуючий характер [5, с. 81]. При цьому науковець не пропонує назви цього органу. А О.В. Юриста, наголошуючи на необхідності створення такого органу, називає його Національним бюро розслідувань. Основним його завданням має стати системна робота та координація дій по боротьбі з корупцією [6, с. 118].

Слід відзначити, що спроба створити Національне бюро розслідувань була здійснена колишнім Президентом України Л.Д. Кучмою, але рішенням Конституційного Суду України окремі положення відповідного указу визнано такими, що не відповідають Конституції України. Нове дихання старій ідеї надав уже Президент В.А. Ющенко, видавши розпорядження „Про робочу групу з

розроблення концепції утворення та організації діяльності Національного бюро розслідувань України” від 15 березня 2005 р. Проте практичних кроків у реалізації цього документа досі не зроблено.

1. Мельник М. Протидія корупції: поняття, мета, напрями // Право України. – 2002. – № 4. – С. 24–26.

2. Гвоздецький В. Нормативно-правова база щодо протидії корупції в Україні: напрями удосконалення // Право України. – 2007. – № 2. – С. 106–107.

3. Костенко О.М. Корупція як проблема політичної кримінології // Прокуратура, людина, держава. – 2003. – № 2.

4. Див.: Урядовий кур’єр. – 2004. – 28 квітня.

5. Йосифович Д. Функціональне управління у сфері боротьби та протидії корупції // Право України. – 2004. – № 8. – С. 80–81.

6. Юриста О.В. Створення Національного бюро розслідувань – нагальна потреба сьогодення // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. – 2005. – Вип. 7. – С. 118–119.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ

О.В. Авраменко

*(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ УМИСНОГО ТЯЖКОГО ТІЛЕСНОГО УШКОДЖЕННЯ, ЗАПОДІЯНОГО У СТАНІ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ

Невирішеним питанням на сьогодні є кваліфікація умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, заподіяного в стані сильного душевного хвилювання. У кримінальному законодавстві нема спеціальної правової норми, котра б передбачала відповідальність за такі дії. Ст. 123 КК України встановлює відповідальність лише за заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у стані сильного душевного хвилювання, однак не вказує на такий наслідок, як смерть потерпілого. Неадекватно підходять до вирішення цього питання у судовій і слідчій практиці, а також у теорії кримінального права.

З цього приводу науковці дотримуються різних поглядів. О.М. Попов вважає, що у випадку заподіяння в стані афекту тяжкої шкоди (тяжкого тілесного ушкодження) здоров'ю потерпілої особи і коли в результаті подальшого розвитку причинно-наслідкового зв'язку настала смерть її, то вчинене слід кваліфікувати тільки за ст. 113 КК РФ (ст. 123 КК України). У випадку ж заподіяння в стані афекту через необережність смерті або тяжкої шкоди здоров'ю потерпілого, винна особа повинна відповідати за ст.ст. 109, 118 КК РФ (ст.ст. 119, 128 КК України), тобто за фактично заподіяні наслідки, а такий стан має враховуватися при призначенні покарання як обставина, що його пом'якшує [1, с. 197]. Ю. Ляпунов не погоджується з такою позицією і вказує, що кваліфікація дій винного

повинна відбуватися за сукупністю злочинів, а саме за заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження в стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 КК України) та вбивство через необережність (ст. 119 КК України), а стан сильного душевного хвилювання при вбивстві необхідно враховувати як обставину, що відповідно до п. 7 ст. 66 КК України пом'якшує покарання. Аргументуючи свою позицію, він зазначає, що якщо в диспозиції кримінально-правової норми нема вказівки на відповідальність за діяння, що потягнули додаткові і, як правило, більш суспільно небезпечні наслідки, але вони все ж настали, винно і причинно пов'язані з діями суб'єкта злочину, то вони мають підлягати самостійній юридичній оцінці за статтею КК, яка передбачає ці більш суспільно небезпечні наслідки. Нехтування цим правилом, на його думку, призводить до порушення принципу невідворотності покарання, оскільки злочинні діяння, що потягли додаткові, більш тяжкі наслідки, які представляють собою самостійний, більш суспільно небезпечний злочин, залишаються фактично безкарними [2, с. 61].

Н. Загородников вважає, що тяжке тілесне ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого, є різновидом одного загального поняття, що має назву умисне тяжке тілесне ушкодження. На його думку, вказані діяння необхідно кваліфікувати лише за ст. 110 КК РФ (ст. 123 КК України) [3, с. 90]. Позицію щодо кваліфікації аналізованого діяння лише за ст. 123 КК України підтримує і ряд інших вчених. Така кваліфікація пояснюється тим, що в стані сильного душевного хвилювання свідомість особи звужується і вона може передбачати лише найближчі наслідки свого діяння. Злочини, передбачені ст.ст. 121, 123 КК України, суттєво відрізняються один від одного не тільки за змістом суб'єктивної сторони складу злочину, а й за ступенем суспільної небезпеки.

Б.В. Сидоров вважає можливим встановлення необережної форми вини в тих випадках, коли особа діяла в стані сильного душевного хвилювання, і, на відміну від О.М. Попова, не робить винятків для жодного складу злочину, але все ж таки пропонує доповнити статтю, яка передбачає кримінальну відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене в стані сильного

душевного хвилювання, кваліфікованим видом цього складу злочину – умисне тяжке тілесне ушкодження, що призвело до смерті, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання [4, с. 95].

На думку А.В. Байлова, у випадках, коли посягання на життя чи здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання, здійснюються через необережність, підставою виключення кримінальної відповідальності в таких випадках є недостатньо високий ступінь суспільної небезпечності таких діянь [5, с. 12].

На наш погляд, питання про можливість встановлення необережної форми вини щодо осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння в стані сильного душевного хвилювання, повинно вирішуватися, перш за все, з урахуванням психологічних характеристик такого емоційного стану. Головним питанням кримінально-правової оцінки вчиненого діяння є встановлення направленості умислу винної особи. З приводу цього постановою Пленуму Верховного Суду України № 2 від 7 лютого 2003 р. „Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи” в п. 22 вказує, що для відмежування умисного вбивства від умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України), суди повинні ретельно досліджувати докази, що мають значення для з'ясування змісту і спрямованості умислу винного. Питання про умисел необхідно вирішувати, виходячи із сукупності всіх обставин вчиненого діяння, зокрема, враховуючи спосіб, знаряддя злочину, кількість, характер і локалізацію поранень та інших тілесних ушкоджень, причини припинення злочинних дій, поведінку винного і потерпілого, що передувала події, їх стосунки. Визначальним при цьому є суб'єктивне ставлення винного до наслідків своїх дій: при умисному вбивстві настання смерті охоплюється умислом винного, а в разі заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого, ставлення винного до її настання характеризується необережністю.

Якщо винний діяв з умислом на вбивство, тривалість часу, що минув з моменту заподіяння ушкоджень до настання смерті потерпілого, для кваліфікації злочину як умисного вбивства значення не має.

То ж як слід кваліфікувати дії особи, яка, перебуваючи в стані сильного душевного хвилювання, заподіює умисні тяжкі тілесні ушкодження, внаслідок яких настає смерть? Нам видається, що, оскільки законодавцем не передбачено кваліфікованого виду відповідальності за умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання у спричиненні смерті потерпілого, то такі дії слід кваліфікувати лише за ст. 123 КК України.

На нашу думку, неприпустимо кваліфікувати діяння винного в стані сильного душевного хвилювання за нормою, яка передбачає більш суворе покарання, оскільки вказаний стан суттєво обмежує здатність усвідомлювати свої діяння та керувати ними і є ознакою, що пом'якшує покарання як у межах диференціації, так й індивідуалізації. Головним критерієм відмежування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, і умисного заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого є ставлення винної особи до наслідку. Для встановлення характеру та спрямованості умислу винної особи необхідно керуватися сукупністю всіх обставин, що стосуються факту вчиненого. Особливе значення, на нашу думку, має спосіб діяння винної особи.

Отже, якщо в діяннях винного, що спричинили смерть потерпілої особи, будуть наявні будь-які із вказаних ознак, то їх слід кваліфікувати як умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання, і навпаки, якщо їх не буде, то це свідчить про меншу ступінь суспільної небезпеки вчиненого і такі діяння слід кваліфікувати як умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень в стані сильного душевного хвилювання, навіть якщо внаслідок цього настала смерть потерпілої особи. Якщо ж винна особа вчиняє діяння, спрямовані на позбавлення життя потерпілого, однак їх не доводить до завершення, то такі діяння слід кваліфікувати як замах на умисне вбивство в стані сильного душевного хвилювання.

1. Попов А.Н. Преступления против личности при смягчающих обстоятельствах. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2001.

2. *Ляпунов Ю.* Квалифікація умисленого причинення в стані сильного душевного волнення тяжких телесних повреждений, повлекших смерть потерпевшого // Соціалістическа законность. – 1977. – № 2. – С. 60–62.

3. *Загородников Н.* Преступления против здоровья. – М., 1969.

4. *Сидоров Б.В.* Аффект. Его уголовно-правовое и кримінологическое значение (Соціально-психологическое и правовое исследование). – Казань: Изд-во Казан. у-та, 1978.

5. *Байлов А.В.* Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Х., 2004. – 19 с.

Л.Й. Гуменюк,

кандидат соціологічних наук

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

„СОЦІАЛЬНА ЦІНА” КОРУПЦІЇ

„На міжнародному рівні Україна має репутацію надзвичайно корумпованої держави, про що свідчить її незмінно низький рейтинг за рівнем доброчесності, визначений за результатами досліджень, проведених протягом останніх років авторитетними міжнародними інституціями. Зокрема, індекс сприйняття корупції (дослідження Transparency International) в Україні становив у 2005 р. 2,6, у 2004 – 2,2, у 2003 – 2,3, а у 2002 р. – 2,4 (за методологією цього дослідження, до держав з небезпечним рівнем доброчесності належать ті, в яких значення індексу менше ніж 3)” [1, с. 1].

Корупція складне і багатоаспектне соціальне явище. Її соціальну сутність характеризують економічний, політичний, правовий, морально-психологічний та інші аспекти. Як соціальний феномен корупція виникає в результаті здійснення публічної влади і є продуктом неефективного функціонування владних структур. Основним показником суспільної небезпеки корупції, який характеризує її соціальну сутність і визначає зміст, є негативні наслідки корупції – „соціальна ціна”. З'ясування соціальної сутності корупції дозволяє: 1) виробити науковий підхід до розуміння цього

явища; 2) визначити реальні завдання у сфері протидії корупції; 3) визначити дієві заходи щодо протидії їй [2].

Найчастіше корупцію визначають як складне соціальне (а за своєю суттю асоціальне, аморальне і протиправне) явище, що виникає в процесі реалізації владних відносин уповноваженими на це особами, що використовують надану їм владу для задоволення особистих інтересів (інтересів третіх осіб), а також для створення умов здійснення корупційних дій, приховування цих дій та сприяння їм.

Суспільна небезпека корупції у соціальному аспекті полягає у тому, що вона призводить до гальмування та викривлення соціально-економічних реформ; поглиблює соціальну нерівність громадян, збільшує соціальну напругу в суспільстві, порушує принципи соціальної справедливості, ускладнює доступ громадян до соціальних фондів і перешкоджає користуванню ними, істотно знижуючи рівень соціального захисту, створює підґрунтя для викрадення цих фондів, нищить суспільні цінності, формує протиправний спосіб життя, укорінює одну з найгірших форм регламентації суспільних відносин, підриває авторитет держави, завдає шкоди утвердженню демократичних основ управління суспільством тощо. Спотворюючи суспільні відносини, корупція порушує стабільний порядок речей у суспільстві.

При формуванні засад державної антикорупційної політики слід враховувати те, що корупція як соціальне явище притаманне більшості держав світу. М.І. Мельник вважає, що „оптимально, чого можна досягти у протидії корупції, це:

- 1) зменшити її обсяги, обмежити (локалізувати) сфери її обумовлення та розповсюдження;
- 2) змінити на менш небезпечний характер корупційних проявів;
- 3) обмежити взаємовплив корупції на економічні, політичні, правові та інші соціальні процеси” [2, с. 54].

Водночас, необхідно збільшити ризик настання негативних наслідків для особи, яка вступає в корупційні відносини.

Виходячи з цього, мають визначатись стратегічні та тактичні цілі протидії корупції, ставитися завдання перед конкретними органами державної влади, обиратись засоби протидії корупції. При

цьому основні сили слід спрямовувати не на лікування симптомів, а на подолання умов і причин, які породжують негативні наслідки. Зокрема остаточне зведення рівня корупції до допустимого можливе лише за умови перемоги масової бідності – цієї найбільшої української проблеми початку ХХІ століття.

1. Гуменюк Л.Й. Соціологія корупції: проблеми і перспективи становлення в Україні // Вісник Одеського національного університету. Т. 12. Вип. 6, „Соціологія і політичні науки”. – Одеса, 2007. – С. 549–553.

2. Концепція подолання корупції в Україні „На шляху до доброчесності”, схвалена Указом Президента України від 11 вересня 2006 р. № 742/2006.

3. Мельник М. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії. – К., 2001. – 438 с.

4. Сатаров Г.А. Пархоменко С.А. Разнообразие стран и разнообразие коррупции (Анализ сравнительных исследований). Аналитический доклад / Региональный общественный фонд „Информатика для демократии” (Фонд ИНДЕМ). – М., 2001 // www.indem.ru.

Б.О. Кириць

*(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ, ЩО ПОГАШАЮТЬСЯ НА ПІДСТАВІ І ЗАГАЛЬНИХ, І СПЕЦІАЛЬНИХ ПРИПИНЯЮЧИХ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ

У зв’язку з вчиненням злочину між державою і особою, яка його скоїла, складається кримінальне правовідношення з приводу її відповідальності. Вони виникають з моменту вчинення злочину і продовжують існувати доти, поки не настануть обставини, з наявністю яких КК пов’язує їх припинення. Ці обставини є припиняючими юридичними фактами вказаних кримінальних правовідносин.

Припинення кримінальних правовідносин відповідальності означає, що зв'язок між державою і особою, котра вчинила злочин, у вигляді взаємних суб'єктивних прав і обов'язків, який мав місце до тих пір, переривається (перестає існувати). З цього моменту застосування будь-яких заходів кримінально-правового впливу до особи у зв'язку з вчиненням нею злочином не допускається; скоєний нею злочин, факт її засудження і відбування покарання повністю втрачають своє кримінально-правове значення, і тому не можуть братися до уваги при вирішенні жодного питання у випадку вчинення нею нового злочину (враховуватися при характеристиці її особи, кваліфікації вчиненого, призначенні покарання тощо). З позицій кримінального права особа вважається такою, що раніше злочину не вчиняла, кримінальній відповідальності і покаранню не підлягала, судимою не була. З огляду на відзначене точне встановлення моменту припинення кримінальних правовідносин відповідальності як і визначення юридичних фактів, з настанням яких закон пов'язує такі наслідки, має не тільки важливе теоретичне, а й безпосередньо прикладне значення.

Залежно від того, на підставі яких юридичних фактів вони припиняються, розглядувані правовідносини можна поділити на дві групи. Для тих з них, котрі становлять першу групу, характерним є те, що вони погашаються на підставі лише загальних припиняючих юридичних фактів, тобто фактів, дія яких поширюється на усі кримінальні правовідносини відповідальності. Ті ж з них, що утворюють другу групу, перестають існувати і на підставі спеціальних припиняючих юридичних фактів, тобто фактів, які погашають кримінальні правовідносини відповідальності, породжені вчиненням лише даних, конкретно визначених КК злочинних діянь. Останні, таким чином, не замінюють, а доповнюють дію загальних правоприпиняючих юридичних фактів. Інакше кажучи, кримінальні правовідносини відповідальності, для яких КК передбачені особливі випадки погашення, припиняють своє існування і на підставі загальних, і на підставі спеціальних юридичних фактів. Так, кримінальні правовідносини відповідальності, що виникли внаслідок вчинення такого злочину як незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, погашаються

не тільки з настанням тих юридичних фактів, котрі тягнуть припинення будь-яких інших кримінальних правовідносин відповідальності, як-от: набрання чинності кримінальним законом, що скасовує злочинність діяння, сплив строків давності, смерть особи, яка вчинила злочин, а й на підставі юридичного факту, передбаченого ч. 3 ст. 263 КК спеціально лише для цього правовідношення. Ним є добровільна здача винним органам влади зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв.

Відповідно до чинного КК України на підставі і спеціальних припиняючих юридичних фактів погашаються кримінальні правовідносини відповідальності, породжені вчиненням таких діянь:

1) злочинами невеликої тяжкості (ст.ст. 45, 46, 47, 48, ч. 4 ст. 74, ч. 1 ст. 97, ст. 05 КК);

2) злочинами середньої тяжкості (ст.ст. 47, 48, ч. 4 ст. 74, ст. 105 КК);

3) державною зрадою (ч. 2 ст. 111 КК);

4) шпигунством (ч. 2 ст. 114 КК);

5) не виплатою заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ч. 3 ст. 175 КК);

6) ухиленням від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ч. 4 ст. 212 КК);

7) ухиленням від сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (ч. 4 ст. 212¹ КК);

8) участю у злочинній організації, створеній з метою вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину (ч. 2 ст. 255 КК);

9) участю у терористичній групі чи терористичній організації або сприяння їх створенню чи діяльності (ч. 2 ст. 258³ КК);

10) створенням непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань чи участь у їх діяльності (ч. 6 ст. 260 КК);

11) незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ч. 3 ст. 263);

12) незаконним заволодінням транспортним засобом (ч. 4 ст. 289 КК);

13) незаконним виробництвом, виготовленням, придбанням, зберіганням, перевезенням, пересиланням наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ч. 4 ст. 307 і ч. 4 ст. 309 КК);

14) незаконним виробництвом, виготовленням, придбанням, зберіганням, перевезенням чи пересиланням прекурсорів (ч. 4 ст. 311 КК);

15) незаконним виробництвом, виготовленням, придбанням, перевезенням, пересиланням, зберіганням отруйних чи сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, а також вчиненням таких дій без спеціального на те дозволу щодо обладнання, призначеного для виробництва чи виготовлення отруйних чи сильнодіючих речовин, що не є наркотичними або психотропними чи їх аналогами, або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ч. 5 ст. 321 КК);

16) даванням хабара (ч. 3 ст. 369 КК);

17) військовими злочинами (ч. 4 ст. 401 КК).

З.Р. Кисіль,

кандидат історичних наук, доцент

(Львівський державний університет

внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНО-СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Особливість правового становища органів державної виконавчої влади, до яких належать і ОВС та які у зв'язку з цим виконують державні функції і завдання, обумовлює й особливий характер державно-службових правовідносин громадян, що в них проходять службу. Це повною мірою стосується і працівників ОВС, на яких покладено виконання таких завдань, як захист прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, охорона громадського порядку і забезпечення громадської безпеки, боротьба із правопорушеннями, забезпечення запобігання злочинам, їх припинення, розкриття і розслідування, розшук осіб, які вчинили злочини, вжиття заходів до усунення причин і умов, що сприяють

вчиненню правопорушень, забезпечення безпеки дорожнього руху, захист власності від злочинних посягань, участь у поданні соціальної та правової допомоги громадянам, сприяння у межах своєї компетенції державним органам, підприємствам, установам і організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків.

На жаль, й досі не прийнято Закон України „Про органи внутрішніх справ”, проект якого вже не один рік є у Верховній Раді України, що породжує різного роду правові колізії. Так, наприклад, вище наведені завдання визначені в ст. 2 Закону України „Про міліцію” як завдання міліції, яка згідно із Законом України „Про загальну структуру і чисельність Міністерства внутрішніх справ України” є лише одним із структурних підрозділів ОВС. У Положенні про Міністерство внутрішніх справ України визначені завдання МВС України як центрального органу виконавчої влади. Звідси, з одного боку, ОВС існують де-факто та де-юре, оскільки про них згадується в значній кількості законодавчих та підзаконних актів, з іншого – їх правовий статус й досі є чітко невизначеним. На практиці за основу для характеристики правового статусу ОВС береться Закон України „Про міліцію”, що, на нашу думку, є необґрунтованим, бо міліція є лише одним, хоча і найбільшим за всіма показниками (обсягом виконуваних завдань, кількістю працівників, служб та підрозділів, матеріально-технічним оснащенням тощо) структурним підрозділом ОВС.

В одному із проектів Закону України „Про органи внутрішніх справ України” до структури ОВС пропонується включити підрозділи Державної прикордонної служби та органів пожежної безпеки [1, с. 5]. На нашу думку, передання цих підрозділів до структури ОВС є недоцільним з таких міркувань: по-перше, це суперечить основним положенням Концепції розвитку системи МВС, в якій йдеться про звільнення ОВС від деяких невластивих функцій; по-друге, діяльність підрозділів Державної прикордонної служби та органів пожежної безпеки пройшла перевірку часом та показала позитивні результати, з одного боку, з другого – ці підрозділи мають відповідні практичні напрацювання з підготовки персоналу, спеціалізовані учбові заклади із матеріально-технічною базою тощо; по-третє, після об'єднання цих підрозділів під одним „дахом” виникне питання про їх фінансування та матеріально-

технічне забезпечення, яке навіть сьогодні в ОВС становить лише 29,5% від потреби [2, с. 2].

Проаналізувавши особливості правового становища органів внутрішніх справ, які є єдиною системою озброєних правоохоронних органів, що входять до складу МВС України, перейдемо до безпосереднього розгляду особливостей працівників ОВС як суб'єктів державно-службових правовідносин. Відразу ж зазначимо, що поряд з терміном „працівники” у нормативно-правових актах, які регулюють діяльність ОВС, використовуються і такі категорії, як „кадри”, „особовий склад”, „персонал”, „службовці”, „співробітники”, „штат” та ін. Не вдаючись до семантичного аналізу цих категорій, зазначимо, що такі з них, як „кадри”, „персонал”, „працівники”, „штат” є синонімами, бо характеризують усіх працівників ОВС незалежно від посади, спеціального звання, виконуваних функцій тощо. Що стосується таких термінів, як „особовий склад”, „співробітники”, „службовці”, то вони характеризують окрему категорію працівників ОВС, а саме – їх рядовий та начальницький склад, тобто тих осіб, яким присвоєно спеціальні звання.

Слід зазначити, що й досі в науці та й іноді у чинному законодавстві немає чіткості з приводу того, якою галуззю права регулюються правовідносини, пов'язані із проходженням державної служби. Так, у теорії адміністративного права загальноновживаним є термін „державно-службові відносини”, які, на думку адміністративістів, поділяються на дві основні групи: 1) відносини, що виникають у процесі організації державної служби, а саме – у зв'язку з підготовкою, добором і розстановкою кадрів, встановленням статусу службовців, заміщенням посад, проведенням оцінки праці і просуванням по службі; 2) відносини, що складаються у процесі діяльності робітника всередині державного органу під час організації робочого часу та часу відпочинку тощо; до цієї групи належать відносини з трудового права [3].

Так, Ю.П. Битяк пише: „Норми адміністративного права регулюють державно-службові відносини, а саме: умови вступу на державну службу, порядок її проходження, правила корист /вання документами, повноваження посадових осіб в організації трудового процесу” [4, с. 28].

У наукових працях вчених з трудового права простежуються дві основні тенденції. Перша стосується розширення сфери дії законодавства про працю на службові відносини [5], друга – її звуження [6].

На нашу думку, державно-службові відносини – це комплексний правовий інститут, який регулює організацію та діяльність усіх службовців, в тому числі і осіб рядового та начальницького складу ОВС, і складається з правових норм різних галузей права. Так, норми трудового права регулюють такі аспекти трудової діяльності працівників ОВС, як робочий час та час відпочинку; оплата праці; охорона праці; питання матеріальної відповідальності сторін трудових правовідносин; порядок розгляду трудових спорів. Нормами адміністративного права регулюють: процедуру складання службово-кваліфікаційних характеристик; процедуру атестування; присвоєння і позбавлення спеціальних звань; переміщення по службі за ініціативою керівника (начальника); конкурсне провадження, застосування дисциплінарних стягнень; здійснення контролю та нагляду за дисципліною та законністю в ОВС; відносини, пов'язані з організацією професійного навчанням працівників ОВС. Отже, слід правовідносини, пов'язані з проходженням служби особами рядового та начальницького складу ОВС, називати „державно-службовими”. Під цим поняттям розуміються урегульовані адміністративно-правовими нормами суспільні відносини, що виникають, змінюються чи припиняються під час проходження державної служби.

Серед науковців нема однастайності у питанні, чи визнавати чи не визнавати атестованих працівників ОВС державними службовцями. Це, як на нас, пояснюється, передусім, тим, що на це питання нема однозначної відповіді у законодавчих актах. Незважаючи на те, що Закон України „Про державну службу” безпосередньо не відносить службу в ОВС до державної служби, проте аналіз деяких положень цього Закону та інших законодавчих актів дозволяє зробити висновок про належність осіб рядового та начальницького складу ОВС до категорії державних службовців. Так, у ст. 9 цього Закону зазначено, що регулювання правового становища державних службовців, що „працюють в апараті...

органів внутрішніх справ..., здійснюється відповідно до цього Закону, якщо інше не передбачено законами України” [7]. Як видно, норма цієї статті Закону відсилає нас до інших законодавчих актів: „Регулювання правового становища державних службовців, що працюють в апараті органів внутрішніх справ, здійснюється відповідно до цього Закону, якщо інше не передбачено законами”. Аналіз законодавчих актів України надає підставу вважати, що вони не тільки „не передбачають інше”, про що зазначено у згаданому Законі, а й прямо вказують на те, що працівники органів внутрішніх справ є державними службовцями. Так, у ст. 16 Закону України „Про міліцію” зазначено, що „особовий склад міліції складається з працівників, що проходять державну службу в підрозділах міліції, яким відповідно до чинного законодавства присвоєно спеціальні звання міліції” [8]. Таким чином, законодавець відносить до державних службовців так званий „особовий склад”, тобто тих працівників, яким присвоєно спеціальні звання. Про належність осіб рядового та начальницького складу до державних службовців зазначено в Законі України „Про боротьбу з корупцією” [9], Концепції адміністративної реформи в Україні [10], Концепції розвитку законодавства про державну службу [11] та в ряді наукових праць.

До особливостей осіб рядового та начальницького складу ОВС як суб’єктів державно-службових відносин доцільно віднести такі:

1. Передбачення підвищених вимог до інтелектуального, морального і культурного рівня осіб рядового та начальницького складу ОВС, до професійних, ділових і особистих якостей, стану здоров’я, стилю життя, соціальних зв’язків. Такі вимоги закріплено у законодавстві. Згідно зі ст. 17 Закону України „Про міліцію” на службу до міліції приймаються громадяни, здатні за своїми особистими, діловими і моральними якостями, фізичною підготовкою і станом здоров’я виконувати покладені на міліцію завдання. Аналогічна вимога міститься і в п. 3 Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ України.

2. Особливий порядок професійного відбору кандидатів на службу чи навчання в ОВС (спеціальна перевірка, тестування, медичний огляд тощо).

3. Приймають присягу, текст якої затверджується Кабінетом Міністрів України.

4. Мають єдиний формений одяг, зразки якого затверджуються Кабінетом Міністрів України, і відзнаки.

5. Порядок та умови проходження служби особами рядового та начальницького складу ОВС регламентуються Положенням про проходження служби особовим складом органів внутрішніх справ та низкою відомчих нормативно-правових актів, які містять адміністративно-правові норми, і у зв'язку з цим регулюють адміністративно-правові відносини.

6. Особи, прийняті на службу до ОВС, в тому числі слухачі й курсанти, які перебувають на військовому обліку, на час служби знімаються з нього і перебувають у кадрах МВС України.

7. Особи рядового і начальницького складу ОВС України – це особливий різновид службовців. Вони виконують управлінські, забезпечувальні та правоохоронні функції, мають відмінний від інших службовців правовий статус, здійснюють від імені і за дорученням держави, як правило, виконавчо-розпорядчі повноваження правоохоронного характеру. Крім того, вони вступають у правові відносини, які впливають зі змісту їх службових повноважень не лише в середині органу чи підрозділу, а й зовні, тобто вступають у відносини з громадянами, іншими державними та недержавними органами. Виступаючи в означених відносинах від імені держави, вони можуть застосувати заходи, необхідні для виконання законних вимог, зокрема заходи примусового характеру. Отже, переважна більшість осіб рядового і начальницького складу ОВС наділяється державно-владними повноваженнями і здатна проводити в дію механізм державного примусу. Владна природа службових повноважень забезпечує реальну і необхідну можливість для даної категорії службовців впливати на поведінку суб'єктів суспільних відносин. Однак слід зазначити, що не всі особи рядового та начальницького складу ОВС мають право застосовувати владні повноваження до непідпорядкованих їм осіб. Наприклад, експерти, викладачі, наукові співробітники, працівники підрозділів забезпечення (автогосподарств, медичних частин тощо), яким присвоєні спеціальні звання, можуть реалізувати свої владні повноваження лише

за певних обставин, а саме під час виконання завдань, покладених на міліцію. Так, відповідно до ст. 9 Закону України „Про міліцію” до виконання завдань з охорони громадського порядку, громадської безпеки і боротьби зі злочинністю у порядку, встановленому чинним законодавством, можуть залучатися інші працівники ОВС. На них (курсантів, слухачів, ад’юнктів, інших атестованих працівників, в тому числі й викладацького складу навчальних закладів МВС України), поширюються права і обов’язки, гарантії правового і соціального захисту та відповідальність працівників міліції.

8. Для осіб рядового та начальницького складу ОВС передбачені певні обмеження, пов’язані зі службою.

9. Особи рядового та начальницького складу ОВС перебувають під захистом держави, що здійснюється в порядку і випадках, передбачених законом. Держава гарантує особам рядового та начальницького складу ОВС соціальний захист. Слід відзначити, що сучасний стан соціального забезпечення осіб рядового та начальницького складу ОВС не можна вважати належним, бо більшість норм у цій сфері є декларативними через недофінансування ОВС, що триває з перших років незалежності України. Так, протягом останніх шістнадцяти років МВС України виділялися кошти в обсягах, які лише на 14–30% забезпечували нормативну потребу та давали змогу лише частково фінансувати видатки на оплату праці (65–68% від потреби).

10. Особи рядового та начальницького складу ОВС повинні дотримуватися суворої ієрархії (субординації) залежно від посади, наказу (розпорядження) та спеціального звання; так визначальним методом регулювання державно-службових відносин є імперативний, який базується на владі та підпорядкованості.

11. Особи рядового та начальницького складу ОВС як учасники державно-службових відносин можуть бути як юридично нерівними, так і юридично рівними, однак нерівність є домінуючою у цих відносинах, що полягає у підпорядкованості волі одного суб’єкта іншому.

Таким чином, виокремлення державно-службової діяльності осіб рядового та начальницького складу ОВС з-поміж інших видів

суспільно-корисної діяльності дозволяє визначити наступні її особливості: у переважній більшості випадків регулюється адміністративно-правовими нормами; сферою її реалізації виступають органи внутрішніх справ; продуктом цієї діяльності, як правило, є розумова праця; необхідним елементом державно-службової діяльності осіб рядового та начальницького складу ОВС є дотримання вимог присяги та службової дисципліни; державно-службова діяльність осіб рядового та начальницького складу ОВС має як публічно-правовий, так і внутрішньо-організаційний характер; здійснення державно-службової діяльності потребує встановлення підвищених вимог до інтелектуального, морального і культурного рівня осіб рядового та начальницького складу ОВС, до професійних, ділових і особистих якостей, стану здоров'я, стилю життя, соціальних зв'язків; здійснення такого виду діяльності передбачає підвищені гарантії для осіб рядового та начальницького складу ОВС.

1. Права людини захистять, МВС – реформують // Іменем Закону. – 2006. – № 11.

2. Про витрати бюджетних коштів МВС України у 2005 році // Іменем Закону. – 2006. – № 14.

3. Ноздрачев А. Ф. Государственная служба. – М.: Статут, 1999. – 529 с.

4. Битяк Ю. П. Інститут державної служби: поняття і зміст // Державне управління в Україні: Навч. посібник / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К., 1999. – 266 с.

5. Див.: Прокопенко В. І. Трудове право України: Підручник. – Х.: Консум, 1998. – 480 с.; Зайкин А. Д. Трудовое право: проблемы на пути к рынку // Вестник МГУ. Серия Право. – 1992. – № 4. – С. 22–24.

6. Див.: Лавриненко О. В. Служебно-трудовое правоотношение. – Х.: Знання Лтд, 1998. – 56 с.; Ходжиев С. Х. Правовое регулирование трудовых отношений федеральных государственных служащих: Автореф. диск. ... канд. юрид. наук. – М., 1997. – 22 с.

7. Див.: Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 490.

8. Див.: Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20.

9. Див.: Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 34. – Ст. 266.

10. Див.: Урядовий кур'єр. – 1998. – 25 липня.

11. Див.: Урядовий кур'єр. – 2005. – 14 січня.

ОСОБЛИВОСТІ РИЗИКУ ПРАЦІВНИКІВ ОВС ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ФУНКЦІЙ

Поняття „професійний ризик” утвердилося досить давно. Воно завжди привертало увагу науковців та практиків. Але незважаючи на актуальність дослідження проблематики професійного ризику, вона досі не знайшла належного вирішення у системі національного законодавства України.

Деякі вчені розглядають професійний ризик як „найпоширеніше і в той же час значною мірою узагальнююче поняття”. Так, П. Мельник пише: „Ризик професії певний, по суті, обов’язковий структурний елемент трудової діяльності. Носієм ризику професії є працівник – учасник трудового процесу. Працівник, що ризикує (або група працівників) при виконанні трудових функцій ризикує індивідуально або колективно. Працівник, що ризикує, завжди сприймає чи створює професійні ризики” [1, с. 63].

Як бачимо, у цьому визначенні під ризиком розуміється загалом позитивне явище, але таке, що за певних умов може призвести до небажаних (негативних) наслідків. Саме тому у тексті Присяги працівника ОВС України, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1991 р. є такі слова: „*Клянуся мужньо і рішуче* (підкреслено нами. – Р.-В. К.), не шкодуючи своїх сил і життя боротися із злочинністю”. Працівники правоохоронних органів України з самого початку служби у відповідних підрозділах повинні усвідомлювати, що їхня подальша праця безпосередньо пов’язана з професійним ризиком. Отже, держава дозволяє працівникам міліції ризикувати в ім’я забезпечення інтересів України. Але, на жаль, саме на абстрактному визначенні та декларуванні необхідності все й зупинилося. А практика переко-нує, що через законодавчу неврегульованість та невизначеність потерпають працівники міліції.

У сучасних умовах діяльність працівників ОВС багато у чому нагадує підприємницьку. Адже підприємницька діяльність (згідно із Законом України „Про підприємництво”) – це систематична, на *власний страх і ризик* (підкреслено нами. – Р.-В. К.) діяльність з метою отримання прибутку. Про прибутковість роботи працівників правоохоронних органів навряд чи доцільно говорити, адже реальна небезпека заподіяння шкоди життю, здоров’ю, майну представника влади чи його рідних і близьких, невиконання поставлених завдань по боротьбі із злочинністю не може порівнюватись з низькою заробітною платнею та неналежним матеріально-технічним забезпеченням, які надаються цим працівникам державою.

Та слабкі соціальні гарантії працівникам міліції – це ще не найгірше. Головна складність проблеми полягає у тому, що ці працівники часто позбавляються можливості ініціативно, рішуче, з урахуванням екстремальних умов здійснювати покладені на них функції та завдання. При цьому працівники міліції фактично перетворюються на заручників зовнішніх обставин та власної нерішучості. Ситуація, за якої робота міліціонерів не лише позбавлена стимулювання (а інколи й просто блокується), пояснюється правовою незахищеністю цієї категорії осіб. І як результат – побоювання останніх ризикувати заради державних інтересів, подвійне перестрашування (а це сприятливе підґрунтя для розростання бюрократичного механізму), слабка протидія прогресуючій злочинності та інші негативні наслідки.

Наочно засвідчити правову беззахисність міліціонера, який навряд чи зможе ефективно захищати законні інтереси правової держави та громадського суспільства, якщо незахищений сам, можна, розглянувши окремі положення Закону України „Про міліцію”, адміністративні і кримінально-правові інститути, що виключають проступки чи злочинні діяння. Але перед тим зазначимо, що правова категорія „професійний ризик” тісно пов’язана з такими юридичними поняттями, як „небезпека” та „особиста безпека” працівників міліції. Це пояснюється тим, що ризики виникають лише там, де з’являється потенційна можливість (загроза) настання будь-якої небезпеки чи шкоди.

Серед опитаних працівників ОВС у ході проведеного нами дослідження важкою своєю службову діяльність вважають 65,2% респондентів. Основними чинниками, що зумовлюють високу напруженість роботи працівника ОВС, є: а) тривале перебування на службі, що виражається в ненормованому робочому дні; б) значні емоційні навантаження, пов'язані з високою відповідальністю за результати виконуваної діяльності, ступенем ризику для власного життя і відповідальністю за безпеку інших людей; в) часті стресові ситуації, підґрунтям яких є: психосоціальний вплив кримінальної субкультури; ступінь відповідності професійної діяльності працівника його здібностям, пристрастям і упередженням щодо робочого середовища; недостатня „включеність” у роботу і слабка організаційна підтримка, що виявляється в неадекватному для конкретної ситуації стилі керівництва і відсутності умов для професійного зростання; темп роботи, поспіх, трудовий конфлікт, непевність ролі, гіпертрофована підзвітність; варіантність завдання, ясність (плутаність), спірність і складність завдання, необхідні навички, здібності і рівень професійної активності для успішного його виконання [2, с. 114].

Готовність до ризику безпосередньо пов'язана з мотивацією особистості на досягнення мети або на запобігання невдачі. Але, на жаль, саме ці мотиви найчастіше спричиняють нещасні випадки. При проведенні відповідних досліджень встановлено, що, по-перше, працівники, в яких є страх перед нещасним випадком, потрапляють у неприємності частіше, ніж ті, хто зорієнтований на досягнення успіху в своїй діяльності; по-друге, працівники, які орієнтуються на досягнення мети, віддають перевагу середньому рівню ризику, а ті, хто боїться невдачі, – найменшому або, навпаки, надмірно великому, коли невдача не загрожує престижу; по-третє, особи, які мотивовані на досягнення мети і покладають великі надії на успіх, свідомо уникають високого рівня ризику [3, с. 11].

Саме тому можна стверджувати, що в діяльності працівників міліції повинен допускатися лише законний та оптимально виправданий професійний ризик. Виконання специфічних завдань по боротьбі зі злочинністю за допомогою особливо ризикованих прийомів повинно забезпечуватись відповідною нормативно-

правовою базою, яка б передбачала можливості зменшення (мінімізації) професійного ризику у діяльності працівників міліції. З усіх законодавчих актів України стосовно охорони правопорядку і боротьби зі злочинністю на зниження рівня професійного ризику і його можливих негативних наслідків певний вплив має Закон України „Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів”. Незважаючи на численні аргументи на користь цього Закону, навряд чи можна стверджувати, що чинна нормативно-правова база повністю відповідає тим об’єктивним умовам і завданням професійно-службової діяльності щодо максимального передбачення (прогнозування), контролю і зведення до мінімально можливого рівня професійного ризику співробітників ОВС. Пояснити це можна тим, що абсолютний захист чи стовідсоткове забезпечення безпеки працівника правоохоронного органу, як заходи попередження можливого ризику, насправді неможливі. І це підтверджує така теза Д.В. Зеркалова: „Абсолютної безпеки не буває. Завжди існує деякий залишковий ризик. Під безпекою розуміють такий рівень небезпеки, з яким на даному етапі наукового і технічного розвитку можна змиритися. Безпека – це прийнятний ризик” [4, с. 23]. Отже, якщо безпека є прийнятним ризиком, то небезпека – це ризик, неприйнятний у діяльності співробітників органів внутрішніх справ. Такий висновок має важливе методологічне значення для подальшого вдосконалення правового регулювання професійного ризику і вироблення загальної концепції з мінімізації (оптимізації) ризикових ситуацій у діяльності правоохоронних органів.

Аналізуючи проблеми професійного ризику, відзначимо, що, крім недосконалої законодавчої бази, негативним фактором, котрий значно підвищує ступінь можливого настання шкідливих (небажаних) наслідків у діяльності співробітників ОВС, є також їхній слабкий професійний рівень (правовий нігілізм; незнання відповідних і необхідних у практичній діяльності норм права, зокрема тих, що стосуються застосування до правопорушників заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, вогнепальної зброї, правил особистої безпеки, поведіння у випадках конфліктів з об’єктами діяльності, невміння користуватись спеціальними

засобами під час екстремальних ситуацій тощо), що нерідко поряд з іншими чинниками виявляється в тактиці діяльності підрозділів міліції, специфічній тактиці ОРД, яку вони використовують в роботі.

1. Мельник П. Кримінологічна концепція вибору та рання профілактика професійних ризиків // Вісник податкової служби України. – 2000. – № 47. – С. 63.

2. Кісіль З.Р. Професіоналізація – основа державної кадрової політики в Україні // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 2. – С. 111–120.

3. Юхновець Г.О., Андросюк В.Р., Казміренко Л.І. та ін. Забезпечення особистої безпеки працівників органів внутрішніх справ при виконанні службових обов'язків. Науково-практичні рекомендації / За ред. М.І. Ануфрієва, Я.Ю. Кондратьєва. – К.: НАВСУ, 1999.

4. Зеркалов Д. В. Основи безпеки життєдіяльності // Проблеми безпеки життєдіяльності: Наук.-метод. матеріали. Кн. 1. – К. – 1999. – 91 с.

У.С. Ковна,
аспірантка

(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ МАЛОЛІТНІХ ОСІБ

Участь у кримінальному процесі малолітніх осіб, які займають різне процесуальне становище, ставить питання про їхню кримінально-процесуальну дієздатність. Існування в кримінальному судочинстві категорії дієздатності обумовлено тим, що законодавець, наділяючи учасників кримінального процесу правами і обов'язками, зацікавлений у тому, щоб вони на всіх стадіях провадження у кримінальній справі могли особисто їх реалізувати. У той же час питання кримінально-процесуальної дієздатності учасників процесу законодавцем проігноровані.

Зауважимо, що це питання було предметом дослідження багатьох науковців. Варто зазначити плідні пошуки відповіді на це питання таких вчених, як В.Д. Адаменко [1, с. 55–59], Л.Б. Зусь [2, с. 49–50], В.А. Лазарева [3, с. 53–56], П.В. Полосков [4] та ін. Серед новітніх наукових досліджень цієї проблематики варто відзначити праці російських процесуалістів С.Б. Мартиненка [5, с. 9] та О.Х. Галимова [6, с. 40–48]. В основному дослідження зводяться до питання дієздатності малолітніх у кримінальному процесі, оскільки вона пов'язана з психічними та віковими особливостями особи та залежить від них. При цьому можна виділити дві діаметрально протилежні позиції на проблему. Одні автори [7, с. 109; 8, с. 20] упевнені у відсутності у малолітньої особи дієздатності, при цьому висувачи різну аргументацію, інші [9, с. 109], навпаки, упевнені в її наявності у таких осіб.

Очевидно, жодна із наведених позицій не може характеризуватися абсолютністю та доведеністю. На нашу думку, необхідно враховувати не лише психологічні, психічні, фізіологічні тощо особливості малолітніх осіб, їхній вік, що дозволяють їм розуміти значення своїх дій та керувати ними, а й процесуальне становище останніх у кримінально-процесуальних правовідносинах. Щодо потерпілих та свідків кримінально-процесуальне законодавство, і це зрозуміло, не встановлює обмежень. Так, згідно із ст. 49 КПК потерпілим визнається особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. А згідно із ст. 68 КПК як свідок може бути викликана кожна особа, про яку є дані, що їй відомі обставини, які стосуються справи, хоч безумовно, вік істотно впливає на повноту можливості самостійно реалізовувати права та здійснювати обов'язки. Слушним у цьому контексті є зауваження О.Х. Галимова про те, що визнання особи потерпілою чи наявність даних про її поінформованість про що-небудь не породжує для неї фактичного вступу до кримінально-процесуальних правовідносин і можливість самостійного здійснення своїх прав та обов'язків, оскільки до цього моменту може бути не встановлена здатність такої особи ними володіти. Водночас не можна беззастережно погодитися із позицією науковця, який стверджує, що вирішальним фактором у визнанні дієздатності малолітньої особи є досягнення такою особою такого рівня психічного та фізичного розвитку, який дозволяє їй правильно

орієнтуватися у процесі і відповідним чином будувати свою поведінку [6, с. 44]. Адже непоодинокі випадки, коли особи у більш ранньому віці володіли більшою правосвідомістю, аніж неповнолітні, або ж навпаки. Дані юридичної психології встановлюють, що діти 6-річного віку вже здатні у процесі вільної розповіді давати точний опис кримінальних подій. Діти від 12 років здатні давати стільки ж інформації при вільній розповіді, скільки й дорослі [10, с. 1–23]. Очевидно, лише поєднання психофізичних, вікових індивідуальних особливостей та процесуального становища малолітньої особи наближує до розуміння юридичного феномена процесуальної дієздатності малолітньої особи.

У цьому поєднанні зазначених факторів не варто применшувати роль віку малолітньої особи і його вплив на обсяг процесуальної дієздатності малолітньої особи. Аналогією тут може слугувати цивільне законодавство України, в якому встановлюються вікові межі цивільної дієздатності та її підвидів залежно від обсягів (неповна та часткова дієздатність). Проте, на відміну від цивільного законодавства, кримінально-процесуальний закон навіть не містить дефініції „дієздатність”. Однак така категорія, як кримінально-процесуальна дієздатність, об’єктивно існує, що давно уже визнано в науці кримінального процесу [11, с. 91–100].

Аналізуючи норми Цивільного кодексу України (ст. 30) та Цивільного процесуального кодексу України (ст. 29), загалом можна дійти висновку, що цивілістичне визначення дієздатності не може повністю і беззастережно бути сприйняте кримінальним процесом. Адже, по-перше, на відміну від учасників цивільно-правових відносин учасники кримінального процесу не створюють собі прав і не набувають обов’язків, їхні права й обов’язки переважно чітко визначені законом. По-друге, на відміну від цивільного процесу, у кримінальному процесі є досудові стадії, тому кримінально-процесуальна дієздатність має ширший зміст, ніж цивільна процесуальна [5, с. 43]. Тому ще раз підкреслюємо правомірність твердження про наявність у праві галузевої дієздатності, зміст якої, у різних його галузях, як зауважує А.Я. Веберс, має істотні відмінності [14, с. 134–135]. П.В. Полосков під кримінально-процесуальною дієздатністю пропонує розуміти визнану

кримінально-процесуальним правом психічну і фізичну здатність особи до самостійного вчинення процесуальних дій або участі в них, тобто усвідомленому використанню своїх кримінально-процесуальних прав і виконанню процесуальних обов'язків [13, с. 5]. Інакше кажучи, кримінально-процесуальна дієздатність відображає здатність особи самостійно брати участь у кримінально-процесуальних правовідносинах.

Безперечно, на розуміння кримінально-процесуальної дієздатності має вплив така матеріально-правова категорія, як осудність. Вона у поєднанні з віковим критерієм дає визначення поняття суб'єкта злочину. Будучи суб'єктом злочину, особа на підставі норм кримінально-процесуального закону набуває певного процесуально-правового статусу, який і передбачає наявність (обсяг) кримінально-процесуальної дієздатності. Звідси можна зробити висновок, що кримінально-процесуальна дієздатність як „здатність особи шляхом вчинення процесуальних дій використовувати кримінально-процесуальні права і виконувати кримінально-процесуальні обов'язки учасника процесу” [1, с. 55], настає з моменту, коли особа стає суб'єктом злочину. Але у той же час слушними є зауваження С.Б. Мартиненка, який зазначає, що „досліджуючи питання кримінально-процесуальної дієздатності неповнолітніх, не можна погодитися з тими авторами – прихильниками набуття її в повному обсязі особами, які не досягли 18 років. В кримінальному процесі немає і не може бути підстав для встановлення іншого вікового рівня здатності самостійно та усвідомлено здійснювати права і виконувати обов'язки, ніж в інших галузях права” [5, с. 46–47]. Такий висновок можна зробити і проаналізувавши окремі положення постанови Пленуму Верховного Суду України „Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх” від 16 квітня 2004 р. № 5. Згідно із ч. 3 п. 1 цієї постанови такі особливості судового розгляду, як участь законного представника підсудного (ст. 441 КПК) ... до осіб, які на час провадження у справі досягли повноліття, не застосовуються.

Проте відкритим залишається питання про наявність або обсяг дієздатності малолітніх. Більшість авторів виявляють єдність у поглядах

про повну кримінально-процесуальну недієздатність неповнолітніх у віці до чотирнадцяти років (малолітніх) [15, с. 16; 16, с. 70].

Зауважимо, що малолітні – достатньо велика вікова група осіб, адже окреслюється лише максимальною межею – до 14 років. Тому, погоджуємось, у 5-річній чи навіть у 10-річній дитини дієздатності бути не може. Однак, матеріальне законодавство, зокрема цивільне, передбачає, що фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітня особа) має право вчиняти дрібні побутові правочини та здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом. І, що важливо, ця стаття має назву „Часткова цивільна дієздатність фізичної особи, яка не досягла чотирнадцяти років”.

Видається, що у кримінально-процесуальному праві також можна ставити питання про часткову процесуальну дієздатність малолітніх, проте, в окремих випадках, доцільно обмежити її нижніми віковими рамками. Ці рамки, на нашу думку, визначені ст. 7–3 Кримінально-процесуального кодексу України. Зазначена стаття передбачає, що слідчий, встановивши в кримінальній справі, що суспільно небезпечне діяння, вчинене особою у віці від одинадцяти років і до виповнення віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, виносить мотивовану постанову про закриття справи та застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру. Але при цьому неповнолітньому, щодо якого винесено постанову, а також його батькам або особам, які їх замінюють, перед скеруванням справи прокурору надається можливість ознайомитися з усіма матеріалами справи, і вони мають право користуватися послугами захисника.

Таким чином, на наш погляд, з урахуванням положень кримінально-процесуального законодавства України необхідно визнати наявність у малолітніх осіб у віці від 11 років і до досягнення ними віку кримінальної відповідальності, які вчинили суспільно небезпечні діяння, часткової процесуальної дієздатності із 11-річного віку. Повна процесуальна дієздатність осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, настає з 18 років. На сьогодні можна обґрунтовувати і наявність неповної кримінально-процесуальної дієздатності осіб у віці від 14 до 18 років.

Дискусійним є питання щодо віку, з якого настає процесуальна дієздатність потерпілого. В.Я. Рибальська відзначає, що „визнання особи потерпілою не залежить від віку, ... тому безперечно, усі неповнолітні потерпілі мають обмежену дієздатність” [7, с. 90]. А Л.М. Туленков вважає, що потерпілих необхідно вважати дієздатними з 15 років, а тому необхідно надати їм можливість у разі досягнення ними цього віку брати особисту участь при розслідуванні поряд із законними представниками. При цьому науковець посилається на ст. 132 ЦПК РФ та ст. 26 ЦК РФ, які визначають обмежену дієздатність неповнолітніх у віці від 14 до 18 р.

На нашу думку, доцільно для малолітніх осіб, які є потерпілими від злочинних посягань, передбачити також повну, неповну та часткову кримінально-процесуальну дієздатність. При цьому недоцільно щодо них встановлювати мінімальні вікові межі часткової дієздатності. У цьому контексті варто погодитися з тими авторами, які вважають, що питання про процесуальну дієздатність малолітніх потерпілих та свідків повинно вирішуватися у кожному конкретному випадку на розсуд слідчого, прокурора чи суду. Так, на думку О.А. Зайцева, питання про дієздатність неповнолітніх свідків необхідно вирішувати залежно від їхнього індивідуального розумового і фізичного розвитку, які дозволяють набувати необхідний життєвий досвід для захисту своїх інтересів у кримінальному судочинстві [18, с. 25–26].

Таким чином, обсяг кримінально-процесуальної дієздатності малолітніх (а вона без сумніву присутня) визначається не лише здатністю правильно сприймати обставини, факти реальної дійсності (які не лише відносяться до події злочину, але і зачіпають порядок судочинства) і давати показання по суті, але й повинен обмежуватися в окремих випадках певними віковими рамками з метою захисту інтересів малолітніх. Дієздатність малолітніх осіб у кримінальному судочинстві по аналогії із Цивільним кодексом України необхідно вважати частковою. А недостатність дієздатності цієї категорії осіб повинна компенсуватися дієздатністю їхніх законних представників.

2. Зусь Л.Б. Об уголовно-процессуальной правосубъектности // Правоведение. – 1974. – № 5. – С. 49–54.
3. Лазарева В.А. О дееспособности несовершеннолетних участников предварительного расследования // Расследование преступлений несовершеннолетних на современном этапе. – Волгоград, 1986. – С. 53–56.
4. Полосков П.В. Правоспособность и дееспособность в советском уголовном процессе: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 1985.
5. Мартыненко С.Б. Представители несовершеннолетних на досудебных стадиях уголовного процесса: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2000. – 19 с.
6. Галимов О.Х. Малолетние лица в уголовном судопроизводстве. – СПб., 2001. – 48 с.
7. Ларин А.М. Защита прав потерпевшего в уголовном процессе. – М., 1993.
8. Щерба С.П., Сарсенбаев Т.Е., Зайцев О.А. Потерпевший в беспомощном состоянии: особенности предварительного следствия. – М., 1996.
9. Танцеров М.В. Потерпевший и его функция в уголовном процессе России: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 1993. – 19 с.
10. Goodman G.S., Aman C. and Hirschman J. Child sexual and physical abuse: children's testimony / Children's Eyewitness Memory / Eds. S.J. Ceci, M.P. Toglia and D.F. Ross. Springer. – New York, 1987. – Ё. 1–23.
11. Галкин Б.А. Советский уголовно-процессуальный закон. – М., 1962.
12. Пономарев И.Б. Правоспособность и дееспособность как предпосылки уголовно-процессуальных отношений // Сов. государство и право. – 1971. – С. 110–112.
13. Полосков П.В. Об уголовно-процессуальной правосубъектности. Суд и применение закона. Сб. статей. – М., 1982. – С. 80–85.
14. Веберс А.Я. Правосубъектность граждан в гражданском и семейном праве. – Рига, 1976. – С. 134–135.
15. Божьев В.П. Потерпевший от преступления в советском уголовном процессе: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 1963. – 20 с.
16. Мицкевич А.В. Субъекты советского права. – М., 1962.
17. Рыбальская В.Я. О процессуальных гарантиях прав потерпевших в производстве по делам несовершеннолетних // Проблемы борьбы с преступностью: Труды Омской высшей школы милиции и Иркутского университета. Вып. 5. – Омск–Иркутск, 1975.
18. Зайцев О.А. Теория и практика участия свидетеля в уголовном процессе. Дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 1993.

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ ОРГАНАМИ ДАІ ЯК ОСНОВНОГО ЗАСОБУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

Підрозділами ДАІ у межах компетенції проводиться розгляд справ про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. На практиці при обранні міри покарання особи враховуються обставини, передбачені нормами чинного законодавства. Так, згідно зі ст. 280 Кодексу України про адміністративні правопорушення при розгляді справи про адміністративне правопорушення, крім встановлення наявності в діях особи складу правопорушення та ступеня її вини, з'ясовується, чи є обставини, що пом'якшують або обтяжують відповідальність за вчинене правопорушення. Тому при винесенні рішення у кожній конкретній справі застосовується індивідуальний, диференційований підхід до особи правопорушника. Важливе значення при цьому має ставлення особи до вчиненого правопорушення. Однак, сьогодні вноситься свої корективи у цю ділянку роботи органів ДАІ з виконання заходів примусу державними органами. Сума штрафів, які накладаються, надто мала, водночас недосконала система забезпечення виконання прийнятих рішень, через що не забезпечується один з основних принципів адміністративного законодавства – невідворотність покарання. Внаслідок цього, у 2007 р. аварійність досягла катастрофічних розмірів та наслідків. Для прикладу, протягом цього року на території лише Львівської області зареєстровано 2538 дорожньо-транспортних пригод, під час яких загинуло 338 осіб та отримали травми 3232 особи.

Зважаючи на таку ситуацію, на підставі аналізу аварійності основні зусилля при веденні нагляду за дорожнім рухом

спрямовуються на виявлення і припинення порушень ПДР, які найчастіше стають причинами ДТП. Діючи у межах компетенції та наданих повноважень, працівники ДАІ виявляють та припиняють порушення ПДР, складаючи адмінпротоколи. Після цього основна частина цих адмінматеріалів скеровується у місцеві суди, які й проводять розгляд справ. Слід відзначити, що підрозділами ДАІ розглядаються, як правило, незначні порушення Правил дорожнього руху, що суттєво на безпеку дорожнього руху не впливає.

Застосування норм адміністративного права входить безпосередньо до посадових обов'язків кожного працівника ДАІ. На практиці не завжди трапляється, що прийняте працівником рішення є правильним та обґрунтованим. Аналіз причин та умов, що сприяють неякісному оформленню матеріалів, свідчить, що цьому сприяють недостатній рівень знань нормативно-правової бази, зокрема адмінзаконодавства у сфері безпеки дорожнього руху під час виявлення та фіксації адмінправопорушень працівниками, які здійснюють нагляд за дорожнім рухом, а також недостатній рівень знань адміністративного законодавства працівниками, які забезпечують організацію провадження у справах про адміністративні порушення у сфері безпеки дорожнього руху та тими, хто безпосередньо контролює якість складених матеріалів.

Водночас згідно з чинним законодавством працівник ДАІ при складанні протоколу про адміністративне правопорушення не вправі вживати заходів щодо вилучення посвідчення водія у правопорушника. Через це виникають труднощі у виконанні судових рішень про позбавлення спеціального права керування транспортними засобами. У зв'язку з внесеними 19 лютого 2004 р. Верховною Радою України змінами до Закону України „Про дорожній рух” (вилучено ч. 3 ст. 15 цього Закону, що передбачала можливість вилучення інспектором ДАІ у правопорушника посвідчення водія до розгляду адміністративної справи припинив чинність один з найдієвіших способів виконання судових рішень про позбавлення права керування, шляхом неповернення вилученого посвідчення водія). Саме цей механізм був би найефективнішим, а отже, не було б необхідності вживати ряд заходів щодо виконання постанов судів про позбавлення

спеціального права керування транспортними засобами. Самі правопорушники, усвідомлюючи що їх позбавлено права керування транспортними засобами, намагаються уникнути процедури передачі посвідчення водія. Ця обставина призводить до необхідності утворення цілого механізму, системи щодо організації та вжиття заходів із вилучення посвідчення водія, які, попри наведені обставини, не є ефективними.

О.М. Костовська,

ад'юнкт

(Київський національний університет
внутрішніх справ)

ПРЕДМЕТ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ЗЛОЧИНИ ПРИВАТНОГО ОБВИНУВАННЯ

Кримінально-процесуальний кодекс України передбачає, що до справ приватного обвинувачення належать такі, що порушуються не інакше як за скаргою потерпілого, якому належить право підтримувати обвинувачення у суді, і які може бути закрито за примиренням потерпілого з підсудним. Дізнання і досудове слідство у цій категорії справ не проводиться. Виняток становлять випадки, коли злочин вчинено неповнолітнім або особою, яка через свої фізичні чи психічні вади не може сама здійснювати своє право на захист, а також якщо це визнає за необхідне прокурор чи суд. Судовий розгляд кримінальних справ приватного обвинувачення відбувається за загальними правилами.

Розслідуючи і вирішуючи кримінальні справи, органи досудового розслідування та суду прагнуть прийняти правильне і обґрунтоване рішення. Це можна зробити, лише встановивши та дослідивши усі фактичні обставини вчиненого злочину. Іншими словами, здійснюється встановлення об'єктивної істини шляхом кримінально-процесуального доказування. Сукупність фактів і обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, утворюють предмет доказування.

У юридичній літературі існують різні підходи до визначення предмета доказування і його місця у структурі самого доказування [1]. На думку Н. Жогіна, Ф. Фаткулліна, предмет доказування – це система обставин, які виражають властивості і зв'язки досліджуваної події, що є суттєвими для правильного вирішення кримінальних справ та реалізації у кожному конкретному випадку завдань судочинства. В. Тertiшник, С. Слинько вважають, що це – коло обставин, які належить встановити у кримінальній справі [2]. Наперед не можна сказати, які саме обставини є основними і повинні з'ясовуватися при розслідуванні і розгляді кримінальних справ. Це залежить від особливостей кожної кримінальної справи.

Керуючись ст.ст. 23, 64 КПК України, а також враховуючи практичний досвід при доказуванні, виділяємо ряд обставин, які повинні бути досліджені, бо без з'ясування її не можна правильно вирішити справу. Предмет доказування у справах про злочини приватного обвинувачення нічим не відрізняється від справ про злочини публічного характеру, тобто усі обставини, передбачені законом, підлягають встановленню та доказуванню:

1) подія злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину); ці факти характеризують час, місце, спосіб, предмет посягання та інші обставини, при яких було вчинено злочин; при вирішенні питання про коло цих фактів слід виходити з диспозиції відповідної статті Особливої частини кримінального закону, яким передбачено те чи інше протиправне діяння;

2) винність обвинуваченого у вчиненні злочину і мотиви злочину; цей елемент доказування передбачає необхідність встановлення умислу чи необережної форми вини обвинуваченого; умисел чи необережність виражаються у вчинках обвинуваченого (підсудного), їх характері (дії чи бездіяльності), висловлюваннях, поведінці того; встановивши ці факти, слідство і суд можуть зробити висновок про винність чи невинуватість обвинуваченого (підсудного); якщо злочин вчинено умисно, доказуванню підлягають і мотиви, тобто те, що спонукало особу вчинити протиправні дії;

3) обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, що характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують та обтяжують покарання; ст.ст. 66, 67 КК України передбачають

обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання (відповідно); деякі з них безпосередньо стосуються характеристики особи, яка вчинила злочин, інші характеризують суб'єктивну сторону (дію чи бездіяльність), решта відображають об'єктивну сторону, об'єкт злочину, наслідки; усі ці обставини суттєво впливають на правильне визначення судом ступеня небезпеки вчиненого злочину і відповідальності за нього; крім того, з'ясуванню підлягають усі факти, які характеризують обвинуваченого (підсудного) як особу: попередня судимість, спосіб життя, зайнятість та ін., тобто усі негативні та позитивні якості обвинуваченого;

4) характер і розмір шкоди, завданої злочином, а також розміри витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного посягання; у результаті вчинення протиправних дій особі (фізичній або юридичній) може бути спричинена шкода, яка в ході досудового розслідування має бути встановлена; також повинен бути доведений факт її спричинення, а також встановлений розмір заподіяних збитків; з'ясування цих обставин необхідне, бо на їх основі потерпіла сторона може подати позовну заяву щодо відшкодування завданої злочином шкоди;

5) виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину; необхідно встановлювати безпосередні причини та умови вчинення конкретного злочину, а не в цілому злочинності.

Таким чином, законом визначено доказування лише основних фактів. Однак незважаючи на це, законодавець не заперечує невичерпність обставин, які підлягають доказуванню. Тому предметом доказування у справах приватного та державного обвинувачення можуть бути й інші факти, які не передбачені даним переліком, однак доказування яких забезпечить правильне, неупереджене проведення розслідування і прийняття рішення.

1. Див.: *Стахівський С.М.* Теорія і практика кримінально-процесуального доказування: Монографія. – К.: ТзОВ „Терно-граф”, 2005; *Трусов А.И.* Основы теории судебных доказательств. – М., 1960.

2. *Тертышник В.М., Слинько С.В.* Теория доказательств. – Харьков: РИФ „АРИС”, 1998.

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ У СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

1. Відомий ще римлянам принцип – „*nullum crimen sine lege*” (немає злочину без вказівки на те закону), який офіційно проголошено ще у XIII ст., став одним з принципів сучасного кримінального права. Проте реалізація цього принципу вимагала і вимагає максимально точного опису діяння у законі як злочинного. Це обумовило необхідність розробки „шаблону”, використовуючи який слід проводити таке закріплення. Крім того, необхідною була і розробка „інструмента”, завдяки якому можна було встановити відповідність вчиненого особою діяння та діяння забороненого кримінальним законом. Це і обумовило розробку такої теоретико-юридичної конструкції, як склад злочину.

2. Дослідження питань вчення про склад злочину є чи не найскладнішими в науці кримінального права. Цій проблематиці присвячено низку праць Я.М. Брайніна, М.А. Тельфера, Н.І. Загородникова, В.Н. Кудрявцева, В.П. Курляндського, В.Г. Макашвілі, Б.С. Маньковського, В.Д. Меньшагіна, А.С. Михліна, А.А. Піонтковського, А.Б. Сахарова, Т.Л. Сергєєвої, А.Н. Трайніна, Т.В. Церетелі, В.М. Чхиквадзе, М.Д. Шаргородського та ін.

Перед ученими постала низка питань, обумовлених непинним розвитком науки загалом, та науки кримінального права зокрема, які вимагають вирішення по-новому. І з цього приводу слід, на жаль, констатувати, що комплексних наукових досліджень проблеми складу злочину в Україні за час незалежності не проводилося. А відтак стосовно проблеми складу злочину має місце низка невирішених питань, і не тому, що вони не порушувалися взагалі, а насамперед тому, що саме

розвиток науки вимагає їх перегляду. Серед таких слід відзначити проблему співвідношення понять загального та конкретного складу злочину, співвідношення диспозиції кримінально-правової норми та складу злочину, питання про визначення обсягу необхідних та достатніх ознак як для загального, так і для конкретного складу злочину та визначення їх змісту, дослідження значення складу злочину для визначення підстави кримінальної відповідальності, проблема співвідношення складу злочину з такими інститутами кримінального права як стадії вчинення злочину та співучасть у злочині тощо.

3. Не можна сказати, що проблема складу злочину в Україні тепер залишилася поза увагою науковців. Разом з тим наукові праці з цієї проблематики, присвячені вирішенню часткових питань, а точніше дослідженню окремих елементів чи ознак складу злочину. Більш-менш цілісне вчення про склад злочину викладено лише у відповідних розділах підручників із Загальної частини кримінального права, виданих в Україні, де при розкритті теми складу злочину обмежуються лише наведенням визначення цього поняття, характеристикою його елементів та їх ознак.

4. У більшості наукових праць українські вчені визначають склад злочину як сукупність встановлених кримінальним законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, які характеризують суспільно небезпечне діяння як злочинне. Хоча такий підхід не є єдиним, проте інші визначення істотно не відрізняються від наведеного.

5. З приводу поняття складу злочину, викладеного у наукових працях українських вчених, мають місце два розходження: по-перше, окремі автори, визначаючи поняття складу злочину, роблять наголос на тому, що він передбачений в КК, інші – що він має місце лише у випадку вчинення особою діяння, яке містить такий склад; по-друге, окремі вчені, визначаючи поняття складу злочину прив'язують його до конкретного злочину, інші – до злочину взагалі.

6. Проблема, як видається, в тому, що, наводячи поняття складу злочину, зазначені автори чомусь не враховують, що воно

може вживатися у декількох значеннях, які впливають із призначення складу злочину, а саме: склад злочину як теоретична юридична конструкція („шаблон”), з використанням якої законодавець встановлює (закріплює) кримінальну протиправність (кримінально-правову заборону) діянь та здійснює визнання їх злочинами; склад злочину як інструмент у кримінально-правовій кваліфікації, який використовується для встановлення відповідності між вчиненим особою діянням та поведінкою, яка забороняється кримінально-правовою нормою.

7. Крім того, при визначенні поняття складу злочину слід враховувати, що таким поняттям ми оперуємо, коли говоримо про склад злочину взагалі, а також у випадку, коли йдеться про конкретний злочин (крадіжку, грабіж, тощо). Визначаючи поняття складу злочину, слід враховувати і ступінь конкретизації цього поняття, а відтак слід вести мову про два поняття складу злочину: загальне (максимальний склад) і конкретне (склад конкретного складу злочину (вбивства, крадіжки тощо)). Тому при визначенні поняття складу злочину необхідно уточнювати, в якому розумінні в конкретному випадку вживається поняття складу злочину.

8. Ймовірно, коли йдеться про поняття складу злочину, з врахуванням обидвох наведених критеріїв класифікації, можна виділити, по-перше, загальне вчення про склад злочину, як теоретичну конструкцію (далі – загальний склад злочину); по-друге, склад конкретного злочину як юридичну конструкцію, зафіксовану в КК України (далі – склад конкретного злочину); по-третє, склад злочину як інструмент у кримінально-правовій кваліфікації.

9. З приводу визначення загального поняття складу злочину, найбільш вдалою видається позиція В.К. Грищука, який вважає, що складом злочину є законодавча (юридична) модель, яка становить собою систему передбачених законом елементів, кожен з яких має свої ознаки. При визначенні такого поняття слід наголосити на вичерпності переліку таких ознак та їх призначенні (для чого ці елементи та ознаки). Відтак враховуючи

наведені та з огляду на положення ч. 2 ст. 1 КК загальне поняття складу злочину як теоретичної конструкції, на нашу думку, можна визначати як науково обґрунтовану систему об'єктивних та суб'єктивних ознак, які використані законодавцем при визначенні суспільно небезпечних діянь як злочинів.

У цьому загальному понятті складу злочину відображається повний набір його елементів та ознак, що їх характеризують і використовуються законодавцем в КК хоча б один раз.

Загального поняття складу злочину нема як такого у законі. Воно – результат узагальнення всіх злочинних діянь, утворює певну модель складу злочину, наділену всіма можливими ознаками, тому В.М. Кудрявцев називає такий склад „максимальною конструкцією”.

10. Склад конкретного злочину, на нашу думку, являє собою сукупність передбачених кримінальним законом необхідних і достатніх об'єктивних і суб'єктивних ознак визначеного змісту, притаманних саме цьому злочину. Ознаки складу конкретного злочину необхідні у тому значенні, що без їх наявності в сукупності нема складу цього злочину, нема підстав застосувати до особи кримінальної відповідальності саме за цей злочин. За відсутності хоча б однієї з таких ознак діяння або ж визнається іншим злочином, або ж не є злочинним.

Ознаки складу конкретного злочину є достатніми тому, що немає необхідності встановлювати які-небудь додаткові дані, щоб мати підставу для висновку про наявність складу цього злочину, для застосування кримінальної відповідальності до цієї особи саме за цей злочин.

Визначений зміст ознак складу конкретного злочину означає, що якщо загальний склад злочину це лише перелік ознак, які його утворюють, то у складі конкретного злочину вони наповнюються визначеним змістом.

Наприклад, ознакою об'єктивної сторони загального складу злочину є суспільно-небезпечне діяння (будь-яке), ознакою ж об'єктивної сторони, наприклад, вбивства є суспільно небезпечне діяння – посягання на життя іншою людиною, а не будь-яке інше.

ВРАХУВАННЯ ПОЛОЖЕНЬ СТАТУТУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ПРИ ВИЗНАЧЕНІ СПІВВІДНОШЕННЯ ОКРЕМИХ СТАТЕЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

При дослідженні питання відповідності національного законодавства України міжнародному, передусім, до уваги береться обсяг відображення відповідних норм у національному законодавстві. Це дослідження актуальне і при узгодженні Кримінального кодексу зі Статутом Міжнародного кримінального суду (Статут МКС), який містить чимало положень основних міжнародних документів, в тому числі і Женевських конвенцій 1949 р. та додаткових протоколів до них. Україною він був підписаний 20 січня 2000 р., проте досі не ратифікований.

На сьогодні приєднання України до Статуту є одним з пріоритетних напрямків кримінально-правової політики держави. Підтвердженням цьому є ряд документів: План дій Україна – ЄС від 12 лютого 2005 р., План заходів щодо виконання Плану дій Україна – ЄС від 2005 та 2006 р., Орієнтовний план законопроектної роботи на 2007 р., Заходи щодо виконання у 2007 р. Плану дій Україна – ЄС. У цьому процесі важливим є аналіз національного законодавства, зокрема кримінального, на предмет відповідності його Статуту МКС.

При застосуванні КК України можуть виникати ситуації, коли одне діяння підпадає одночасно під ознаки декількох норм (двох чи більше статей, їх частин, пунктів) закону. Для правильної кваліфікації у таких випадках наукою кримінального права сформульовано ряд правил. Вибір правила, яке застосовується у конкретному випадку, залежить від виду співвідношення складів злочинів. Це питання є актуальним і при гармонізації кримінального законодавства України зі Статутом МКС у частині встановлення відповідальності за воєнні

злочини та у контексті виконання Україною міжнародних зобов'язань зі встановлення протиправності та караності порушень міжнародного гуманітарного права.

Однією зі статей, в якій імплементовані норми міжнародного гуманітарного права та яка певною мірою узгоджується зі статтею про воєнні злочини у Статуті, є ст. 438 КК „Порушення законів та звичаїв війни”. Однак вона містить ознаки складу злочину, тотожні з передбаченими у ст.ст. 432, 433, 434, 435 КК. Це зумовлює необхідність встановлення виду їх співвідношення для визначення того, яка стаття застосовуватиметься у випадку, коли вчинене діяння буде підпадати під ознаки, наприклад, складу злочину, закріпленого у ст. 434 та ст. 438 КК.

Основними джерелами відповідних норм є Гаазькі та Женевські конвенції, а також додаткові протоколи до них. Тому при визначенні обсягу заборонених діянь у ст. 438 КК необхідно звертатися до аналізу цих міжнародних актів.

„Інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами”, про які йдеться у ст. 438 КК, можуть охоплювати мародерство (ст. 432 КК), якщо воно буде здійснене у великих масштабах і не буде викликане воєнною необхідністю; насильство (ч. 1 ст. 433 КК), яке може включати катування, нелюдське поводження, спричинення тяжких страждань чи серйозного каліцтва, нанесення шкоди здоров'ю, взяття заручників; протизаконне знищення майна, протизаконне відібрання майна (ч. 1 ст. 433 КК); розбій (ч. 2 ст. 433 КК); погане поводження з військовополоненими, яке мало місце неодноразово, або пов'язане з особливою жорстокістю (ст. 434 КК), зокрема, якщо це ставить під серйозну загрозу здоров'я військовополоненого або пов'язане із завданням фізичного каліцтва чи з науковими та медичними експериментами, а також з усіма іншими актами насильства; погане поводження, спрямоване проти хворих і поранених, а також недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених (ст. 434), зокрема, якщо це пов'язано з тортурами, біологічними дослідженнями, залишенням без медичної допомоги чи догляду, зі створенням умов для їх зараження, з нелюдським поводженням щодо таких осіб; незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, що проявляється у носінні

їх у районі воєнних дій особами, які не мають на те права, а також у зловживанні ними або пофарбуванням, присвоєним санітарно-транспортним засобам (ст. 435 КК). „Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням”, закріплене у ст. 438 КК, також може включати «погане поводження з військовополоненими, ... пов'язане з особливою жорстокістю» (ст. 434 КК) та „наси́льство щодо населення” (ст. 433 КК).

Порівняльний аналіз цих статей показує, що норма, закріплена у ст. 438 КК, є ширшою за обсягом, ніж передбачені у ст.ст. 432–435 КК. Характер співвідношення складів злочинів, закріплених у вказаних статтях, показує, що ст.ст. 432–435 КК зі ст. 438 КК перебувають у конкуренції статей про спеціальні і загальну норми. Специфіку цього виду конкуренції визначає підпорядкування за обсягом – одна зі статей містить ознаки більш широкої – загальної норми, а інша – більш вузької – спеціальної, яка повністю охоплюється загальною. Ознаки спеціальних норм деталізують, конкретизують, розвивають зміст ознак загальної норми, проте не протиставляються їм, тобто ознаки у складах злочинів, передбачених конкуруючими нормами, є сумісними. Така деталізація може полягати у вміщенні у норму крім основних ознак елементів складу злочину так званих факультативних ознак, які тільки для спеціальної стають обов'язковими. Такими, зокрема, можуть бути ознаки спеціального суб'єкта, потерпілого, конкретизація ознак об'єктивної або суб'єктивної сторони злочину.

Виділяють аналізовані ст.ст. 432–435 КК зі ст. 438 КК про загальну норму ознаки спеціального суб'єкта злочину. Також сприяють виділенню статей зі спеціальними нормами словосполучення „на полі бою”, „в районі воєнних дій”, „в умовах воєнного стану” (ст.ст. 432, 433, 435 КК). За правилами кваліфікації при конкуренції статей, які передбачають загальну та спеціальну норми, не має значення співвідношення санкцій загальної та спеціальної норм чи наявність у статті про загальну норму кваліфікуючих ознак, які не передбачені статтею про спеціальну норму, так само і пом'якшення відповідальності за статтею про спеціальну норму – в цих випадках повинна застосовуватись лише спеціальна норма.

Таким чином, у всіх випадках вчинення спеціальним суб'єктом військових злочинів (ст. 401 КК) відповідних протиправних діянь, які підпадатимуть під ознаки складу злочину, закріпленого у одній зі статей розділу XIX КК – ст.ст. 433–435 КК, з одного боку, та ст. 438 КК, з іншого, він підлягатиме кримінальній відповідальності за статтею про спеціальну норму.

Це зумовлює досить парадоксальну, передусім, з точки зору міжнародного права, ситуацію, коли військовослужбовці чи інші спеціальні суб'єкти військових злочинів у випадках порушення норм міжнародного гуманітарного права, зокрема у випадках «серйозних порушень» Женевських конвенцій та додаткових протоколів до них, будуть нести відповідальність за статтями, що передбачають меншу міру покарання, ніж інші особи, які не наділені ознаками відповідного спеціального суб'єкта, за вчинення аналогічних за характером діянь. Так, за мародерство (ст. 432 КК) передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до десяти років; за насильство над населенням в районі воєнних дій (ст. 433 КК) – від трьох до восьми, у ч. 2 ст. 433 – від семи до десяти; за погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК) – до трьох років; за незаконне використання символіки Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та зловживання ними (ст. 435 КК) – до двох років. Тоді як санкція ст. 438 КК „Порушення законів та звичаїв війни” передбачає позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років, а у кваліфікованому складі, – від десяти до п'ятнадцяти років або довічне позбавлення волі. Виходить, що одні і ті ж порушення за аналогічних обставин законодавець розглядає як різні за ступенем суспільної небезпеки, і надає можливість скористатись „привілейованою нормою” саме спеціальному суб'єкту.

Така ситуація повинна враховуватися при узгодженні національного законодавства зі Статутом МКС у частині встановлення відповідальності за воєнні злочини, основними джерелами норм про які є згадувані вище документи міжнародного гуманітарного права. Занижена міра покарання може свідчити про небажання держави притягнути винну особу до кримінальної відповідальності, а отже, і виступатиме передумовою для здійснення юрисдикції МКС.

Коли йдеться про узгодженість норм національного кримінального та міжнародного права, то тут має значення не лише факт закріплення протиправності певних діянь, а й відповідність покарання характеру і тяжкості злочину. Воєнні злочини є міжнародними злочинами, а тому встановлення відповідальності за них у національному законодавстві має поєднуватися з встановленням відповідного розміру та виду покарання. При конкуренції статей у національному законі, як ми це розглянули вище, така відповідність порушується.

Як на недолік законодавчої техніки у літературі звертають увагу на розміщення законодавцем дуже близьких за змістом правових норм у різних розділах Особливої частини КК України та зазначають, що має місце надмірне „розмноження” спеціальних норм стосовно загальних. Наявність у КК таких законодавчих конструкцій може створювати певні проблеми як на практиці, при застосуванні відповідних норм, так і у контексті дотримання Україною міжнародних зобов'язань. Це може створювати складнощі і при гармонізації КК зі Статутом МКС. З метою уникнення таких ситуацій видається доцільним виключити ст.ст. 432–435 з КК, а притягнення до відповідальності винних у вчиненні відповідних злочинів осіб здійснювати на основі положень ст. 438 КК.

Р.Л. Максимович,

кандидат юридичних наук

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

МАФІЯ ЯК ІСТОРИЧНА ФОРМА ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Організована злочинність виникла давно і впродовж всієї еволюції людського суспільства існувала у різноманітних формах. Однією з історичних форм організованої злочинності вважається мафія. Існує декілька версій походження слова „мафія”. *Перша.* У XIII ст. народ Сицилії озброївся для боротьби проти французьких загарбників. Під час антифранцузького повстання 1282 р. з'явився

ключ „Morete Alla Francia, Italia ònela” („Смерть Франції, зітхни Італія”), початкові букви якого утворювали слово „мафія”. Друга. У IX ст. Сицилію завоювали араби. Арабське слово „mu'afah” означає обережність. Третя. 1282 р. у пасхальний понеділок дівчину-сициліанку зґвалтував французький солдат. Це сталося в день її весілля. Мати дівчини від горя бігала по вулицям з криком „Ma fia! Ma fia!” („Моя дочка! Моя дочка!”).

Слід відзначити, що сицилійські злочинці ніколи не називали себе мафією. Їм більше подобалося словосполучення *honorata societa* – „благородне суспільство”.

Мафія базується на поєднанні сімей, які становлять собою злочинне угруповання, яке не завжди пов’язане кровними зв’язками, але контролює частину території, найчастіше поселення чи квартал великого міста.

Загальна кількість членів „Коза Ностри” („Наша справа”) – серйозної мафіозної організації лише за даними поліції перевищує п’ять тисяч осіб. На чолі кожної сім’ї стоїть бос (в Італії – дон), якого в обличчя знає лише заступник і консільєрі – радник і хранитель традицій мафії. Заступник спілкується з лейтенантами (в Італії – капо), які передають наказ боса рядовим членам „Коза Ностри”. Бос може і особисто звернутися до своїх солдат, але лише у виняткових випадках. Така схема дає можливість „верхівці” уникати покарання у відповідних випадках.

Вважається, що 1877 р. створено таємний статут мафії. Відповідно до його положень мафіозі були зобов’язані: безвідмовно допомагати один одному в здійсненні кривавої помсти за образу будь-якого члена братства, не шкодувати нічого для звільнення будь-якого брата, який потрапив до рук правосуддя, справедливо розподіляти між братами за рішенням глави сім’ї все, що зароблено і одержано у вигляді будь-яких цінностей законними і незаконними способами, тощо. Цим статутом користувались до 1930 р.

Вся структура мафії базується на законі мовчання – омерті і законі кривавої помсти – вендетті. Кожен вид покарання зрадників мав відповідне змістове навантаження: відрубана рука на грудях вбитого повідомляє, що той крав у своїх, вирізані очі, затиснуті в кулаці убитого, свідчили про те, що він убив того, кого не слід.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. частина сицилійських мафіозі емігрувала в Сполученні Штати Америки. Між сицилійською і американською мафією утворились родинні зв'язки.

Серйозним поштовхом для розвитку американської мафії стало прийняття 1919 р. вісімнадцятої поправки до американської конституції, відомої як сухий закон. Заборонялися продаж і виготовлення алкогольних напоїв, але не заборонялося їх вживання. На незаконному виготовлені, зберіганні і розповсюдженні алкогольних напоїв „Ко́за Ностра” одержувала надприбутки. Також американські мафіозі займалися рекетом і азартними іграми. Цікаво, що один із найвпливовіших тодішніх гангстерів Аль Капоне був засуджений за ухилення від сплати податків, оскільки викрадення з корисливих мотивів, яке спочатку йому інкримінувалось, правоохоронні і судові органи не змогли довести. Після 1933 р., коли був відмінений сухий закон, серйозні представники злочинного світу вирішили зайнятися легальним бізнесом і співпрацювати з найвпливовішими політиками держави, щоб мати підтримку і допомогу на найвищому рівні державної влади.

Суспільство суттєво ускладнило існування мафії: азартні ігри і проституція у багатьох державах легалізовані, контрабандою займаються багато інших злочинців тощо.

Н.М. Парасюк

*(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

НЕЗАКОННЕ ЗАВОЛОДІННЯ ПАСПОРТОМ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

Кримінально-правова кваліфікація є юридичною діяльністю спеціально уповноважених органів держави (органи дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду), яка полягає у встановленні відповідності між юридично-значущими ознаками вчиненого діяння і ознаками складу злочину, передбаченими в окремій нормі

кримінального закону і як результат, закріпленої у відповідній процесуальній формі.

При кваліфікації незаконного заволодіння паспортом, на нашу думку, слід керуватися такими правилами:

1. Фактичною підставою кримінально-правової кваліфікації є інформація про незаконне заволодіння паспортом, яка стала відома правоохоронним органам, одержана ними на законному порядку. Юридичною підставою для кримінально-правової кваліфікації є виражена у ст. 357 КК України (надалі – КК) забороняюча кримінально-правова норма, яка регламентує це діяння.

2. Доведення відповідності між фактичними обставинами і кримінально-правовою нормою здійснюється з допомогою складу злочину. Склад злочину – це законодавча конструкція, яка являє собою сукупність необхідних і достатніх (об’єктивних і суб’єктивних) ознак, які характеризують вчинене діяння як злочин. З цього приводу видається прийнятною думка Є.В. Благова, який зазначає, що кваліфікаційна функція складу злочину реалізується завдяки тому, що він використовується у ході співставлення фактичних ознак вчиненого діяння і ознак, передбачених законом, лежить в основі алгоритму кваліфікації злочинів [1, с. 19–20].

Для кримінально-правової кваліфікації незаконного заволодіння паспортом велике значення має встановлення співвідношення складу злочину та статті Особливої частини КК. Кримінальна відповідальність за незаконне заволодіння паспортом передбачена у ч. 3 ст. 357 КК. Таким чином, ця стаття в окремих частинах встановлює відповідальність за суміжні посягання, які за більшістю ознак основного складу злочину збігаються і відрізняються лише за однією з ознак (за предметом складу злочину). Стосовно таких випадків висловлюються різні думки щодо їх кваліфікації, які можна звести до двох варіантів. Відповідно до першого варіанту при вчиненні декількох злочинів, склади яких передбачені різними частинами однієї статті Особливої частини КК, вчинене слід кваліфікувати за якоюсь однією частиною. Другий варіант передбачає можливість кваліфікації вчинених таких посягань за сукупністю злочинів. На наш погляд, ця позиція є найбільш доцільною. Видається, що кваліфікація вчиненого за першим

варіантом не є прийнятною з тих міркувань, що вказані склади злочинів є різними й існують самостійно. На користь цього правила кримінально-правової кваліфікації висловився і Б.О. Куринов, який зазначив, що правова сутність суспільно небезпечного діяння визначається фактичними обставинами злочину, а не особливостями його законодавчої конструкції. У зв'язку з цим кожен такий злочин повинен бути кваліфікований самостійно [2, с. 64]. Поряд з цим таке правило кримінально-правової кваліфікації не слід застосовувати у тому випадку, коли посягання також передбачене різними частинами статті Особливої частини, але ознаки якого утворюють склади різні за ступенем суспільної небезпеки. Таким чином викрадення паспорта громадянина України і його знищення слід кваліфікувати за сукупністю окремих частин ст. 357 КК.

3. У зв'язку з тим, що стаття кримінального закону – це законодавча форма вираження правової норми, тобто певного державного припису чи заборони держави, цілком можливо, що одна і та ж норма може міститися у декількох законодавчих актах, її структурні елементи розміщені в різних статтях чи в інших нормативних актах інших галузей права. Саме тому при кваліфікації незаконного заволодіння паспортом слід застосовувати не лише ст. 357 КК, а й статті Загальної частини КК. Обов'язкові ознаки складу злочину визначені саме у диспозиції статті, що передбачає вчинений злочин і лише ці ознаки характеризують злочини такого виду.

4. В науці та і в практиці застосування кримінального закону склалася думка, що кримінально-правову кваліфікацію необхідно здійснювати за елементами складу злочину, послідовно починаючи цей процес із об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта і суб'єктивної сторони. Здійснення кримінально-правової кваліфікації за ознаками складу злочину – це науковий метод застосування норм кримінального закону. Використання такого методу дозволяє здійснити зіставлення вчиненого суспільно небезпечного діяння із законодавчим визначенням цього роду діяння, не за випадковими, а за найбільш суттєвими і типовими ознаками, згрупованими за відповідною науковою системою. У диспозиції ч. 3 ст. 357 КК визначені обов'язкові ознаки цього складу злочину, які необхідно встановити шляхом тлумачення цієї кримінально-правової норми.

5. Як відомо, використання конструкції складу злочину як програми кримінально-правової кваліфікації передбачає аналіз ознак складу злочину в чітко визначеній послідовності. Вважаємо за необхідне зупинитися на найбільш спірних питаннях кримінально-правової кваліфікації за елементами складу злочину. Диспозиція ч. 3 ст. 357 КК є бланкетною, оскільки для встановлення ознак предмета складу злочину необхідно звернутися до інших нормативно-правових актів. При встановленні ознак предмета складу злочину слід виходити з того, що паспорт громадянина України є документом, що посвідчує особу власника та підтверджує громадянство України [3]. Предметом вказаного незаконного заволодіння може виступати також і паспорт громадянина України для виїзду за кордон, під яким слід розуміти документ, що посвідчує особу громадянина України під час перетинання ним державного кордону України та перебування за кордоном [4]. Предметом злочину, передбаченого ч. 3 ст. 357 КК, є також паспорт громадянина (підданого) іншої держави, тобто офіційний документ, який посвідчує правовий статус іноземного громадянина, виданий уповноваженим органом державної влади іноземної держави. При цьому для визнання цього документу на території нашої держави не вимагається попередня його легалізація. Легалізація є забезпеченням гарантії органам держави, де документ буде використовуватися, в тому, що документ є дійсним і оформлений відповідним чином. Таке положення не поширюється на інші офіційні документи іноземної держави, тому у кожному конкретному випадку незаконних дій з такими документами слід звертатися до Конвенції 1961р., що відміняє вимогу легалізації іноземних документів, згода на обов'язковість якої надана Законом України від 10 січня 2002 р. [5]. Бланки паспорта є документами суворої звітності, що передбачає суворий контроль за їх обігом з боку державних органів [6]. Проте незаконне заволодіння такими предметами документообігу не можна кваліфікувати за ст. 357 КК. Законодавець взагалі відмовився від криміналізації незаконного заволодіння бланками паспортів, що на наш погляд є неприпустимим з огляду на те, що такі дії містять суспільну небезпеку. Викрадений бланк паспорта може бути в подальшому використаний для вчинення, зокрема підроблення. Така підробка виявиться дуже якісною і може бути

призначена для багаторазового використання у подальшому для вчинення більш суспільно небезпечних злочинів, що значно ускладнить її виявлення правоохоронними органами. За ознакою предмета цей склад злочину слід відмежовувати від інших злочинів, зокрема від ч. 1 ст. 357 КК.

Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 357 КК, визначається як незаконне заволодіння будь-яким способом паспортом. Злочин визнається закінченим з моменту протиправного вилучення паспорта будь-яким із способів, визначених у ч. 1 ст. 357 КК.

При вчиненні цього злочину умисел винного спрямований на незаконне заволодіння саме паспортом, а не майном потерпілого, серед якого були документи. Тому, наприклад, викрадення гаманця, в якому, крім грошей, був, скажімо, і важливий особистий документ, треба кваліфікувати тільки як крадіжку чужого майна.

Якщо незаконне заволодіння паспортом було вчинено з метою використання його для вчинення іншого злочину, наприклад, шахрайства, вчинене треба кваліфікувати за сукупністю злочинів: за ч. 3 ст. 357 та як готування до шахрайства. Тобто в цьому випадку застосовується наступне правило кримінально-правової кваліфікації: якщо у ході готування до злочину вчиняються дії, які становлять собою інший закінчений злочин, посягання кваліфікується за сукупністю – як готування до відповідного злочину та як закінчений злочин. Разом з тим така кримінально-правова кваліфікації повинна відбуватися з урахування того, що готування до злочинів невеликої тяжкості, не будучи кримінально-протиправним, не містить складу злочину, і саме ця ознака має зазначатися у процесуальних документах.

Завершуючи розгляд цього питання, хочемо зазначити, що правильна кримінально-правова кваліфікація має бути здійснена на підставі повного, всебічного і об'єктивного дослідження фактичних обставин справи та застосуванню підлягає кримінальний закон відповідно до загальновизнаних принципів кваліфікації.

2. Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 179 с.

3. Положення про паспорт громадянина України: постанова Верховної Ради України від 26 червня 1992р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 37. – С. 545.

4. Положення про паспорт громадянина України для виїзду за кордон: постанова Верховної Ради України від 23 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 37. – С. 545.

5. Про приєднання України до Конвенції, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів: Закон України від 10 січня 2002р. // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 23. – Ст. 153.

6. Про встановлення порядку виготовлення бланків цінних паперів і документів суворого обліку: постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1993 р. № 283 // www.rada.gov.ua.

О.В. Сkochиляс-Павлів,

аспірант

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В ОСВІТІ

У процесі становлення правової держави та громадянського суспільства проблема корупції набула надзвичайної актуальності. Вона чинить опір демократичним змінам, зводить нанівець усі зусилля, спрямовані на розвиток реформ, та спроби запровадити механізм громадського контролю за діяльністю органів державної влади. Корупція, яка в Україні характеризується високим рівнем латентності, завдає великої шкоди всім сторонам суспільного життя і створює вкрай негативний імідж України на міжнародній арені.

Сфера освіти – сьогодні одна з найбільш корумпованих у соціальному житті України, через що існує велика загроза духовному і соціальному здоров'ю та буттю українського народу. За дослідженнями різних центрів, освіту в Україні наші громадяни відносять до п'яти найбільш корумпованих спектрів, поряд з чиновництвом, митницею, міліцією, судовою системою, медициною... Зростання рівня корупції в Україні зумовлено відсутністю системи

протидії щодо неї та практики досконалого й неупередженого виконання законів. Протидія корупції не матиме успіху без підтримки громадянського суспільства, діяльність якого у сфері протидії корупції є вагомим внеском у створення національної доброчесності.

Подолання корупції, поза сумнівом, є однією з найактуальніших проблем нашої держави. І головне місце в антикорупційній діяльності займає ставлення до цієї проблеми з боку владних структур, керівництва держави, їхня безпосередня участь в організації рішучої та безкомпромісної протидії корупційним проявам. І це ставлення однозначне: Україна першою з колишніх республік Союзу РСР прийняла Закон „Про боротьбу з корупцією”, першою на пострадянському просторі створила спецпідрозділи із боротьби з корупцією, надавши їм широкі повноваження для викорінення цього небезпечного явища. Рішучість держави у намаганні подолати організовану злочинність і корупцію демонструють і вже згаданий Закон, а також інші нормативно-правові акти – Закон „Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю”, „Національна програма боротьби з корупцією” (1997 р.), „Концепція боротьби з корупцією на 1998–2005 рр.” та інші.

Незважаючи на вжиті останніми роками організаційно-правові заходи щодо протидії корупції, досягти помітних зрушень у цій сфері не вдалося. Не усунено основні соціальні, економічні та інші передумови, що сприяють проявам корупції. Діяльність із боротьби з корупцією ще не стала пріоритетною для багатьох державних органів. Вона здійснюється без певної системи і належної вимогливості, достатнього інформаційного забезпечення, дотримання принципу розподілу функцій та відповідальності.

До речі, Закон України „Про боротьбу з корупцією” 1995 р. визначає корупцію не як кримінальний злочин. В Україні це ганебне явище досі в статусі адміністративного порушення, яке тягне за собою тільки штраф від 25 до 50 неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Та і його, за чинним законодавством, можуть змусити сплатити лише три категорії осіб: держслужбовці, депутати і посадові особи місцевого самоврядування. Освітiani згідно з нашими недосконалими законами не можуть вважатися корупціонерами. Саме в Україні надзвичайно розмита, тонка межа між корупцією

і чесною поведінкою в освіті. Усе наше освітянство знизу доверху зав'язло в трясовині корупції, ті чи інші прояви її пронизують усі ланки вітчизняної системи освіти. Вчені довели, що є статистично значимий зв'язок між корупцією в освіті й корупцією у бізнесі, медицині, усіх інших сферах суспільного життя, бо саме корупція в освіті створює „культуру” цього негативного явища, корумповане суспільство. З огляду на те, що культура – це спосіб, у який вирішуються справи, можна констатувати: саме через систему освіти ми увічнюємо проблему корупції. А освіта, як відомо, є тим компонентом суспільного життя, котрий визначає рівень інтелектуалізації всіх його сфер, спроможність сприйняття, розроблення і застосування новітніх технологій і гуманітарних ідей, принципів і норм правовідносин у державі.

Тож актуальність теми не викликає сумніву, особливо у світлі заявленої новою владою боротьби з корупцією. Всі добре обізнані з існуючою сьогодні „системою” вступу до вищих навчальних закладів, є поняття „зробити” золоту шкільну медаль, „купити” диплом, мати репетитором учителя, котрий викладає цей предмет у школі чи вузі, тривіальною притчею стала тема „добровільних” внесків у освітніх закладах. Необхідно гідно фінансувати сферу освіти і знайти механізм, який би зробив цю доброчинність прозорою, регульованою і контрольованою з боку тих, хто ці гроші бере.

Покінчити з корупцією в навчальних закладах суттєво допоможе незалежне зовнішнє тестування, яке з 2008 р. на державному рівні запроваджується в Україні, й вже за три роки стане кредитно-модульною системою, ефективною, як і в інших країнах Європи. Це дасть змогу автоматично знищити підстави для корупції, відновити поняття академічна чесність, встановити і у нас загальноєвропейські стандарти чесності.

Оскільки чинний КУпАП не передбачає відповідальності за корупційні діяння у сфері освіти, то необхідно у новому Кодексі про адміністративні проступки встановити відповідальність посадових осіб за порушення права громадян на освіту, безпосередньо на доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах. Спостерігаючи загальну картину, можна

з прикрістю констатувати, що нині державна система вищої освіти і науки, за незначними винятками, є єдиною централізованою системою корупції, в рамках якої професіоналізм, висока якість та справжня наука перестали мати будь-яке значення. То ж першим серйозним кроком у боротьбі з корупцією має стати відкрите і широке обговорення проблем корупції у суспільстві. А крім того, кожен науковець і викладач має почати з себе, зі створення своєї аури доброчесності й сповідуння академічних чеснот.

Т.І. Созанський

*(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

КВАЛІФІКАЦІЯ ОДНОРІДНИХ І ТОТОЖНИХ ЗЛОЧИНІВ ЗА СУКУПНІСТЮ

Даючи детальну характеристику кожному злочину, суд повинен відповідно оцінити кожне діяння і відобразити його у формулі кваліфікації. Таким чином, кваліфікація кожного наступного злочину, вчиненого винним, повинна проводитися з вираховуванням попереднього (попередніх) і відображатися у формулі кваліфікації самостійно. Така кваліфікація відповідає вимогам основного правила сукупності злочинів, а це свідчить про те, що всі види реальної сукупності (реальна сукупність однорідних тотожних і різнорідних злочинів) повинна кваліфікуватися відповідно до загального правила кваліфікації сукупності злочинів.

Запропонований підхід до кваліфікації реальної сукупності злочинів влаштовує і ті випадки, коли ознака „повторно” передбачена не у статтях Особливої частини КК України. Кваліфікація злочинів, що утворюють реальну сукупність у випадках, коли кваліфікуюча ознака „повторно” не передбачена, вимагає кваліфікувати кожен фактично вчинений злочин як самостійний, а формула кваліфікації в такому випадку буде відображати всі фактично вчинені злочини, тобто скільки вчинено злочинів, стільки ж і посилань на відповідну статтю (частину статті) Особливої частини КК України.

Отже, запропонований варіант самостійної кваліфікації злочинів, що утворюють реальну сукупність, має такі переваги: а) забезпечує єдність підходу щодо кваліфікації реальної сукупності злочинів; б) забезпечує дотримання принципів повноти індивідуальності об'єктивності точності та справедливості (адекватності) кваліфікації.

Таким чином, кваліфікація реальної сукупності злочинів повинна відповідати загальному правилу кваліфікації сукупності злочинів: кожен зі злочинів, що входить до сукупності злочинів, потребує самостійної кримінально-правової оцінки. Вчинення двох або більше діянь, що порушили дві або більше кримінально-правові норми, слід вважати реальною сукупністю злочинів, адже виділення двох або більше дій означає, що між ними є розрив у часі, а це ознака, яка характеризує реальну сукупність злочинів.

Судова практика загалом дотримується іншої позиції. Незважаючи на те, що суди першої інстанції доволі часто пропонують кваліфікувати два і більше злочини, передбачені однією і тією ж нормою, як реальну сукупність злочинів, суди наглядової інстанції вважають таку кваліфікацію помилковою. Так, 12 квітня 2006 р. Комунарським районним судом м. Запоріжжя був засуджений К. за ч. 1 ст. 187, ч. 2 ст. 187 КК України. Ухвалою апеляційного суду Запорізької області 3 липня 2006 р. вирок було змінено, з нього виключено вказівку про визнання К. винним за ч. 1 ст. 187 КК України, як зайва, оскільки він засуджений за ч. 2 ст. 187 КК України, де кваліфікуючою ознакою є повторність [1].

Проте трапляється, що суди вищої інстанції у своїх рішеннях зазначають, що два тотожних злочини утворюють реальну сукупність злочинів. Так, Волноваським районним судом 13.09.2005 року було засуджено Н. за ч. 1, ч. 2 ст. 186, ч. 2 ст. 296, ч. 1 ст. 122 КК України.

Н. було визнано винним у тому, що він протягом короткого часу відкрито викрадав майно Д., вчинив хуліганство стосовно Б., заподіявши йому під час хуліганських дій середньої тяжкості тілесні ушкодження та повторно вчинив крадіжку майна, належного Б. У касаційному поданні прокурор вимагав вилучити з судового рішення кваліфікацію дій Н. за ч. 1 ст. 186 КК України.

Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України не погодилася з наведеними у касаційному

поданні доводами і відмовила в його задоволенні, зазначивши в ухвалі, що відповідно до ст. 33 КК України сукупністю злочинів визнається вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини цього Кодексу, за жоден з яких її не було засуджено. При сукупності злочинів кожен з яких підлягає кваліфікації за відповідною статтею або частиною статті Особливої частини КК.

Злочини вчиненні засудженим, не були охоплені єдиним умислом, тому його дії за епізодом викрадення майна, належного Д., правильно кваліфіковано як злочин з окремим від інших епізодів складом за ч. 1 ст. 186 КК України [2].

Отже, незважаючи на те, які злочини вчинено (різномірні, тотожні або однорідні) при реальній сукупності злочинів, кожен з них (з цих злочинів) необхідно кваліфікувати самостійно за фактично чинений злочин і відобразити, у формулі кваліфікації, кожен злочин окремо.

1. Архів апеляційного суду Запорізької області. – Кримінальна справа № 1-125//06.

2. Архів Петровського районного суду м. Донецька. – Кримінальна справа № 05-1191.

С.О. Сорока

*(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ЩОДО ПИТАННЯ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ І ПРОТИДІЙОМУ

Досить поширене в Україні таке негативне явище, як наркоманія завдає непоправної шкоди суспільству, загрожує моральному та фізичному здоров'ю нації, економічному і зовнішньополітичному потенціалу держави. У зв'язку з цим сьогодні все частіше постає питання про легалізацію продажу та

вживання деяких наркотиків. Це пов'язано з розподілом наркотичних засобів на так звані „легкі” і „важки” наркотики, що обумовлено уявленням про їх різний ступінь шкоди. Наприклад, марихуану, звикання до якої може настати після 3–6 місяців вживання, відносять до легких наркотиків і порівнюють з сигаретами або спиртними напоями, а героїн – звикання, до якого може наступити після декількох ін'єкцій, – до важкого. Дискусія про можливість легалізації продовжується на Заході вже не перше десятиліття. Вважається, що легалізація на початку не знизить кількості наркоманів, хоч значно зменшить суспільні витрати і сильно вдарить по могутності наркомафії.

В офіційній доповіді комітету у 1990 р. висловлено негативне ставлення до легалізації вживання наркотичних засобів, адже передбачене вивчення в рамках Глобальної програми боротьби зі СНІДом правових аспектів, пов'язаних з контрольованим розповсюдженням голок і шприців, запропоновано державам на власний розсуд оцінити можливість декриміналізації незаконних операцій з наркотичними засобами без мети їх збуту [1].

Аналіз законодавства багатьох держав виявив різні підходи до вирішення проблеми протистояння поширенню наркотичних засобів і психотропних речовин. Уряди Німеччини, Швейцарії, Польщі обрали ліберальний метод протидії наркоманії. Голландія – перша держава в світі, яка на законодавчому рівні дозволила населенню вживати наркотичні засоби у визначених дозах. Проте проведення такої політики не стримало поширення наркотизму, а навпаки, різко збільшилася кількість злочинів, і Голландія перетворилася на наркоцентр Європи. Тому серед урядовців цієї держави вже постає питання про передчасне прийняття такого закону і введення заборон та державного контролю щодо обігу наркотичних засобів і психотропних речовин. Франція та США пішли іншим шляхом, проводячи так звану „жорстку політику” щодо порушників антинаркотичного законодавства і, як наслідок, у США за останнє десятиріччя кількість осіб, які вживають наркотики, зменшилася у два рази. Одна з головних причин полягає у тому, що боротьба з наркоманією стала загальнонаціональною на рівні як урядових органів держави, так і неурядових організацій (наприклад, „За Америку, вільну від наркотиків”).

В Україні науковці також не мають єдиної думки щодо вирішення цього питання. Так, В.Б. Каліновський вважає, що подальший розвиток боротьби з незаконним обігом наркотичних і психотропних речовин неухильно призведе тільки до їх легалізації з належним державним контролем попиту на ринку збуту, що має плануватися і використання в медичних цілях [2, с. 86].

Розглядаючи проблему легалізації вживання наркотичних засобів, А.А. Музика бачить вирішення цієї проблеми в іншому напрямку. Вчений не заперечує проти її втілення в життя, вказує, що важливим застереженням стануть програми легалізації вживання наркотиків необхідно розглядати як один із напрямів державної політики в галузі соціальної реабілітації наркологічних хворих. Потрібно чітко усвідомлювати, що легалізація вживання наркотиків і відсутність відповідальності за їх немедичне вживання (чи декриміналізація таких дій) – це різні, хоча й близькі, тісно пов'язані питання (вони споріднені, хоча мають різну юридичну природу). У зв'язку з цим наголошується на тому, що скасування відповідальності за вживання наркотичних засобів без призначення лікаря не означає легалізацію немедичного вживання наркотиків. Воно передбачає втілення в життя комплексу державних заходів щодо забезпечення хворих на наркоманію відповідною опікою і контролем [3, с. 24].

Д.О. Штанько вказує, що одним із можливих шляхів подолання наркоманії на території України є декриміналізація вживання наркотичних засобів і можлива, але дуже обережна і контрольована легалізація немедичного вживання наркотиків [4, с. 165].

Інші автори, вивчаючи цю проблему, розглядають позитивні і негативні сторони легалізації наркотиків, вказують, що для вирішення цієї проблеми необхідно вивчати досвід зарубіжних держав, а також провести аналіз про можливість і доцільність його впровадження в Україні, тобто схильні до того, що легалізація наркотиків є неприйнятною для України [5, с. 81].

Виходячи із ситуації, яка склалася із незаконним вживанням наркотиків як у світі, так і в Україні, вирішення цієї проблеми в державі потребує прийняття негайних рішень. На нашу думку, легалізація наркотиків недоцільна. Це призведе до скасування моральної заборони на їх вживання, і мільйони людей, які раніше не зважувалися

спробувати навіть легкі наркотики, тепер це зроблять. Не можна вирішувати державні проблеми, такі, як наповнення державного бюджету за рахунок здоров'я населення, оскільки наркоманія – це хвороба, яка практично не виліковується. Слід відзначити, що у США розробка і реалізація програм і практичних заходів профілактики щодо скорочення попиту і пропозиції на наркотики здійснюється за рахунок приватних пожертвувань (90% від всієї суми, що витрачається державою). Генеральна Асамблея ООН для організації роботи з контролю за наркотиками заснувала Фонд Міноллі, який фінансується за рахунок добровільних внесків держав, суспільних організацій і окремих громадян. Його завдання – розробка короткотермінових і довготривалих планів, спрямованих на боротьбу зі зловживанням наркотичними засобами, підвищення ефективності лікування наркоманів, повернення їх у суспільство. Отже, доцільно запозичити зарубіжний досвід і в Україні створити фонд добровільних пожертвувань, гроші від якого могли б бути використані для здійснення профілактики і лікування наркозалежних осіб.

На державному рівні має бути проведена заборона пропаганди наркотиків, тобто має бути чітка позиція держави, спрямована проти їх легалізації.

1. National Institute on Drug Abuse „Monitoring the Future Study” 1975–1992 (High School Seniors). – Washington, DC: US Government Printing Office, US Department of Health and Human Services, National Institutes of Health publ. – 1993. – № 93.

2. Калиновский В.Б. Проблемы незаконного оборота наркотических веществ и противодействия его развитию // Право і безпека. – 2003/2'1. – С. 84–86.

3. Музика А.А. Незаконний обіг наркотичних засобів в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 1998.

4. Штанько Д.О. До питання легалізації вживання наркотиків на території України // Право і безпека. – 2002. – № 4. – С. 163–165.

5. Пазенко Д. Організаційно-правові заходи протидії і профілактики наркоманії // Юридична Україна. – 2006. – № 10. – С. 80–84; Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С. Кримінологія: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2002. – 296 с.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Рецидивна злочинність загалом – це сукупність злочинів, вчинених рецидивістами. Динаміка рецидивної злочинності свідчить про неухильне її зростання. У 1991 р. було зафіксовано 22,8 тис. рецидивістів, у 2002 р. – уже 39,4 тис., тобто майже на 65% більше. У загальній структурі злочинів на рецидивну злочинність припадає 17–18% щорічно. Значне місце серед цієї категорії осіб посідають засуджені, які були звільнені з установ виконання покарань і до зняття або погашення судимості вчинили нові злочини (до 15–20%). Погіршення стану і несприятливий прогноз рецидивної злочинності багато в чому зумовленої вкрай негативними тенденціями в кримінально-виконавчій системі України. Щорічно в установах виконання покарань учиняється до 400 таких злочинів і ця тенденція існує і нині [1, с. 1].

Позбавлення волі необхідно застосовувати як засіб крайньої можливості, коли серйозність злочину робить будь-яке інше покарання очевидно недоречним. Динаміка рецидивної злочинності (тобто її зміна за певні періоди) загалом збігається із загальною динамікою злочинності. Вона залежить від соціальних та правових чинників і тісно пов'язана з динамікою первинної судимості. На динаміку рецидивної злочинності істотно впливають амністії, помилювання, умовно-дострокове звільнення, зміни у кримінальному законодавстві, діяльність правоохоронних органів і інші чинники.

Збільшується число тяжких злочинів, багато з них мають особливо зухвалий характер. Злочинність стала реальною загрозою для національної безпеки і розглядається як одна з найгостріших проблем в житті держави. Феномен рецидиву

полягає не лише в тому, що багато злочинців вчиняють повторні злочини, незважаючи на покарання, які до них застосовувались, а й у тому, що його рівень в структурі всієї злочинності залишається відносно стабільним. Висока суспільна небезпечність рецидивної злочинності в тому, що вчинення злочину вдруге, втретє і т.д. свідчить про наполегливе прагнення особи продовжувати злочинну діяльність. Рецидивісти культивують антисуспільні погляди і норми поведінки, пропагують кримінальну субкультуру. Порівняно зі злочинцями, які вчинили злочини уперше, типовою рисою рецидивістів є ослаблення або повне припинення трудової діяльності. Понад 80% рецидивістів – особи без визначеного роду занять. У певної частини рецидивістів істотну роль у злочинній діяльності відіграє слабка воля та нездатність розірвати негативні зв'язки у злочинному середовищі. Патологія психіки, яка не виключає осудності, простежується в 15–20% рецидивістів, а у тих, хто вчинив убивства – до 40%.

Кримінальне покарання, яке застосовується до засуджених, не завжди справляє на них відповідний виправний вплив. Досить часто повторне вчинення злочину свідчить також про те, що покарання за перший злочин не відповідало його тяжкості. Основним покаранням за рецидив як і раніше залишається позбавлення волі на певний строк, що не завжди сприяє успішній боротьбі з рецидивною злочинністю. Неефективність покарань відображає недосконалість застосованої законодавчої норми, помилки у виборі судом виду і строку покарання. Матеріальна база установ, що виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк, потребує серйозної уваги. Бракує коштів для оновлення матеріальної бази пенітенціарної системи. Переважна кількість слідчих ізоляторів як і частина місць позбавлення волі побудована півтора–два століття тому і модернізувати їх практично неможливо [2, с. 209].

Англійські дослідники стверджують, що в'язниця є неефективною інституцією, неспроможною розв'язати важливі соціальні проблеми, що лежать в основі злочинності. В Англії за вчинення тяжких злочинів, непов'язаних із застосуванням насильства, у 40–50% випадків призначається штраф, а у майже

30% – пробація. У Німеччині думка населення з приводу обрання виду покарання за ненасильницькі злочини склалася таким чином: 13% – за позбавлення волі, 60% – за громадські роботи. Колишній міністр внутрішніх справ Англії Майкл Говард підкреслював, що „в’язниця працює”, незважаючи на той факт, що його попередник запропонував вважати в’язниці „дорогим засобом перетворення поганих людей на ще гірших” [3, с. 27].

Виправна система Німеччини не ставить перед собою мети кого-небудь виправляти. Людині можна тільки допомогти усвідомити, що краще жити, не вчиняючи злочинів. Не можна навчити жити у суспільстві, забравши у людини свободу [4, с. 190].

Згідно з п. 1 Правил ООН стосовно захисту неповнолітніх позбавлення волі щодо неповнолітніх повинно застосовуватися лише як крайня міра. В Україні 22% усіх засуджених неповнолітніх засуджуються до позбавлення волі. У середньому зі 100 підсудних тільки 38 осіб засуджують до позбавлення волі на певний строк. Тоді навіщо інших утримувати в слідчих ізоляторах?

На нашу думку, суди не використовують усі можливості закону. Крім позбавлення волі на певний строк, існують інші, більш гуманні види покарання, про які судді часто „забувають”. Це – штраф, громадські роботи, виправні роботи та ін. На думку багатьох кримінологів, якщо у виправну колонію потрапляють хороші люди, то виходять погані; якщо потрапляють погані, то виходять ще гірші. Трапляються, звичайно, винятки. Насправді, чи можуть виправлятися люди у колоніях, якщо в них відбувають покарання пліч-о-пліч грабіжники, шахраї, насильники, злодії, вбивці, kleptomани, злочинці-професіонали?

Боротьба з рецидивною злочинністю займає одне з центральних місць в науці кримінального, кримінально-виконавчого права, кримінології, в діяльності суспільства і держави. Аналіз законодавчого визначення рецидиву, статистичних показників рецидивної злочинності, шляхів і способів нейтралізації причин і умов, що породжують рецидив, приводять до висновку, що комплексні дослідження в цьому напрямку необхідні. Суспільство може і повинно обмежувати злочинність іншими методами.

Дотепер не прийнятий Закон України „Про профілактику злочинів”. Настав час також провести парламентські слухання стосовно пенітенціарної системи, які за роки незалежності України ще не проводилися.

1. Колб О.Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 2007. – 32 с.
2. Александров Ю.В., Гель А.П., Семаков Г.С. Кримінологія: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2002. – 296 с.
3. Дік Вітфілд. Вступ до служби пробації: Монографія. 2-ге вид. – К.: Атіка, 2004. – 236 с.
4. Бандурка А.М., Денисова Т.А., Трубников В.М. Общая теория социальной адаптации освобожденных от отбывания наказания (правовой и социально-психологический анализ уголовно-исполнительной политики по реабилитации осужденных). – Харьков–Запорожье: НУВД, ЗГУ, 2002. – 440 с.

І.Я. Терлюк,

кандидат історичних наук, доцент

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

СТАЛІНСЬКА ПОЛІТИКА НАСТУПУ НА СЕЛЯНСТВО ЯК ПЕРЕДУМОВА ГОЛОДОМОРУ В УКРАЇНІ (КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

Головним чинником, що спричинив голодомор українців називають спричинену колективізацією руйнацію сільськогосподарського виробництва та наступ на селянство у всіх сферах. Політика наступу на селянство, що проводилася під гаслом „ліквідації куркульства” як класу, мала під собою правову основу. У тогочасному кримінальному законодавстві проглядаються декілька сфер карального впливу на заможну частину українського селянства.

Перше. Зазнало регламентування право власності селян на домашню худобу і коней. Це було викликано тим, що замість

того, щоб здати своїх тварин до колгоспів, багато селян воліло їх забити. Така ситуація не означала невиконання квот м'ясних поставок, а також загострювала проблему нестачі тяглової худоби в українському сільському господарстві. Цю проблему вирішували, насамперед, за допомогою кількох нормативних актів. Зокрема, 16 січня 1930 р. було прийнято загальносоюзний закон „*Про заборону забою худоби*”, відповідно до якого 5 лютого 1930 р. КК УСРР був доповнений статтею, що передбачала позбавлення волі на строк до двох років не тільки за самочинний забій чи навмисне понівечення худоби, а й за підбурювання до подібних актів. 22 грудня 1930 р. ВУЦВК і РНК УСРР за злісне доведення коней і кінського молодняка до стану господарської непридатності (нівечення, залишення без догляду, без корму тощо) встановили штраф, який на винних осіб накладали у розмірі десятикратної вартості тварини. Було укладено список видів худоби, яка не підлягала забою відповідно до постанови ВУЦВК і РНК УСРР від 25 лютого 1931 р., що була прийнята на підставі постанови ЦВК і РНК СРСР від 1 листопада 1930 р. „*Про заходи проти хижацького знищення худоби*”. У цьому документі встановлювалося, що одноосібники, які були винні у порушенні встановлених правил, не могли бути прийняті до колгоспів. Заможні селяни на відміну від бідняків і середняків підлягали кримінальній відповідальності за ошпарювання, обпалювання й переробку свинячих туш (як на продаж, так і для особистого вжитку) без попереднього зняття з них шкіри. Організаціям усуспільненого сектора заборонялося продавати коней і кінський молодняк приватним особам. 1932 р. у КК УСРР було введено норму, що збільшувала строк позбавлення волі до трьох років за „систематичний характер злочинного поводження з кіньми” чи значні чисельні втрати. Та справжнього „апогею” досягло кримінальне законодавство республіки в цій сфері трохи пізніше. Постановою ВУЦВК від 21 грудня 1932 р. „з метою подолання куркульського опору” забій одноосібником навіть одного (власного) коня карався позбавленням волі до п'яти років, а в колгоспі – до десяти років з конфіскацією майна. За крадіжку тих-таки коней в установах і організаціях усуспільненого сектора винні підлягали

розстрілу з конфіскацією майна. Із заміною за пом'якшуючих обставин позбавленням волі на строк не менш як десять років з конфіскацією майна.

Друге. Іншим способом боротьби проти заможного селянства України стало запровадження більшовицького кримінального законодавства у сфері утримання податків, зборів і виконання селянами інших повинностей. З цією метою у березні 1930 р. у черговий раз переглянуто ст. 58 КК УСРР. Якщо раніше навіть після неодноразових посилень санкцій за цією статтею, передбачалося або позбавлення волі, або примусові роботи, або штраф до десятикратного розміру несплачених платежів, то тепер - позбавлення волі чи примусові роботи з обов'язковим накладанням штрафу в десятикратному розмірі несплачених платежів. Через рік цю статтю було доповнено частиною другою, за якою в кримінальному порядку карали не тільки злісні, як це було раніше, а й будь-які неплательці „куркулями” в установлені строки податків і зборів, невиконання ними завдань загальнодержавного значення. Винні в такому діянні позбавлялися волі на строк не менше одного року чи каралися примусовими роботами з конфіскацією в обох випадках всього або частини майна.

Політику наступу на заможних селян відображала й постанова ВУЦВК і РНК УСРР (10 лютого 1933 р.), якою передбачалася кримінальна відповідальність голів сільських рад за незаконне звільнення одноосібних селянських господарств, колгоспів від поставок м'яса. Якщо на колгоспи, що не виконали в установлені строки своїх зобов'язань щодо здачі хліба, картоплі чи соняшника, накладався штраф у розмірі ринкової вартості невиконаної частини зобов'язань, то на одноосібні господарства – у п'ятикратному розмірі, а за повторне аналогічне порушення вони каралися позбавленням волі на строк не менше шести місяців чи примусовими роботами до одного року. Особи, які були визнані „куркулями”, навіть якщо вони вперше прострочили чи недовиконали зобов'язання, позбавлялися волі на строк не менш як 5 років з конфіскацією всього або частини майна, із засланням або без нього. За здачу недоброякісного чи пошкодженого зерна,

картоплі або соняшнику кримінальне законодавство республіки передбачало позбавлення волі до 2 років.

Третє. Наступною сферою наступу на заможне селянство України була торгівля. Порушення правил її каралося або позбавленням волі на строк до трьох років, або примусовими роботами, або штрафом до 5 тис. крб. Скупка й перепродаж коней у вигляді промислу тягли за собою позбавлення волі не менш як на п'ять років з конфіскацією всього або частини майна.

Четверте. „Ефективні заходи з ліквідації куркульства” можна було вживати відповідно до низки республіканських нормативних актів, які мали вже суто політичний характер, спрямовувалися на захист сільських активістів і представників влади. Зокрема, 5 вересня 1931 р. КК УСРР поповнився ст. 69 у такій редакції: „За погрозу вбити представника влади чи громадського працівника, знищити його майно чи вчинити насильство, щоб призупинити його службу чи громадську діяльність або змінити характер її в інтересах погрожувача, залежно від обставин і характеру погрози (тягне за собою), примусову роботу чи штраф до 500 карбованців, чи видалення за межі даної місцевості з обов'язковим оселенням в інших місцевостях чи без цього, на строк до трьох років”. Та вже в середині наступного року цю статтю було доповнено частиною другою, якою передбачалося позбавлення волі до п'яти років за побиття (чи здійснення інших насильницьких дій) громадських активістів; ударників виробництва, а також колгоспників у зв'язку з громадською чи виробничою діяльністю.

На нашу думку, наведені вище доповнення до КК УСРР відкривали простір свавілля, бо під їхні „каучукові” формулювання можна було „притягти” за будь-які незначні проступки, що й відбувалося на практиці.

„Надзвичайщина”, насильницька колективізація, голод, природно, викликали масове невдоволення значної частини селянства республіки, що виражалося як в організованих, так і в спонтанних виступах. У зв'язку з цим у розпал голодомору санкція ст. 196 КК Української СРР збільшила з шести місяців до п'яти років строк позбавлення волі за виготовлення, зберігання, купівлю

й збут вибухових речовин, набоїв чи вогнепальної зброї без належного дозволу. У травні 1935 р. до складу цього злочинного діяння було включено ще й виготовлення, зберігання, збут і носіння кинджалів, фінських ножів та іншої холодної зброї. Крадіжка ж вогнепальної зброї, частин до неї та набоїв каралися позбавленням волі не менш як на три роки, а за обтяжуючих обставин - смертною карою з конфіскацією майна.

Вершиною сталінської кримінальної політики стала відома постанова ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. „Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації і зміцнення суспільної (соціалістичної) власності” („закона про п'ять колосків”). Було встановлено вищий захід „соціального захисту” – розстріл з конфіскацією всього майна (із заміною за пом'якшуючих обставин позбавленням волі на строк не менш як десять років з конфіскацією майна) за крадіжку вантажів на залізничному і водному транспорті, за розкрадання колгоспного й кооперативного майна. Застосування насильства або погроз до колгоспників з метою виходу останніх з колгоспу чи насильницького його розвалу каралося позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з ув'язненням до концентраційного табору. Амністія засуджених заборонялася. У судовій практиці санкції „закона про п'ять колосків” застосовувалися до осіб, винних у навмисному знищенні чи пошкодженні майна, що належало державним, громадським чи кооперативним організаціям, електромережі засобів зв'язку, розкраданні чи псуванні тракторів та інших сільськогосподарських машин, перевитраті палива, нищенні лісових насаджень й інших діяннях, за які в кримінальному законодавстві встановлювалася більш м'яка міра покарання, ніж у названому акті від 7 серпня 1932 р.

Таким чином, радянське кримінальне законодавство 1930-х рр. стало важливим інструментом реалізації винищення людей за допомогою голоду. Сталінська політика наступу на селянство, що конкретизувалася у колективізації та голодоморі, була забезпечена законодавчому рівні. Маючи виразно каральний характер, вона серед іншого реалізовувалася по кількох напрямках:

- а) регламентування права власності на худобу і коней;
- б) забезпечення стягнення податків, зборів, виконання інших повинностей;
- в) обмеження в галузі торгівлі;
- г) захист сільських активістів і представників влади.

1. Історія українського селянства: Нариси. У 2 т. – К.: Наук. думка, 2006. – 654 с.

2. Правова ідеологія і право України на етапі становлення тоталітарного режиму (1929-1941 рр.). / За ред. О.М. Мироненка, І.Б. Усенка. – К.: Інститут держави і права ім. В.Корецького НАН України, 2001. – 220 с.

3. Терлюк І.Я. Огляд історії кримінального права України. Навч. посібник. – Львів: Ліга-Прес, 2007. – 92 с.

4. Уряди України ХХ ст. Науково-документальне видання / С.В. Кульницький (кер. авт. кол.). – К.: Наук. думка, 2001. – 608 с.

С.В. Якімова,

кандидат юридичних наук

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ КОРИСЛИВИХ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З БЕЗПЕКОЮ РУХУ Й ЕКСПЛУАТАЦІЇ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

Корисливі злочини на залізничному транспорті вирізняються підвищеною суспільною небезпекою. Їх особливістю є те, що вони вчиняються у зоні підвищеної небезпеки [1], а тому додатково посягають на безпеку руху й експлуатації залізничного транспорту. Ця ознака найбільшою мірою притаманна крадіжкам засобів безпеки руху й розукомплектуванням рухомого складу, які виникли на тлі економічних негараздів і недосконалості законодавства щодо заготівлі металевих брухту. З огляду на це існує нагальна потреба

комплексного підходу до попередження корисливих злочинів, пов'язаних з безпекою руху й експлуатації залізничного транспорту, що передбачає реалізацію низки заходів у таких основних напрямках: 1) широку роз'яснювальну роботу серед населення про підвищений ступінь суспільної небезпеки крадіжок і пошкоджень засобів, які забезпечують рух та експлуатацію залізничного транспорту; 2) усунення чинників, які уможливлюють вчинення крадіжок засобів безпеки руху й експлуатації залізничного транспорту; 3) усунення чинників, які уможливлюють збут чи придбання даних предметів заради наживи.

Так, роз'яснювальна робота серед населення про підвищений ступінь суспільної небезпеки крадіжок і пошкоджень засобів, що забезпечують рух залізничного транспорту, вимагає використання широкомасштабних заходів правового виховання. Для цього у навчальних закладах і на об'єктах транспорту слід популяризувати аудіо- та відеоматеріали, інформаційні програми, пам'ятки про наслідки, що можуть виникнути в результаті крадіжок засобів сигналізації та зв'язку, деталей вантажних вагонів, розобладнань рухомого складу [2]. Така роз'яснювальна робота не лише стимулює правомірну поведінку на залізниці, в зоні підвищеної небезпеки, а й може активізувати самоорганізацію громадян, які проживають у таких залізничних районах. Для оперативного реагування на факти крадіжок засобів, що забезпечують рух залізничного транспорту, на всіх стаціонарних об'єктах залізниці доцільно розмістити номери телефонів „гарячої лінії”. Населені пункти зі щільною лінійною протяжністю залізниці оснастити таксофонами екстреного зв'язку з черговою частиною ОВСТ і відповідними службами на залізниці.

В усвідомленні суспільної небезпеки протиправної поведінки важливу роль відіграють норми кримінального права, які мають вагомий вплив на формування правосвідомості особи, забезпечення її законослухняної поведінки. При цьому „...профілактична функція кримінального закону розпочинає проявлятися уже на момент законодавчого формулювання злочинного діяння” [3, с. 66]. Однак, як засвідчило проведене нами соціологічне опитування слідчих та працівників карного розшуку, більшість з респондентів відзначила,

що крадіжки, які вчиняються шляхом пошкодження засобів безпеки руху поїздів та експлуатації залізничного транспорту, дотепер не одержують належної кримінально-правової оцінки, яка б об'єктивно відображала їх ступінь суспільної небезпеки.

В усуненні чинників, які уможливлюють крадіжки функціональних засобів безпеки руху й експлуатації залізничного транспорту, певне значення мають заходи технічного характеру: заміна цих предметів на аналоги, які не містять кольорових металів; встановлення сучасних запірних пристроїв; захисних сіток; сигналізації тощо. Слід зауважити, що через технічні нормативи й умови пропуску тягового струму не можливо здійснити цілковиту заміну мідних дросельних перемичок, тягових рейкових з'єднувачів, іншого приладдя з кольорових металів на їх аналоги з біметалу чи сталі, або ж забезпечити охоронною сигналізацією кожен залізничний об'єкт [4, с. 188]. Тому відповідні технічні заходи повинні застосовуватися у комплексі з заходами організаційного характеру, які передбачають ретельний аналіз обстановки вчинення крадіжок; патрулювання й охорону дільниць, де реєструється найбільше число випадків крадіжок засобів безпеки руху поїздів та експлуатації залізничного транспорту; забезпечення спільного об'їзду залізничниками, співробітниками транспортних і територіальних ОВС дільниць залізниці, які розміщені в суміжній зоні обслуговування територіальних і транспортних ОВС; а також подальший розвиток механізмів взаємодії. Щодо останнього, то вбачається доцільність доповнення ст. 9 (повноваження Міністерства транспорту у взаємовідносинах з Державною спеціальною службою транспорту) Закону України „Про Державну спеціальну службу транспорту” посиленням на обов'язковість взаємодії з правоохоронними органами на транспорті.

Усуненню чинників, які уможливлюють збут і придбання таких предметів у пунктах прийому металевого брухту заради наживи, сприятиме: доповнення ст. 4 Закону України „Про металобрухт” санкцією у вигляді позбавлення ліцензії за прийняття від фізичних осіб промислового металобрухту [5]; проведення спільних перевірок роботи пунктів прийому металобрухту за участю працівників залізниці, співробітників транспортних і територіальних ОВС на

дільниці обслуговування яких, як правило, вони розміщуються; розповсюдження працівниками транспортної міліції у пунктах прийому металів фотографій основних деталей, обладнання, агрегатів і вузлів, що найчастіше викрадаються з об'єктів залізниці та є забороненими до прийому від фізичних осіб; роз'яснення підприємцям і найманим робітникам пунктів прийому металобрухту положень законодавства, що регулює даний вид господарської діяльності.

Отже, попередження корисливих злочинів на залізничному транспорті має здійснюватись комплексно шляхом гармонійного поєднання заходів виховного, організаційного, технічного, економічного та правового характеру, які передусім спрямовані: 1 – на проведення масштабної роз'яснювальної роботи серед населення про підвищений ступінь суспільної небезпеки крадіжок, що вчинюються шляхом пошкодження засобів, які забезпечують рух та експлуатацію залізничного транспорту; 2 – усунення чинників, які уможливлюють вчинення крадіжок засобів безпеки руху й експлуатації залізничного транспорту; 3 – усунення чинників, які уможливлюють збут чи придбання даних предметів заради наживи.

1. *Криминология* / Пер. с чеш. Н.А. Гольфера, И.И. Воробьева; под ред. Н.А. Стручкова. – М: Прогресс, 1982. – 219 с.

2. Комплексна програма профілактики злочинності на 2001–2005 роки, затверджена Указом Президента України від 25 грудня 2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 52. – Ст. 2258.

3. *Стрельцов Е.Л., Коробка А.В.* К вопросу об уголовно-правовом предупреждении экономических преступлений // Актуальні проблеми діяльності ОВС по попередженню, розкриттю та розслідуванню злочинів. Ч. I. Проблеми попередження правопорушень: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 19–20 жовтня 2000 р. – Одеса, 2000.

4. *Прокопов П.Г.* Актуальні питання організації боротьби зі злочинними посяганнями на вантажі та розукомплектування рухомого складу на транспорті // Актуальні питання боротьби зі злочинністю на транспорті: Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. 8–9 червня 2000 р. – Одеса, 2000. – С. 187–194.

5. *Коротких О.* Проблеми зберігання рухомого складу // Вісник прокуратури. – 2001. – № 1 (7). – С. 63–64.

ЩОДО ФОРМ СПІВУЧАСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Організована група – це, насамперед, одна із форм співучасті, поняття та ознаки якої розглядаються у межах інституту співучасті в злочині. Тому й виникла необхідність аналізу не лише якоїсь однієї форми співучасті чи виду одного із співучасників в аспекті проблеми боротьби зі злочинністю, а й дослідження комплексу аспектів злочинної діяльності при співучасті.

Форма і вид співучасті – взаємопов'язані категорії, вони характеризують співучасть загалом, виокремлюючи її окремі сторони. Форма співучасті характеризує об'єктивну сторону злочину, його зовнішній прояв; вид співучасті – суб'єктивну сторону злочину, характеристику конкретної форми, яка не тільки дає змогу виділити різновид однієї і тієї самої форми, а й впливає на ступінь зорганізованості співучасників. Як підставу виділення та розмежування співучасті на форми та види слід брати спосіб взаємодії співучасників та ступінь узгодженості й організованості їх дій. Чим вищий ступінь узгодженості дій співучасників, тим небезпечніша спільна злочинна діяльність. На нашу думку, співучасть існує у формі злочинної групи та злочинної організації. Різновидами злочинної групи є група осіб, група осіб за попередньою змовою.

Група осіб, які утворюють співучасть, є простою співучастю. Її особливістю є мінімальний обсяг суб'єктивного зв'язку спільно діючих осіб. Спільність умислу як показник досягнення згоди, необхідної для наявності самої співучасті, може встановлюватися безпосередньо перед або в процесі самої співучасті, але обов'язково до його закінчення.

Співучасть у формі злочинної групи – це головним чином співвиконавство, тобто приєднання однієї особи до злочинної діяльності, яку вже розпочато іншими особами.

Група осіб за попередньою змовою, як правило, існує нетривалий час, оскільки умисел і змова співучасників виникають для вчинення одного конкретного злочину, що базується на певній ситуації і реалізується в одному бажаному злочині. Злочинна група, яка діє за попередньою змовою, може мати місце як у співвиконавстві, так і у формі співучасті з розподілом ролей.

Групу осіб за попередньою змовою слід визнати як злочинну групу осіб за попередньою змовою, стихійно створену, без чіткого планування деталей злочину і конкретизації ролей співучасників.

На нашу думку, організована група – це штучно створений у чинному законодавстві інститут, який не має формалізованих критеріїв (крім кількості осіб), оскільки вони багато в чому співпадають як із ознаками групи осіб, які діють за попередньою змовою, так із ознаками злочинної організації.

Для підвищення ефективності та конструктивності кримінального законодавства недоцільно передбачати організовану групу як різновид співучасті. Співучасть існує у формі злочинної групи, а у випадках наявності ознак структурованості (ієрархічності) та спеціальної мети створення – заняття злочинною діяльністю – слід визнавати співучасть у формі злочинної організації.

Злочинна організація – це організована група особливого типу, наділена специфічними ознаками, метою створення якої є заняття злочинною діяльністю. Оскільки вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів є видом злочинної діяльності й відповідно звужує мету створення злочинної організації, тому для ширшого тлумачення цього поняття метою створення злочинної організації пропонуємо вважати заняття злочинною діяльністю. На нашу думку, діяльність злочинної організації характеризується:

а) „спеціалізацією діяльності”, причому вона залежить від належності керівника організації та більшості її членів до тієї чи іншої етнічної групи;

б) розподілом „сфер впливу”, що визначаються як суто географічними чинниками, так і безпосереднім об’єктом злочинного посягання;

в) встановленням певних взаємовідносин між конкретними злочинними угрупованнями, що визначається необхідністю використання „можливостей” кожної із таких груп.

Для злочинної організації, як правило, характерна корислива спрямованість, що включає:

а) наявність корисливого мотиву та спеціальної мети злочинної діяльності, тобто прагнення протиправного збагачення за рахунок державного чи приватного майна, безоплатного обернення його на свою або іншої особи користь, одержання неконтрольованого державою прибутку;

б) вчинення інших (не з корисливих спонукань) злочинів (вбивство, тілесні ушкодження, підробка документів тощо) під час злочинної діяльності організації у зв'язку із необхідністю досягнення саме кінцевої мети такої діяльності, тобто вчинення корисливих злочинів або полегшення їх вчинення (створення відповідних умов), а також усунення конкурентів.

Х.З. Босак,

курсант

*(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ВПЛИВ КОРУМПОВАНОГО РЕЙДЕРСТВА НА БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ

Започаткування та розвиток сучасного бізнесу в Україні тісно переплітається з тіньовою економікою, корупцією та рейдерством. У сучасному бізнесі рейдери – це фахівці з перехоплення оперативного управління або власності фірми за допомогою спеціального ініційованого бізнес-конфлікту. У розвинених економіках рейдерство – це скупка акцій у дрібних акціонерів за ціною, вищою від запропонованої керівництвом компанії. В Україні процвітає „дике” рейдерство. Підприємства не купують, а захоплюють під будь-яким приводом, на певний час, використовуючи всі можливі засоби, щоб тут же продати його основні активи замовникові захоплення.

Нині в Україні нема єдиного підходу до визначення поняття „тіньова економіка”, рейдерство, корумповане рейдерство. Проблематика рейдерських захоплень та недружніх поглинань досліджується Д.В. Беловецьким, Ю.В. Конєвою, Є.О. Сидоренком, А. Самодідьком, В.І. Ілюхіним, М. Грішенком, Є. Дмитрієвою та ін.

Щоб визначити вплив корупції і рейдерства на економічну безпеку фірми та безпеку держави загалом, звернемо, передусім, увагу на термінологію. Поняття „рейдер”, „рейдерство” англійського походження, перекладаються як „напад”, „захоплення”. Підґрунтям рейдерства як явища є те, що захоплення компанії найдешевший спосіб її придбання.

У світовій практиці ринок поглинань – один із найделікатніших і найбільш цивілізованих. Тепер жодне акціонерне товариство не

захищене від можливості захоплення. Тільки великі компанії, що мають юридичні служби, більш-менш захищені. Дрібні ж фірми, які мають нерухомість у великих містах, – ласий шматок для загарбника. Проблема перетворюється в макроекономічну – знижується інвестиційна привабливість нашої держави.

Як відбувається саме поглинання і яка стратегія його здійснення? Бізнес пов'язаний з недружнім поглинанням тепер вельми популярний. Замість відомих на поч. 90-х рр. методів фізичної дії сучасні рейдери активно використовують адміністративний і судовий ресурси.

За одне захоплення середня рейдерська фірма, у якій працюють півтора десятка осіб, отримує від 500000 до декількох десятків мільйонів доларів. Строк виконання „замовлення” – від трьох місяців до декількох років.

Але ж ще декілька років тому термін „злиття і поглинання” нічого не значили навіть для досвідчених юристів, хоч механізми активно використовувалися ринковою економікою України на етапі становлення. У розвинених економіках під рейдерством розуміють купку акцій у дрібних акціонерів за ціною, вищою від тої, яку може запропонувати їм керівництво компанії.

Особливість української економіки полягає у тому, що в нашій країні рейдерство здійснюється не у виробничих, а в спекулятивних цілях: у великих містах підприємство захоплюється переважно заради дорогої нерухомості. При цьому виробництво просто знищується як не потрібне для рейдерів, а країна втрачає унікальні підприємства [2, с. 354].

Методи рейдерів часом дуже далекі від норм ділової етики, але найчастіше цілком законні. У хід йдуть маніпуляції громадською думкою, лобізм, біржові махінації. Не гидують рейдери і силовими захопленнями, а часом і підкупом. Головна витрата у бюджеті будь-якого рейдерського захоплення – це або гонорари юристам, що заперечують власність, або банальні хабарі чиновникам, суддям, міліції. Відповідно до українського законодавства, злиття в Україні можуть здійснюватися двома видами: консолідації або приєднання. У результаті злиття активи, права та зобов'язання всіх або деяких учасників переходять до правонаступників.

Законодавство України не містить визначення поняття „поглинання”, проте на практиці це означає отримання контролю однією компанією над акціями або активами іншої компанії.

Щодо основних пропозицій, які сприяють боротьбі із кримінальним рейдерством, то слід підтримувати російських колег щодо необхідності створення при прокуратурі кожної області спеціальних груп, які будуть займатися оперативними розслідуваннями фактів кримінальних поглинань. Розробити систему перевірки документів, що надходять на реєстрацію у реєстраційну і податкову службу.

Масштабні атаки на рейдерів проводяться правоохоронними органами, однак більшість справ за різними, в тому числі й не зовсім законними причинами дотепер не доводяться до суду. Усього ж в 2005 р. з 346 кримінальних справ до суду дійшла тільки 51.

Основною причиною неефективності засобів захисту від рейдерів є корумпованість суспільства і представників влади, правовий нігілізм, неповага до інституту приватної власності. У межах практики ворожих поглинань і кримінальних захоплень були сформовані десятки шаблонів реалізації рейдерських проєктів.

Поширення рейдерства в Україні також непокоїть світове співтовариство, оскільки негативно впливає на інвестиційний клімат в Україні та її інвестиційну привабливість для іноземних інвесторів.

1. *Гуцава Х.* Кримінологічне визначення поняття та ознак економічної злочинності: проблемні питання // *Юридичний журнал.* – 2004. – № 11 (29). – С. 113–115.

2. *Живко З., Живко М.* Економічні аспекти впливу корумпованого рейдерства на безпеку держави // *Пограниччя: Польща–Україна.* – Науковий щорічник. – Люблін, Дрогобич, 2007. – С. 351–365.

3. <http://softline.kiev.ua>.

ГАРМОНІЗАЦІЯ МІЖРЕГІОНАЛЬНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОВС КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК І ВЗАЄМОВПЛИВ

Аналіз практики та механізму реалізації конституційних гарантій прав та свобод людини й громадянина в Україні свідчить про те, що більшість *політичних* (право брати участь в управлінні державними справами, право голосу, право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення й захисту своїх прав і свобод, право збиратися мирно, без зброї, і проводити збори, мітинги, походи та демонстрації, право на інформацію), *економічних* (право приватної власності, право на підприємницьку діяльність, право на користування об'єктами права публічної власності тощо), *соціальних* (право на працю, право на страйк, на відпочинок, право на соціальний захист, на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, на охорону здоров'я, медичну допомогу, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, свобода пересування, вільний вибір місця проживання) та *культурних* (право на освіту, свобода творчості, світогляду й віросповідання та ін.) прав та свобод людини *лише частково* може бути надійно гарантована та здійснена на регіональному рівні

Реалізація цих прав та свобод у повному обсязі об'єктивно вимагає гармонізації міжрегіональних взаємозв'язків та активного втручання в цей процес ОВС як представників центральної влади. „Гармонійне, впорядковане людське життя, – як підкреслює І.В. Шевченко, – є певною об'єктивно-суб'єктивною соціокультурою „межею-оптимумом”, процесом та етапом наближення до вищого рівня розвитку, моментом сталості, іден-

тичної самототожності, єдністю сущого, бажаного, можливого і належного” [1, с. 5].

Ця діяльність ОВС буде плідною за умови тісної взаємодії з місцевими органами влади та населенням регіонів. ОВС через виконання своїх функціональних обов’язків беруть активну участь у реалізації державної соціальної, економічної, екологічної та міграційної політики, в розвитку рекреаційної сфери та туризму, у сприянні розвитку будівництва житла, формуванні сучасної та ефективної моделі взаємовідносин держави з релігійними організаціями різних конфесій, боротьбі з тероризмом.

Гарантуючи конституційне право громадян на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, працівники ОВС першочерговими завданнями вважають забезпечення законності в операціях на ринку нерухомості, захист права власності на нерухоме майно, розміщене в різних регіонах, і дотримання вимог реєстраційного режиму громадян.

Важливим аспектом в діяльності ОВС стає і забезпечення законності в державно-церковних відносинах. Стан цих відносин у молодій українській державі – сфера надзвичайно важлива для життя суспільства. Релігійні організації, володіючи значними матеріальними та людськими ресурсами і маючи безпосередній вихід на електорат, стали вагомим елементом української суспільно-політичної сфери.

Успішне розв’язання перелічених вище завдань ОВС вимагає не тільки тісної співпраці та налагодження ефективних зв’язків з громадськістю регіонів та іншими правоохоронними органами, а й взаємодії з усіма структурними підрозділами ОВС на регіональному рівні.

Велике значення мають *спеціальні юридичні* (правові) гарантії, особливо в реальному житті, коли йдеться про вирішення тієї або іншої конфліктної ситуації, коли потрібно забезпечити припинення порушення права. Всю сукупність як конституційного, так і іншого законодавства варто розглядати цілісно як систему юридичних гарантій прав, свобод і обов’язків громадян, кожної

особистості. В цій системі є права, свободи та обов'язки, що вимагають гармонізації міжрегіональних взаємовідносин, об'єднання зусиль органів центральної і місцевої влади. Йдеться про сукупність прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, що не може в повному обсязі бути реалізована та захищена в межах окремого регіону, зусиллями одного регіону, однією територіальною громадою.

1. *Шевченко І.В.* Ідея гармонії як принцип людського життєвпорядкування: Автореф. дис. ... канд. філософ. наук. – К., 2004. – 18 с.

З.Б. Живко,

кандидат економічних наук

(Львівський державний університет

внутрішніх справ)

ПРАВОВІ ОСНОВИ СТРАХУВАННЯ – ЗАПОРУКА БЕЗПЕКИ БІЗНЕСУ

Людам природно притаманне прагнення захиститися від небезпеки втрати життя, здоров'я, житла, харчів, певних матеріальних благ тощо. Потреба в захисті дуже близька до первинних (фізіологічних) інстинктів самозбереження. Зі зростанням потреб людини ускладнюються й атрибути її безпеки.

Протягом усього історичного шляху розвитку суспільне виробництво стикається із суперечностями між природою і людиною та між окремими суб'єктами виробничих відносин. Ці суперечності зумовлюють появу несприятливих подій (ризиків), серед яких виокремлюють стихійне лихо і нещасні випадки.

Стихійне лихо – це випадок, спричинений руйнівною дією сил природи, охоплює здебільшого значну територію і призводить до вагомих матеріальних збитків або загибелі чи втрати здоров'я населення. Нещасні випадки – це такі події, які через несприятливий

збіг обставин призводять до загибелі або втрати здоров'я окремих людей.

Процес страхування має здійснюватися за певними правилами та регулюватися чітко розробленими нормативними документами. Правила страхування розробляються страховиком для кожного виду страхування окремо і підлягають реєстрації в уповноваженому органі при видачі ліцензії на право здійснення відповідного виду страхування. Правила містять: перелік об'єктів страхування; порядок визначення розмірів страхових сум та розмірів страхових виплат; страхові ризики; винятки із страхових випадків і обмеження страхування; строк та місце дії договору страхування; порядок укладення договору страхування; права та обов'язки сторін; дії страхувальника у разі настання страхового випадку; перелік документів, що підтверджують настання страхового випадку та розмір збитків; порядок і умови здійснення страхових виплат; строк прийняття рішення про здійснення або відмову в здійсненні страхових виплат; причини відмови у страховій виплаті або виплаті страхового відшкодування; умови припинення договору страхування; порядок вирішення спорів; страхові тарифи за договорами страхування іншими, ніж договори страхування життя; страхові тарифи та методика їх розрахунку за договорами страхування життя; особливі умови [1].

У разі, якщо страховик запроваджує нові правила страхування чи коли до правил страхування вносяться зміни та доповнення, страховик зобов'язаний подати ці нові правила, внести зміни та доповнення для реєстрації до уповноваженого органу. Йому може бути відмовлено у видачі ліцензії та реєстрації правил чи змін та доповнень до них, якщо подані правила страхування або зміни чи доповнення до них суперечать чинному законодавству, порушують чи обмежують права страховика або не відповідають вимогам ст. 17 Закону України „Про страхування”.

У цьому Законі України „Про страхування” договір страхування визначається як письмова угода між страховиком і об'єктом страхування, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку виплатити страхову суму або відшкодувати завданий збиток в межах страхової суми страхувальнику чи іншій особі, яка визначена страхувальником, або

на користь якої укладено договір страхування (подати допомогу, виконати послуги, тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені терміни та виконувати інші умови договору (ст. 16) [2].

Для укладання договору страхування страхувальник подає страховикові письмову заяву за формою, встановленою страховиком, або іншим чином заявляє про свій намір укласти договір страхування. Факт укладання договору страхування посвідчується страховим свідоцтвом (полісом, сертифікатом).

Договір страхування повинен містити: назву документу; назву та адресу страховика; прізвище, ім'я, по-батькові або назву страхувальника та застрахованої особи, їх адреси та дати народження; прізвище, ім'я, по-батькові або назву вигодонабувача, його адресу та дату народження; зазначення об'єкта страхування; розмір страхової суми або страхових виплат (страхування життя); перелік страхових випадків; страховий тариф; розмір страхових внесків і терміни їх сплати; строк дії договору; порядок зміни і припинення дії договору; причини відмови у страховій виплаті; права та обов'язки сторін і відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору; інші умови за згодою сторін; підписи сторін.

Договір страхування вступає в силу з моменту внесення страхового платежу, якщо інше не передбачене умовами страхування. Виплата страхових сум і страхового відшкодування проводиться страховиком згідно з договором страхування або законодавством на підставі заяви страхувальника і страхового акта та інших документів, які передбачені правилами страхування.

Страховий акт складається страховиком або уповноваженою особою. У разі необхідності страховик може робити запити про відомості, пов'язані з страховим випадком, до правоохоронних органів, банків, медичних закладів та інших підприємств, установ і організацій, що володіють інформацією про обставини страхового випадку, а також може самостійно з'ясовувати причини та обставини страхового випадку.

Підприємство, установи і організації зобов'язані надіслати відповідь страховикові на запит про відомості, пов'язані із страховим випадком, у тому числі й дані, що є комерційною таємницею. При цьому страховик несе відповідальність за їх розголошення в будь-якій формі, за винятком випадків, передбачених законодавством України.

Дія договору страхування припиняється за згодою сторін, а також у разі: закінчення терміну дії договору; виконання страховиком зобов'язань перед страхувальником у повному обсязі; несплати страхувальником страхових платежів у встановлені договором терміни; ліквідації страховика – юридичної особи або смерті страхувальника-громадянина за винятком випадків, передбачених законодавством України; ліквідації страховика у порядку, встановленому законодавством України; прийняття судового рішення про визначення договору страхування недійсним; інших випадків, передбачених законодавством України.

Згідно із Законом „Про страхування” страховик зобов'язаний: ознайомити страхувальника з умовами та правилами страхування; протягом двох робочих днів, як тільки стане відомо про настання страхового випадку, вжити заходів щодо оформлення всіх необхідних документів для своєчасної виплати страхової суми або страхового відшкодування страхувальнику; при настанні страхового випадку здійснити виплати страхової суми або відшкодування у передбачений договором термін. Страховик несе майнову відповідальність за несвоечасну виплату страхової суми (страхового відшкодування) шляхом сплати страхувальнику неустойки (штрафу, пені), розмір якої визначається умовами договору страхування; відшкодовувати витрати, понесені страхувальником при настанні страхового випадку щодо запобігання або зменшення збитків, якщо це передбачено умовами договору; за заявою страхувальника у разі здійснення ним заходів, що зменшили страховий ризик, або збільшення вартості майна переукласти з ним договір страхування; тримати в таємниці відомості про страхувальника і його майновий стан, за винятком випадків, передбачених законодавством України.

Лише при чіткому дотриманні правил здійснення страхової діяльності та регулюванні страхових послуг можна зменшити ризики безпеки страхового бізнесу.

1. Законодавство України про страхування // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1997. – № 4. – 368 с.

2. Закон України „Про внесення змін до Закону України „Про страхування” // Голос України. – 1997. – 14 листопада.

І.Ю. Живко,

здобувач

(Львівський національний університет
імені Івана Франка),

Ю.В. Войтович,

студентка

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

МІСЦЕ ЕКОНОМІЧНОЇ РОЗВІДКИ У СИСТЕМІ БЕЗПЕКИ ФІРМИ

Економічна розвідка – складова історичного розвитку продуктивних сил та науково-технічного прогресу. У процесі формування вона змінювала характер, принципи, методи, форми та способи ведення відносно з розвитком виробництва та рівня науки і техніки. З огляду на історичні аспекти економічну розвідку можна вважати древнішою за політичну та військову.

Важливо визначити місце та роль економічної розвідки в системі економічної безпеки фірми, що має особливе значення для суб'єктів, які вступають у суспільно-правові відносини на всіх рівнях, бо вона є гарантом економічної забезпеченості всіх видів їх діяльності. Визначення економічної безпеки досліджується вітчизняними і західними науковцями, знайшло своє відображення у нормативно-правових актах [1]. За визначеннями Г.В. Козаченка, В.П. Пономарьова та О.В. Ляшенко економічна безпека підприємства забезпечує такі функціональні цілі: висока фінансова ефективність роботи підприємства, його фінансової стабільності та незалежності; висока ефективність менеджменту підприємства; високий рівень кваліфікації та інтелектуального потенціалу персоналу; якісний правовий захист всіх аспектів діяльності підприємства; висока конкурентноздатність технологічного потенціалу підприємства; захист інформаційної середи підприємства та комерційної таємниці; безпека персоналу [2, с. 135].

Для визначення ролі економічної розвідки нам потрібно провести межу між державною та комерційною таємницею. Відомості, що є складовими державної таємниці, встановлені відповідним переліком

і підлягають захисту з боку держави. Комерційна таємниця переліком не визначена, оскільки вона завжди різна стосовно різних підприємств і фірм. Державна таємниця охороняється силою держави в особі відповідних органів, а комерційна таємниця – службою безпеки підприємства. При цьому слід мати на увазі, що комерційні секрети можуть бути державними секретами, проте державні секрети не можуть бути комерційною таємницею, оскільки інакше відбувалася б торгівля державними інтересами [3].

В умовах сьогодення стало майже масовим явищем „запозичення” інтелектуальної і промислової власності, зокрема, співробітники підприємств, які одночасно працюють у сфері приватного бізнесу: малих або спільних підприємствах, кооперативах та займаються індивідуальною діяльністю, використовують інтелектуальний капітал вітчизняних підприємств (методики, програми і технології). Західні партнери, власники спільних підприємств прагнуть незаконним шляхом отримати закриту інформацію, що становить для них економічний інтерес. Тому забезпечення економічної безпеки фірми в умовах ринкової економіки вимагає захисту комерційної таємниці та добре налагодженої роботи служби економічної розвідки.

Особливо важлива роль інформації в економічній розвідці та безпеці фірми. Вона може зробити різницю між успіхом і невдачею, якщо торгова таємниця (trade secret) вкрадена, конкурентноздатне поле ділової комерційної діяльності вирівнюється або навіть схиляється на користь конкурента. З огляду інформаційного збору відомостей, досліджуючи отриману інформацію, згруповану у бази даних через суспільні записи (публічні бази даних (databases) і патенти реєстрації (patent)), можна зробити висновок, що іноді корпорації вважають для себе кращим і дешевшим способом отримати інформацію шляхом викрадення комерційно захищених даних, аніж вкладати кошти в їх розроблення. Корпоративне шпигунство – загроза будь-якому бізнесу, чия діяльність залежить від інформації. Інформаційні конкуренти шукають можливі клієнтські списки, договори постачання (supplier), записи персоналу, дослідження документів (research), або можливі фотографії продукції, прототипи (prototype) планів для нового продукту чи

обслуговування. Компіляція цих критичних елементів названа KPP – конкурентним рішенням розвідки (CIS -Competitive Intelligence Solution) або конкурентним рішенням відповіді (CRS – Competitive Response Solution).

Активне і ефективне ведення економічної інформаційно-аналітичної діяльності має особливе значення для тих держав, в яких з тих чи інших причин на певний час загальмувався економічний та науково-технічний прогрес. Тому в інтересах зміцнення всіх сфер національної безпеки України, в тому числі і економічної, було б доцільним у нашій державі мати потужну розгалужену розвідувальну структуру та відповідне правове поле її діяльності.

Що ж до юридичної основи діяльності економічної розвідки, то її визначають Закони „Про комерційну таємницю”, „Про інформацію, інформатизацію і захист інформації”, „Про оперативно-розшукову діяльність”, „Про комерційну таємницю” і офіційний перелік відомостей, складових державної таємниці.

1. Див.: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, А.С.К., 2002. – 1104 с.; Постанова Кабінету Міністрів України „Про перелік даних, які не складають комерційну таємницю” від 9 серпня 1993 р. № 611 // <http://www.rada.kiev.ua>; Постанова Верховної Ради України „Про концепцію (основи державної політики) національної безпеки України” від 16 січня 1997 р. № 3/97 ВР // Відомості Верховної ради України. – 1997. – № 10. – Ст. 85.

2. *Жозаченко Г.В., Пономарьов В.П., Ляшенко О.М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: Монографія.* – К.: Лібра, 203. – 280 с.

3. *Арістова І.В. Державна інформаційна політика та її реалізація в діяльності органів внутрішніх справ України: організаційно-правові засади: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук.* – Х., 2002. – 39 с.

4. Див.: *Ліпкан В.А. Безпекознавство: Навч. посібник.* – К., 2003. – 208 с.; *Мазуров В.А. Тайна: государственная, коммерческая, банковская, частной жизни. Уголовно-правовая защита: Учеб. пособие / Под науч. рук. С.В. Землюкова* – М.: Изд.-торг. корп. „Дашков и К”, 2003.

Л.М. Живко,

студентка,

В.В. Дячук,

курсант

*(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ ПРИ НАДАННІ СТРАХОВИХ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ

Галузь страхування, а саме надання страхових медичних послуг розглянемо з огляду на її позитивні та негативні риси, перспективи розвитку та здійснення фінансового контролю. Фінансовий контроль у системі медичного страхування обумовлений тим, що йому як економічній категорії у сфері надання страхових послуг властива функція контролю. Основна мета здійснення фінансового контролю у встановленому правовими нормами порядку – це перевірка дотримання у процесі фінансово-господарської діяльності норм, економічної обґрунтованості та ефективності створення, розподілу, перерозподілу та використання фінансових ресурсів згідно чинного законодавства. При наданні медичних страхових послуг (добровільне медичне страхування), як додаткового джерела доходів медичних установ, актуальним є питання організації дієвого фінансового контролю за доходами та видатками від наданих послуг [1].

За визначенням З.Б. Живко, „фінансовий контроль – це одна з форм управління фінансами, особлива сфера контролю, зумовлена формуванням і використанням фінансових ресурсів у всіх структурних підрозділах економіки держави”. Він передбачає перевірку господарських і фінансових операцій щодо їх законності, економічної доцільності та досягнення позитивних кінцевих результатів роботи [2, с. 208].

При наданні страхових послуг з медичного страхування перед страховою компанією стає проблема фінансової взаємодії з медичними установами. Підґрунтям такої взаємодії є документ,

що регламентує ціноутворення наданих послуг та їх способи оплати у межах програми. Фінансові кошти, надані страховиком, мають бути розділені медичною установою на оплату праці; на нарахування зарплати; на амортизаційні відрахування тощо. Для правильного розподілу цих коштів має бути розроблений механізм їх розподілу, основні положення якого необхідно викласти у певному документі, затвердженому згідно з вимогами нормативних документів.

Можна виділити основні етапи фінансового контролю щодо надання медичних страхових послуг:

- перевірка наявності ліцензій, реєстраційних посвідчень страховика на право здійснювати страхові послуги;
- перевірка термінів дії ліцензій, реєстраційних посвідчень страховика;
- діагностика договірних документів згідно чинного законодавства;
- перевірка договорів щодо надання допомоги особам, згідно страхових договорів;
- перевірка наявності стандартів забезпеченості матеріальними та кадровими ресурсами медичних установ;
- контроль якості надання медичних послуг;
- перевірка виділення дефіцитних та важливих медичних препаратів застрахованим пацієнтам згідно з вимогами та історіями хвороби;
- калькуляція вартості медичних послуг;
- перевірка наявності документа про проходження акредитації медичною установою на право надання конкретних медичних послуг;
- перевірка наявності та достовірності реєстру застрахованих осіб;
- перевірка журналу обліку страхових полісів.

Фінансовий контроль у медичному страхуванні – гарант забезпечення стабільності та стійкості системи медичного страхування. Фінансовий контроль у цій сфері надання послуг має бути незалежним і здійснювати контрольні функції з чітко встановленими повноваженнями, не дублюючи інших контролюючих органів. Система фінансового контролю медичних послуг страхування має бути чутливою до змін у законодавстві та відомчих нормативних

актів, виконувати попереджувальну та контрольні функції, слідкувати за якістю надання страхових медичних послуг населенню.

1. Стратегічні напрямки розвитку охорони здоров'я в Україні / Ред. В.М. Лехан. – К.: Сфера, 2001. – 174 с.

2. Живко З.Б. Судова бухгалтерія: теорія, методика, практика. У 2-х ч.: Навч.-метод. посібник. – Львів: Камула, 2007. – Ч. 2. – 255 с.

М.О. Живко,

ад'юнкт

(Львівський державний університет

внутрішніх справ)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СФЕРИ ЯК ЗАПОРУКА БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Невідкладним завданням, яке постало перед Україною у ХХІ ст., є формування інформаційного суспільства, що характеризується пріоритетним розвитком інформаційних ресурсів та інфраструктури, впровадженням новітніх інформаційних технологій, інтеграцією до світового інформаційного простору, захистом національних моральних і культурних цінностей, забезпеченням конституційних прав громадян на свободу слова та вільний доступ до інформації. Масова комп'ютеризація, розвиток новітніх інформаційних і комунікаційних технологій зумовили потужний прорив у сфері освіти, бізнесу, промислового виробництва, наукових досліджень і соціального життя. Інформація перетворилася на глобальний ресурс людства загалом та кожної нації зокрема. Відтак нова епоха розвитку цивілізації – доба інтенсивного розвитку та освоєння інформаційного ресурсу. Цей ресурс явище достатньою мірою самостійне, справляє безпосередній вплив на процеси соціального управління і суспільного розвитку, забезпечуючи стабільність, самодостатність і високий рівень самоорганізації суспільного організму як цілісної системи.

Світові процеси глобалізації, впровадження новітніх інформаційних технологій, формування інформаційного суспільства посилюють важливість такої складової національної безпеки, як інформаційна безпека. Вже найближчим часом саме розвиток інформаційної сфери, рівень інформаційної безпеки будуть визначати: політичну та економічну роль окремих держав на світовій арені; поділ країн за інформаційною ознакою; процеси демократизації та подолання наслідків тоталітаризму в самій Україні. Українська держава включена у процес загальної інформатизації суспільства і формування єдиного світового інформаційного ринку. Значною мірою міжнародно-правове визнання нашої держави стало інформаційним проривом або інформаційною експансією у загальносвітові інформаційні потоки, бо саме доведення до відома, передусім, державних діячів, а потім і населення інших країн відомостей про існування України; створення певного іміджу нашої держави, з одного боку, та проведення інформаційної політики всередині держави, з іншого, зумовило визнання України як геополітичної реальності і підтримку громадянами ідей незалежності, їх активну участь у створенні державних інститутів.

Тобто інформаційний фактор виступив як надзвичайно важливий чинник у загальному державотворчому процесі і у представленні та відстоюванні інтересів держави.

Інформаційного забезпечення потребують сьогодні всі сфери суспільної діяльності. При цьому сама інформаційна діяльність потребує чіткої правової регламентації, насамперед, з позицій безпеки. Таким чином, широкий спектр проблем організаційно-правового забезпечення функціонування інформаційного поля набуває важливого теоретичного і практичного значення.

Особливе місце займають у цьому спектрі проблеми правового забезпечення інформаційної безпеки. Адже інформація, що відбивається, тиражується, аналізується, перетворюється на знання, формалізується у вигляді нормативно-правових актів і впливає на процес прийняття управлінських рішень. Та й самі управлінські рішення передаються у формі інформації. У такий спосіб інформація конструє реальність, задає змістовні та смислові координати конкретної управлінської діяльності, моделює і прогнозує

перспективний розвиток, потребуючи при цьому безпечних умов існування та функціонування.

Чітке правове регулювання інформаційної сфери та інформаційної діяльності виступає запорукою ефективного використання інформаційного чинника і попередження його можливих негативних впливів. Будь-які обмеження чи заборони при цьому мають бути обґрунтовані реальною ескалацією загроз щодо держави, суспільства, окремої людини, а не зумовлюватись суто суб'єктивними факторами.

Інформаційна безпека в правовому вимірі виступає як невід'ємна складова сучасної системи управління на шляху до правової держави і як суттєвий чинник формування громадянського суспільства та входить до більш широкого розуміння питань національної безпеки в цілому.

За таких умов законодавча невизначеність щодо основних параметрів інформаційної безпеки, існуючі протиріччя та прогалини у правозастосовній практиці в цій сфері ускладнюють внутрішні трансформаційні перетворення та інтеграцію України в світові цивілізаційні процеси. А тому, це робить надзвичайно важливим глибокий науково-теоретичний аналіз та вдосконалення практичної діяльності щодо підвищення рівня інформаційної безпеки на сучасному етапі розвитку України.

М.І. Керницька

*(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

ФУНКЦІЇ ТА ЗАВДАННЯ КАДРОВОЇ СЛУЖБИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Для детального аналізу завдань кадрової служби у сфері забезпечення економічної безпеки дуже важливо згрупувати функції по блоках, кожен з яких, передусім, міститиме перелік заходів, що прямо або опосередковано впливають на стан кадрової складової економічної безпеки підприємства. Тут необхідно відзначити, що

кадровій службі не належать всі функції забезпечення безпеки, проте організація або дієва участь цієї важливої служби у конкретних заходах необхідна для досягнення якнайкращого результату.

Неусвідомлення на вітчизняних підприємствах того, що кадрова служба – не відділ кадрів радянських часів та не механізм прийому на роботу і звільнення, є одним з найважливіших ресурсів підприємства із забезпечення його стійкості на ринку. Мета досліджень у цій сфері полягає у тому, щоб продемонструвати, що постановка і виконання певних завдань є важливим моментом управління безпекою у кадровій складовій і дає необхідний базовий інструментарій для розробки і впровадження перерахованих далі заходів.

Для вирішення поставленої проблеми доцільно виділити один з найосновніших блоків, в які згруповано функції кадрової служби у сфері забезпечення економічної безпеки підприємства – блок повноважень [1]. Адже співробітники кадрової служби повинні наділятися відповідними повноваженнями. Перш за все, ці повноваження повинні бути реальними, тобто мають бути публічно делеговані і документовані. На всіх рівнях необхідно декларувати: „Кадрова служба забезпечує безпеку”.

Одним з узгоджених повноважень при забезпеченні кадрової безпеки повинен бути безпосередній доступ посадових осіб кадрової служби до необхідних для їхньої роботи корпоративних ресурсів. Цими ресурсами можуть бути: плани стратегічного розвитку (або стратегічні плани розвитку) компанії, інформаційні бази даних, зокрема конфіденційного характеру, аналітика, внутрішньофірмові і зовнішні дослідження, фінанси на відповідні програми безпеки у кадровій сфері (на залучення кваліфікованих кадрів, на управління лояльністю) і т.д. [2, с. 4].

Наступне повноваження полягає і в праві, і в обов'язку кадрової служби брати участь в розробці документаційного забезпечення безпеки. У Кодексі законів про працю, наприклад, прямо вказаний ряд документів, що безпосередньо впливають на безпеку підприємства, і кадрова служба якраз зобов'язана

забезпечити їх наявність, правильність, працездатність і відсутність негативних юридичних наслідків. До таких документів, насамперед, належать: трудовий договір; правила внутрішнього трудового розпорядку; договір про повну індивідуальну (колективну) матеріальну відповідальність; документи з охорони праці тощо [3].

Крім того, до складу „паперового” забезпечення безпеки, що є у прямій компетенції служби, входить документування дисциплінарної практики на підприємстві і в підрозділах [4].

Правом кадрової служби в рамках цього повноваження є пряма або непряма участь, ініціативна або експертна робота зі створення іншої документації, пов’язаної з безпекою (наприклад, пакету документів із забезпечення збереження конфіденційної інформації або положення про внутрішньофірмову „гарячу лінію”) [5].

Коли йдеться про повноваження, незайве сказати і про те, що на підприємстві повинно бути регламентовано і описано розподіл компетенцій у цій ділянці з колегами із служби безпеки та інших підрозділів. Іноді для цих цілей створюється документ, який так і називається “Положення про взаємодію в області забезпечення безпеки”.

Таким чином, продемонстровано аспект діяльності кадрової служби на підприємстві для здійснення нею участі у забезпеченні безпеки підприємницької структури.

1. Экономическая безопасность: производство—финансы—банки / Под ред. В.К. Сенчагова. — М.: Финстатинформ, 1998. — 621 с.

2. Бруксбенк Д., Уилсон Дж. Руководство по безопасности / Пер. с англ. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. — 319 с.

3. Кодекс законів про працю. — К., 2005.

4. Долгополов Ю.Б. Предпринимательство и безопасность. — М.: Универсум, 1991.

5. Раевский Г. Угрозы экономической безопасности предприятия и задачи службы безопасности по их нейтрализации // Частный сыск. — М., 1994. — № 4.

СУТНІСТЬ ПІДХОДУ МОДЕЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ЧЕРЕЗ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ

Цілеспрямований характер тіньової економіки проявляється через свідому діяльність її суб'єктів. Система заходів щодо зниження рівня тіньової економіки полягає у формуванні конкретних цільових дій та організації заходів щодо їх виявлення.

У загальному випадку економіко-математичного моделювання концептуальну модель цілі пов'язують з поняттям критерію оптимальності, тобто оптимізацією цільової функції. Ці дві концепції (два класи моделей) не суперечать, а лише доповнюють одна одну. При цьому специфічним є завдання структуризації цілей і перехід до кількісних показників. Вибір стратегічних цілей і структуризація цільових показників залежать від таких факторів:

- 1) рівня економічного, соціального, політичного розвитку регіону, що накладає обмеження на вибір цілей;
- 2) сутності зовнішньоекономічних та зовнішньополітичних факторів;
- 3) сукупності ціннісних орієнтирів, властивих регіону [1].

Вибір цілей – це ітераційний процес узгодження можливих ресурсів і цільових показників, а також спосіб перетворення ресурсів у «цільовий конкретний продукт». Підкреслюючи ітераційний характер формування цілей зниження реальної тіньової економічної системи, слід розділити сукупність соціально-економічних показників на два класи: функціональні та предметні.

Перші – пов'язані з потребами у певних функціях і властивостях, зокрема: в інформаційному забезпеченні; в досягненні відповідного освітнього та фахового рівня управлінців певної ланки; в захисті від техногенних катастроф; у соціальному захисті населення; у захисту від шкідливих впливів зовнішнього середовища.

Предметні показники фіксують потреби у конкретних об'єктах і бо властивостях, які мають кількісні значення. Структура функціональних потреб, яка відтворюється системою соціальних і економічних показників у загальному випадку, характеризується чотирма компонентами, а саме: структурними потребам і (для удосконалення системи соціально-економічних показників); показниками (потребами), що забезпечують неперервність динаміки системи; вимогами до зовнішнього середовища; зустрічними вимогами з боку зовнішнього середовища [2].

Такий поділ дає можливість конкретизувати заходи щодо зниження тіньової економіки. Він зводиться до: удосконалення системи управління конкретним управлінським об'єктом; удосконалення структури соціально-економічної мезосистеми; створення потенціалу для майбутнього розвитку мезосистеми; забезпечення стабільності та динаміки розвитку мезосистеми; дотримання певних зовнішніх вимог.

Процес формулювання та конкретизації цілей у масштабах тіньової економіки отримує своє інформаційне відображення у системі планування заходів зниження рівня тіньової економіки. Саме щодо неформального сектора повинні бути вироблені специфічні форми моделювання процесів вибору цілей впливу. Їх особливістю є велика частка неформальних процедур і факторів, які враховуються методами активізації інтуїції та досвіду дослідників.

Така ситуація, безумовно, ускладнює перевірку адекватності концептуальних моделей реальної економічної діяльності у сфері тіньової економіки. При цьому моделлю цілі є деяка сукупність соціально-економічних показників, які виражають ступінь тінізації на рівні регіону або галузі. Такі показники необхідно перевести у числові значення ресурсів або потреб. Ці кількісні характеристики відтворюють цільові показники. Недостатньо чітка організаційна процедура, технологічне та інформаційне оформлення процесу формування цілі можуть призвести до ускладнення реалізації цільового принципу. А тому проблему моделювання цілей слід трактувати як формулювання критерію оптимальності.

Цей напрямок узгоджує критерії оптимальності із деякими макроекономічними показниками впливу тіньової економіки [3].

Привабливість оптимізаційного підходу у відносно простій реалізації розрахунків за відповідною моделлю, але основний недолік – це спрощене представлення економічних цілей, що знижує їх практичну значимість.

Формулювання критерію оптимальності полягає у конструюванні функції корисності за певних обмежень. При практичному застосуванні такого підходу складність полягає у відмінностях моделі всього процесу тіньової економіки і моделювання її цілей у вузькому сенсі, оскільки будь-який критерій оптимальності є моделлю цілі саме в цьому сенсі і відтворює лише частину процедури, а мета розглядається як деякий стан тіньової економіки.

Процес оптимізації критеріїв оптимальності за певних обмежень перетворює мету у конкретні засоби, що відповідають суспільним потребам. А отже, процес вибору мети на критеріальному принципі фактично не моделюється, адже пошук розв'язки визначається значеннями параметрів (змінних) цільової функції й обмежень та залежить від математично сформульованих залежностей і зв'язків.

Критеріальний підхід до моделювання процесу вибору цілей не дає практично можливості формалізувати саме соціально-економічні показники критеріальної форми опису цілей. Звідси можна зробити висновок, що повна проблема моделювання процесу вибору цілей – це проблема побудови адекватної моделі всієї тіньової економіки. Враховуючи такі аспекти як гетерогенність інтересів і цілей учасників тіньової економіки, невизначеність та неповноту інформації, яку використовують для прийняття рішень, вибираємо лише один аспект формування цілей, а саме підвищення соціальної безпеки регіону.

Отже, аналіз моделювання цілей у тіньовій економіці дозволяє виділити часткову мету і частковий об'єкт (процес) економіко-математичного моделювання: формування первинного варіанту мети, яка потім коректується при узгодженні з ресурсами. Цей варіант мети і стає основою побудови критерію оптимальності.

Ядром цього процесу є встановлення структури суспільних і особистісних потреб, номенклатури їх соціально-економічних показників, задання прогнозованих значень цих показників і виявлення відносних пріоритетів у їх реалізації.

1. Комплексное народнохозяйственное планирование. — М.: Экономика, 1974.

2. Система моделей оптимального планирования / Под. ред. Н.П. Федоренко. — М.: Наука, 2005. — 225 с.

3. Неформализованные элементы системы моделирования. Труды семинара. — М.: Всесоюзный научно-исследовательский институт системных исследований, 1990. — 115 с.

4. Показатели социального развития и планирования: Монография / Под ред. Г.В. Осипова. — М.: Наука, 1980. — 280 с.

В.М. Мельникович,

курсант

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

РОЛЬ МОЛОДІ ЯК СКЛАДОВОЇ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЕКОБЕЗПЕКИ

Стан проблем, які породжуються існуванням суспільства в умовах глобальної кризи, потрібно переглянути з огляду на формування цілісного, системного науково-теоретичного бачення суті глобалізації та шляхів забезпечення людством екобезпеки. Визначена проблематика дослідження є актуальною для сучасної економічної науки, економічної безпеки. Її не можна розглядати відокремлено від людського потенціалу, зокрема молоді, та управління ними в умовах глобалізації.

Дослідження проблемних питань та загроз відтворенню людського капіталу в умовах глобалізації та економічної безпеки

передбачає вирішення цілої низки завдань. Вони стосуються з'ясування впливу науково-технічного прогресу на людину та її роль у процесі відтворення; визначення основних загроз розвитку людського капіталу та негативних наслідків і тенденцій для України; встановлення значення інформаційних технологій для розвитку людського потенціалу; визначення можливої структури попиту на робочу силу; необхідності подальшого розроблення проблематики управління процесами створення екобезпеки у контексті глобалізації [1].

В умовах прискорення процесів глобалізації та постіндустріалізації світової економіки здатність створювати та ефективно використовувати їх у процесах інноваційної діяльності сприяє забезпеченню міжнародної конкурентоспроможності національної економіки на світовому ринку.

Особливого значення на сучасному етапі набуває робота з молодим поколінням. Юнаки та дівчата порівняно з іншими соціальними групами суспільства мають найбільшу соціальну, фахову та життєву перспективу, оскільки здатні швидше оволодівати новими знаннями, професіями та спеціальностями, необхідними при ринкових відносинах. Молодь – творець нових, прогресивніших і демократичних суспільних відносин. Вона повинна бути готовою до відтворення та розвитку матеріальних і духовних благ, культури своєї нації, народу. Саме це і робить її основою прогресивного розвитку людства, ставить перед нею значні вимоги сьогодення щодо забезпечення екомайбутнього.

Як випливає з численних публікацій, популярність глобалізаційної проблематики створює потужний масив перешкод в її науковому дослідженні. На нашу думку, цілісного уявлення про феномени глобалізації на сьогоднішньому етапі розвитку вітчизняної організаційної стратегії фактично не має. Наукові знання у цій сфері роздроблені за різними аспектами та напрямками вивчення, а погляди вчених щодо глобалізації суперечливі, тому сьогодні потрібно зосередити увагу на їх ретельному вивченні [2].

Сучасне молоде покоління має свою, властиву ХХІ ст., власну філософію життя і, свої ціннісні орієнтації. Саме тому громадськість світу спрямовує свої зусилля на гуманізацію та демократизацію стосунків, відкритість, осмислення досвіду інших, особистісну

зорієнтованість виховного процесу. З цих позицій принциповими для роботи з людським потенціалом стають філософські, наукові, християнські концепції про людину, її суть, природу, еволюцію людства, які орієнтують людство на виховання особистості, спроможної вирішити основні суперечності людського існування, як у наш час, так і в майбутньому.

Аналізуючи світовий досвід, відзначимо, що існують різні підходи до бачення розвитку управління людським потенціалом, які пов'язані з відмінностями у методах менеджменту та ментальності кожної нації. Зокрема, японські управлінці вищої ланки бачать майбутнє управління людським капіталом у розвитку його потенціалу (86,6%); дбайливим, ретельним використанням людських ресурсів (78,9%); розвитком групової діяльності (47,1%); розширенням різноманітності кваліфікацій (38,3%); стабілізацією трудових відносин (35,3%); ротацією кадрів (33,9%); зміною методів мотивації (29,6%); поліпшенням умов праці (29,4%) [1].

Для усвідомлення реальних можливостей змін, потрібно осмислити глобальні проблеми сучасного світу з огляду майбутнього, тобто сценарію майбутнього, який буде для людства найбільш привабливим. Адже, саме усвідомлення важливості екологічних проблем є результатом глобалізації. Проблеми, що виникають внаслідок індустріального забруднення та переспоживання, рівною мірою стосуються усіх громадян нашої планети, працюючих і непрацюючих, молодих і старших, незалежно від рівня індустріального розвитку кожної окремо взятої країни.

1. Людина в лабіринті перспектив: Монографія / А.В. Толстоухов, О.Є. Перова, О.М. Рубанець та ін.; заг. ред. А.В. Толстоухова. – К.: Парапан, 2004. – 220 с.

2. Див.: Концептуальні виміри екологічної свідомості: Монографія / М.М. Кисельов, В.Л. Деркач, Ф.М. Канак, Т.В. Гардашук, А.В. Толстоухов. – К.: Парапан, 2003. – 312 с.; Лазоренко О.О. Людські ресурси в сучасних організаціях: концептуальні засади теоретичного аналізу / <http://alumni.iatp.org.ua/>.

СТРАХУВАННЯ НЕРУХОМОСТІ Й ПОТЕКА

Необхідним і важливим кроком у житті населення нашої країни є страхування нерухомості. Актуальність питання пояснюється доволі просто: у кожного є власна нерухомість. Не має значення, якою нерухомістю володіє особа – ризик її втратити існує завжди. Вірогідність непередбачуваних обставин є реальністю життя, а передбачити майбутнє, на жаль, не може ніхто. Стихійне лихо від урагану до землетрусу може трапитися будь-коли, і тоді гарантії порятунку майна, у нашому випадку житла, зводяться до нуля. Практика свідчить, що зростає попит на страхування нерухомості та різних ризиків, пов'язаних з її придбанням, використанням та реалізацією.

В Україні представлені такі види: страхування комерційної нерухомості, страхування нерухомості, яка належить приватним особам і страхування промислової нерухомості. Основним рушійним чинником страхування об'єктів нерухомості є розвиток іпотечних програм, програм кредитування юридичних осіб під розвиток бізнесу. Також стимулює зростання цього сегменту страхового ринку підвищення страхової культури людей, що займаються бізнесом. Необхідно відзначити, що відповідно до ст. 7 Закону України „Про страхування” обов'язково має бути застрахований предмет іпотеки від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування. Таким чином, якщо квартира є предметом іпотеки, то така квартира має бути застрахована.

Іпотечне законодавство запроваджує ще кілька обов'язкових видів страхування, а саме: страхування фінансових ризиків неотримання, невчасного отримання або отримання не в повній сумі платежів за договорами про іпотечні кредити і платежами за іпотечні сертифікати; страхування будівельно-монтажних робіт забудовника згідно із Законом України „Про фінансово-кредитні

механізми і управління майном при будівництві житла і операцій з нерухомістю”; страхування відповідальності забудовника перед третіми особами згідно із Законом України „Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла і операцій з нерухомістю”.

Крім обов’язкового, іпотечне законодавство передбачає і добровільне страхування. Зокрема, згідно із Законом „Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати”, емітент іпотечних сертифікатів має право застрахувати власників сертифікатів від можливих збитків у разі зміни курсу національної валюти. За такого розмаїття для страхових компаній відкривається широке поле діяльності.

Розвитку страхування фінансового ризику заважають відсутність комплексного законодавчого врегулювання ринку нерухомості загалом та ріелтєрської діяльності зокрема; закону про державну реєстрацію прав на нерухоме майно; чіткого визначення терміну „фінансовий ризик”; єдиного реєстру інвестицій, що не дозволяє активно впроваджувати страхові послуги на цьому сегменті ринку. Врегулювання цих проблем дозволило б значно розширити страховий ринок країни.

І.3. Сторонянська,

кандидат економічних наук,

старший науковий співробітник

(Інститут регіональних досліджень НАН України)

СУБ’ЄКТНО-ОБ’ЄКТНА СИСТЕМА РЕГУЛЮВАННЯ МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Дослідження проблеми регулювання міжрегіональної інтеграції в Україні вимагає чіткого визначення суб’єктів інтеграційних процесів, їх цілей, інтересів та можливостей. Основними *об’єктами* такого регулювання виступають міжрегіональні зв’язки та взаємодії, а *суб’єктами* – населення, домогосподарства, фірми, регіони, держава. Інтереси фірм (бізнесу) виражаються підприємцями,

регіональними органами влади – економічні інтереси регіональних економічних агентів, держава виступає виразником інтересів усіх економічних агентів країни, а інтереси домогосподарств та населення транслюються на владний рівень через інститути громадянського суспільства.

Переговорна сила кожної із цих сторін не однакова. Регіональні органи влади, виражаючи інтереси економічних агентів регіону, могли б сприяти чи протидіяти міжрегіональній інтеграції шляхом встановлення чи усунення бар'єрів. Однак можливості регулювання інтеграційних взаємодій регіональними органами на практиці дуже обмежені, що пов'язано із недосконалістю правових і функціональних засад діяльності регіону як адміністративно-територіальної одиниці.

Позиції підприємців у реалізації інтересів бізнесу набагато сильніші, оскільки підкріплені можливістю фінансування інтеграційних проектів, які сприяють виживанню бізнесу в умовах конкуренції. Навіть за відсутності державної підтримки, а інколи і при протидії регіональних органів влади, великий капітал проникає в регіони, формуючи вертикально чи горизонтально інтегровані бізнес-структури. В умовах дезінтеграції товарного ринку країни, розриву соціально-економічних зв'язків і відсутності будь-якої політики сприяння інтеграції країни з боку держави саме великий капітал став основним міжрегіональним інтегратором економіки України. Отже, сьогодні мають місце реальні процеси міжрегіональної інтеграції в Україні, однак, вони проходять поза увагою із сторони державних органів влади.

Поряд з цим „централізоване регулювання просторового розвитку країни (частиною якого є міжрегіональна економічна інтеграція) є обов'язковою функцією практично усіх держав світу, і якщо держава не здійснює такого регулювання, то це означає лише, що або таких проблем у державі не існує (наприклад, Ватикан), або держава не переймається своїм майбутнім, або вона безсила перед існуючими проблемами” [1].

Слід відзначити, що держава при регулюванні міжрегіональних взаємодій виступає у двох ролях: як економічний суб'єкт і як інститут. Прикладом впливу держави на процеси міжрегіональної інтеграції як економічного суб'єкта є регулювання цін та тарифів

на державні монополії. Підвищення транспортних тарифів стало одним з головних чинників руйнування наявних економічних зв'язків та цілих міжрегіональних виробничих комплексів.

З іншого боку, держава є тим інститутом, який визначає рамки функціонування економіки, встановлює певні стимули і обмеження діяльності економічних агентів в середині країни і, таким чином, формує інституційні засади міжрегіональної інтеграції. З усіх суб'єктів міжрегіональної інтеграції саме держава найбільшою мірою володіє можливістю бачення цілісно бажаного стану інтеграції регіональних економічних систем, а отже, і принципів управління процесами міжрегіональної інтеграції.

Звичайно, така постановка питання не виключає можливості наявності власних цілей і в інших суб'єктів міжрегіональної політики, можлива навіть певна конкуренція та лобіювання інтересів кожним суб'єктом зокрема. Однак, саме держава повинна сформувати чітке бачення майбутнього розвитку міжрегіональної інтеграції, оскільки це є базовою передумовою для створення інституціонального середовища функціонування економіки загалом.

Державне регулювання міжрегіональної інтеграції на національному та регіональному рівнях здійснюється через підтримку інтеграційних взаємодій (стимулювання) або протидіючи їм шляхом встановлення бар'єрів. При цьому державне регулювання інтеграції базується на використанні трьох основних методів: інституційного, економічного та адміністративного. Так, на загальнодержавному рівні шляхом зміни інституційного середовища, наприклад, у бюджетно-податковій сфері; через проведення відповідної інвестиційної, кредитно-грошової чи соціальної політики, що відповідає економічним методам; дирижистськими методами, коли державні органи влади, використовуючи свій адміністративний ресурс, прагнуть вплинути на формування міжрегіональних інтегрованих бізнес-структур та напрямки міжрегіональних економічних потоків.

Залежно від ступеня участі держави у регулюванні економічних взаємодій суб'єктів господарювання можна виділити три типи міжрегіональної економічної інтеграції: інтеграція „зверху”, інтеграція „знизу”, змішаний тип (табл. 1).

Типи міжрегіональної інтеграції

Характеристики	Міжрегіональна інтеграція „зверху”	Міжрегіональна інтеграція „знизу”	Змішаний тип міжрегіональної інтеграції
Ступінь державного регулювання міжрегіональної інтеграції	Централізоване державне регулювання всіх взаємодій економічних суб'єктів	Мінімальне втручання держави у ринкові процеси взаємодії економічних суб'єктів	Активна державна політика регулювання міжрегіональної інтеграції у поєднанні з ринковими механізмами
Система господарювання	Планова система господарства	Ринкова система господарювання	Ринкова система господарювання із елементами державного регулювання
Головний економічний інтегратор	Держава	Великий капітал (крупні власники)	Держава і великий капітал
Продукт міжрегіональної інтеграції	Міжрегіональні виробничі комплекси	Транснаціональні бізнес-групи	Міжрегіональні кластери
Ціль інтеграції	Політичні цілі	Збереження та підвищення конкурентоспроможності транснаціональних компаній	Збереження та підвищення конкурентоспроможності національної економіки через розвиток транснаціональних компаній та інших мережених структур
Методи державного регулювання міжрегіональної інтеграції	Програмно-цільовий метод комплексного соціально-економічного розвитку країни та її територій	Відсутні методи активного регулювання	Регіональне програмування
Інститути	Державні інститути (комісії при Держплані, Раді Міністрів СРСР)	Інститути громадянського суспільства (наприклад, міжрегіональні асоціації економічної взаємодії)	Інститути, створені в рамках державного підприємництва
Недоліки	Нераціональна, затратна економіка	Точковий розвиток території, віддалення бізнесу від соціальних зобов'язань перед територією	Можливість підміни державно-владних стратегій стратегіями корпоративними

Інтеграція «знизу» характеризується мінімальним впливом держави на процес взаємодії економічних суб'єктів. Роль держави у цьому випадку полягає у забезпеченні законодавчого та правового порядку, створенні інфраструктури. При цьому держава не проводить спеціальної політики стимулювання міжрегіональної інтеграції, тобто основна ініціатива інтеграційних взаємодій належить не державі, а її економічним агентам.

Інтеграція «зверху» передбачає повне державне регламентування економічних зв'язків господарюючих суб'єктів. Прикладом може бути планова економіка в СРСР у 70-х рр.

Змішаний тип міжрегіональної інтеграції базується на поєднанні ринкового механізму та механізму державного регулювання економіки.

В сучасній Україні, на нашу думку, міжрегіональна інтеграція здійснюється „знизу”. Така ситуація не передбачає активного державного стимулювання процесів взаємодії суб'єктів економічної діяльності різних регіонів.

Головним економічним інтегратором країни, як вже зазначалось, виступає великий бізнес. Однак, якщо на заході виразником інтересів великого бізнесу є техноструктури, то в Україні на сучасному етапі інтереси бізнесу представлені великими власниками. Негативними наслідками такої інтеграції (інтеграція „знизу”) є те, що бізнес фактично не бере на себе жодної соціальної відповідальності перед територіями локалізації своїх виробництв. Способи, які використовуються корпораціями, можуть бути найрізноманітнішими: це і передача на баланси муніципальних органів управління об'єктів соціальної інфраструктури, і фіктивне зменшення бази оподаткування, і виведення фінансових потоків за межі регіону, і скорочення робочих місць.

Продуктом змішаного типу інтеграції, який базується на постійному діалозі бізнесу та влади, повинні стати міжрегіональні економічні системи, що виникають на базі функціонування одного чи кількох кластерів. Саме кластери формують механізм для об'єднання зусиль компаній, уряду, регіональних та місцевих органів влади задля конструктивного діалогу щодо ефективного розвитку країни та її території.

Отже, філософія розвитку процесів міжрегіональної інтеграції повинна базуватися на синергетичному ефекті партнерства, що зароджується в трикутнику „влада–громадськість–бізнес”. На жаль, законодавчих механізмів для стимулювання такого партнерства не передбачено (а чи можна було б їх передбачити взагалі?). Очевидно, успіх у кожному окремому випадку залежатиме від ентузіазму, професіоналізму працівників місцевих органів влади і наполегливості громадських активістів.

1. Лексин В., Швецов А. Государство и регионы. Теория и практика государственного развития территориального развития. – М.: УРСС, 2000. – С. 45.

І.І. Татарин,
курсант

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРОЦЕС СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

Ефективність функціонування підприємства і його існування, особливо в нестабільних умовах перехідної та ринкової економіки, великою мірою залежить від ефективності системи гарантування економічної безпеки.

У працях таких зарубіжних учених, як П. Друкер, П. Бернс, Е. Олейников, Р. Качалов, Т. Клейнер, В. Тамбовцев, В. Сенчагов, А. Шаваєв, В. Ярочкін, В. Шликов та ін. висвітлено економічні, правові та інституційні засади економічної безпеки підприємства, визначено ключові принципи та напрями вдосконалення системи управління економічною безпекою. Вагомий внесок у дослідження проблеми економічної безпеки держави і підприємництва зробили вітчизняні вчені О. Ареф'єва, І. Бінько, В. Геєць, В. Духов, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, С. Злупко, Т. Кузенко, О. Кузьмін, І. Михасюк,

С. Мочерний, В. Мунтіян, Г. Пастернак-Таранушенко, С. Покропивний, А. Ревенко, О. Терещенко, Н. Реверчук, В. Шлемко, М. Фоміна та ін. Вони достатньо глибоко дослідили необхідність, причини та функції економічної безпеки підприємства в умовах ринкових трансформацій, подальшого розвитку набули теорія економічних ризиків та теорія антикризового управління підприємством, розроблено загальні підходи до аналізу та оцінки функціональних складових економічної безпеки підприємства.

Економічна безпека підприємства – це система захисту підприємства від негативного впливу зовнішнього та внутрішнього середовища; стан максимально ефективного використання наявних корпоративних ресурсів; стабілізатор розвитку у відповідності до обраної місії.

Про низький рівень економічної безпеки підприємств видавничо-поліграфічної галузі України свідчать такі дані: упродовж 2004–2005 рр. попри позитивне зростання загальної кількості підприємств збитковими були 40–43,4% видавничих структур та 35,8–41,9% поліграфічних підприємств, хоча помітна і позитивна тенденція до зменшення рівня збитковості підприємницьких структур [1]. Для порівняння: необхідно зазначити, що в обробній промисловості у 2004 р. частка збиткових підприємств була на рівні 47,12%, а у 2005 р. – 35,2% [2].

Безперечно, трактувати представлені результати необхідно із врахуванням таких обставин. По-перше, не викликає сумніву те, що частина підприємницьких структур навмисно показує у фінансовій звітності збитки для уникнення оподаткування. На жаль, це практично стало нормою для вітчизняної економіки. По-друге, збитковість може мати характер „тимчасової” і бути спричиненою як прорахунками в управлінні підприємством, так і наслідком негативних змін в економіці, тоді вона властива лише певному періоду. По-третє, збитковість, викликана низькою конкурентноздатністю, технічним та технологічним відставанням, залежністю від імпорту матеріалів і устаткування тощо, може спричинити банкрутство і не лише підприємства, а й галузі.

В країнах з розвинутою ринковою економікою традиційним є наявність на більшості підприємств підрозділу економічної безпеки

або окремого працівника, який відповідає за цей напрямок системи управління. Для прикладу наведемо досвід США. За прийнятими там критеріями вважають, що коли фірма має місячний прибуток понад 10000 доларів, а штат фірми перевищує три чоловіки, то один зі співробітників зобов'язаний займатися, крім усього іншого, питаннями безпеки [3].

На підставі узагальнення доробку вітчизняних та закордонних науковців, а також практичного досвіду можна запропонувати таку послідовність створення системи економічної безпеки підприємства:

- 1) визначення переліку функціональних складових економічної безпеки підприємства; 2) формування бази даних щодо можливих небезпек та загроз із зовнішнього та внутрішнього середовища; 3) ранжування небезпеки та визначення джерел їх виникнення; 4) вибір та систематизація показників для визначення рівня економічної безпеки щодо окремих функціональних складових; 5) визначення нормального (бажаного) рівня економічної безпеки; 6) створення системи моніторингу; 7) визначення ключових параметрів функціонування системи економічної безпеки в умовах підприємства (кількість працівників, обов'язки, підпорядкування та ін.); 8) розроблення програми дій щодо попередження можливих загроз та ліквідації наслідків.

Іноземні та вітчизняні науковці наголошують на помилковості розрахунку ефективності функціонування системи безпеки через можливе зростання прибутковості підприємства. Хибність такого підходу зрозуміла, адже в основі економічного обґрунтування мають зіставлятися розрахунки наявних і можливих економічних втрат, яких би зазнало підприємство при відсутності такої системи, а не можливий (досить умовний) прибуток.

Грунтуючись на зазначеному, можна стверджувати, що рівень економічної безпеки підприємства визначається ефективністю дій відповідної служби з усунення збитків, спричинених впливом негативних чинників зовнішнього і внутрішнього середовища.

Поряд з важливістю та необхідністю створення систем економічної безпеки на вітчизняних підприємствах як обов'язкового елемента розвитку та виживання в умовах ринкової економіки, існує ряд проблем, які потребують вирішення та подальшого дослідження

Слід, насамперед, розробити ефективну методику оцінки рівня безпеки, а також запропонувати цілісну концепцію управління економічною безпекою підприємства.

1. Дурняк Б.В., Штангрет А.М., Мельников О.В. Видавничо-поліграфічна галузь України: Стан, проблеми, тенденції: Монографія. – Львів: УАД, 2006. – 274 с.

2. Фоміна М.В. Проблеми економічно безпечного розвитку підприємств: теорія і практика: Монографія. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. – 140 с.

3. Реверчук Н.Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур: Монографія. – Львів: ЛБІ НБУ, 2004. – 195 с.

Н.П. Тиндик,

кандидат юридичних наук

(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

ТРУДОВА МОБІЛЬНІСТЬ ЯК СКЛADOVA ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

Дослідження трудових міграційних процесів передбачає аналіз системи показників, зокрема двох невід’ємних складових міграції населення – процесів прибуття і вибуття. Показником, що відображає результат дії трудової міграції населення, є сальдо, тобто його розподіл за статтю та віком, освітою, національністю, професійно-кваліфікаційним становищем. Поряд із природним сальдо є складовою загального приросту населення регіону. Залежно від динаміки відсотків кожної статеві-вікової групи міграційний чинник може уповільнювати або прискорювати зміни у структурі населення. Для різних регіонів характерним є свій перебіг взаємодії природного та міграційного процесу залежно від їхнього історичного та економічного розвитку.

У сфері праці (трудової діяльності) людей важливу роль відіграє рух (динаміка) трудових ресурсів та їх трудова мобільність. Рух

(динаміка) трудових ресурсів – явище, притаманне сфері праці в будь-яких суспільних умовах (соціалістичної адміністративно-командної, ринкової економіки). Рух трудових ресурсів – це зміна чисельності працівників, зайнятих на підприємствах, в організаціях та інших первинних ланках народного господарства, зумовлена впливом факторів їх внутрішнього і зовнішнього середовищ. Виділяють такі основні види руху (динаміки) трудових ресурсів: плинність кадрів, природний (демографічний) рух та рух, зумовлений обставинами, передусім – виробничими причинами, породження яких зумовлює внутрішнє середовище організації.

Трудова мобільність притаманна ринковій економіці. Вона – один з надзвичайно важливих саморегуляторів ринку праці, пов'язана зі значними змінами у складі та чисельності трудових ресурсів як окремих організацій чи регіонів, так і країни загалом. Найважливішими напрямками трудової мобільності є: а) міжпрофесійна у рамках регіону; б) міжрегіональна в межах країни; в) міждержавна у межах зовнішньої трудової міграції.

Мобільність робочої сили може виступати у двох основних формах, як 1) соціально-професійна мобільність робочої сили, що полягає у прагненні здатності та готовності до зміни соціального статусу; виходячи з основних визначень поняття „соціальний статус”, цей тип мобільності передбачає готовність до змін: а) рівня доходу індивіда; б) обсягу владних повноважень та сфери впливу; в) рівня освіти, професійної підготовки – кількості загальної та ексклюзивної інформації, що доступна індивіду; г) престижу і соціальної ролі; 2) територіальної мобільності робочої сили, що проявляється у прагненні, здатності та готовності до переміни місця роботи і (або) місця проживання.

Мобільність формується під впливом конкретних зовнішніх чинників (умов соціального, політичного, культурного, професійного та побутового середовища) і внутрішніх мотивацій (бажань, устремлінь, схильностей, інтересів індивіда). Стрижнем мобільності виступає ідея підвищення життєвого рівня шляхом поліпшення соціальних, професійних та побутових умов.

Прийнято вважати, що кожен індивід прагне підвищити соціальний статус, поліпшити умови життя та праці, але це ще не

означає його обов'язкового прагнення до одночасного росту усіх складових соціально-професійної та трудової мобільності. Зміни у напрямі збільшення однієї зі складових, що формують соціальний статус можуть бути тісно пов'язані зі змінами у бік зменшення іншої. Наприклад, перспектива високооплачуваної роботи „не за спеціальністю”, пов'язана з обов'язковою зміною місця проживання, буде прийнятна для одних представників економічно-активного населення і відштовхне інших (через можливі зниження професійного рівня і високих затрат щодо облаштування на новому місці).

Мобільність робочої сили характеризується певними факторами, котрі можна розділити на чотири групи: а) ті, що передбачають обов'язковість змін у мобільності робочої сили; б) ті, що відображають бажаність мобільності в силу ряду соціально-економічних обставин; в) ті, що оцінюють безпроблемність мобільності через систему характеристик, які можуть сприяти або перешкоджати їй; г) ті, що відображають інформованість людини про можливі варіанти мобільності, що надзвичайно важливо в умовах перехідного періоду до ринкової економіки.

Т.В. Філіпенко,

кандидат економічних наук, доцент

(Донецький юридичний інститут

Луганського державного університету

внутрішніх справ)

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ВАЛЮТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Забезпечення стабільності національних грошей та їхньої реальної ціни молода незалежна держава не могла здійснювати без відповідної валютної політики. Тому на початку 1993 р. уряд України прийняв Декрет „Про систему валютного регулювання і валютного контролю”, яким увів у юридичний обіг поняття „валюта України”, „резиденти”, „нерезиденти”, „валютний контроль”, „конвертована валюта”, „уповноважений банк” та ін. [1].

Пріоритетними завданнями згаданого декрету були: стабілізація курсу українського карбованця до іноземних валют; концентрація валютного попиту та пропозиції; поступова ліквідація паралельного обігу іноземних і національних валют; залучення валютних коштів в Україну; скорочення імпортованої інфляції [2, с. 66]. Декретом встановлено основні принципи проведення операцій з валютою України та з іноземною валютою на території України, операцій на валютному ринку, розмежовано повноваження органів влади і визначено функції банківської системи в регулюванні валютних ресурсів. Цей декрет поклав початок формування певної системи валютного регулювання і валютного контролю, що мало сприяти оздоровленню економіки в цілому.

Але поряд із цим Декрет має низку недоліків. По-перше, не давалися класифікація валютних операцій, що має істотне значення для визначення правого режиму того чи іншого виду операцій; по-друге, не зазначалися ні цілі, ні напрямки, ні форми, ні види валютного контролю; по-третє, чітко не визначалася компетенція органів державного управління у сфері валютного регулювання і контролю.

Визначивши головним органом валютного регулювання в Україні Національний банк України, Декрет передбачав виконання окремих функцій регулювання іншими органами державного управління. При цьому в Декреті не містилося вказівок на наявність єдиної національної системи органів валютного регулювання і не передбачався конкретний порядок визначення їх функцій та повноважень.

Серед чинних джерел валютного законодавства тепер переважають нормативні акти Національного банку України, які видаються у формі інструкцій, постанов, роз'яснень та листів. Слід відзначити, що в цих нормативних актах визначено порядок обігу іноземної валюти на території України, порядок переміщення валюти та валютних цінностей через митний кордон України та здійснення переказів іноземної валюти фізичними особами, порядок застосування іноземної валюти в страховій діяльності, засади здійснення Національним банком функцій головного органу валютного регулювання і контролю.

Загалом валютно-курсова політика Національного банку України спрямована на забезпечення стабільності курсу гривні,

підвищення ефективності діяльності українських експортерів та стимулювання зростання виробництва; збільшення золотовалютних резервів при своєчасному погашенні зовнішнього боргу. Водночас повільні темпи структурної перебудови, великі політичні ризики та недосконала правова база захисту приватної власності сприяли посиленню процесів відпливу капіталів з України. Ці явища, а також значні інфляційні очікування в економіці призвели до підвищення попиту як суб'єктів господарювання, так і населення на фінансові активи у вигляді конвертованої валюти, які за умов інфляції стають надійним захистом купівельної спроможності споживачів [3, с. 91–94]. Тому здійснення валютної лібералізації валютного ринку України та зняття валютних обмежень потребує посилення контролю за суворим дотриманням суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності валютного законодавства України, заходів, передбачених Указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України та інструкціями Національного банку щодо децентралізації і лібералізації валютного ринку.

Ізолювати свою економіку від міжнародних ринків у сучасному світі, коли переважає вільний рух капіталів, у принципі безперспективно. Але проблема обмеження відтоку капіталу з країни залишається гострою, і для її подолання необхідний арсенал різноманітних заходів, у тому числі жорсткість валютного режиму.

Не менше питань виникає при визначенні напрямків валютної політики. Першою проблемою, що постала перед Україною у зв'язку з введенням національної валюти, стало створення ефективно функціонуючого відповідного ринку. У зв'язку з тим, що на процес курсоутворення довгий час намагалися впливати адміністративними методами, створити подібний легальний ринок було дуже складно. Можливість впливу на валютний ринок Національного банку надзвичайно важлива, але цей вплив повинен здійснюватися, передусім, ринковими методами, головним чином за допомогою валютних інтервенцій.

Отже, валютне законодавство перебуває на етапі активного становлення і розвивається головним чином завдяки підзаконним

нормативно-правовим актам, інструкціям, положенням і навіть листам Національного банку України, Державної податкової адміністрації України та інших органів, і такий стан речей на деякий час дозволив відстрочити дату прийняття єдиного законодавчого акта про валютне регулювання.

Впорядкування норм валютного законодавства України має здійснюватися комплексно, з проведенням систематизації всіх нині чинних правових норм, які регулюють діяльність резидентів та нерезидентів на валютному ринку України. Систематизація валютного законодавства України також є необхідною передумовою розвитку відносин міжнародного кредитування. Основна мета заходів щодо систематизації чинного законодавства – зробити його більш доступним і зрозумілим, більш зручним для практичного застосування суб'єктами підприємницької діяльності.

Виклад основної маси норм валютного законодавства у підзаконних актах обумовлює непостійність і безсистемність правової основи валютного обігу в Україні. Чинні норми та правила містяться у сотнях нормативних актів, які постійно змінюються, що ускладнює механізм їх застосування та орієнтації в них навіть спеціалістів.

Таким чином, реальною потребою сьогодення є прийняття Закону України „Про валютне регулювання”, який дозволив би детальніше визначити види валютних операцій в Україні, правовий режим їх здійснення, правовий статус осіб, які здійснюють операції з валютними цінностями; уникнути дублювання правового регулювання одних і тих же відносин та невизначеності правового регулювання інших; визначити компетенцію усіх органів, які здійснюють державне управління в сфері валютних правовідносин.

1. Див.: Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.

2. Василюк О.Д. Державні фінанси. – К.: Либідь, 2003. – 302 с.

3. Ющенко В.А., Міщенко В.І. Валютне регулювання. – К.: Знання, КОО, 1999. – 182 с.

МЕТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ І ТЕРИТОРІЙ ВІД НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ ТЕХНОГЕННОГО ТА ПРИРОДНОГО ХАРАКТЕРУ

У звичайних умовах життєдіяльність суспільства підтримується за рахунок політичної й економічної систем та налагодженої системи управління, що дає можливість застосування державних заходів для забезпечення стабільності у суспільстві. Завдяки їм підтримується відносний порядок. Проте такі заходи, як відзначає С.О. Кузніченко, досить ефективно впливають лише в умовах стабільної обстановки у суспільстві та державі загалом [1, с. 223–224].

Проблема стає актуальною під час виникнення надзвичайних ситуацій (далі –НС) природного чи техногенного характеру. Слід відзначити, що забезпечення безпеки та захисту населення, об'єктів економіки і національного надбання держави від негативних наслідків НС повинно розглядатися як невід'ємна частина державної політики національної безпеки і державного будівництва, як одна з найважливіших функцій органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання і громадян. Таке ставлення до цього питання повинно показати, що суспільство зацікавлене у якісному адміністративно-правовому регулюванні сферою захисту населення і територій від НС техногенного та природного характеру.

В.В. Цветков пише: „Якість управління забезпечують чітко визначені, науково обґрунтовані його мета й завдання, об'єктивна визначеність функціонально-структурної побудови управлінських органів, сучасні форми й методи діяльності, демократизм, технічна оснащеність і такі особистісні характеристики службовців апарату

управління, як почуття обов'язку, компетентність, діловитість, творчість, дотримання законності, дисциплінованість, принциповість тощо" [2, с. 54].

Не вдаючись до детального аналізу поняття „мета”, зупинимося лише на його визначенні: мета (ціль) – те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти, заздалегідь намічене завдання; задум [3, с. 520].

З метою захисту населення, зменшення втрат та шкоди економіці в разі виникнення НС має проводитися спеціальний комплекс заходів:

а) інформування та оповіщення. яке досягається завчасним створенням і підтримкою в постійній готовності загальнодержавної, територіальних та об'єктових систем оповіщення населення;

б) спостереження і контроль за довкіллям, продуктами харчування і водою, що забезпечується створенням і підтримкою в постійній готовності загальнодержавної і територіальних систем спостереження і контролю з включенням до них існуючих сил та засобів контролю незалежно від підпорядкованості;

в) укриття в захисних спорудах населення відповідно до приналежності (працююча зміна, населення, яке проживає в небезпечних зонах тощо), що досягається створенням фонду захисних споруд;

г) евакуаційні заходи в містах та інших населених пунктах, які мають об'єкти підвищеної небезпеки;

д) інженерний захист, який проводиться під час розроблення генеральних планів забудови населених пунктів, розміщення об'єктів підвищеної небезпеки з урахуванням можливих наслідків їх діяльності та інше;

е) медичний захист з метою зменшення ступеня ураження людей, своєчасного надання допомоги постраждалим та їх лікування, забезпечення епідемічного благополуччя в районах надзвичайних ситуацій;

є) біологічний захист, який включає своєчасне виявлення чинників біологічного зараження, їх характеру і масштабів, проведення комплексу адміністративно-господарських, режимно-обмежувальних і спеціальних протиепідемічних та медичних заходів;

ж) радіаційний і хімічний захист спрямований на виявлення і оцінку радіаційної та хімічної обстановки, організацію і здійснення дозиметричного та хімічного контролю, розроблення типових режимів радіаційного захисту, забезпечення засобами індивідуального захисту, організацію і проведення спеціальної обробки;

з) державна стандартизація, що становить основу проведення державної експертизи, контролю, нагляду, ліцензування видів діяльності, декларування безпеки промислових об'єктів і сертифікації для встановлення норм, правил та характеристик з метою забезпечення безпеки, якості продукції (робіт, послуг) та матеріалів для життя і здоров'я людей та довкілля;

и) державна експертиза проектів і рішень щодо об'єктів виробничого та соціального призначення і процесів, що можуть спричинити НС та вплинути на стан захисту населення і територій;

і) державний нагляд і контроль, який організовується з метою перевірки повноти і якості заходів щодо запобігання НС, забезпечення готовності органів управління, сил і засобів системи захисту населення і територій, посадових осіб до дій у разі виникнення цих ситуацій;

ї) декларування безпеки промислових об'єктів з метою забезпечення контролю за додержанням заходів безпеки на всіх етапах їх введення в експлуатації [4, с. 8–19].

З метою забезпечення реалізації державної політики у сфері захисту населення і територій від НС створюється єдина державна система органів виконавчої влади з питань запобігання і реагування на НС техногенного та природного характеру [4, с. 20]. Як правило, ліквідація НС здійснюється силами і засобами тієї ланки СДС НС, на території або об'єкті якої вони виникли. Якщо масштаб НС є таким, що об'єктова або місцева комісія з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій не в змозі самостійно впоратися з її локалізацією і ліквідацією, вона звертається до комісії вищого рівня.

Отже, найважливішою характеристикою адміністративно-правового регулювання, змістом його елементів є мета, власне

задля досягнення якої й здійснюється управління. Основною метою захисту від НС є підтримання належного технологічного рівня безпеки основних виробничих фондів, надійного виробництва, промисловості тощо.

1. Кузнiченко С.О. Адміністративний примус у змісті надзвичайних правових режимів // Держава і право. – 2002. – № 15. – С. 223–229.
2. Цветков В.В. Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект): Монографія. – Х.: Право, 1996. – 164 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.–Ірпiнь: ВТФ „Перун”, 2003. – 1440 с.
4. Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру: Закон України від 8 червня 2000 р. № 1809-III (зі змінами та доповненнями станом на 3 березня 2006 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 40. – Ст. 337.

В.І. Франчук,

кандидат економічних наук, доцент
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

ПІДГОТОВКА МЕНЕДЖЕРІВ З БЕЗПЕКИ ЯК НАПРЯМ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ КОРПОРАТИВНОЮ БЕЗПЕКОЮ

Загострення проблем у сфері безпеки бізнесу в умовах корупції, криміналізації економіки та гострої конкурентної боротьби, в якій домінують, на жаль, недобросовісні методи і форми, особливо у корпоративному секторі, сприяє розвитку в менеджменті нового напрямку – **менеджмент безпеки** і відповідно підготовці **менеджерів з безпеки**. Менеджер з безпеки – функціональний працівник системи управління, який об'єднує і посаду, і спеціальність, і кваліфікацію. Це вимагає різносторонньої, комплексної, спеціальної і водночас інтегрованої підготовки такого фахівця.

Професія менеджера з безпеки складна, багатогранна і надзвичайно відповідальна.

Підготовку менеджерів з безпеки розпочато у Львівському державному університеті внутрішніх справ з 2004 р. у рамках спеціальності „Менеджмент організацій”. Така підготовка здійснюється з урахуванням таких основних чинників: сутності і змісту корпоративної безпеки; змісту діяльності менеджера з безпеки; робочого місця, умов і середовища роботи менеджера з безпеки.

Корпоративна безпека – стан корпоративної системи у межах граничних значень і здатність протидіяти загрозам та сприяти реалізації корпоративних інтересів. Зміст корпоративної безпеки проявляється через такі основні види діяльності: а) виявлення внутрішніх і зовнішніх загроз, умов та джерел походження; формування граничних показників (індикаторів) корпоративної безпеки; б) моніторинг розвитку загроз, оцінка їх можливих наслідків; в) експертиза рішень, що приймаються з огляду на корпоративну безпеку; г) формування нормативно-правової бази та моделей корпоративної безпеки для протидії загрозам; д) формування організаційних структур та створення відповідних умов для забезпечення корпоративної безпеки; е) розробка і проведення загальних і спеціальних заходів з корпоративної безпеки, які реалізуються в усіх напрямках і видах діяльності суб'єкта господарювання.

Виходячи зі змісту корпоративної безпеки, діяльність менеджера з безпеки спрямовується на роботу з внутрішнім і зовнішнім середовищами. Робота з внутрішнім середовищем передбачає: вивчення конкурентів, партнерів, протидію кримінальним структурам та співпрацю і взаємодію з правоохоронними органами. Робота із зовнішнім середовищем зводиться до вивчення кандидатів на роботу, спостереження за працівниками, організації охорони товарно-матеріальних цінностей, забезпечення режиму корпорації, контролю за рухом товарно-матеріальних цінностей, протидії технічному шпіонажу та захисту комерційної таємниці. Загалом діяльність менеджера з безпеки характеризується динамікою, активним пересуванням, постійною змінною соціально-психологічної атмосфери, дефіцитом часу, певним ризиком, емоційним і вольовим напруженням.

Підтвердженням цього може бути приблизний щоденний план роботи менеджера з безпеки. У ньому передбачено: ранковий огляд об'єктів охорони і посиленого режиму; проведення інструктажу з працівниками служби безпеки; доповідь керівництву про стан безпеки; робота із службовою документацією; зустріч і бесіда з керівництвом структурних підрозділів компанії, клієнтами, довіреними особами; виконання відповідальних завдань і доручень керівництва компанії; планові та інші зустрічі з працівниками СБ, правоохоронних органів і влади з питань безпеки; вивчення і аналіз ситуації в діяльності організації та її безпеки; зіставлення місячних планів та щоденних заходів щодо забезпечення безпеки; щоденний контроль за станом технічних і спеціальних засобів забезпечення безпеки тощо.

Робоче місце менеджера з безпеки залежить від посади, яку він займає. Такими посадами можуть бути: заступник генерального директора з режиму (охорони або безпеки); заступник генерального директора з управління персоналом (кадрами); керівник служби фірми (наділений фінансовою самостійністю, повноваженнями і відповідальністю); менеджер або топ-менеджер компанії, корпорації; керівник структурного підрозділу фірми; консультант, експерт у визначеному виді безпеки – консалтингових, охоронних фірмах і детективних агентствах; науковий працівник центрів, інститутів, лабораторій, компаній і корпорацій; офіційний представник компанії в іноземних партнерах; керівник делегації від компанії або її член в різних службових довгострокових відрядженнях.

Середовище, в якому доводиться працювати менеджеру з безпеки, є мінливим і складним для оцінки і прийняття рішень. Залежно від ситуації і завдання, яке виконується, потрібно бути психологом, педагогом, аналітиком, „оперативником”, охоронцем тощо. Разом з цим для діяльності менеджера з безпеки характерним є конспірація, гра ролей різних соціальних і професійних типів тощо.

З урахуванням вказаних факторів та досвіду навчальних закладів Росії, Великобританії, Ізраїлю, а також Європейського університету в Україні з підготовки менеджерів з безпеки, розроблено навчальний план. Крім нормативних дисциплін гуманітарного, фундаментального та професійного блоків, до нього

входить варіативна частина, яка складається з спеціальних дисциплін. Саме вони визначають спеціальну підготовку менеджера з безпеки. Такими навчальними дисциплінами є: кримінальне право; основи економічної безпеки держави; економічна безпека первинної ланки господарювання; спеціальна техніка у сфері безпеки бізнесу; організація судових та правоохоронних органів; кримінально-правова охорона господарської системи України; режим таємності; вогнева підготовка; спеціальна фізична підготовка (рукопашний бій); інформаційна безпека організації; судово-бухгалтерська експертиза; конституційне право; адміністративне право; криміналістика; товарознавча експертиза та захист прав споживача; фінансове право; митне право; розвідка у сфері бізнесу; контррозвідка у сфері бізнесу; інформаційно-аналітична діяльність.

Найскладнішим у навчальному процесі є формування у студентів – майбутніх менеджерів з безпеки умінь рольової поведінки. Особливо рольова поведінка потрібна при виконанні таких функцій, як виявлення загроз організації; реалізація заходів щодо протидії шпionажу; організація протидії недобросовісній конкуренції; своєчасне виявлення і адекватна реакція на дезинформаційні заходи; вивчення ділових партнерів; попередження переманювання працівників, які володіють конфіденційною інформацією.

О.Й. Хомин,

кандидат економічних наук, доцент

(Львівський державний університет

внутрішніх справ)

НАРКОБІЗНЕС УКРАЇНИ

Проблема наркобізнесу актуальна, потребує всебічного розгляду. Слід відзначити, що питання наркобізнесу майже не висвітлюються у працях вітчизняних вчених-економістів. Враховуючи це, спробуємо з'ясувати передумови, що сприяють розвитку та функціонуванню наркобізнесу, визначити основні методи боротьби з цим явищем.

Наркоринок України перебуває в стані формування. Такий стан речей обумовлений в основному тим, що в країні низька купівельна спроможність населення. Наявні тенденції його розвитку викликають значне занепокоєння і можуть призвести до негативних наслідків.

Наркоринок України розвивається на основі переваги географічного розташування країни та інших чинників, що є зручними для транспортування наркотиків, як у країни Західної Європи, так і колишнього Радянського Союзу. Наркаторговці світу розглядають кордони нашої країни як ринок збуту отруйної продукції.

Чинниками розвитку наркобізнесу України є сприятливе геополітичне положення України; недосконала організація митного і контрольно-пропускнуго режиму; широке втягування громадян держави у незаконні операції з наркотиками; використання потенціалу хіміко-фармацевтичної, хімічної промисловості країни для незаконного виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин, недостатня ефективність протидії правоохоронних органів наркобізнесу. Для кращого розуміння наркобізнесу як економічної категорії необхідно зазначити, що він включає усі етапи процесу відтворення, а саме: перший, що базується на культивуванні рослин, які містять наркотичні речовини; другий – розробка, виробництво та зберігання наркотичних речовин; третій – відпуск, торгівля наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; четвертий – використання. Всі ці етапи здійснюються з порушенням вимог чинного законодавства держави.

Наркобізнес, на нашу думку, – це кримінальні прояви підприємницької діяльності, спрямовані на одержання кримінальних надприбутків від виробництва, розподілу, перерозподілу та використання наркотичних засобів. Наркоіндустрія сьогодні – найприбутковіша справа, що стабільно дає надприбутки і здатна швидко адаптуватися до умов, що змінюються. Науковці констатують, що в країнах, які займаються вирощуванням рослин, що містять наркотичні речовини та виробництвом наркотичних речовин, в наркоіндустрії працює близько 10% працездатного населення. Ця індустрія щорічно генерує від 650 до 700 млн. доларів, з яких до 200 млн. залишається в країні [1, с. 60].

Особливістю наркобізнесу є те, що про злочини не заявляють, а вони виявляються лише правоохоронними органами. Тому їх латентність досить велика. Експерти зауважують, що на кожного виявленого користувача наркотичних засобів припадає 10–12 невиявлених, вимушених купувати, виробляти, зберігати і перевозити наркотичні засоби. Якщо до цієї кількості додати ще тих, хто займається збутом, та тих, хто утримує притони, то реальні цифр значно більші.

На етапі транспортування наркотиків від виробника до країни-споживача додана вартість досягає максимального значення. Так, якщо у 1991 р. 1 грам кокаїну коштував у Колумбії 4,3 долара США, то у США – від 59 до 279 доларів. На рівні роздрібної торгівлі додана вартість становить від 93 до 98 відсотків. Селяни, виробники сировини, отримують менше 1% від вартості кінцевого продукту на вулицях країн-споживачів. 97% доданої вартості отримують наркоконтрабандисти, які переміщують наркотик до країни – споживача [1, с. 60].

Наркозлочинність найбільше поширена на півдні та на сході України, а на Заході кількість вчинюваних злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів значно нижча. За 4 місяці 2007 р. у Дніпропетровській області зареєстровано 1859 злочинів, у Донецькій – 1932, Луганській та АР Крим – відповідно 2039 та 1207. Більша частина наркотиків потрапляє зі сходу, а саме з Пакистану, Індії та Афганістану як повітряним, так і залізничним шляхом. Також велика кількість наркотиків потрапляє на ринок України через Росію, про що свідчать показники реєстрації злочинів у Харківській, Сумській та Чернігівській областях.

У західному регіоні наркобізнес не є таким масштабним явищем. Так, у Волинській області, починаючи з січня 2007 р., зареєстровано 383 злочини, у Закарпатській – 113, Тернопільській – 209, Рівненській – 347, Івано-Франківській – 185 (рис.1).

За статистичними даними Департаменту інформаційних технологій МВС України, кількість незаконних операцій з наркотиками порівняно з 2006 р. зросла у всіх регіонах країни. Найбільш поширеним є незаконне виробництво, виготовлення,

придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (злочин, передбачений ст. 309 ККУ).

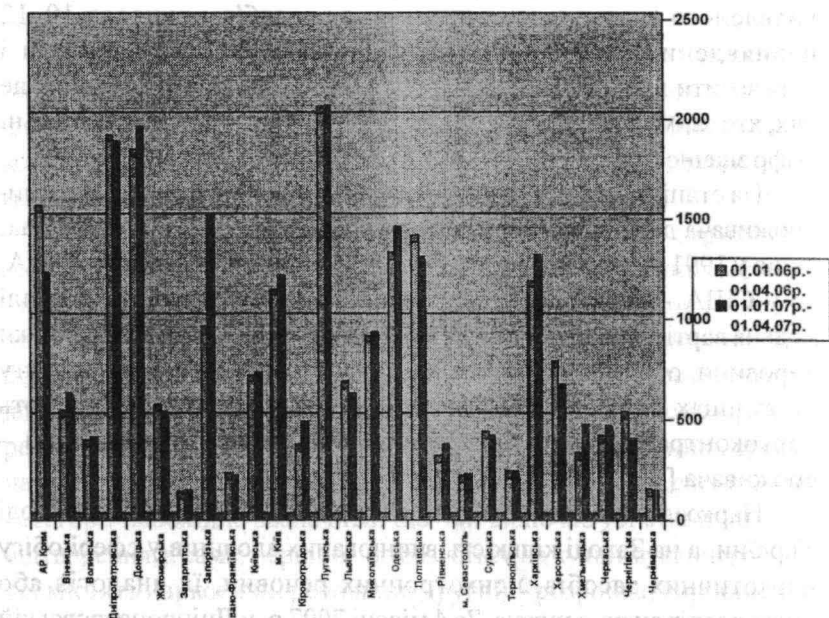
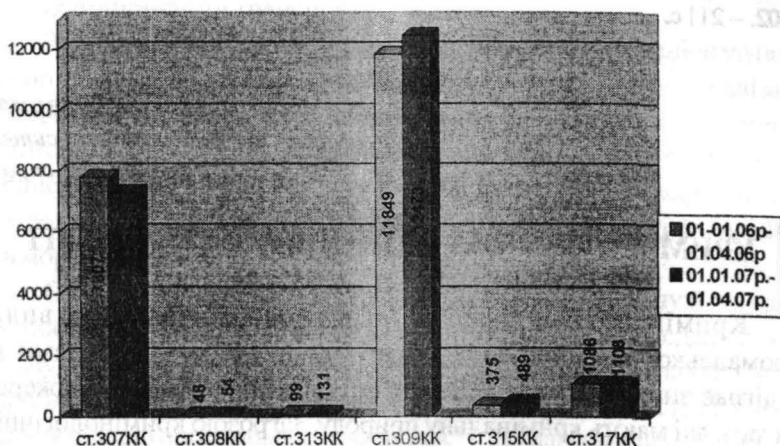

Рис. 1. Динаміка злочинної діяльності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів за 4 місяці 2006 і 2007 рр. в Україні (розраховано за статистичними даними Департаменту інформаційних технологій МВС України)

У 2007 р. за перший звітний період було зафіксовано 12473 таких злочини, в той час як у 2006 р. – на 624 злочинів менше. З початку 2007 р. було вчинено 7287 злочинів. Крім незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів зафіксовано ще їх збуту (ст. 307 КК). У 2007 р. виявлено 145 злочинів, пов'язаних зі схилянням неповнолітніх до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (відповідальність передбачена ч. 2 ст. 31 КК). Найбільша кількість

таких злочинів зареєстрована в Одеській, Луганській, Полтавській та Вінницькій областях. За 4 місяці 2007 р. викрито 101 канал надходження в Україну наркотичних речовин, що вдвічі перевищує показники відповідного періоду 2006 р. Всього по Україні в 2007 р. викрито 57 осіб, причетних до незаконного обігу наркотичних засобів. Порівняно з аналогічним періодом 2006 р. їх було на 27 осіб менше. Така відмінність полягає насамперед у важкості доказування мети злочину – збуту (рис. 2).

*Рис. 2. Динаміка постатейної злочинності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів
(розраховано за статистичними даними
Департаменту інформаційних технологій МВС України)*

В Україні до боротьби з наркобізнесом задіяні Національна координаційна рада боротьби з наркоманією при Кабінеті Міністрів України, яка покликана координувати діяльність усієї системи профілактики наркотизму в Україні; Департамент боротьби з незаконним обігом наркотиків МВС України, що забезпечує розкриття тяжких злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків; Комітет з контролю за наркотиками, мета діяльності якого полягає у здійсненні на території нашої держави контрольно-

експертних функцій у сфері виробництва, зберігання, імпорту та реалізації наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Як свідчить практика, дієвою формою боротьби з наркобізнесом стало використання засобів масової інформації для роз'яснення особливостей зайнятості такими видом діяльності.

1. Грінченко І.М. Наркобізнес та національна безпека. – К.: Сфера, 2002. – 211 с.

О.Б. Чорномаз

*(Львівський державний університет
внутрішніх справ)*

КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА НА ТРАНСПОРТІ

Кримінологічна безпека на транспорті – один із видів громадської безпеки. Вона входить до структури її системи та відіграє значну роль у забезпеченні безпеки соціальних джерел загроз, які мають кримінальну природу. Загрозою кримінологічній безпеці на транспорті є протиправні дії або наміри скоїти такі дії, а також процеси природного, техногенного характеру або їх сукупність, що заважають реалізації життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави у транспортній галузі та спричиняють або здатні спричинити дестабілізацію у роботі транспортного комплексу.

Загроза безпеці – це сукупність чинників та умов, які створюють небезпеку для нормального функціонування об'єктів господарювання відповідно до їх цілей та завдань.

Перелік зовнішніх і внутрішніх загроз безпеці на транспорті є досить значним і різноманітним за змістом. Досліджувані явища становлять безпосередню загрозу не тільки окремим державним і недержавним об'єктам транспорту, а й транспортному комплексу України загалом. Своєчасне виявлення і нейтралізація джерел зовнішньої та внутрішньої загрози безпеці є першочерговим

завданням усіх суб'єктів правоохоронної й транспортної діяльності. З урахуванням системного, ретельно організованого та „висококваліфікованого” характеру протиправних дій забезпечення кримінологічної безпеки об'єктів транспорту на належному рівні можливе лише на основі науково обґрунтованої, максимально адаптованої комплексної програми захисту об'єктів із відповідним матеріально-ресурсним її забезпеченням, за умов залучення як сил і засобів державних правоохоронних органів, так і можливостей самих підприємств транспорту.

Загроза кримінологічній безпеці на транспорті стає національною, якщо злочинність та її прояви створюють серйозні завади в реалізації інтересів суспільства і держави у транспортній галузі, ускладнюють здійснення позитивних процесів, дестабілізують ситуацію у транспортному комплексі загалом. Щоб зрозуміти масштаби цієї загрози, слід звернути увагу на деякі політичні, соціальні, економічні та морально-психологічні наслідки виявів злочинності.

Сучасний стан злочинності у транспортній галузі змушує оцінювати її не тільки як соціально-правовий, а й дедалі більш значущий політичний феномен. Вона пов'язана з усіма глобальними проблемами функціонування єдиної транспортної системи. Прагнення лідерів організованої злочинності, які нагромадили величезні капітали, втрутитися у політику, представляючи власні інтереси на транспорті у владних структурах усіх рівнів, може спричинити серйозні політичні наслідки, навіть контроль за діяльністю органів управління транспортом, прийняття політичних рішень під диктування кримінальних структур.

Галузева загроза кримінологічній безпеці – це поширення зазначених наслідків злочинності, а фактично – кримінальних загроз на певній території дислокації транспортного підприємства. Слід зазначити, що активно відбувається процес криміналізації різних сфер, де сконцентровано об'єкти найбільш прибуткових галузей економіки, транспортні вузли. Тобто де є можливість отримання надприбутків, там кримінальна загроза виявляється найгостріше.

Індивідуальна загроза кримінологічній безпеці стосується окремих громадян – працівників транспортної галузі та пасажирів. Зниження рівня життя працівників транспортної галузі, беззахисність

перед злочинними посяганнями, правова, організаційна та матеріальна неврегульованість забезпечення кримінологічної безпеки породжує невіру в можливість правоохоронних органів захистити від злочинних посягань і, як наслідок, зниження авторитету та довіри до органів внутрішніх справ на транспорті.

Масштабний спектр різних причин природного, технічного та соціального характеру зумовлює наявність широкого діапазону внутрішніх і зовнішніх загроз, які послаблюють транспортну безпеку країни: загрози соціогенного характеру (неправомірне втручання у функціонування транспорту, тероризм, розкрадання, хуліганство, блокування шляхів і транспортних засобів, порушення правил експлуатації технічних засобів); загрози техногенного характеру (спричинені незадовільним станом матеріально-технічної частини транспортної сфери, недостатнім рівнем кваліфікації обслуговуючого персоналу); загрози природного характеру (повені, зсуви, землетруси, снігові замети на шляхах тощо).

Загрози кримінологічній безпеці на транспорті містять злочинність в усіх її виявах, а також сукупність криміногенних чинників, які створюють реальну або потенційну небезпеку злочинного посягання на стабільне функціонування всіх видів транспорту.

С.Л. Шульц,

кандидат економічних наук,

старший науковий співробітник

(Інститут регіональних досліджень

НАН України)

СОЦІАЛЬНЕ ТА ЕКОНОМІЧНЕ ПІДґРУНТЯ ПРОСТОРОВОЇ СЕГРЕГАЦІЇ В УКРАЇНІ

Проблема соціальної та економічної сегрегації не є новою, однак сьогодні набуває надзвичайної актуальності для всієї світової спільноти. Посилення процесів фрагментації середовища, ізоляційних тенденцій та локалізації бідності становить серйозну загрозу і для України як через поглиблення соціального розша-

рування суспільства, так і в контексті послаблення неоднорідності та інтегрованості соціального простору. Економічні перетворення в Україні якісно змінили соціально- та економічно-структурні відносини, поглибили майнову диференціацію населення, поляризували інтереси і соціально статусні позиції окремих верств населення та суб'єктів економічної діяльності. Крім того, маргіналізація окремих груп населення стає сьогодні не латентним, а усвідомленим суспільством ризиком сегрегації. В Україні також мають місце приклади локалізації бідності, в тому числі на депресивних територіях, які можна вважати зонами концентрації бідності.

Існують різні трактування поняття «сегрегації». Традиційно поняття сегрегації використовується у соціології міст для виокремлення міських зон за функціями використання; характеристиками населення; типом житла. У широкому розумінні поняття сегрегації може трактуватися як соціальна та економічна обмеженість свободи вибору місця проживання населення [1, с. 22], або розглядатися крізь призму соціальної ієрархії простору, яка формується внаслідок нерівномірного розподілу суспільних благ. На нашу думку, саме локалізація нерівності найповніше відображає сукупність процесів, що становить зміст просторової сегрегації. Такий підхід сприяє системному вивченню процесів соціально-економічної сегрегації, дозволяє розглядати взаємовплив цих процесів, оцінити просторові аспекти їх прояву та сприяти комплексному регулюванню системи соціально-економічних відносин на різних рівнях.

При дослідженні неоднорідності суспільства використовуються такі поняття, як соціальна структура суспільства і соціальна стратифікація. Під соціальною структурою прийнято розуміти сукупність класів, соціальних груп та верств населення, які перебувають у єдності та взаємодії. Згідно з іншим науковим підходом диференціація суспільства передбачає його поділ на страти, що дозволяє більше деталізувати внутрішньо суспільний поділ. П.А.Сорокін зводить всі форми стратифікації суспільства до трьох основних: економічної, політичної та професійної [2, с. 297]. При чому люди, яких зараховано до вищої страти за одним з параметрів, зазвичай належать до неї і за іншим параметрами. К. Девіс, У. Мур,

Т. Парсонс як основний критерій соціальної нерівності розглядають норми та цінності суспільства [3, с. 160; 4, с. 114]. Класики марксизму в основі стратифікації вбачали спосіб організації економіки. Наголошуючи на тому, що економічний чинник є одним з визначальних детермінат стратифікації суспільства, М. Вебер трактує економічні інтереси як частину категорії „цінність”. І у зв’язку з цим він виділяє такі основні компоненти нерівності: власність, влада, престиж та освіта [5, с. 147]. Оскільки в моделі просторової організації суспільства копіюється модель соціальної організації, Е. Дюркгейм стверджує, що просторовий вимір соціальних взаємодій пов’язаний з „просторовими термінами”: позиція, місцезнаходження, розподіл, сегментування та ізолюваність.

Отже, сучасна теорія соціальної стратифікації включає два різних підходи до розуміння феномена нерівності. Перший базується на тому, що в основі соціальної диференціації лежать відмінності у параметрах соціальної позиції. Другий підхід класифікує соціальну диференціацію як наслідок порівняння соціальних позицій. Спільним для обох є критерії визначення соціального та економічного статусу: адміністративна і політична влада; наявність і розмір капіталу як прояв відносин економічної влади; обсяг особистого майна; обсяг і характер доходів; моральна винагорода, престиж, вплив; задоволеність своїм статусом. Безпосередній вплив на економічне становище людини також мають: соціально-професійний статус (рівень освіти і кваліфікації, посада та позиції на ринку праці); трудовий статус (умови та зміст праці, рівень її автономії); власний статус (вплив та авторитет).

Соціальна та економічна диференціація населення за роки економічних реформ набула прогресивних форм і призвела до високого рівня соціального розшарування суспільства. На процес формування нової ієрархічно стратифікованої соціальної структури в Україні вплинули структурні та інституційні зміни в економіці, зміни в системі зайнятості, зниження рівня життя більшості населення, соціальна аномія і депривація, ускладнення міжсуб’єктних відносин у горизонтальних та вертикальних площинах соціального простору. Сучасна соціальна структура суспільства включає нову економічну

і політичну еліту, до якої належать представники великого капіталу – „олігархи”, власники та менеджери банків і крупних підприємств. Протягом останніх років спостерігається підвищення ролі і статусу регіональних еліт. Основну верству соціальної ієрархії становить населення, яке адаптувалося до нових умов і дбає про підтримку свого особистого і сімейного статусу. Третя група об'єднує малозабезпечене населення з доходами нижче прожиткового мінімуму. Ця верства населення орієнтується на допомогу держави і отримує її відповідно до Закону України „Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям” та інших законодавчих актів, спрямованих на підтримку малозабезпечених верств населення. В Україні до категорії населення, яке покладається на державну підтримку, за різними експертними оцінками належить від 30 до 50% його.

Важливою умовою протидії загрозі соціально-майнового розшарування українського суспільства залишається зростання питомої ваги середнього класу у його соціальній структурі. Середній клас виступатиме гарантом збалансованої соціальної диференціації суспільства. Складність проблеми формування середнього класу полягає в тому, що за роки реформ зруйновано середній клас інтелектуалів та інтелігенції і сьогодні здебільшого акцентується увага на формуванні середнього класу підприємців.

Наявність середнього класу може розглядатись і як свідчення ефективності ринкових реформ, як критерій правомірності обраного напрямку та результативність організаційно-економічних механізмів регулювання соціально-економічних процесів [6, с. 78].

Про наявність сприятливих передумов формування середнього класу в Україні свідчать показники поліпшення матеріального забезпечення населення. Позитивними слід вважати ряд тенденцій, які спостерігалась протягом 2000–2006 рр., зокрема щодо щорічного зростання частки витрат населення на непродовольчі товари, на переважання продажу непродовольчих товарів порівняно з продажем продовольчих товарів, зростання продажу товарів тривалого використання, в тому числі легкових автомобілів. На жаль, існуюча статистика не дозволяє відстежити динаміку та особливості „участі населення у власності”. Ця інформація

дозволила дати реальнішу оцінку процесів формування середнього класу в Україні. Результативність процесу формування середнього класу залежить від рівня адаптаційної здатності особистості, адаптивного потенціалу населення в цілому.

Основними причинами уповільнення темпів формування середнього класу є низький рівень соціальної мобільності населення; неузгодженість між попитом і пропозицією на ринку праці, в т.ч. недостатній рівень кваліфікації працівників; низький рівень оплати праці; наявність стереотипів масової соціокультурної поведінки; недостатній рівень самоідентифікації, що проявляється у нерозвиненості автономної активності населення тощо. Негативно на процес формування середнього класу впливає також податкова система, яка спонукає до тінізації доходів та недостатніх темпів зростання підприємницької активності населення.

Проблема ідентифікації, тобто віднесення населення до категорії середнього класу охоплює не тільки причинно-наслідковий і рольовий аналіз цього інституту, а й аспекти концентрації ідентифікаційних ознак та їх кількісного виміру. Для оцінки соціальної сегрегації важливе не стільки визначення питомої ваги середнього класу в загальній структурі населення України, скільки співвідношення трудових та паразитуючих верств населення. До ознак середнього класу зазвичай відносять не тільки підприємницьку та трудову активність, а й громадську відповідальність та громадську активність [7]. Зрозуміло, що Україні саме такий середній клас потрібен. Однак, світовий досвід засвідчує наявність ризиків просторової сегрегації не тільки малозабезпечених верств населення, а й середнього класу [8, с. 176–179].

Небезпека просторової сегрегації проявляється і у добровільній самоізоляції окремих верств населення. А це врешті-решт сприятиме соціальній дезінтеграції суспільства загалом або окремих територіальних спільнот. Малозабезпечений прошарок суспільства та середній клас мають різні інтереси: середній клас намагається відмежуватися від малозабезпеченої частини населення з метою поліпшення умов проживання та забезпечення безпеки, запускаючи таким чином у дію механізм субурбанізації. Такі тенденції посилюються, коли зростає соціальна конфліктність у суспільстві.

Наприклад, у Європі це пов'язано із загостренням проблем мігрантів, зростанням соціального навантаження на працездатне населення тощо.

Бажання середнього класу відокремитись засвідчує пріоритетність цінностей автономізації та індивідуалізму і сприяє розвитку контактів лише у межах виокремлених соціальних груп. За цих умов нівелюються не тільки перспективи соціальної інтеграції територіальних громад, а й формуються загрозливі тенденції самоусунення цієї верстви населення від соціальних зобов'язань та порушення соціальної стабільності.

Оскільки формування середнього класу в Україні перебуває на початковій стадії, слід вже сьогодні говорити про цивілізаційний підхід не тільки до проблеми формування середнього класу, а й до проблеми просторової сегрегації, що вимагає, насамперед, недопущення «різких контрастів» в соціальній структурі українського суспільства.

Перешкодою для розвитку процесів сегрегації має стати розширення соціальних зв'язків (родинні, ділові), які впливають на формування тактики економічної поведінки індивідів та розвиток соціальних мереж в українському суспільстві. Оскільки просторова сегрегація виникає внаслідок накладання соціального простору на фізичний, то вона може спостерігатися на різних територіальних рівнях. Тому вона може мати не тільки локальний характер, а й охоплювати більші за площею території. Просторова сегрегації безпосередньо пов'язана з розвитком трудових зв'язків та мобільністю населення. Йдеться про підвищення індивідуальної мобільності активної частини населення та його відтік внаслідок внутрішньорегіональної та міжрегіональної міграції з місць постійного проживання.

Важливою передумовою виникнення просторової сегрегації виступає периферійність населених пунктів, територій районів або певних зон. Проблема відносин „центр–периферії” існує у всіх регіонах України. Індикаторами периферійності можуть слугувати співвідношення населення в регіональних центрах та в регіоні загалом, рівень забезпеченості соціальними послугами у регіональному центрі та регіоні, рівень інфраструктурного забезпечення

території регіону, співвідношення сільського та міського населення, рівень бідності та рівень депривації сільського населення.

Отже, просторова сегрегація – негативний фактор, який перешкоджає збалансованому розвитку суспільства, спричиняє обмеження соціальних зв'язків, загострення соціальних конфліктів. Це явище слід розглядати як ризик у формуванні потенційних можливостей консолідації суспільства та розвитку міжрегіональних взаємодій. Сегрегація є неунікним явищем, тому слід ставити питання про недопущення його надмірних проявів, що призведуть до руйнівних наслідків для української економіки та суспільства.

1. Чешкова А. Методологические подходы к изучению городской пространственной сегрегации // Российское городское пространство: попытка осмысления. – М., 2000.

2. Сорокин П.А. Социальная и культурная мобильность // Человек. Цивилизация. Общество. – 1992.

3. Дэвис К., Мур У. Некоторые принципы стратификации // Социальная стратификация. Вып. 1. – М., 1992.

4. Прасонс Т. Аналитический подход к теории социальной стратификации // Социальная стратификация. Вып. 1. – 1992.

5. Вебер М. Основные понятия стратификации // Социологический исследования. – 1994. – № 5.

6. Аврамова Е. К проблеме формирования среднего класса в России // Вопросы экономики. – 1998. – № 7. – С. 78.

7. Лібанова Е.М. Трансформаційні процеси, соціальна стратифікація і перспективи становлення середнього класу // Реальність і уявне в житті середнього класу // <http://www.dialogs.org.ua/>.

8. От социальной сегрегации к пространственной самоизоляции: крупные города Европы перед риском десолидаризации общества // Крупные города и вызовы глобализации / Под ред. В.А. Колосова и Д. Эккерта. – Смоленск, 2003. – С. 175–179.

Франчук В.І.

Підводячи підсумки, думаємо про перспективи 3

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Бойко О.Т.

Правова інформатизація як елемент державотворчого поступу:
освоєння термінологічної лексики 6

Боровікова В.С.

Роль органів НКВС у карально-репресивних акціях проти населення
західних областей УРСР (1939–1945 рр.) 9

Гасцький І.З.

Правові проблеми взаємодії органів місцевого управління
та самоврядування в Україні 15

Гайворонюк Н.В., Бардин Н.М.

Український жіночий рух: погляд у минуле та сьогодення 18

Гетьманчук М.П.

Помаранчева революція та її наслідки для України в оцінках
З. Бжезінського 24

Дашо Т. Ю.

Роль органів внутрішніх справ у забезпеченні прав, свобод
та обов'язків людини і громадянина 29

Дутко А.О.

До питання про ознаки юридичних конструкцій 39

Забзалюк Д.Є.

Роль капеланів Легіону Українських Січових Стрільців
у національно-визвольних змаганнях періоду Першої
світової війни 41

Кельман Л.М.

Правозастосовний процес: соціальний аспект 46

Кельман М.С.

Сучасне праворозуміння як наукова основа дослідження законності	50
---	----

Костовська К.М.

Деякі аспекти визначення поняття „юридична техніка”	58
---	----

Кравців О.Р.

Поділ влади в Україні: від ідеї до конституційного принципу	62
---	----

Лепісевич П.М.

Прийняття Конституції як закономірний підсумок розвитку державно-політичного процесу УНР доби Центральної Ради	64
--	----

Малиняк Х.В.

Повноваження керівника органу внутрішніх справ України у сфері управління персоналом	70
--	----

Мелех Л.В.

Принципи законності у правозастосовній діяльності	74
---	----

Настасяк І.Ю.

Ідеї державотворення в проєкті конституції Галичини 1790 р.	78
--	----

Онишко О.Б.

Поняття „шлюб”, форма та порядок його укладення за сімейним правом Другої Речі Посполитої (1918–1939 рр.)	81
---	----

Оршак Х.М., Бліхар В.С.

Засади об’єктивності прав людини	86
--	----

Папкіян А.Л.

Створення законодавчої бази будівництва Збройних Сил України у 1991–1993 рр.	89
---	----

Поплавська А.Є.

Інститут президентства: історико-правові аспекти	94
--	----

Потапов С.Г.

Українсько-російські стосунки на сучасному етапі: особливості співробітництва і взаємозалежності	96
--	----

Ревак І.О.

Система освіти в сучасних умовах державотворення	101
--	-----

Рудий Н.Я.

Становлення інституту опіки в Радянській державі 104

Сайфуліна Ю.В.

Методологічні проблеми визначення правового статусу
Північної Буковини в роки Другої світової війни 107

Сигар І.М.

Спеціально-юридичні функції права: поняття, класифікація
та властивості 110

Тишкун Ю.Я.

Державна бюрократія у США: спроба аналізу історичних
реалій функціонування 120

Тополевський Р.Б.

Інформація і правова система 123

Трухан А.Я.

Основні етапи становлення і розвитку органів радянської
прокуратури в Україні 125

Хомко Л.В.

Порівняльне міське право: засади історико-правового
дослідження 130

Шипка Н.П.

Вирішення національного питання у СРСР на прикладі
угорської національної меншини в Україні 134

Щерба О.В.

Процедура визначення статусу кримських татар у сучасних
умовах України 138

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА ТА ПОЛІТОЛОГІЯ

Балинська О.М.

Вербальний біхевіоризм як метод маніпулювання
свідомістю 142

Бліхар В.С.

Моральні засади державотворення 146

Боровська Г.С.

До питання осудності і покарання у філософсько-правових працях Памфіла Юркевича	150
---	-----

Бучин М.А.

Нейтралізація адміністративного ресурсу як чинник побудови демократії в Україні	153
---	-----

Гарасимів Т.З.

Необхідність дослідження проблеми девіантної поведінки особи через призму філософсько-правової науки	161
--	-----

Дуфенюк О.М.

Домінанти професіоналізму керівника правоохоронного органу нової генерації	165
--	-----

Гайворонюк Н.В., Кавецька Н.І.

Соціальна цінність правової культури	169
--	-----

Івахів О.С.

Концепція євразійства: міфи чи реальність для майбутнього української державності	174
---	-----

о. Кавчак М.

„Візантизм” як ідеологічна основа рецепції Київською Руссю церковного (канонічного) права	181
---	-----

Мельничук Н.Ю.

Категорії „злочин” та „покарання”: історико-філософський аспект	184
---	-----

Олексюк М.М.

Західноукраїнська політико-правова еліта кінця XIX – початку 20-х рр. XX ст. та її вклад у державотворчі процеси	187
--	-----

Орлов С.Ф.

Особливості правової політики в Україні	192
---	-----

Парасюк В.М.

Імперативність моралі у професійній етиці слідчого	196
--	-----

Романова А.С.

Естетичне виховання як засіб розвитку естетичної культури юристів	200
---	-----

Сливка С.С.

Вступ до методології науки філософії права	203
--	-----

Сокол Р.В.

Політика та ідеологія держави як чинник її економічної безпеки ... 207

Токарська А.С.

Комунікативний ресурс у контексті новітньої державної політики 217

Франчук Ю.Б.

Проблеми професійної адаптації молодих фахівців ОВС до умов службової діяльності 220

Хахарахаліль Л.Ф.

Зміцнення національної безпеки України – конституційний обов'язок її військових формувань 225

Чорнобай О.Л.

Моральне обґрунтування фольклору: філософський аспект 229

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Вербова Н.В., Курило Т.В.

Проблеми правового регулювання майнових та немайнових прав авторів 233

Винар Л.В.

Участь держави у цивільних відносинах шляхом створення юридичних осіб 237

Гасцька-Колотило Я.З.

Правове регулювання безпеки та якості сільськогосподарської продукції як складової національної безпеки України 239

Гнятюк С.С.

Особливості попереднього розслідування (дідання) стадії адміністративного розслідування справи про адміністративний проступок 246

Грабар Н.М.

Захист прав та свобод біженців, які шукають притулок в Україні ... 250

Жукровська Н.Б.

Загальнотеоретичні аспекти відшкодування майнової шкоди як одного із способів захисту цивільних прав 252

Колесник Т.І.	
Інститут застави в римському праві	255
Мацько М.А.	
Правові засади розвитку кооперативів	259
Курило Т.В., Дмитришин Б.Т.	
Органи внутрішніх справ як суб'єкти зобов'язальних правовідносин	265
Остап'юк А.Ю.	
Правове забезпечення ветеринарного контролю	268
Павлів-Самойл Н.П.	
Право працівників-мігрантів на соціальний захист	272
Паньонко І.М.	
Завдання і напрями діяльності міжнародної системи охорони інтелектуальної власності	276
Скочилас-Павлів О.В.	
Основні напрями протидії корупції	279
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ	
Авраменко О.В.	
Питання кваліфікації умисного тяжкого тілесного ушкодження, заподіяного у стані сильного душевного хвилювання	283
Гуменюк Л.Й.	
„Соціальна ціна” корупції	287
Кириєв Б.О.	
Кримінальні правовідносини відповідальності, що погашаються на підставі і загальних, і спеціальних припиняючих юридичних фактів	289
Кисіль З.Р.	
Особливості державно-службової діяльності працівників органів внутрішніх справ	292

Кісіль Р.-В.В.	
Особливості ризику працівників ОВС під час виконання професійних функцій	300
Ковна У.С.	
Проблеми кримінально-процесуальної дієздатності малолітніх осіб	304
Кокотко Р.Є.	
Про деякі проблеми реалізації адміністративного примусу органами ДАІ як основного засобу забезпечення безпеки дорожнього руху	311
Костовська О.М.	
Предмет доказування у справах про злочини приватного обвинувачення	313
Красницький І.В.	
Окремі проблеми визначення поняття складу злочину у сучасному кримінальному праві	316
Кучевська С.П.	
Врахування положень Статуту Міжнародного кримінального суду при визначенні співвідношення окремих статей у Кримінальному кодексі України	320
Максимович Р.Л.	
Мафія як історична форма організованої злочинності	324
Парасюк Н.М.	
Незаконне заволодіння паспортом: окремі питання кримінально-правової кваліфікації	326
Скочиляс-Павлів О.В.	
Деякі аспекти протидії корупції в освіті	331
Созанський Т.І.	
Кваліфікація однорідних і тотожних злочинів за сукупністю	334
Сорока С.О.	
Щодо питання незаконного обігу наркотичних засобів і протидії йому	336
Телефанко Б.М.	
Сучасні тенденції рецидивної злочинності в Україні	340

Терлюк І.Я.

Сталінська політика наступу на селянство як передумова голодомору в Україні (кримінально-правовий аспект) 343

Якимова С.В.

Основні напрямки попередження корисливих злочинів, пов'язаних з безпекою руху й експлуатації залізничного транспорту 348

Янович Р.М.

Щодо форм співучасті у кримінальному праві України 352

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

Босак Х.З.

Вплив корумпованого рейдерства на безпеку держави 355

Бренько В.Б.

Гармонізація міжрегіональних взаємовідносин і забезпечення ОВС конституційних прав та свобод людини й громадянина в Україні: взаємозв'язок і взаємовплив 358

Живко З.Б.

Правові основи страхування – запорука безпеки бізнесу 360

Живко І.Ю., Войтович Ю.В.

Місце економічної розвідки у системі безпеки фірми 364

Живко Л.М., В.В. Дячук

Фінансовий контроль при наданні страхових медичних послуг 367

Живко М.О.

Забезпечення розвитку інформаційної сфери як запорука безпеки держави 369

Керницька М.І.

Функції та завдання кадрової служби у сфері забезпечення економічної безпеки 371

Кіржецький Ю.І.

Сутність підходу моделювання цілей тіньової економіки через соціально-економічні показники 374

Мельникович В.М.	
Роль молоді як складової людського потенціалу в умовах глобалізації та екобезпеки	377
Михаленич С.І.	
Страхування нерухомості й іпотека	380
Сторонянська І.З.	
Суб'єктно-об'єктна система регулювання міжрегіональної інтеграції	381
Татарин І.І.	
Передумови та процес створення системи економічної безпеки на підприємствах	386
Тиндик Н.П.	
Трудова мобільність як складова трудової міграції	389
Філіпенко Т.В.	
Проблеми розвитку валютного законодавства України	391
Філіпенко А.С.	
Мета адміністративно-правового регулювання захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру	395
Франчук В.І.	
Підготовка менеджерів з безпеки як напрям підвищення ефективності управління корпоративною безпекою	398
Хомин О.Й.	
Наркобізнес України	401
Чорномаз О.Б.	
Кримінологічна безпека на транспорті	406
Шульц С.Л.	
Соціальне та економічне підґрунтя просторової сегрегації в Україні	408

**ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ
ТА ПРАВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

*Матеріали Другої звітної
наукової конференції
29 лютого 2008 р.*

**Упорядник – Т.В. Курило,
кандидат юридичних наук, доцент.**

**Редактор
Р.М. Стефанишин**

**Комп'ютерний набір і верстка
Н.М. Лесь**

**Друк
П.М. Муляк**

Здано до набору 21.01.2008 р. Підписано до друку 08.02.2008 р.
Формат 60х84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 24,64.
Тираж 150 прим.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Горолицька, 26.